

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

2015

№ 2

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгальок**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**; д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Дніпропетровський
національний
університет
імені Олеся Гончара

**Вісник Дніпропетровського
університету.**

Серія

Філософія

Соціологія

Політологія

Свідोцтво про державну
реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової
інформації

Серія KB № 21265 – 11065P
від 27 лютого 2015 року

ISSN 2312 2714

Фахове видання з політичних
наук, затверджено постановою
президії ВАК України
№ 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Гончара
(Протокол № 6 від 18 грудня
2014 р.)

Періодичність: 6 разів на рік

Редакційна колегія не завжди
поділяє думки авторів і не несе
відповідальність за фактичні по-
милки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпропетровськ
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф.,
акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Пашенко В. І. - к-т політ. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д. філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.політ.н., доц.
Третяк О. А.	д.політ.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
О कोरोков В. Б.	д.філос.н., проф.
Наумкіна С. П.	д.пол.н., проф. (м. Одеса)
Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Горбатенко В. П.	д. пол.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.політ.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осєтрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тупиця О. Л.	д.пол.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія,
Політологія : збірник наукових праць. – Д. : Видавництво “Іновація”, 2015. – № 2
(24). – 256 с.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2015
© Автори статей

**Visnyk of Dnipropetrovsk
university.
Series
Philosophy
Sociology
Political sciences**

Certificate of state registration
(re-registration) of a print media
Series KV № 21265 - 11065R
dated February 27, 2015.

ISSN 2312 2714

Professional edition in political
sciences, was approved by the
Presidium of HAC of Ukraine
№ 1-05 / 8 dated December 22, 2010.

Published by the decision of
Academic council of the Oles
Honchar Dnipropetrovsk national
university
(Protocol № 6 dated December 18,
2014).

Frequency: 6 times a year

The editorial staff doesn't always
share the opinion of the authors
and is not responsible for the actual
mistakes they make.

**EDITORIAL OFFICE
ADDRESS:**

Gagarina st., 72, cab. 716
Dnepropetrovsk
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O.S. - Dr., Full Prof., academician
of Ukrainian Academy of Political Sciences

Secretary:

Pashchenko V.I. – PhD in political sciences,
Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugin O.M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V.M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Assoc. Prof., , Dr.
Tretiak O.A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P.I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V.G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V.V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V.I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof., Dr.
Naumkina S.P.	Full Prof., Dr. (Odesa)
Hyzhniak L.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Gorbatenko V.P.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytia N.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S.L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A.S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V.S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O.L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T.S.	Full Prof., Dr.

POLITICAL SCIENCES

Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political
sciences: Collected Works. - D.: Publishing House «Innovation», 2015. - № 2 (24). -
256 p.

© Oles Honchar Dnipropetrovsk national
university, 2015
© Authors

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 94(477) «19»

Пащенко В.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
ДНУ імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

ГРОМАДСЬКА ВІДКРИТІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Увага до проблем громадянського суспільства зумовлена зростанням міри громадської активності в Україні, яка, втім мало відбилась на громадянському суспільстві. Як і раніше воно отримує замало коштів від громадян. Пояснення цьому, яке викладене в статті полягає у закритості власне неурядових організацій, яка полягає у відсутності відкритих та доступних даних про структуру їх керівництва, фінансування, регулярних звітів про діяльність.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові організації, громадська відкритість, конгруентність, погане громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Дихотомія відкрите/закрите запропонована колись Карлом Поппером може набути іншого звучання якщо буде застосована до громадянського суспільства. Це дещо дисонує з ідеєю Поппера і з нашим уявленням про громадянське суспільство як феномен, оскільки «відкрите» суспільство в розумінні Поппера включає його в себе чи веде до появи громадянського суспільства, і ми теж традиційно вважаємо ці два явища пов'язаними. Дійсно у відкритому суспільстві громадянське суспільство має бути присутнім. Але це не означає що саме громадянське суспільство не може бути закритим. Дисонанс у нас викликає можливість визнавати інститут притаманний відкритому суспільству носієм характеристики – закритий, проте ми маємо визнати існування у громадянського суспільства негативних характеристик, оскільки в протилежному випадку ми ризикуємо невірно зрозуміти проблеми його функціонування в Україні та перспективи у нашій країні.

Говорячи про громадянське суспільство в Україні ми визнаємо недостатню міру його впливу на суспільно-політичні процеси, яку пов'язуємо з недосконалістю законодавчої бази, опором з сторони бюрократичної машини, відсутністю державної підтримки, пасивністю населення тощо. Переважно це чинники зовнішні по відношенню до громадянського суспільства. За таких умов саме громадянське суспільство перетворюється на «чорний ящик», оскільки його функціонування, організаційна спроможність, відносини між керівниками та підлеглими, організаційні цінності випадають з поля дослідження, а усі негаразди в діяльності пояснюються негативними зовнішніми впливами.

Наприклад О. Бабкіна вважає причинами негаразд в розвитку громадянського суспільства в Україні суперечності між задекларованими нормами й реальними можливостями і бажаннями громадян у реалізації функцій громадянського суспільства, а саме:

- відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;
- недостатній рівень політичної та правової культури і всього суспільства, і його еліти;
- певна безсистемність і неупорядкованість законодавства;
- недостатній розвиток сталих елементів громадянського суспільства [1].

Якщо зауваження О. Бабкіної були висловлені ще в 2007 році, то і в останніх

публікаціях, наприклад в статті Н. Оніщенко та Н. Кузнецової, яка була надрукована в журналі «Віче» у квітні 2014 року, негаразди громадянського суспільства є зовнішніми. На думку авторок, їх причиною є «некоректна інтерпретація реформаторами особливостей взаємовідносин (комунікативних засад) держави, державної влади та громадянського суспільства в Україні» та «руйнування засад загальнолюдської моралі як історичного феномену суспільного поступального розвитку» [2]. Відтак від наукової спільноти вони очікують – «пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси щодо необхідних стратегій реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, спрямованих на їхню збалансовану взаємодію» [2]. Тобто автори вважають що головною проблемою є неправильне розуміння функцій громадянського суспільства, яке прагне підмінити собою держава, а мало би збалансовано з ним взаємодіяти.

На мою ж думку важливими є не тільки зовнішні проблеми з якими стикається громадянське суспільство, але й внутрішні. На жаль про проблеми з якими стикається громадянське суспільство, неурядові організації та їх члени мало хто говорить.

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних внутрішніх проблем в розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Здається, що коли б не остання публікація присвячена можливим негативним аспектам в діяльності громадянського суспільства була надрукована ще в 2002 році. Це була відома газетна стаття Володимира Литвина «Громадянське суспільство: міфи й реальність» [4], яка виявилась дещо удосконаленою версією статті американського політолога Т. Каротерса «Громадянське суспільство. Подумаємо ще раз». З тих пір як академічні дослідники в Україні до цієї теми звертаються виключно епізодично. Традиційно внутрішні проблеми є складовою загального переліку проблем, серед яких домінують зовнішні по відношенню до НУО. Наприклад Д. В. Кольцова наводячи перелік проблем з якими стикаються НУО, вказує таку як низька культура звітності та виконання договірних зобов'язань, поруч з традиційними – відсутність регулярного фінансування; недостатня відкритість влади ..., співпрацювати; низька активність і низький рівень довіри ... громади [5; с. 165].

За даними відомого рейтингу, який щорічно визначається у межах дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства США з міжнародного розвитку (The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia), стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2014 році оцінено у 3,3 бала (за шкалою від 1 до 7, де 1 показує дуже розвинутий рівень, а 7 означає низький рівень розвитку; бали від 1 до 2 характеризують сталість розвитку громадянського суспільства, від 3 до 5 – розбудову сталості, 6 і 7 – зародження сталості). Це найкращий показник починаючи з 1997 року, хоча від даних за 2012 рік ми відрізняємо лише на 0,1 бала. Чого не вистачає для сталості громадянського суспільства у відповідності з цією методикою? Оцінка громадянського суспільства складається з декількох пунктів, серед яких найгірший показник: «фінансова життєздатність НУО» – 4,2; також відставання від середнього показника зафіксовано в «інфраструктурі громадянського суспільства» – 3,4; «ставлення громадськості» – 3,4; найкраще українські НУО виконують функції захисту інтересів громадян: «показник адвокації НУО» – 2,2; вище середнього також за показником «надання послуг» – 3,2; медіанне значення у показника «організаційна спроможність» – 3,3 [6].

Показник адвокації НУО з 2007 року перетнув позначку 3 бали, отже, за цим критерієм громадянське суспільство в Україні вже давно перетнуло відмітку консолідованої демократії. Проте показники «фінансова життєздатність НУО»; «інфраструктура громадянського суспільства» та «ставлення громадськості» залишаються нижчими від середнього показника останніх. Станом на 2014 рік це викликало певне здивування, оскільки внаслідок подій «Євромайдану» зріс авторитет громадянського суспільства, його лідерів, зросла довіра громадян. Українські

громадяни, завдяки активному волонтерському руху та внескам в його діяльність, зруйнували уявлення про українське суспільство як про пасивне і нездатне до самоорганізації. Проте такі разючі зміни не вплинули, належним чином, на розвиток громадянського суспільства.

Повертаючись до найгіршого з показників – «фінансова життєздатність НУО», можемо згадати сумний вердикт учасників українсько-польського дослідження – «одним з бар'єрів для надання стабільного фінансування українським НУО є низький рівень прозорості внутрішнього менеджменту. Сферою, в якій потенційні бенефіціари могли б підвищити довіру до себе, є розвиток належного управління. Це включає, з одного боку, надання можливості донорам та партнерам зрозуміти фінансову систему організацій через публікацію фінансових звітів в мережі Інтернет» [7; с.11].

Академічні дослідники громадянського суспільства в Україні практично не звертають уваги на цей його вимір. Представники експертного середовища на жаль роблять це дуже рідко. Можна згадати дослідження, проведене ще у вересні 2001 року Українським інститутом соціальних досліджень та Центром «Соціальний моніторинг», одним з питань якого було – «Що Ви насамперед віднесли б до недоліків діяльності об'єднань громадян в Україні?» [7; с.110]. Показники, що перевищують 20%, подані нижче (Таб. 1). Оскільки респондент міг обирати декілька варіантів відповіді, то сума перевищує 100%.

Таблиця 1. Недоліки діяльності об'єднань громадян в Україні.

Недолік	Кількість згадувань (в %)
Їх низька активність	29
Фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань	25
Відсутність інформації про їх діяльність	25
Їх залежність від «грошових тузів», багатих підприємців	24
Відсутність достатніх коштів для їх діяльності	23

Найбільш ґрунтовні дослідження внутрішньої спроможності НУО проводить БФ «Творчий центр ТЦК». У відповідності до даних власних соціологічних досліджень, у 2009 році лише 17% НУО робили свої фінансові звіти доступними для донорів – що менше, ніж було у 2007 році (22%) [8; с.11], в подальших їх дослідженнях подібне запитання було відсутнє.

Більшість недоліків, які відзначали респонденти, дійсно є зовнішніми по відношенню до неурядових організацій, це відсутність чогось їм потрібного, або неготовність когось до їх діяльності. Однак частина недоліків відзначених респондентами, є пов'язаними саме з внутрішніми проблемами НУО – їх низькою активністю, фінансовими зловживаннями керівного складу цих об'єднань та відсутністю інформації про їх діяльність.

В нечисленних дослідженнях на цю тему дослідники говорили про те, що в Україні дуже рідко змінюється керівний склад НУО, і рядові члени організацій мають дуже мало шансів контролювати своє керівництво, чи впливати на загальну політику організації, така практика відсутня. Не передбачено практично ніяких дійових процедур, якими б могли скористатися низові робітники щоб проконтролювати своє керівництво. Результати дослідження проведеного в рамках проекту BoardSource (Вашингтон) і Міжнародного центру перспективних досліджень свідчать про незадовільне керівництво українськими НУО [9].

На момент опитування більш як чверть респондентів не назвали свого найвищого керівного органу. Більш як 70% організацій не мають обмежень щодо кількості термінів, на які може бути обраний той чи інший член керівного органу. Менш як 40% респондентів назвали моніторинг фінансової діяльності організації, забезпечення її відповідальності та підзвітності як важливе повноваження керівного ор-

гану. Фінансовий аудит не проводить майже третина організацій. Ці висновки базуються на анкеті, яку в лютому й березні 2003 року було надіслано поштою 1875 організаціям. На запитання анкети відповіли 468 організацій (25%).

В Україні ці моменти не стали предметом рефлексії зі сторони академічних дослідників, тому ми маємо звернутись до наукового доробку американської дослідниці Н. Розенблум. Вона перша поставила питання про конгруентність (congruence) НУО [10; с.539]. На її думку важливим є те, як співвідносяться внутрішні та зовнішні цінності в організації, цінності згідно з яким будується робота та відносини в організації, та цінності які організація визнає, пропагує чи відстоює, коли це стосується зовнішніх справ. Чи всі організації дотримуються принципів демократії, відкритості, рівності прав в своїй внутрішній діяльності, чи не стає цьому на заваді авторитаризм керівників, расизм та сексизм.

Звідси НУО, які претендують на те, що вони є частиною громадянського суспільства, повинні відповідати як мінімум певним критеріям, якщо вони мають задовільний рівень «конгруентності»:

1) Звісно, автономність. Незалежність в прийнятті рішень, рекрутуванні лідерів, контролі важливих економічних та управлінських ресурсів.

2) Демократичність внутрішньої структури. Організація сама повинна бути мікроскопом громадянського суспільства, так щоб її члени в процесі соціалізації отримували відповідні норми. В організації повинні бути поширені горизонтальні структури прийняття рішень, а не вертикальні типу патрон-клієнт.

3) Підзвітність. Процедурний механізм для членів НУО, щоб вони могли контролювати своїх лідерів в їх рішеннях та діях. Щоправда одних процедур недостатньо. Лідер повинен добровільно визнавати та шанувати принцип відповідальності, інакше він не заслуговує бути членом НУО, не дивлячись навіть, наприклад, на високі професійні якості.

4) Відкритий набір. Дуже важливим для соціальної і національної інтеграції, поширення толерантності в суспільстві, для успішного виконання функції соціалізації, є максимально відкритий набір у всіх організаціях де це можливо [11; с.14].

5) Організація в своїй діяльності має дотримуватися принципів відкритості та прозорості, і здійснювати постійний моніторинг використання коштів та матеріальних засобів.

Стосовно неурядових організацій ми не використовуємо термін відкритість, оскільки вважаємо, що організації що забезпечують відкритість, з нею асоціюються і за своїм внутрішнім устроєм мають бути відкритими, проте це не так. Тому можемо говорити про громадську відкритість як проблему громадянського суспільства в Україні. Питання керівництва НУО, її діяльності, розпорядження залученими коштами мають вирішуватись максимально публічно. Зразком для українських НУО можуть слугувати волонтери, що опікуються Збройним силами України. Традиційним для них стало публічне звітування, за допомогою соціальних мереж, про отримані кошти, про їх використання – з доказами на зразок сканованих квитанцій та фотозвітів про отримання допомоги військовими. Тому українські волонтери випереджають українські НУО як за рівнем довіри серед співгромадян, так і за рівнем залученого від них фінансування.

Транспарентність фінансування, прийняття рішень та діяльності НУО є лише одним з вимірів громадської відкритості НУО. Іншим є її відкритість для активності громадян. Американські дослідники, щодо етнічних чи релігійних організацій, які проповідують довіру, солідарність та практику кооперації, але лише до членів своєї організації, своєї групи живають термін «погане громадянське суспільство» [12; с.840]. С. Чамберс та Д. Копштейна турбує питання – хто створює ці ліги, кооперація з ким і для чого відбувається, і які цінності сповідуються при цьому. Існує немало організацій які сповідують участь, кооперацію та солідарність, які є частиною громадянського суспільства, відповідно до цих критеріїв, але це партикулярна

участь, партикулярна кооперація та солідарність. Це лише часткова солідарність та взаємність, лише до членів своєї організації, до людей своєї національності, віри чи місця проживання. Фактично вони відкидають принцип відкритості в своїй діяльності. Наявність ідентифікуючої ознаки слугує лише додатковим стимулом для об'єднання і участі, для визнання організації як «нашої», а відтак і «своєї». А партикулярність, як негативний наслідок їх діяльності, виникає лише за певних умов, коли, наприклад, серед членів організації пропагується особливе відношення до «інших», до тих, хто не входить до організації чи групи яку вона представляє.

Такий партикуляризм шкідливий для суспільства, веде до наростання поляризації і нетерпимості, перешкоджає становленню єдиної нації. Саме існування «поганих» чи правильніше «обмежуючих» НУО не повинно нас занадто турбувати, оскільки вони є невідмінним атрибутом суспільного життя здається у будь-яких країнах. Проте вони повинні складати меншість в структурі громадянського суспільства, оскільки вони пов'язують громадянина, замикаючи його певних межах, потрібна підтримка організацій «відкритого типу», які виконують важливі функції консолідації суспільства, поширення терпимості, визнання інших людей та кооперації в межах всього суспільства.

Висновок. Таким чином, можна зазначити, що громадська відкритість для неурядових організацій, для громадянського суспільства в цілому має два виміри, перший з яких характеризується наявністю чи відсутністю конгруентності і полягає у транспарентності діяльності, фінансування і керівництва НУО. Другий вимір характеризується наближеністю НУО до «поганого громадянського суспільства», тобто його партикулярності, замкненості по відношенню до громадян, що не входять до конкретної групи, поширення особливого ставлення до «інших».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Бабкіна // Віче. – 2007. – №13. – Режим доступу: www.viche.info/journal/682/ (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
2. Оніщенко Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій [Електронний ресурс] / Н. Оніщенко, Н. Кузнецова // Віче. – 2014. – №7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_7_14 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
3. Лисенко Ю. В. Громадянське суспільство в Україні: тенденції розбудови в контексті демократизації / Ю. В. Лисенко / Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К. : «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 97 (6). – С. 383-388
4. Володимир Литвин Громадянське суспільство: міфи й реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.html (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
5. Кольцова Д. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні / Д. В. Кольцова // Економіка будівництва і міського господарства. – Т. 5. – № 3. – 2009. – С. 161–166.
6. The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Electronic resource]. – Access mode: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf (Accessed 20 February 2015)
7. Підтримка громадянського суспільства в Україні: різні перспективи [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна, Е. Каса, П. Кажмиркевич та ін. – Режим доступу: http://dif.org.ua/modules/pages/files/1342099990_1842.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
8. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2009 роки / Л. Паливода, С. Голота. – К.: Купол, 2010. – 112 с.
9. Більш як чверть опитаних НУО не знають свого керівного органу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.civic.ua/news/viw.html?q=13766 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.
10. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism / N. Rosenblum // Social research. – 1994. – Volume 61. – №3. – P.539-562.
11. Hyden G. Civil society, social capital, and development: Dissection of a complex discourse / G. Hyden // Studies in Comparative International Development. – Spring 1997. – Vol. 32, iss.1, P. 3-30.
12. Chambers S. Bad civil society / S. Chambers, J. Kopstein // Political Theory; Thousand

REFERENCES:

1. Babkina, O. (2007) 'Demokratychni determinanty transformacii' ukrai'ns'kogo suspil'stva' [Democratic determinants of transformation of Ukrainian society] in *Viche*, № 13, available at: www.viche.info/journal/682/ (Accessed 20 February 2015)
2. Onishhenko, N. (2014) 'Ghromadjansjke suspiljstvo i vyklyky chasu: vid teoriji do praktychnykh dij' [Civil society and challenges: from theory to action] in *Viche*, №7, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_7_14 (Accessed 20 February 2015)
3. Lysenko, Ju. V. (2015) 'Ghromadjansjke suspiljstvo v Ukrajinі: tendenciji rozbudovy v konteksti demokratyzaciji' [Civil Society in Ukraine: tendencies of development in the context of democratization] in *Ghileja: naukovyj visnyk* [Gilea: Research Bulletin], № 97 (6), pp. 383-388
4. Volodymyr Lytvyn *Ghromadjansjke suspiljstvo: mify j realnistj* [Volodymyr Lytvyn Civil society: myths and reality], available at: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/gromadyanske_suspilstvo_mifi_y_realnist.html (Accessed 20 February 2015)
5. Koljcov, D. V. (2009) 'Rozvytok ghromadjanskogho suspiljstva v Ukrajinі [Civil Society Development in Ukraine] in *Ekonomika budivnytstva i misjkogho ghospodarstva* [The economy of construction and urban development], Vol. 5., № 3, pp. 161–166.
6. *The 2014 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*, available at: www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EuropeEurasia_FY2014_CSOSI_Report.pdf (Accessed 20 February 2015)
7. *Pidtrymka ghromadjanskogho suspiljstva v Ukrajinі: rizni perspektyvy* [Civil society support in Ukraine: different perspectives] available at: http://dif.org.ua/modules/pages/files/1342099990_1842.pdf (Accessed 20 February 2015)
8. *Stan ta dynamika rozvytku neurjadovykh orghanizacij Ukrajinj 2002-2009 roky* [Condition and dynamics of non-governmental organizations of Ukraine 2002-2009] (2010), Kyiv, 112 p.
9. *Biljsh jak chvertj opytanykh NUO ne znajutj svogho kerivnogho orghanu* [More than a quarter of NGOs does not know its governing body], available at: www.civic.ua/news/viw.html?q=13766 (Accessed 20 February 2015)
10. Rosenblum, N. (1994) 'Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism' in *Social research*, Volume 61, №.3, pp.539-562.
11. Hyden, G. (1997) 'Civil society, social capital, and development: Dissection of a complex discourse' in *Studies in Comparative International Development*, Spring 1997, Vol.32, iss.1, pp. 3-30.
12. Chambers, S. & Kopstein, J. (2001) 'Bad civil society' in *Political Theory*, Dec 2001, Volume 29, Issue 6, pp.837-865.

Пашченко В. И., кандидат политических наук, доцент кафедры социологии ДНУ имени Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

Общественная открытость как проблема украинского гражданского общества

Аннотация. Аннотация. Внимание к проблемам гражданского общества обусловлена ростом измерения общественной активности в Украине, которая, впрочем мало отразилась на гражданском обществе. По-прежнему оно получает мало средств от граждан. Объяснение этому, которое изложено в статье заключается в закрытости собственно не-рядовых организаций, которая заключается в отсутствии открытых и доступных данных о структуре их руководства, финансирования, регулярных отчетов о деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, социологическое измерение проблемы, агенты трансформации, условия ведения бизнеса, инновационный потенциал.

Pashchenko V. PhD in politology, associate professor of the Department of politology Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: vvvvvvv2002@ukr.net

Public openness as a problem of Ukrainian civil society

Abstract. Attention to the problems is caused by the growth of civil society dimensions of public activity in Ukraine, which, however has a little affect on the civil society. Still it gets not enough money from citizens. The explanation for this, as stated in the article, actually is in closed non-governmental organizations, which is the lack of open and accessible data about the structure of management, financing, regular reports on activities.

Key words: civil society, NGOs, public openness, congruence, bad civil society.

Маркітантов В. Ю.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна), E-mail: vamar@ukr.net

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. У статті аналізуються існуючі в сучасній вітчизняній та зарубіжній політичній науці погляди на визначення поняття політичної еліти. Розглянуто аргументи щодо заперечення вжитку терміна відносно сучасної управлінської групи. Робиться спроба власного визначення поняття політичної еліти.

Ключові слова: еліта, політична еліта, політичний клас.

Перехідний етап у розвитку історії України характеризується тим, що політична система країни поєднує в собі елементи старої пострадянської системи, елементи нової демократичної та окремі симбіози структур, що утворились за останні десятиліття. Відповідно правляча політична еліта об'єднує в собі елементи пострадянської еліти з усіма характерними для неї ознаками, а також ті, що виникли внаслідок реалізації демократичної процедури (парламентські вибори, генеза партійних та громадських організацій тощо). Внаслідок цього політична еліта України має складний комплекс характеристик. Від того, які характеристики будуть переважати, залежатиме лінія розвитку багатьох політичних інститутів і України в цілому.

Ситуація, яка склалася сьогодні в Україні (політична та економічна кризи, військові дії, втрата частини території тощо), свідчить про нездатність політичної еліти долати ці кризи. Фактичний розкол країни, що триває понад десять років, – результат діяльності зокрема й вітчизняної політичної еліти. Саме від її активності, спрямованої на розкол або ж на об'єднання, та інструментів, які вона використовує, надалі залежить доля окремих регіонів, держави в цілому та, власне, і самої політичної еліти. Тому-то дослідження вітчизняної політичної еліти залишається перманентно актуальним.

Революція гідності, переформатування влади, окупація частини територій та реформи як наслідок виступили подіями, здатними визначальним чином детермінувати основні політичні процеси в Україні. Відбулись значні (кількісні) персональні зміни особистісного характеру. Однак питання, чи відбулися якісні зміни в політичній еліті, досі не з'ясоване.

Метою статті є аналіз та характеристика існуючих поглядів щодо поняття політична еліта в сучасній політичній науці.

Починаючи з 90-х років XX століття, проблемою еліт у вітчизняній науці займалися В. Андрущенко, В. Бебик, Д. Видрін, С. Вовканич, В. Журавський, А. Зоткін, Л. Козловська, А. Колодій, І. Курас, Б. Кухта, О. Лазаренко, Н. Латигіна, М. Михальченко, С. Наумкіна, А. Пахарев, М. Пірен, В. Полохало, В. Потульніцький, В. Танчер, В. Фесенко, В. Чорноволенко, С. Чукут, М. Шульга та ін., у російській науці – це Г. Ашин, О. Гаман-Голутвіна, В. Гельман, П. Карабущенко, О. Криштановська, О. Понеделков та ін.

Говорячи про еліту, необхідно чітко усвідомлювати, що вкладають у це поняття науковці і що розуміє під цією дефініцією пересічний мешканець нашої країни. За даними Т. Бевз, 57 % українського населення під політичною елітою розуміє осіб, які займають високі посади. Це народні депутати, державні чиновники в центральних та регіональних органах влади та лідери політичних партій. Ще 29,7 % визначають політичну еліту як політиків з високим моральним авторитетом та лідерів суспільної думки. Але є й такі, що взагалі не можуть дати визначення

категорії «політична еліта» [4, с.76].

Попри всі досягнення та величезну кількість досліджень, натепер учені так і не прийшли до єдиної думки щодо визначення поняття «політична еліта». До того ж у наукових колах існують численні заперечення щодо використання цього терміна [2, с.117-118].

Точаться суперечки навколо цього терміна ще й тому, що сьогодні неправильно і навіть аморально вживати його щодо багатьох владних осіб, яких не можна назвати ні найкращими, ні найбільш достойними та обраними. Одним із прикладів такого ставлення до сучасної еліти України є репліка з доповіді І. Сало на засіданні круглого столу «Роль еліт у трансформаційному процесі». Дослідниця зазначає, що «характеристики сучасних політичних еліт України призводять до загальної депресії, і не видно просвітлення у цьому» [19, с.59]. Проте, не дивлячись на усі заперечення та критику, поняття «еліта» міцно закріпилося в політологічній та соціологічній науках. «У сучасних умовах, – зазначається у політичному енциклопедичному словнику, – політична еліта становить невід’ємну, активну і впливову частину соціальної структури суспільства, котра здатна брати на себе провідну, відповідальну, консолідуючу роль у забезпеченні розвитку і стабільності будь-якої соціальної системи» [18, с.183].

На думку А. Франке, еліта на сучасному етапі у західному розумінні – «це особи чи група осіб, які завдяки своїй поведінці найпереконливіше представляють головні цінності якоїсь спільноти чи об’єднання, суспільства. Це люди, які завдяки своїм властивостям, своїм досягненням довели, що вони корисні і важливі для даного суспільства» [19, с.49].

«Для сучасних політологічних досліджень найбільш вживаним, – вважає О. Гаман-Голутвіна, – є трактування еліти як категорії осіб, які володіють владою – незалежно від того, які фактори зумовили їх владне становище: походження, фінансовий стан або особисті заслуги» [6, с.97]. Тобто визначальним у статусі еліти, на її думку, є належність до владних структур і ніщо інше. Аналогічну позицію у трактуванні еліти займає й Е. Гіденс, який тлумачить еліту як індивідів, котрі формально обіймають головні владні посади в соціальних організаціях чи інституціях [23, с.10].

На думку ж німецького філософа К. Ясперса, еліта складається з висококультурних, інтелектуальних прошарків «духовної аристократії» з рішучою волею до влади та успіху [24, с.111].

Розглядаючи термін «еліта» з етимологічної точки зору, М. Пірен говорить про два його значення. З одного боку, еліта розглядається як група людей з якостями та ознаками, які їх вирізняють і які істотно впливають на формування суспільних думок. З іншого – «еліта» трактується як така, що за своїми якісними характеристиками (освітою, духовністю, мораллю, громадянською позицією) є найкращою, найціннішою суспільною групою, яка стоїть над масами і покликана керувати ними. Дослідниця, визначаючи еліту суспільства, говорить про групу осіб, що займають високі владні щаблі, а тому здатні створювати зразки суспільних потреб та поведінки [17, с.14].

На переконання М. Шульги, еліта – це люди, які є організаторами життя суспільства, що дає привід розглядати їх значно ширше, ніж просто групи, які ухвалюють рішення. Він звертає увагу на те, що у сталому суспільстві еліта визначається як «сукупність індивідів, що мають владу, приймають рішення стосовно змісту і розподілу основних цінностей у суспільстві. Це ті, хто в різних сферах діяльності знаходиться на вершині ієрархії, хто займає якісь важливі привілейовані позиції завдяки своєму престижу або багатству» [25, с.46]. Населення ж нашої країни, вважає дослідник, еліту асоціює з верхівкою законодавчої та виконавчої гілок влади, підприємцями та керівниками банків.

В. Танчер і О. Кучеренко акцентують свою увагу на тому, що класичні

соціологічні теорії визначають еліту як групу обраних, вищу верству (за походженням, особливими чеснотами, або кращих у своїй професійній діяльності), маючи на увазі осіб, які від природи чи за становищем володіють владою над іншими і яким належить здійснювати політичне керівництво суспільством. Але авторами термін тлумачиться й по-іншому. Згідно з ним «еліта» – це «передовсім особи, які посідають стратегічні позиції в громадських і приватних добре структурованих організаціях: уряді, партіях, виробничих фірмах, профспілках, війську, в засобах масової інформації, освітніх інституціях, релігійних об'єднаннях» [22, с.9, 13].

А. Ручка бачить еліту як меншість суспільства, неоднорідну, внутрішню диференційовану групу, інтегровану за інтересами та цінностями, члени якої більшою або меншою мірою мають якості лідерства. Група ця, підготовлена до виконання управлінських функцій, займає ключові позиції, впливаючи на ухвалення владних рішень [7, с.238].

У суспільстві, що трансформується, за словами В. Тертички, еліта поділяється на групи, які виступають у ролі протоеліти, «псевдоеліти», постеліти та статоеліти [7, с.205]. Протоеліта – це лідери громадських організацій, парламентських груп і фракцій, частина урядовців, керівники промислово-фінансових груп та банків, судді, адвокати. Л. Бевзенко вважає, що це – «утворення або групи, що претендують на те, щоб згодом стати елітою», але не завжди можуть цього досягнути, з чим погоджується й О. Тулинська [7, с.208]. До «псевдоеліти» належать частина депутатів, випадкові особи у політиці, ватажки злочинних угруповань, що, за словами В. Танчера, набувають форми еліти або, видаючи себе за таку, не виконуватимуть її функцій і не робитимуть конструктивного внеску в розвиток суспільства [7, с.230]. Постеліта – це члени колишньої номенклатури. Щодо статоеліти, то вона увібрала в себе вчених, митців, «акул пера», висококваліфікованих лікарів, адвокатів, учителів та ін. Саме цю групу М. Шульга називає справжньою елітою [25, с.48].

Як зазначає В. Карасьов, у сучасній політології існує два поняття політичної еліти: європейське та американське. За першим, політична еліта – це найкращі, обрані представники суспільства. За другим, на відміну від позиції обраності до політичної еліти належать особи, які потрапляють на свої посади шляхом обрання їх виборцями. Отже, дослідник співставляє два критерії: якісний (обраність) та кількісний (виборність) [8].

Серед найбільш значних завдань, які ставить політологія, на думку О. Гаман-Голутвіної, є підхід до теоретичного обґрунтування політичної еліти, за яким політична еліта складається з осіб, що ухвалюють стратегічно важливі рішення. Дослідниця визначає політичну еліту як внутрішню згуртовану соціальну групу, що складає меншість суспільства, яка є суб'єктом підготовки і ухвалення (або впливу на ухвалення / неухвалення) найважливіших стратегічних рішень і яка володіє необхідним для цього ресурсним потенціалом [6, с.99].

Політична еліта в політичній науці, на думку М. Пірен, визначається як «... меншість суспільства, що становить собою достатньою мірою самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні управлінських рішень» [17, с.12]. Такої ж думки дотримуються Г. Музиченко [13, с.233], Ю. Бурімейко та А. Рибак [5, с.50].

Г. Ашин приходять до висновку, що політологи бачать еліту як частину суспільства, яка володіє доступом до інструментів влади. Політичною елітою, на його думку, можна вважати частину панівного класу, який безпосередньо залучений до керування суспільством. Тому він пропонує до політичної еліти зараховувати «найбільш впливових і політично активних членів панівного класу, включаючи прошарок функціонерів політичних організацій, інтелектуалів, які виробляють політичну ідеологію, людей, які ухвалюють політичні рішення, що

виражають спільну волю класу» [2, с.61]. М. Пірен же бачить політичну еліту у вузькому розумінні слова, коли йдеться про суспільну групу, яка займається політикою, має атрибути політичного представника і яка об'єднується навколо політики. Відповідно, авторка дотримується аналогічного визначення політичної еліти [16, с.243].

Подібним чином міркує й Б. Кухта, який під політичною елітою розуміє вузьку верству особистостей, яка постійно, систематично приймає політичні рішення, організовує їх виконання, контролюючи цей процес. Він наголошує на тому, що у випадку, коли хтось із членів політичної еліти перестає брати участь у прийнятті політичних рішень, він випадає із складу політичної еліти [11, с.201].

Політична еліта у баченні Т. Семикіної – «це певна група, прошарок суспільства, що концентрує в своїх руках державну владу і займає командні пости, управляючи суспільством. В основному це професійні політики високого рангу, наділені владними функціями і повноваженнями. Це також вищі державні службовці, професійно підготовлені до участі в розробці і реалізації політичних програм, у виробленні стратегії, що служить суспільному розвитку» [див.: 20, с.124].

А. Крестева розглядає політичну еліту як частину політичного класу, що володіє політичною владою, впливом і безпосередньо ангажований у боротьбі за політичне лідерство. Тобто, політична еліта – це та частина політичного класу, яка реально використовує владу у відповідному суспільстві у відповідний момент [9, с.23].

В. Бебик, аналізуючи еліти, говорить про те, що під політичною елітою політологи розуміють частину класу або суспільного прошарку, яка усвідомлює свої специфічні інтереси, свою відокремленість і організованість, активно і впливово детермінує спосіб і умови реалізації інтересів значної соціальної групи як цілої спільноти. Дослідник вказує на різницю політичних еліт, створених усередині великих класів, соціальних груп і спільнот, та еліт влади, які є виразниками інтересів правлячих кіл суспільства [3, с.107-108].

О. Мясніков говорить про владну еліту як особливу соціальну групу, маючи на увазі стійку єдність, що ґрунтується на глибоких внутрішніх зв'язках політиків, які до неї належать [14, с. 52]. Аналогічно міркує, але вже щодо визначення поняття «політична еліта», О. Лазаренко [12].

За словами А. Пахарєва, політичною елітою є «добірна частина класу, прошарку, партії, громадського руху тощо, яка згуртована на основі соціально-економічних інтересів та ідеології, володіє найбільш високим рівнем професіоналізму, освіти, інформованості заради здобуття та утримання політичної влади» [15, с.8].

Водночас певна частина політологів зараховує до еліти осіб, які займають провідні позиції в політичному, економічному та культурному житті, а також користуються найбільшим багатством, статусом і престижем. На думку Г. Щокіна, еліта складається з найбільш «статусних» членів суспільства, які не обов'язково повинні бути кращими [26, с.91-92]. Згідно з довідником «Кто есть кто в Украинской политике», дослідник до української політичної еліти зараховує керівників та провідних співробітників апарату Верховної Ради, керівників підрозділів і апарату Адміністрації Президента України, міністрів та їх заступників, представників державних комітетів та голів адміністрацій, керівників вищих судових інстанцій [26, с.94].

О. Якубовський, наголошуючи на тому, що бюрократія в ряді випадків стосується одного з типів еліти, пропонує користуватися терміном «політико-адміністративна еліта» і розуміти під ним силу, яка «представляє собою нечисленну групу політиків, що монополізують право на ухвалення принципових рішень, і чиновників (бюрократів), яким запропоновано цю владу здійснювати» [27, с.20].

За О. Гаман-Голутвіною, до політичної еліти входять структурні частини, які умовно називаються «лідерами» і «бюрократією». Лідери – це особи, які не займа-

ють посад в структурах влади, але здійснюють значний вплив на ухвалення рішень і професійно беруть участь у політичній сфері (керівники політичних партій, впливові інтелектуали, ключові фігури ЗМІ). Бюрократи – це адміністративні керівники різних рівнів та посадові особи, які посідають пости в органах державного управління [6, с.100].

Про вхід бюрократії до структури еліти говорить і В. Небоженко. Так, до складу еліти разом із центральною бюрократією дослідник зараховує ще й великих політиків, реальну національну буржуазію та олігархів [19, с.15].

В умовах плюралістичного характеру політичної системи до складу політичної еліти О. Гаман-Голутвіна зараховує вищий ешелон структур, які репрезентують і державу, і громадянське суспільство [19, с.36].

Зауважимо, що певна група науковців-політологів вважає, що політичну еліту складають певні, хоча й досить широкі кола суспільства, в руках яких зосереджена значна влада і не лише політична, а й економічна, фінансова, військова, наукова, інформаційна, ідеологічна та ін., або ж групи людей, що офіційно не належать до високих владних структур, але мають значні важелі впливу на владні структури, на важливі політичні рішення, загалом на політичну ситуацію в державі. Така загальнодержавна еліта, яку ще називають «правлячим класом», є багаторівневою за структурою. До її складу зараховують фінансових олігархів, промислових магнатів, голів майнових кланів, військову верхівку, дипломатів, власників інформаційних засобів, чиновний істеблішмент, відомих учених та діячів мистецтва. «Ця еліта, – стверджує А. Пахарев, – тримає під своїм контролем усі державні структури, рекрутує із своїх рядів представників усіх органів влади аж до найвищих державних посад» [15, с.6]. Але ототожнювати правлячий клас з політичною елітою, на наше переконання, не варто. О. Крюков зауважує, що представники цього класу «не виконують власне політичних функцій через власну фінансово-економічну могутність, моральний авторитет у суспільстві, але здійснюють вплив на тих, хто править, і тих, ким правлять» [10, с.21]. Не можна ототожнювати з політичною елітою й політичний клас, адже до нього належать усі ті, які безпосередньо здійснюють політичні та урядові функції.

Серед політологів існує думка, що у певні періоди становлення та розвитку держави, особливо це стосується так званих перехідних періодів, до політичної еліти належать лише представники владних структур загальнодержавного і місцевого рівнів. Грунтуючись на цьому, А. Пахарев зараховує до неї чиновників президентської адміністрації, членів уряду та їх служб, парламентарів, їх радників, керівного військового складу, вищих каральних чинів та місцевої чиновної бюрократії. В політичній науці вона отримала назву «формальної» [15, с.7].

На думку В. Танчера, сучасна політична еліта формується з лідерів основних політичних сил, вищих посадовців, впливових бізнесменів, керівників промислових компаній, провідних інтелектуалів, ключових фігур засобів масової інформації, лідерів громадських організацій та лідерів опозиційних сил [21, с.178].

Отже, ми дійшли висновку, що політична еліта – це внутрішньо згуртована, відносно привілейована соціальна група, яка складає найбільш впливову та політично активну меншість суспільства і є суб'єктом ухвалення або вирішального впливу на ухвалення (неухвалення) політичних рішень. Відзначимо, що вирішальною у визначенні політичної еліти є політична складова – вибори. Завдяки виборам політична еліта здобуває владу та володіє нею. Саме тому політична еліта властива демократичним, відкритим суспільствам, натомість номенклатура – властивість закритих суспільств, де відсутня відкрита боротьба за владу, як змагання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Ашин Г. Основы политической элитологии : учеб. пособие / Г. Ашин, А. Понедельков, В. Игнатов, А. Старостин. – М. : ПРИОР, 1999. – 304 с.
2. Ашин Г. Правящая элита и общество / Г. Ашин // Свободная мысль. – 1993. – № 7. –

С. 58-69.

3. Бебик В. Еліта, елітарність, лідерство / В. Бебик // Віче. – 1993. – № 7. – С. 107-112.
4. Бевз Т. Концепт політичної еліти у дискурсі сучасного політичного процесу / Т. Бевз // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – Т. 2. – С. 69-80.
5. Бурімейко Ю. Актуальні аспекти формування регіональної політичної еліти / Ю. Бурімейко, А. Рибак // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. – Одеса : Аспропринт, 1999. – Вип. II. – С. 50-55.
6. Гаман-Голутвина О. Определение основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // Полис. – 2000. – № 3. – С. 97-103.
7. Еліта та соціальна зміна : матеріали “круглого столу” // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 5-6. – С. 201-251.
8. Карасев В. Элита в Украине есть, но она не существует [Електронний ресурс] / В. Карасев. – Режим доступу: www.igls.com.ua/interview/93 (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрана.
9. Крэстева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества / А. Крэстева // Социс. – 1996. – № 4. – С. 19-29.
10. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія / О. Крюков ; за наук. ред. Е.А. Афоніна. – К. : НАДУ, 2006. – 252 с.
11. Кухта Б. Політична еліта (кратократичний аспект) / Б. Кухта. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – Львів : ЦПД, 2011. – 420 с.
12. Лазоренко О. Без політичної еліти так тяжко жити... / О. Лазоренко // Вісті з України. – 1995. – 2 лютого.
13. Музиченко Г. Проектний менеджмент як напрямок вдосконалення функціональних здібностей представників регіональної еліти / Г. Музиченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. – Одеса : Аспропринт, 1999. – Вип. II. – С. 233-239.
14. Мясников О. Смена правящих элит : “консолидация” или “вечная схватка”? / О. Мясников // Полис. – 1993. – № 1. – С. 52-60.
15. Пахарев А. Політична еліта. Формальна? Справжня? / А. Пахарев // Віче. – 1997. – № 11. – С. 3-14.
16. Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства / М. Пірен // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 1. – С. 242-250.
17. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства / М. Пірен // Універсум. – 2000. – № 3-4. – С. 11-16, 41-44.
18. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
19. Роль еліт у трансформаційному суспільстві : матеріали “круглого столу”. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2003 – 96 с.
20. Савков А. Формування та розвиток політичної еліти в Україні / А. Савков // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. – Випуск II. – Одеса : Аспропринт, 1999. – С. 124-128.
21. Танчер В. Еліти України : чи можливий консенсус? / В. Танчер // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – Т. 2. – С. 175-183.
22. Танчер В. Ідеї елітизму в контексті демократичної трансформації суспільства / В. Танчер, О. Кучеренко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 5-16.
23. Чорноволенко В. Проблеми статусної легітимації політичних і господарських еліт сучасного українського суспільства / В. Чорноволенко, О. Іващенко, О. Симончук // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 5-28.
24. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт / І. Шкурат // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. – Одеса : Аспропринт, 1999. – Вип. II. – С. 111-118.
25. Шульга М. Правляча еліта / М. Шульга // Віче. – 1997. – № 8. – С. 46-57.

26. Щекин Г. Политическая элита Украины: попытка анализа и оценки / Г. Щекин // Персонал. – 1997. – № 1. – С. 91-107.

27. Якубовський О. Регіональна політико-адміністративна еліта : досвід та актуальні проблеми методології досліджень / О. Якубовський // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президентові України. Одеський філіал. – Випуск II. – Одеса : Аспропринт, 1999. – Вип. II. – С. 15-23.

REFERENCES:

1. Ashin, G., Ponedelkov, A., Ignat'ev, V., Starostin, A. (1999) *Osnovy politicheskoy elitologii [Foundations of the study of Political elites]*, PRIOR, Moscow.

2. Ashin, G. (1993) 'Pravjashaja jelita i obshhestvo' [The ruling elite and society] in *Svobodnaya mysl*, № 7, pp. 58-69.

3. Bebyk, V. (1993) 'Elita, elitarnistj, liderstvo' [Elite, elitism, leadership] in *Viche*, № 7, pp. 107-112.

4. Bevz, T. (2006) 'Koncept politychnoji elity u dyskursi suchasnogho politychnogho procesu' [The concept of the political elite in the discourse of modern of the political process] in *Elity i cyvilizacijni procesy formuvannja nacij [Elites and civilization processes of formation of nations]*, Kyiv, T. 2, pp. 69-80.

5. Burimejko, Ju. (1999) 'Aktualjni aspekty formuvannja rehionaljnoji politychnoji elity' [Recent aspects of forming of regional political elites] in *Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja [Actual problems of public administration: Coll. science. works Ukr. Academy of State Administration under the President of Ukraine. Odessa Branch]*, Asproprynt, Odessa, Vyp. II, pp. 50-55.

6. Gaman-Golutvina, O. (2000) 'Opredelenie osnovnyh ponjatij elitologii' [The definition of basic concepts elitologii] in *Polis*, № 3, pp. 97-103.

7. 'Elita ta socialjna zmina : materialy "krughlogho stola"' [Elite and social change materials «round table»] (1996) in *Filosofsjka i sociologichna dumka [Philosophical and sociological thought]*, № 5-6, pp. 201-251.

8. Karasev, V. *Elita v Ukraine est', no ona ne sushchestvuet [The elite in Ukraine is available, but it does not exist]*, available at: www.igls.com.ua/interview/93 (Accessed 15 February 2015).

9. Kreteva, A. (1996) 'Vlast' i elita v obshchestve bez grazhdanskogo obshchestva' [The power and the elite in a society without the civil society] in *Sotsis*, № 4, pp. 19-29.

10. Krjukov, O. (2006) *Polityko-upravlinsjka elita Ukrajiny jak chynnyk derzhavotvorennja [The political and managerial elite of Ukraine as a factor in state creating: monograph]*, NADU, Kyiv.

11. Kukhta, B. (2011) *Politychna elita (kratokratychnyj aspekt) [The political elite (...)]*, CPD – Vyd. 3, Lviv.

12. Lazorenko, O. (1995) 'Bez politychnoji elity tak tjazhko zhyty...' [Without political elite so hard to live] in *Visti z Ukrajiny [Carry on with Ukraine]*. – 2 ljutogho.

13. Muzychenko, Gh. (1999) 'Proektnyj menedzhment jak naprjamok vdoskonalennja funkcionalnykh zdibnostej predstavnykiv rehionaljnoji elity' [Project management as a the direction of improving the functional abilities of representatives of regional elite] in *Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja [Actual problems of public administration: Coll. science works Ukr. Academy of State Administration under the President of Ukraine. Odessa Branch]*, Asproprynt, Odessa, Vyp. II, pp. 233-239.

14. Myasnikov, O. (1993) 'Smena pravyashchikh elit : "konsolidatsiya" ili "vechnaya skhvatka"?' [The change of the ruling elites: «consolidation» or «eternal struggle»?] in *Polis*, № 1, pp. 52-60.

15. Pakharjev, A. (1997) 'Politychna elita. Formaljna? Spravzhnja?' [The political elite. Formal? Genuine?] in *Viche*, № 11, pp. 3-14.

16. Piren, M. (2001) 'Politychna elita ta problemy politychnoji elitaryzaciji ukrajinsjkogho suspiljstva' [The political elite and problems of political elitization of the Ukrainian society], in *Visnyk Ukrajinskoji Akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny [Bulletin of the Ukrainian Academy of State Administration under the President of Ukraine]*, № 1, pp. 242-250.

17. Piren, M. (2000) 'Ukrajinsjka elita i problemy modernizaciji suspiljstva' [Ukrainian elite and the problems of society modernization] in *Universum*, № 3-4, pp. 11-16, 41-44.

18. *Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk [Political encyclopedia dictionary]* (2004), Geneza, Kyiv.

19. *Rolj elit u transformacijnomu suspiljstvi: materialy "krughlogho stolu"* (2003) [*The role of elites in transformational society: the materials of «round table»*], The National Institute of Strategic Studies, Kyiv.

20. Savkov, A. (1999) 'Formuvannja ta rozvytok politychnoji elity v Ukrajinі' [The formation and development of the political elite in Ukraine] in *Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja* [Actual problems of public administration: Coll. science works Ukr. Academy of State Administration under the President of Ukraine. Odessa Branch], Aspropyrynt, Odessa, Vyp. II, pp. 124-128.

21. Tancher, V. (2006) 'Elity Ukrajinі : chy mozhlyvyj konsensus?' [The elites of Ukraine : can the consensus?] in *Elity i cyvilizacijni procesy formuvannja nacij* [Elites and civilization processes of formation of nations], Kyiv, T. 2, pp. 175-183.

22. Tancher, V. (1998) 'Ideji elityzmu v konteksti demokratychnoji transformaciji suspiljstva' [The ideas of elitism in the context of democratic transformation of society] in *Sociologhija: teorija, metody, marketyngh* [Sociology: theory, methods, marketing], № 3, pp. 5-16.

23. Chornovolenko, V. (1999) 'Problemy statusnoji leghitymaciji politychnykh i ghospodarskykh elit suchasnogho ukrajinsjkogho suspiljstva' [The problems of status legitimation of political and economic elites of modern Ukrainian society] in *Sociologhija : teorija, metody, marketyngh* [Sociology: theory, methods, marketing], № 4, pp. 5-28.

24. Shkurat, I. (1999) 'Rolj vyboriv u formuvanni nacionaljnoji i reghionaljnykh elit' [The role of elections in the formation of national and regional elites] in *Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja* [Actual problems of of public administration: Coll. Science. works Ukr. Academy of State Administration under the President of Ukraine. Odessa Branch], Aspropyrynt, Odessa, Vyp. II, pp. 111-118.

25. Shuljgha, M. (1997) 'Pravljacha elita' [The ruling elite] in *Viche*, № 8, pp. 46-57.

26. Shchekin, G. (1997) 'Politicheskaya elita Ukrainy: popytka analiza i otsenki' [The political elite in Ukraine: an attempt to analysis and assessment] in *Personal*, № 1, pp. 91-107.

27. Jakubovskij, O. (1999) 'Reghionaljna polityko-administratyvna elita: dosvid ta aktualjni problemy metodologhiji doslidzhenj' [The regional political and administrative elite: experience and current problems of research methodology] in *Aktualjni problemy derzhavnogho upravlinnja* [Actual problems of public administration: Coll. science works Ukr. Academy of State Administration under the President of Ukraine. Odessa Branch], Aspropyrynt, Odessa, Vyp. II, pp. 15-23.

Маркитантов В. Ю., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и социологии Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко (Каменец-Подольский, Украина), E-mail: vamar@ukr.net

Определение понятия политическая элита в современной политической науке.

Аннотация. В статье анализируются существующие в современной отечественной и зарубежной политической науке взгляды на определение понятия политической элиты. Рассмотрены аргументы отрицающие употребление термина относительно современной управленческой группы. Делается попытка собственного определению понятия политической элиты.

Ключевые слова: элита, политическая элита, политический класс.

Markitantov V., PhD in political sciences, associate professor of department of political science and sociology of the Kamyanets'-Podil's'kyy national university (Kamyanets'-Podil's'kyy, Ukraine), E-mail: vamar@ukr.net

Definition of political elites in modern political science.

Abstract. The situation, which happened in Ukraine (political and economical crisis, military operations, loss of a territorial part etc.), proves the incapacity of political elite to overcome this kinds of crisis. The factual cleavage of the country, which continues during more than ten years – is the result of specifically domestic political elite. From its activities, directed either on cleavage or on consolidation of the country and also on the instruments, which are used, the fate of separate regions and state in whole and the political elite itself. That is why the studying of the domestic elite is permanently actual.

Revolution of dignity, reformatting of the government, occupation of part of the territory and reforms as the result, became the events, which could mainly determine the main political processes in Ukraine. Significant (quantitative) personal changes of individual character

occurred. But question if any qualitative changes in political elite occurred is not studied yet.

The aim of the article is to analyze and characterize the existing points of view about concept "political elite" in modern political science.

To talk about the elite it is necessary to take into consideration what scientists understand under this notion and how average citizens define this concept. There are many debates about this term, because nowadays it is not correct and even immoral to use it to define many authoritative persons, who cannot be named either the best or worthy and elected.

Despite all researches, scientists didn't come to common conclusion about the definition of "political elite". Besides that in scientific circle there are many objections about using of this term.

After studying all existing points of view, we made a conclusion that political elite is the internally solidary, relatively prior social group, which forms the most powerful and politically active social minority and it is the subject of approving or has the decisive influence on approving (disapproving) of political decisions. It is worth saying that the determinant in defining of political elite is the political component – elections.

Key words: elite, political elite, political class.

УДК 321.323

Щербак В. М.

здобувач кафедри політології, Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: mich_al@ukr.net

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА

Анотація. *Аналізуються теоретичні аспекти вживання в науковій літературі терміну «політичний менеджмент». Розглядаються види і форми політичного менеджменту, що можуть використовуватися в управлінні політичним процесом. Пропонується авторське розуміння сутності політичного менеджменту.*

Ключові слова: *політичний менеджмент, види політичного менеджменту, іміджмейкінг, політичний брендинг, виборчі технології, технології політичних союзів, менеджмент політичних конфліктів, політичне лобіювання.*

Постановка проблеми. Демократичні трансформації є на сьогодні чітко окресленою тенденцією політичного розвитку України. Демократизація масової свідомості, перетворення політичних партій і громадських об'єднань в самостійні суб'єкти політики, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, підвищення масштабів використання потенціалу недержавних інститутів в досягненні суспільно-значимих цілей зумовлюють необхідність пошуку та впровадження нових методів, принципів, засобів і форм управління політичними процесами. За таких обставин постає на порядок денний питання пошуку оптимальної форми політичного управління, яка б в найбільшій мірі відповідала новим реаліям суспільно-політичного життя.

В умовах демократичного суспільства політичне управління набуває особливого змісту та форм. Воно не може здійснюватися на основі права легітимного насилля та статусних ресурсів. Воно реалізується шляхом формування в масовій свідомості позитивного образу суб'єкта політики, електоральних симпатій, мобілізації мас з метою їх залучення до активного політичного життя та створення політичних союзів і блоків – тобто різних прийомів, способів, засобів та технологій спонукання до діяльності. Як наслідок, реалізація владних відносин відбувається не на основі цілеспрямованого впливу суб'єктів політики на об'єкти політичного процесу, а у формі їх взаємодії в інтересах досягнення поставлених цілей. Це в свою чергу вимагає організації діяльності учасників політичного процесу на раціональних засадах, оптимізації функціонування і розвитку суспільства

як єдиного цілого. В результаті політичне управління еволюціонує, набуває специфічного контуру – політичного менеджменту, в процесі якого політичний суб'єкт намагається забезпечити досягнення визначеної мети переважно науково – технологічними способами і методами на противагу адміністративно – нормативним і примусовим. Отже, інструментом підвищення ефективності політичного управління в умовах демократичних перетворень є політичний менеджмент.

Сьогодні поняття «політичний менеджмент» набуло значного поширення як у сфері громадсько-політичної діяльності, так і в науковій сфері. Але зміст його не набрав необхідної чіткості. Ця обставина зумовлює потребу в уточненні змісту поняття «політичний менеджмент», з'ясування сутності явища, що позначається цим терміном та особливостей його вияву в політичній практиці.

Серед останніх публікацій, на які спирається автор, слід вказати такі. А. Абулкасовою [2], висвітлені особливості регіонального політичного менеджменту в республіці Казахстан та описані роль і місце в ньому місцевих адміністративно-виконавчих органів влади. В. Бебиком і О. Агарковим [4] розглянуто поняття і взаємозв'язок політичного менеджменту та політичного маркетингу, виділені основні види політичних суб'єктів. М. Туленковим [14] проаналізовано еволюцію концептуалізації понять «менеджмент» і «управління» в сучасному науковому дискурсі.

Проблемним аспектом даної статті є розбіжні уявлення науковців про зміст поняття «політичний менеджмент» та неузгодженість їх позицій щодо форм вияву цього явища в політичній практиці.

Метою статті є з'ясування змісту поняття «політичний менеджмент» та форм вияву його в сучасній політичній реальності.

Основний зміст. Політичний менеджмент – це складний і багатоаспектний феномен. У науковій літературі неодноразово робилися спроби його дослідити і досягти спільного розуміння його сутності.

У вітчизняній політологічній науці політичний менеджмент досліджується О. Агарковим, В. Бебиком, М. Головатим, В. Воронковою, О. Кіндратець, К. Меркотан, Ф. Медвідь, С. Шубіним, М. Шульгою та іншими.

У своїх наукових розвідках В. Бебик звертає свою увагу на організаційний аспект. Він зазначає: «політична діяльність і політичний менеджмент спрямовані, насамперед, на організаційні чинники політичної сфери суспільства та процеси політичного розвитку [3], а в спільній статті з О. Агарковим політичний менеджмент він визначає як «інструмент цілеспрямованого, свідомого, планомірного регулювання системи суспільних відносин, а також пошуку нових способів включення людей і їх інтересів у процес перетворення життя» [4].

Відомий український вчений-політолог М. Головатий підмітив, що в громадсько-політичній діяльності і наукових джерелах досить часто плутають та ототожнюють поняття «політичний менеджмент» і «політичний маркетинг» та пропонує таке формулювання: «політичний менеджмент – наука і мистецтво керувати політичною поведінкою» [6].

У той же час В. Воронкова визначає політичний менеджмент як «процес впливу суб'єкта, спрямований на упорядкування, збереження, руйнацію чи зміну системи об'єкта у відповідності до поставленої мети в сфері політики» [5].

На думку О. Кіндратця, політичний менеджмент – це, перш за все, діяльність людей, які ставлять цілі, розробляють способи їх досягнення, прогнозують наслідки реалізації прийнятих рішень тощо [8].

К. Меркотан вважає, що політичний менеджмент – це сукупність методів, принципів, засобів і форм управління політичними процесами з метою підвищення їх ефективності в соціально неоднорідному суспільстві [11].

Ф. Медвідь доходить висновку, що політичний менеджмент (від англ. management – управляти) – система управління політичними процесами; наука і мистецтво

аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення їх реалізації в політичній практиці [10].

Проблема політичного менеджменту знаходиться в центрі уваги і закордонних науковців. Основу досліджень сучасного політичного управління заклали праці Г. Алмонда, Д. Белла, М. Вебера, А. Гідденса, Р. Дарендорфа та інших. Принципово важливою подією для розвитку теорії і практики політичного управління стало використання досягнень класичного менеджменту, сформованого в роботах Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Емерсона, Л. Урвіка, Е. Мейо, П. Дракера, Г. Саймона, А. Етционі, Л. Берталанфі. В сучасній політологічній літературі Заходу політичний менеджмент розглядається у контексті способу ефективного управління демократичним суспільством. Так, американський політолог Г. Вільсон зазначає, що політичний менеджмент є спробою поєднати представницькі та демократичні процеси з ефективним управлінням в інтересах суспільства [1].

Парадигма політичного менеджменту активно використовується і політологами країн СНД. В своїх роботах вони застосовують різні дефініції значення терміну «політичний менеджмент». Ця логічна конструкція застосовується ними для позначення особливого виду управління в політиці, коли суб'єкт управління, що намагається досягти визначеної політичної цілі, застосовує особливі прийоми і способи вирішення своїх задач, використовує різні політичні технології (політичний іміджмейкінг і брендинг, PR, електоральний менеджмент, регулювання політичних конфліктів, лобістська діяльність, створення політичних союзів; теорії і практики управління масовими політичними компаніями і політичними процесами впливу громадянського суспільства на державу, управління процесами прямої і представницької демократії, міжнародними політичними відносинами, а також менеджеріальні підходи до сфери державного управління; інституціонального механізму трансляції політичних традицій, накопичення і реалізації реального політичного досвіду. Розвитку політичних інновацій в межах реалізації політичних інтересів соціальних інститутів, груп і окремих індивідів [9].

Відсутність загальновизнаного значення терміну «політичний менеджмент», на нашу думку, пов'язано із необґрунтованим змішуванням деякими авторами двох методів формування поняття – дескриптивного і конструктивного, які в своїй сутності відображають різні сторони його реального змісту. Так, в початковому посібнику «Політичний менеджмент» за редакцією А. Зінов'єва, С. Морозова, О. Морозової стверджується: «політичний менеджмент, або політичне управління постають перед нами як важливий інституціональний механізм трансляції політичних традицій, накопичення і реалізації реального політичного досвіду, розвитку політичних інновацій в межах реалізації політичних інтересів різних соціальних інститутів, груп і окремих індивідів» [7]. Це судження, з одного боку, розкриває співвідношення між двома об'єктами – політичним менеджментом і політичним управлінням, що характеризує його як дескриптивне. З іншого боку, воно описує властивості самого об'єкту – політичного менеджменту, що є ознакою конструктивного підходу.

Необхідною умовою формування дескриптивного визначення терміну є перерахування властивостей конкретного об'єкта, які виділяють його із більш широкого класу понять. Найбільш вдало з цієї позиції визначає термін «політичний менеджмент» Г. Пушкарьова. Вона тлумачить його як особливий вид політичного управління, управлінські відносини, в яких суб'єкт не може спиратися на право легітимного насилля і на свої статусні ресурси для досягнення політичних цілей [13].

Конструктивне визначення терміну передбачає безпосередній опис об'єкта як явища, саме з'ясування об'єктивної форми його існування та структури. В тако-

му аспекті дають визначення політичному менеджменту українські політологи М. Шульга і О. Зубчик. На їх думку, політичний менеджмент – це система управління політичними процесами, основою якої є аналіз тенденцій політичного розвитку з метою передбачення його наслідків та вироблення рекомендацій для політичного керівництва й забезпечення їх реалізації в політичній практиці [12].

Очевидно, відсутність загально визнаного значення терміну «політичний менеджмент» пов'язана також із його полісемічністю, що дає змогу застосовувати його в різних значеннях.

У науковій літературі термін політичний менеджмент вживається у кількох значеннях: сукупність людей (менеджерів), які професійно зайняті політичною діяльністю в сучасному ринковому демократичному суспільстві або ж мають реальні механізми впливу на формування політики завдяки наявності у них політичних, економічних, технологічних, організаційних та інших важелів влади; мистецтво політичного управління і регулювання, зміст якого полягає в розробленні, використанні, вдосконаленні відповідних методів, засобів, технологій та інших факторів впливу на політичні процеси і відносини; особливий інститут, який впливає (взаємодіє) на політико-правове життя сучасного суспільства, масову та індивідуальну свідомість населення, структуру влади, політичну діяльність громадян [9].

Полісемантичний характер терміну «політичний менеджмент» дає змогу застосовувати його як у різних значеннях, так і в однаковому значенні. В такому разі критерієм його розуміння є вимоги практики. А вимоги ці насамперед стосуються вироблення і реалізації стратегії політичного суб'єкта (держави, партії, лідера) з врахуванням змін, які відбуваються в політичній сфері зокрема та в суспільстві загалом. Звідси, сутність політичного менеджменту полягає в безпосередньому розгляді, прийнятті та втіленні в практику політичних рішень. Займається цим спеціалізована група людей (політична і правляча еліти), яка хоче домогтися необхідної поведінки членів суспільства за допомогою засобів заохочення, умовлянь, маніпуляцій тощо.

Як практична діяльність політичний менеджмент розв'язує ряд завдань, а саме: формулювання та ранжування важливих довгострокових цілей, які відповідають вимогам політики та інтересам політичного суб'єкта; оцінювання та критичний розгляд шляхів досягнення цілей, враховуючи зовнішні та внутрішні умови (чинники) середовища, в якому перебуває політичний суб'єкт; вибір, прийняття, реалізація та контроль політичних рішень в умовах існуючої системи та з адаптацією до змін.

Політичний менеджмент як система управління політичними процесами охоплює: маркетинговий аналіз кон'юнктури політичного ринку й формування відповідного іміджу «політичного товару», організації, лідера, кандидата, політичної платформи; політичне забезпечення бізнесу; вивчення політичних і соціокультурних факторів, що впливають на ділову активність; зв'язок із громадськістю та професійне політичне лобіювання та інше.

У сучасному політичному процесі значення політичного менеджменту постійно зростає. Це спричинює його більшу професіоналізацію та диференціювання. Наразі існують такі види політичного менеджменту, як іміджмейкінг, політичний брендинг, виборчі (електоральні) технології, технології політичних союзів, менеджмент політичних конфліктів, політичне лобіювання, виборчі (електоральні) технології, технології політичних союзів, менеджмент політичних конфліктів, політичне лобіювання.

Іміджмейкінг (індивідуальний чи корпоративний) як вид політичного менеджменту – це створення образу, іміджу державного, політичного діяча та управління ним з певною метою. Політолог зосереджує зусилля на формуванні образу конкретного політика, створює доброзичливе ставлення до нього широким верством на-

селення. Політичний брендинг – формування бренду та управління ним – полягає у ефективному донесенні до масової свідомості символів, значень, образів, з високим ступенем їхнього впізнання, здатних відповідно до цілей суб'єкта політико-технологічного управління згуртовувати, об'єднувати людей або, навпаки, роз'єднувати їх на конкуруючі групи. Вибірчі (електоральні) технології – це системна діяльність, організування передвиборчої кампанії. Технології політичних союзів – це управлінська діяльність, метою якої є розв'язання поставлених завдань за тісної участі політичних союзників та опонентів. Менеджмент політичних конфліктів – пошук шляхів і засобів зниження політичного протистояння і політичної напруженості в суспільстві, пошук точок дотику у поглядах політичних опонентів. Політичне лобіювання – цілеспрямована діяльність з метою впливу на владу (уряд, парламент) для ухвалення певного нормативно-правового акта або рішення.

Види політичного менеджменту можуть різнитися за цілями, які ставить перед собою суб'єкт. Проте цей поділ політичного менеджменту є досить умовним. На практиці один і той самий суб'єкт вирішує різні проблеми, наприклад, створює пізнаваний, зрозумілий населенню образ політичної організації і одночасно формує імідж сильного, компетентного політичного суб'єкта-лідера. Крім того, виокремлення видів діяльності дало підставу для класифікації політичного менеджменту за професійною ознакою – на аналітичне забезпечення політичних кампаній, політичне рекламування, інформаційне забезпечення політичної діяльності (політичний PR), іміджмейкінг як роботу консультантів з політиком з метою корекції його поведінки, спічрайтинг – написання текстів виступів для політика, організація і проведення масових політичних акцій. Наведений перелік видів не є вичерпним. Народжуються нові професії – ньюзмейкер (творець подій, новин чи інформаційних приводів), спіндоктор (організатор пропагандистської кампанії, спрямованої на зниження ролі негативної для політичного діяча інформації). Рішення завдань в межах кожного виду потребує зусиль спеціалістів з різних областей. Наприклад, у формуванні іміджу політика беруть участь вчені-аналітики, психологи, візажисти, спічрайтери, фахівці PR, організатори публічних акцій, рекламисти. Такий функціональний поділ праці характерний для всіх видів політичного менеджменту. Підвищення інтересу до політичного менеджменту обумовлено зростанням можливостей силового подолання проблем у сфері політичних владних відносин, утвердженням цінностей і принципів правової держави, ідеологічного і політичного плюралізму, поваги до прав меншості, свободи опозиції, толерантності. Ефективність політичного менеджменту, у т. ч. і державного управління має досягатися на основі засобів, які забезпечують виконання прийнятих рішень без репресивних інструментів.

На завершення наведемо авторське розуміння політичного менеджменту в аспекті практики – це діяльність суб'єктів політики щодо спонукання до бажаної поведінки реальних і потенційних об'єктів політичного управління.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Wilson H. T. *Political Management. Redefining the Public Sphere* / H. T. Wilson. – Berlin, New York, 1985. – 316 p.
2. Абулкасова А. Політичний менеджмент на рівні місцевого адміністративного управління / А. Абулкасова // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 66-73.
3. Бебик В. Політична діяльність як об'єкт політичного менеджменту / В. Бебик // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 4-25.
4. Бебик В. Політичний менеджмент суб'єктів соціально-політичного маркетингу / В. Бебик, О. Агарков // Політичний менеджмент. – 2011. – № 6(51). – С. 3-11.
5. Воронкова В. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Воронкова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 25-41.

6. Головатий М. Політичний менеджмент / М. Головатий // Політичний менеджмент : навч. посіб. – К. : Персонал, 2010. – 296 с.

7. Зиновьев А. П. Политический менеджмент : учеб. пособ. / А. П. Зиновьев, С. А. Морозов, Е. В. Морозова / под ред. А. П. Зиновьева и др. – М. : ИНФРА, 2003. – 236 с.

8. Кіндратець О. Умови ефективності політичного менеджменту / О. Кіндратець // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 107-118.

9. Колесников В. Н. Политический менеджмент : учеб. пособ. / В. Колесников, В. Семенов. – СПб. : Питер, 2013. – 336 с.

10. Медвідь Ф. Політичний менеджмент : організаційно-правові засади управління процесом становлення системи національних інтересів України / Ф. Медвідь // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 177-186.

11. Меркотан К. Партії у системі політичного менеджменту / К. Меркотан // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 118-126.

12. Політичний менеджмент : навч. посіб. / М. А. Шульга, О. А. Зубчик. – Київ : Академвидав, 2013. – 160 с.

13. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент : учеб. пособ. / Г. Пушкарева. – М. : Дело, 2002. – 340 с.

14. Туленков М. Концептуалізація понять «менеджмент» і «управління» в сучасному науковому дискурсі / М. Туленков // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 101-111.

REFERENCES:

1. Wilson, H. T. (1985) *Politikal Management. Redefining the Public Sphere*, Berlin, New York, 316 p.

2. Abulkasova, A. (2008) 'Politychnyj menedzhment na rivni miscevoqho administratyvnogho upravlinnja' [Political management at the level of local administrative management] in *Politychnyj menedzhment [Political management]*, № 4, pp. 66-73.

3. Bebyk, V. (2008) 'Politychna dijajnistij jak ob'jekt politychnogho menedzhmentu' [Political activity as the object of political management] in *Suchasna ukrajinsjka polityka: polityky i politologhy pro neji [Modern Ukrainian policy: politicians and political scientists about it]*, *Specvypusk: Politychnyj menedzhment [The special issue: Political management]*, Kyiv, pp. 4-25.

4. Bebyk, V. et al. (2011) 'Politychnyj menedzhment sub'jektiv socialjno-politychnogho marketynghu' [Political management subjects of social and political marketing] in *Politychnyj menedzhment [Political management]*, № 6(51), pp. 3-11.

5. Voronkova, V. (2008) 'Formuvannja antropologhichnoji paradyghmy politychnogho menedzhmentu v umovakh ghlobalizaciji' [Formation of anthropological paradigm of political management in the conditions of globalization] in *Suchasna ukrajinsjka polityka: polityky i politologhy pro neji [Modern Ukrainian policy: politicians and political scientists about it]*, *Specvypusk: Politychnyj menedzhment [The special issue: Political management]*, Kyiv, pp. 25-41.

6. Gholovatyj, M. (2010) *Politychnyj menedzhment [Political management]*, Personal, Kyiv

7. Zinov'ev, A. P., Morozov, S. A., Morozova, E. V. (2003) *Politicheskij menedzhment: ucheb. posob [Political management: tutorial]*, INFRA, Moscow.

8. Kindratcej, O. (2008) 'Umovy efektyvnosti politychnogho menedzhmentu' [The conditions of efficiency of political management] in *Suchasna ukrajinsjka polityka: polityky i politologhy pro neji [Modern Ukrainian policy: politicians and political scientists about it]*, *Specvypusk: Politychnyj menedzhment [The special issue: Political management]*, Kyiv, pp. 107-118.

9. Kolesnikov, V., Kolesnikov, V., (2013) *Politicheskij menedzhment: ucheb. posob. [Political management: tutorial]*, Piter, St. Petersburg.

10. Medvidj, F. (2008) 'Politychnyj menedzhment: orghanizacijno-pravovi zasady upravlinnja procesom stanovlennja systemy nacionalnykh interesiv Ukrajinu' [Political management: organizational and legal principles of process control of a system of national interests of Ukraine] in *Suchasna ukrajinsjka polityka: polityky i politologhy pro neji [Modern Ukrainian policy: politicians and political scientists about it]*, *Specvypusk: Politychnyj menedzhment [The special issue: Political management]*, Kyiv, pp. 177-186.

11. Merkotan, K. (2008) 'Partiji u systemi politychnogho menedzhmentu' [The party in the

system of political management] in *Suchasna ukrajinsjka polityka: polityky i politologhy pro neji* [Modern Ukrainian policy: politicians and political scientists about it] in *Specvypusk: Politychnyj menedzhment* [The special issue: Political management], Kyiv, pp. 118-126.

12. *Politychnyj menedzhment: navch. posib.* [Political management: tutorial], (2013) Akademvydav, Kyiv.

13. Pushkareva, G. (2002) *Politicheskij menedzhment: ucheb. posob.* [Political management: tutorial], Delo, Moscow.

14. Tulenkov, M. (2009) 'Konceptualizacija ponjatj «menedzhment» i «upravlinnja» v suchasnomu naukovomu dyskursi' [The conceptualisation of «management» and «control» in modern the scientific discourse] in *Politychnyj menedzhment* [Political management], № 3, pp. 101-111.

Щербак В. М., соискатель кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: mich_al@ukr.net

Политический менеджмент: научное понятие и политическая практика.

Аннотация. Анализируются теоретические аспекты употребления в научной литературе термина «политический менеджмент». Рассматриваются виды и формы политического менеджмента, которые могут использоваться в управлении политическим процессом. Предлагается авторское видение сущности политического менеджмента.

Ключевые слова: политический менеджмент, виды политического менеджмента, имджмейкинг, политический брендинг, избирательные технологии, технологи политических союзов, менеджмент политических конфликтов, политическое лоббирование.

Shcherbak V., researcher of the Department of political science, The Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnipropetrovsk, Ukraine), E-mail: mich_al@ukr.net

Political management: the scientific concept and political practice.

Abstract. The theoretical aspects of the use in scientific literature of term are analysed «political management». Kinds and forms of political management, which can be used in political process control, are examined. Author vision of essence of political management is offered.

Key words: political management, types of political management, imdzhmeyking, political brending, electoral technologies, technologists of political unions, management of political conflicts, political lobbying.

УДК 327.36(045)

Лисак В. Ф.

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, Маріупольський державний університет (Маріуполь, Україна), E-mail: fifitau@ukr.net

МИРОТВОРЧИСТЬ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. Розглянуто миротворчі операції як актуальну проблему сучасних міжнародних відносин. Охарактеризовано види і типи міжнародних операцій. Проаналізовано найбільш небезпечні та масштабні конфлікти сучасності, такі як лівійський та сирійський. Узагальнено ефективність та значення діяльності світової спільноти з підтримання миру та безпеки.

Ключові слова: міжнародні відносини, миротворчість, превентивна дипломатія, конфлікт, міжнародні організації, безпека, військова операція, Лівія, Сирія.

Сучасні міжнародні відносини як і все людство в цілому відчувають суттєві зміни, які перш за все пов'язані з глобалізаційними процесами. Вони пронизують життя всієї людської спільноти і зокрема впливають на кожну окрему людину. Виходячи з того, що держави в сучасних умовах взаємопов'язані і будь-яка проблема (соціальна, політична, релігійна, екологічна), що виникла в окремій країні може вплинути на сусідні і навіть на віддалені країни і регіони, сьогодні постало перед людством серйозне завдання – створення дієвого механізму подолання та попере-

дження криз та кризових явищ, які можуть призвести до катастроф.

Одним з механізмів попередження та подолання криз вважають миротворчі операції або миротворчість. Поняття миротворчість доволі нове. Його можна трактувати як творення миру. Для сучасних міжнародних відносин миротворчість знаменує собою операції з підтримання миру та безпеки. Сам термін та перші миротворчі операції були пов'язані з діяльністю Генерального секретаря ООН Дага Хаммаршельда.

Сьогодні під терміном миротворчість розуміють операції з підтримання миру та безпеки, які наприкінці XX століття здобули певної активізації і є одною з форм співробітництва країн світу і міжнародних організацій в питаннях миру та безпеки. З огляду на те, що проведення миротворчих місій проходить в тісному співробітництві країн світу, саму миротворчість можна вважати одним з інструментів творення нової системи міжнародних відносин як і нової архітектури безпеки.

З урахуванням того, що в сучасному світі існує безліч довготривалих, виснажливих, не врегульованих конфліктів, які супроводжуються кровопролиттям не тільки військових, а так само і цивільного населення і які безперечно впливають як на міжнародні відносини так і на становище окремих країн та регіонів, актуальним є дослідження значення та дієвості міжнародного співробітництва, а саме миротворчих операцій в питанні подолання криз і катастроф в окремих країнах та регіонах.

Метою даної статті є вивчення миротворчих операцій в сучасних міжнародних відносинах. Автор вважає за доцільне розкрити сутність миротворчості, типи і види миротворчих операцій, розглянути історію їх проведення, проаналізувати сучасні міжнародні миротворчі дії та підвести підсумок їх значення в питанні попередження, подолання, нерозповсюдження конфліктів.

До вивчення проблеми миротворчих операцій в сучасних міжнародних відносинах привернули увагу такі автори як О. Гогош, Л. Голопатюк, А. Каляєв, Г. Перепелиця, С. Лібрук-Ліпкевич, А. Юрковский, Г. Родик, С. Ярош та інші. Можна виокремити, по-перше, проблеми загальнотеоретичного характеру. Такі автори як О. Гогош та Л. Галапатюк звернули увагу на дослідження видів та типів миротворчих операцій [1; 2]. У їхніх роботах детально проаналізовані підходи та принципи проведення сучасних міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки, охарактеризована комплексна система миротворчості. Аналіз превентивної дипломатії знайшов місце в роботах Г. Родик [3]. Автор відтворив не тільки інструменти превенції, а так само приділив належну увагу її витокам. Своє значення в дослідженні миротворчості мають роботи А. Юрковського та С. Яроша, в яких проаналізовано міжнародні дії під егідою НАТО в Косово та Лівії [4; 5]. Автори детально розглянули участь країн НАТО в подоланні цих конфліктів. Участь збройних сил України у міжнародних миротворчих операціях розкрили такі автори як А. Каляєв та С. Лібрук-Ліпкевич [6; 7]. Особливості сучасних збройних конфліктів та участь України у міжнародних миротворчих операціях розглянув Г. Луцишин [8]. Попри значення вищезгаданих праць, з урахуванням того, що сьогодні довготривалі, кровопролитні та небезпечні конфлікти охопили країни арабського Середземномор'я і, що саме головне, України, нарізла нагальна потреба проаналізувати реальні результати та значення миротворчості в сучасних міжнародних відносинах. Це ще раз доводить актуальність обраної для дослідження проблеми.

Перш за все слід відзначити, що одним з найперших зусиль попередження конфліктів вважається превентивна дипломатія, яка конкретно пов'язана з дипломатичними заходами, які впроваджуються на ранній стадії для попередження виникнення спорів між сторонами, недопущення переростання існуючих спорів в конфлікт і обмеження масштабів конфлікту після його виникнення. Превентивна дипломатія зберігає своє значення і актуальність протягом всього конфлікту. Цей термін вперше запровадив Даг Хаммаршельд понад п'ятдесят років тому [10]. За цей час в ООН розроблено концепцію превентивної дипломатії. Генеральний секре-

тар ООН Пан Ги Мун в своїй доповіді 26 серпня 2011 року закликав розширити арсенал превентивної дипломатії, вважаючи її більш дієвим заходом в попередженні конфліктів.

Необхідність проведення міжнародних миротворчих операцій (місій), здійснюваних на основі положень Статуту ООН при суворому дотриманні норм міжнародного права, стала очевидною вже незабаром після створення ООН. Згідно VI та VII розділів Статуту ООН, Рада Безпеки несе основну відповідальність за збереження міжнародного миру та безпеки. Коли внутрішньодержавний конфлікт починає процес дестабілізації безпеки в цілому регіоні, настає час для дій регіональної організації зі збереження миру та стабільності згідно Статті 52 Статуту ООН [11].

Залежно від рівня залучення країн до участі у миротворчих операціях, ролі і місця Ради Безпеки ООН щодо керівництва миротворчими підрозділами, миротворчі операції можна поділити на так звані «класичні миротворчі операції» та операції сил швидкого розгортання, які проводяться під керівництвом безпосередньо ООН із залученням багатьох країн, які спроможні за порівняно короткий термін виділити в розпорядження ООН необхідний військовий контингент і потрібні матеріальні ресурси. Для сучасних міжнародних миротворчих операцій характерні також операції, що проводяться під егідою ООН при головній ролі однієї країни із залученням інших. Не зважаючи на деякі розбіжності у визначенні миротворчих операцій, всі вони мають багато спільного та відображають специфіку різноманітних типів миротворчої діяльності. Деякі з них можливо віднести до загальноновизнаних [11].

Операції з підтримання миру проводяться на підставі глави VI Статуту ООН з метою забезпечення виконання мирної угоди та спостереження за її виконанням [11]. Вони покликані сприяти локалізації конфліктів, врегулюванню і ліквідації їх наслідків. Операції з сприяння миру здійснюються також відповідно до вимог положень глави VI Статуту ООН. Вирішення конфліктів здійснюється шляхом мирного урегулювання спорів. Метою цих операцій є остаточне врегулювання конфлікту. Слід зазначити, що іноді ці два останні типи операцій відносять до «класичної миротворчості», тобто до операцій, які проведені в суворій відповідності зі Статутом ООН, який передбачає наступні методи розв'язання конфліктів під час виконання цих операцій: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд. Операції з встановлення миру (примушення до миру) проводяться на підставі глави VII Статуту ООН, частіше всього задля припинення конфліктів, що відбуваються переважно у вигляді громадянських або міжетнічних війн [11]. Такі дії можуть бути проведені за рішенням Ради Безпеки ООН щодо використання військової сили з метою примушення конфліктуючих сторін до згоди з міжнародними санкціями та резолюціями. Операції з встановлення миру здійснюються, коли конфлікт створює реальну загрозу глобальній чи регіональній безпеці. У цьому випадку Рада Безпеки ООН передбачає наступні заходи для вирішення проблеми: розрив економічних відносин; розрив дипломатичних відносин; загроза застосування військової сили; дії із застосуванням військової сили.

Операції з відбудови миру включають заходи, спрямовані на відновлення життєдіяльності найважливіших елементів інфраструктури та цивільних інститутів країни у постконфліктний період із використанням як військових, так і невійськових засобів. Головна мета цих операцій – запобігання повторення конфлікту. Порівняно новою формою миротворчих операцій є електоральні операції, які можуть бути як самостійними операціями, так і складовою більш масштабних операцій з постконфліктного врегулювання. У деяких джерелах до міжнародних миротворчих операцій віднесені гуманітарні. Ці операції по суті не намагаються досягти розв'язання конфлікту як такого, вони націлені на порятунок життя людей.

Як показує практика міжнародні миротворчі операції – це завжди комплекс дій та заходів. Колективні сили з підтримки миру формуються на коаліційній основі за

участю тих держав, які погодилися брати участь в миротворчих місіях. При цьому кожна із держав, сама визначає форму своєї участі та кількість поданого контингенту, згідно зі своїм національним законодавством.

Перша місія Організації Об'єднаних Націй започаткована у 1948 р. і відтоді було проведено 69 операцій з підтримання миру. Деякі з миротворчих операцій тривають до тепер. Першою миротворчою операцією з підтримання миру стало сприяння укріпленню стабільності на Близькому Сході (травень 1948 року – ОНВУП). Триває до тепер. 3 січня 1949 р. присутня група військових спостерігачів у Індії та Пакистані, військові сили ООН з підтримки миру присутні з березня 1964 р. і до тепер на Кіпрі, з березня 1974 р. сили ООН за спостереженням за роз'єднанням присутні в ізраїльсько-сирійському регіоні, з березня 1978 р. тимчасові сили ООН присутні в Лівані, з квітня 1991 р. розпочалася місія ООН з проведення референдуму на території Західної Сахари, з червня 1999 р. діє місія ООН з питань тимчасової адміністрації у Косово, з вересня 2003 р. місія ООН в Ліберії, з квітня 2004 р. триває місія у Кот-д'Івуарі, з червня 2004 р. місія ООН із стабілізації діє на Гаїті, з серпня 2006 р. інтегрована місія ООН присутня у Тиморі-Лешті, з липня 2007 р. змішана операція Африканського Союзу – Організації Об'єднаних Націй діє у Дарфурі, з липня 2010 р. місія ООН із стабілізації на території Конго. З червня 2011 року для забезпечення безпеки присутні сили ООН в Абьєї. З липня 2011 року розпочалася місія ООН в Республіці Південний Судан. З квітня 2013 року діє місія з стабілізації в Малі. В квітні 2014 року розпочато багатопрофільну комплексну місію ООН з стабілізації у Центральнoафриканській Республіці. Таким чином на сьогоднішній день миротворчі місії ООН присутні у 17 країнах і регіонах світу [12]. Третина операцій з підтримання миру та стабільності в світі на сьогоднішній день не завершена.

Крім того, міжнародні миротворчі операції проходять під егідою таких міжнародних організацій як НАТО та ОБСЄ. Місії ОБСЄ працюють в Албанії, Республіці Боснія і Герцеговина, Грузії, Естонії, Латвії, Македонії, Молдові, Нагірному Карабасі, Таджикистані, Хорватії, СРЮ (Косово). І сьогодні в Україні. Загалом постійні місії ОБСЄ на місцях були задіяні у понад 25 різних операціях [6]. На підтримку діяльності ООН в питаннях миру та безпеки активно діє у зонах конфлікту Північноатлантичний Альянс. Прикладом є участь НАТО у Боснії, Герцеговині, Косово, Македонії, Дарфурі, Іраку і Лівії. Міжнародні сили сприяння безпеці діють в Афганістані.

За останні десятиліття було проведено декілька міжнародних миротворчих операцій з примушення до миру, тобто із застосуванням військових та зброї, в ході яких загинули і постраждали десятки тисяч людей. Досить згадати ситуацію у Косово. Не можна не враховувати, що в ході бомбардувань вбито понад 2000 осіб, понад 6000 осіб тяжко поранені. Багато з них стали інвалідами. 92 відсотки вбитих припадає на цивільне населення. Близько 300 тисяч дітей перенесли серйозні психічні травми і потребували тривалого лікування. Не виключна загибель дітей від підриву на касетних бомбах, розкиданих на території всієї країни, від радіоактивного ураження [4].

Сьогодні увага міжнародних організацій відповідальних за мир і безпеку прикута до Середземноморського регіону, де впродовж останніх років тривають так звані «арабські революції». Країни світу були стурбовані лівійськими подіями. Організація об'єднаних націй, країни Північноатлантичного альянсу, Латинської Америки, Росія та інші висловлювали думки з приводу шляхів подолання кризи в державі. На початку березня 2011 року в НАТО ще не прийняли рішення щодо військової операції в Лівії. Тим не менше зростання напруги дуже турбувало Альянс, який пильно стежив за розвитком подій. В середині самого НАТО тривали серйозні дискусії і були суперечності в питаннях форм військового втручання до Лівії. Більшість континентальних країн Європи висловлювалися проти участі

Альянсу у вирішенні цього конфлікту. Військовий сценарій розглядали США та Великобританія. Жорстку позицію займала Туреччина. Турецький прем'єр Т. Ердоган заявив, що НАТО може розпочати військову інтервенцію тільки у випадку нападу на одну з країн-союзниць. Проти військової операції висловлювалася і Франція, яка побоювалася, що військові дії Альянсу на південному узбережжі Середземного моря викличуть могутню реакцію в арабському світі. Напевно Франція побоювалася антизахідних настроїв і протестів арабів в самій Франції [13].

Рада безпеки ООН наприкінці лютого 2011 року схвалила резолюцію щодо санкцій проти лівійського режиму Муаммара Каддафі (замороження рахунків лівійських урядовців, заборона їх поїздок за кордон, ембарго на поставки зброї). 25 лютого 2011 року Рада з прав людини ООН прийняла резолюцію по Лівії, за якою прийнято рішення створити незалежну міжнародну комісію для розслідування серйозних порушень прав людини в ході військового протистояння лівійського уряду та опозиції [14]. Раніше президент США Барак Обама заявив, що Муаммар Каддафі має піти у відставку з причини застосування зброї проти своїх громадян [15]. Так само Італія не залишилася осторонь лівійських подій, заявивши про свій намір допомогти італійцям, які залишалися в Лівії [16].

Поступово революція у Лівії переросла у громадянську війну. ВПС Лівії нанесли удари по повстанцям на сході країни і прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон заявив, що уряд разом із союзниками розглядає можливість поставок зброї в східні регіони країни [17]. За такої ситуації США перекинули до лівійського кордону свої війська [18].

На початку березня 2011 року Великобританія і її союзники почали розробляти плани відправки військових літаків до Лівії і озброєння ополченців. Д. Кемерон не виключав можливості спрямування наземних військ до зони конфлікту. Франція так само на той час вже вивчала військові рішення конфлікту [18].

На початку березня 2011 року США і Росія готували введення близько тисячі військових до Лівії [13]. За результатами зустрічі Муаммара Каддафі і Президента Венесуели, які обговорили можливість вирішення конфлікту за допомогою миротворчої місії, Президент Венесуели Уго Чавес запропонував спрямувати до Лівії комісію міжнародних посередників для стабілізації ситуації [19]. Однак США не підтримали цей план.

Війська лояльні Муаммару Каддафі продовжили 8 березня 2011 року наносити удари по місту Рас-Лануф на сході країни, через яке здійснювався експорт нафти [20]. В цій ситуації серед впливових країн-членів Північноатлантичного альянсу ще не було єдності стосовно шляхів подолання кризи. Міністр внутрішніх справ Італії Роберто Мароні заявив, що втручання в події в Лівії може привести до Третьої світової війни [21]. Тим не менше вже в середині березня 2011 року Північноатлантичний альянс оголосив, що готовий до участі у військово-повітряній компанії проти Лівії. Планувалося наносити авіаційні удари по Лівії літаками ВПС США, Великобританії, Франції та Канади [22]. В цій ситуації уряд Лівії зупинив військові операції. Заява міністра закордонних справ Лівії пролунала відразу після резолюції Ради безпеки ООН про заборону польотів авіації над Лівією [23].

Після екстреного саміту НАТО в Парижі 19 березня 2011 року розпочалася військова операція країн Заходу проти режиму Муаммара Каддафі, до якої залучилися Франція, Великобританія, США, Іспанія, Італія, Катар. Про підтримку участі НАТО в цій операції заявила і Чехія. Росія, Індія і Китай висловили співчуття у зв'язку з початком військової операції в Лівії [24; 25]. Було розпочато бомбардування урядових військ і об'єктів в Лівії. Офіційно війна в Лівії завершилася після вбивства Муаммара Каддафі в жовтні 2011 року [9]. Тим не менше військові зіткнення між різними групами ополченців і воєнізованими угрупованнями тривають в країні до цих пір. В грудні 2014 року ООН заявила, що в Лівії назріває повномасштабна громадянська війна і закликала всі сторони конфлікту працювати в напрямку його

деескалації [26].

Масові антиурядові протести розпочалися з 15 березня 2011 року в Сирії. Громадянський конфлікт і досі не досягнув мирного врегулювання. Міжнародна спільнота розглядає різні варіанти подолання кризи в Сирії. США наполягають на підтримці сирійської опозиції, а Росія в свою чергу закликає приступити до консолідованої роботи з усіма сторонами сирійського конфлікту. З квітня до серпня 2012 року згідно резолюції ООН 2043 від 21 квітня 2012 року в Сирії діяла місія нагляду за припиненням збройного насилля [12]. У зв'язку з інтенсивністю застосування важкого озброєння та озброєного насилля місія припинила свою присутність в країні. 30 червня 2012 року були прийняті положення Женевського комюніке, в якому міністри закордонних справ країн-постійних членів Ради безпеки ООН, домовилися із партнерами із сусідніх із Сирією держав про зусилля щодо створення перехідного сирійського уряду за участю влади і опозиції [27]. В березні 2013 року НАТО заявило, що підготувало план вторгнення в Сирію. 3 лютого 2014 року в Римі відбулася міжнародна гуманітарна конференція щодо подій в Сирії. Основним питанням було порушення сторонами конфлікту принципів міжнародного гуманітарного права. Сьогодні в Сирії триває повномасштабна громадянська війна: масові страти опонентів, братовбивство, різанина за етнічною ознакою. Не дивлячись на різні варіанти, які були запропоновані впливовими міжнародними акторами для вирішення сирійського питання, на думку експертів, Сирія ще далека від стабілізації ситуації.

Війни в Лівії та Сирії викликали хвилю «міграційних цунамій», які зачепили європейські країни Середземномор'я. Нелегальні мігранти спрямовують на південні території країн Європейського Союзу і уряд деяких з них говорить про гуманітарну кризу.

Таким чином, миротворчість в сучасних міжнародних відносинах представляє одну з найактуальніших проблем. Протягом останніх десятиліть було проведено комплексні миротворчі операції, навіть із застосуванням військового компоненту. Миротворчість – це завжди складний процес, який пов'язаний з консультаціями, вивченням конфлікту в країнах, постійним стеженням за розвитком подій і підготовкою прийняття важливого рішення. Застосування сили або примушення до миру абсолютно не гарантує припинення збройного протистояння та загибелі людей. Навпаки, на прикладі Лівії можна бачити, по-перше, що серед країн-членів Північноатлантичного альянсу не було єдності стосовно початку військової операції. По-друге, на території Лівії до тепер триває збройне протистояння. По-третє, наслідком дестабілізації країни стала нелегальна міграція в країни Європейського Союзу і того ж НАТО, що може спровокувати кризу вже в європейських країнах. Наслідком довготривалих конфліктів стала загибель десятків тисяч людей, соціальна, економічна, політична, гуманітарна криза тощо, яка так чи інакше впливає не тільки на країни регіону, а так само і на весь світ з врахуванням сучасних глобалізаційних процесів. З огляду на це, можна стверджувати, що ефективних стандартних рецептів врегулювання збройних конфліктів міжнародна спільнота не виробила й дотепер. На думку експертів причина цього криється у невирішеному протиріччі між основними принципами міжнародного права – правом націй на самовизначення та правом окремих держав на суверенітет і територіальну недоторканість. Все це доводить суперечливе значення миротворчих операцій в сучасних міжнародних відносинах оскільки з одного боку вони сприяють створенню безпечнішого світу, а з іншого провокують подальші проблеми і конфлікти. Миротворчість все більше набуває популярності і перетворюється на один з актуальних видів міжнародної діяльності у світі. Однак попри всі здобутки після перегляду конфліктів у багатьох виникає думка, що проблем в подоланні наслідків цих конфліктів стало ще більше ніж їх було до міжнародного втручання.

У перспективі заслуговує на увагу дослідження діяльності окремих міжнародних

організацій, таких як НАТО та ОБСЄ у справі підтримання миру та безпеки у світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гогош О. Проблематика сучасної миротворчості [Електронний ресурс] / О. Гогош. – Режим доступу : <http://natoua.org/index.php> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

2. Голопатюк Л. С. Миротворча діяльність Збройних Сил України у сучасній системі міжнародної безпеки [Електронний ресурс] / Л. С. Голопатюк. – Режим доступу : www.se2.dcaf.ch/serviceengine/Files/DCAF/26007/.../bm_ukrndefence.pdf (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

3. Родик Г. Ю. Механізми дипломатії як фактор несилового управління конфліктами / Г. Ю. Родик // Наукові праці. Політологія. – 2012. – Випуск 192. – Том 204. – С. 127-131.

4. Юрковский А. Правда о НАТО [Електронний ресурс] / А. Юрковский. – Режим доступу : www.otechestvo.org.ua/main/20061/605.htm (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

5. Ярош С. П. Аналіз ведення бойових дій, тактики застосування ЗПН і використання нових інформаційних технологій у ході воєнного конфлікту в Лівії в 2011 році / С. П. Ярош // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2011. – № 2(6). – С. 19-25.

6. Каляев А. Збройні сили України у миротворчих операціях ООН і ОБСЄ [Електронний ресурс] / А. Каляев. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009.../32_Kaljaev.pdf (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

7. Лібрук-Ліпкевич С. Збройні сили ООН з підтримання миру та участь України в проведенні миротворчих операцій [Електронний ресурс] / С. Лібрук-Ліпкевич // Схід. – № 6 (120). – 2012. – С. 117-121.

8. Перепелиця Г. Втрачати парасольку НАТО ніхто не хоче [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/243527.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

9. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Г. Луцишин / – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

10. Организация Объединенных Наций S/2011/552 Совет Безопасности Превентивная дипломатия : достижение результатов Доклад Генерального секретаря [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/482/63/PDF/N1148263.pdf?OpenElement> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

11. Устав Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org/ru/documents/charter (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

12. Хронология операций ООН по поддержанию мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org/russian/peace/pko/chronol.htm (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

13. Россия и США вводят в Ливию почти тысячу солдат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/rossiya-i-ssha-vvodyat-v-liviyu-pochti-tysyachu-soldat.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

14. Ливийским властям ООН предъявит обвинение в преступлениях против человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/livyskim-vlastyam-onn-predyavit-obvinenie-v-prestupleniyah-protiv-chelovechestva.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

15. Совбез ООН принял санкции против режима Каддафи. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/sovbez-onn-prinyal-sankcii-protiv-rezhima-kaddafi.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

16. Италия вмешалась в гражданскую войну в Ливии. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/italiya-vmeshalas-v-grazhdanskuyu-voynu-v-livii.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

17. Боевая авиация Ливии разбомбила вооруженные составы повстанцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/boevaya-aviaciya-livii-razbombila-vooruzhennyye-sostavy-povstancsev.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

18. США и НАТО договариваются о военной операции в Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/ssha-i-nato-dogovarivayutsya-o-voennoy-operacii-v-livii.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

19. США не поддержали план Чавеса по стабилизации ситуации в Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/ssha-ne-podderzhali-plan-chavesa-po>

stabilizacii-situacii-v-livii.html (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

20. Войска Каддафи бомбят восток Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/voyska-kaddafi-bombyat-vostok-livii.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

21. Италия : военное вмешательство в события в Ливии приведет к Третьей Мировой войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/italiya-voennoe-vmeshatelstvo-v-sobytiya-v-livii-privedet-k-trety-mirovoy-voyn.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

22. НАТО объявило о готовности бомбить Ливию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/nato-obyavilo-o-gotovnosti-bombit-liviyu.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

23. Ливия испугалась НАТО и прекращает войну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/liviya-ispugalas-nato-i-prekraschaet-voynu.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

24. Итальянские истребители прибыли для обстрела Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/italyanskie-istrebiteli-pribyli-dlya-obstre-la-livii-indiya-sozhaleet-ob-aviaudarah.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

25. Чехия присоединится к силам НАТО в военной операции в Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/svit/chehiya-prisoedinit-sya-k-silam-nato-v-voennoy-operacii-v-livii.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

26. У Лівії назриває повномасштабна війна – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/world/v-livii-nazrevaet-polnomasshtabnaya-voyna-on-580981.html> (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

27. Заворужения у краінах Північної Африки та Близького Сходу в 2010-2013 рр. Довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2013_07_05/Zavorushennja-u-kra-nah-P-vn-chno-Afriki-ta-Blizkogo-Shodu-v-2010-2013-rr-Dov-dka (дата звернення 15.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Ghoghosh, O. *Problematyka suchasnoji myrotvorchosti* [The problems of modern peacemaking], available at: <http://natoua.org/index.php> (Accessed 15 February 2015).

2. Gholopatjuk, L. S. *Myrotvorcha dijalnistj Zbrojnykh Syl Ukrainy u suchasnij systemi mizhnarodnoji bezpeky* [Peacekeeping of the Armed Forces of Ukraine in the modern system of international security], available at: www.se2.dcaf.ch/serviceengine/Files/DCAF/26007/.../bm_ukrndefence.pdf (Accessed 15 February 2015).

3. Rodyk, Gh. Ju. (2012) 'Mekhanizmy dyplomacii jak faktor nesyllovogho upravlinnja konfliktamy' [The mechanisms of diplomacy as a factor in non-forcible conflict management] in *Naukovi praci. Politologija* [The scientific work. Politicalology], Vypusk 192, Tom 204, pp. 127-131.

4. Yurkovskiy, A. *Pravda o NATO* [The truth about the NATO], available at: www.otechestvo.org.ua/main/20061/605.htm (Accessed 15 February 2015).

5. Jarosh, S. P. (2011) 'Analiz vedennja bojovykh dij, taktyky zastosuvannja ZPN i vykorystannja novykh informacijnykh tekhnologij u khodi vojennoho konfliktu v Liviji v 2011 roci' [The analysis of conducting operations, tactics of application means of an air attack and uses of new information technologies during the confrontation in Libya in 2011] in *Nauka i tekhnika Povitrjanykh Syl Zbrojnykh Syl Ukrainy* [Science and technology of the Air Force of Ukraine], № 2(6), pp. 19-25.

6. Kaljajev, A. *Zbrojni syly Ukrainy u myrotvorchykh operacijakh OON i OBSJe* [The Armed Forces of Ukraine in UN peacekeeping operations and OSCE], available at: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009.../32_Kaljajev.pdf (Accessed 15 February 2015).

7. Libruk-Lipkevych, S. (2012) 'Zbrojni syly OON z pidtrymannja myru ta uchastj Ukrainy v provedenni myrotvorchykh operacij' [The armed UN force support of peace and Ukraine's participation in peacekeeping operations] in *Skhid* [East], № 6 (120), pp 117-121.

8. Perepelycja, Gh. *Vtrachaty parasoljku NATO nikhto ne khoche* [The umbrella of NATO nobody wants to lose], available at: <http://eu.prostir.ua/library/243527.html> (Accessed 15 February 2015).

9. Lucyshyn, Gh. *Osoblyvosti suchasnykh zbrojnykh konfliktiv v umovakh ghlobalizacii* [The features of the modern armed conflicts in conditions of globalization], available at: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21CO (Accessed 15 February 2015).

10. *Organizatsiya Ob»edinennykh Natsiy S/2011/552 Sovet Bezopasnosti Preventivnaya*

diplomatiya : dostizhenie rezul'tatov Doklad General'nogo sekretarya [The United Nations S / 2011/552 The Security Council preventive diplomacy: the achievement of results Report of the Secretary], available at: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/482/63/PDF/N1148263.pdf?OpenElement> (Accessed 15 February 2015).

11. *Ustav Organizatsii Ob»edinennykh Natsiy [The United Nations Charter]*, available at: www.un.org/ru/documents/charter (Accessed 15 February 2015).

12. *Khronologiya operatsiy OON po podderzhaniyu mira [The operation history of UN peacekeeping]*, available at: www.un.org/russian/peace/pko/chronol.htm (Accessed 15 February 2015).

13. *Rossiya i SShA vvodyat v Liviyu pochti tysyachu soldat [Russia and the United States introduced to Libya almost a thousand soldiers]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/rossiya-i-ssha-vvodyat-v-liviyu-pochti-tysyachu-soldat.html> (Accessed 15 February 2015).

14. *Liviyskim vlastyam OON pred»yavit obvinenie v prestupleniyakh protiv chelovechestva [The United Nations indicted the Libyan authorities in the crimes against humanity]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/liviyskim-vlastyam-oon-predyavit-obvinenie-v-prestupleniyah-protiv-chelovechestva.html> (Accessed 15 February 2015).

15. *Sovbez OON prinyal sanktsii protiv rezhima Kaddafi [UN Security Council adopted sanctions against the Gaddafi regime]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/sovbez-oon-prinyal-sankcii-protiv-rezhima-kaddafi.html> (Accessed 15 February 2015).

16. *Italiya vmeshalas 'v grazhdanskuyu voynu v Livii [Italy stepping in to the civil war in Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/italiya-vmeshalas-v-grazhdanskuyu-voynu-v-livii.html> (Accessed 15 February 2015).

17. *Boevaya aviatsiya Livii razbombila vooruzhennyye sostavy povstantsev [Combat aviation of the Libyan armed bombed the compositions of rebels]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/boevaya-aviatsiya-livii-razbombila-vooruzhennyye-sostavy-povstantsev.html> (Accessed 15 February 2015).

18. *SShA i NATO dogovarivayutsya o voennoy operatsii v Livii [US and NATO shall agree on military operations in Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/ssha-i-nato-dogovarivayutsya-o-voennoy-operatsii-v-livii.html> (Accessed 15 February 2015).

19. *SShA ne podderzhali plan Chavesa po stabilizatsii situatsii v Livii [The United States did not support Chavez's plan on stabilization of situation in Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/ssha-ne-podderzhali-plan-chavesa-po-stabilizatsii-situatsii-v-livii.html> (Accessed 15 February 2015).

20. *Voyska Kaddafi bombyat vostok Livii [Gaddafi's troops are bombing the east of Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/voyska-kaddafi-bombyat-vostok-livii.html> (Accessed 15 February 2015).

21. *Italiya : voennoe vmeshatel'stvo v sobytiya v Livii privedet k Tret'ey Mirovoy voyne [Italy: the military interference in the events in Libya will lead to World War III]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/italiya-voennoe-vmeshatelstvo-v-sobytiya-v-livii-privedet-k-tretyey-mirovoy-voynе.html> (Accessed 15 February 2015).

22. *NATO ob»yavilo o gotovnosti bombit' Liviyu [NATO announced its readiness to bomb Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/nato-obyavilo-o-gotovnosti-bombit-liviyu.html> (Accessed 15 February 2015).

23. *Liviya ispugalas 'NATO i prekrashchaet voynu [Libya was frightened of NATO and ceases the war]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/liviya-ispugalas-nato-i-prekrashchaet-voynu.html> (Accessed 15 February 2015).

24. *Ital'yanskіe istrebiteli pribyli dlya obstrela Livii [Italian fighter planes arrived for the bombardment of Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/italyanskіe-istrebiteli-pribyli-dlya-obstrela-livii-indiya-sozhaleet-ob-aviaudarah.html> (Accessed 15 February 2015).

25. *Chekhіya prisoedinit'sya k silam NATO v voennoy operatsii v Livii [Czech Republic will join the NATO forces in military operations in Libya]*, available at: <http://ru.tsn.ua/svit/chehiya-prisoedinit'sya-k-silam-nato-v-voennoy-operatsii-v-livii.html> (Accessed 15 February 2015).

26. *U Liviji nazrivaє povnomasshtabna vijna – OON [The full blown war is looming in Libya]*, available at: <http://ukr.segodnya.ua/world/v-livii-nazrevaet-polnomasshtabnaya-voyna-oon-580981.html> (Accessed 15 February 2015).

27. *Zavorushennja u krajınakh Pivnichnoji Afriky ta Blyz'kogho Shodu v 2010-2013 rr. Dovidka [The unrest in North Africa and the Middle East in the 2010-2013. Enquiry]*, available at: http://newsradio.com.ua/2013_07_05/Zavorushennja-u-kra-nah-P-vn-chno-Afriki-ta-Blizkogho-Shodu-v-2010-2013-rr-Dov-dka (Accessed 15 February 2015).

Лысак В. Ф., доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений и внешней политики, Мариупольский государственный университет (Мариуполь, Украина), E-mail: ffitau@ukr.net

Миротворчество в современных международных отношениях.

Аннотация. Рассмотрены миротворческие операции как актуальная проблема современных международных отношений. Охарактеризованы виды и типы миротворческих операций. Проанализированы наиболее небезопасные и масштабные конфликты современности, такие как ливийский и сирийский. Обобщена эффективность и значение механизмов по поддержанию мира и безопасности.

Ключевые слова: международные отношения, миротворчество, превентивная дипломатия, конфликт, международные организации, безопасность, военная операция, Ливия, Сирия.

Lysak, V. F., doctor of Historical Sciences, professor of the Department of international relations and foreign policy, Mariupol State University (Mariupol, Ukraine), E-mail: ffitau@ukr.net

Peacemaking in modern international relations.

Abstract. The urgent problem of modern international relations – complex peacekeeping collective actions in conflict management and prevention including the proliferation of the conflicts and reduction of their negative impact on the separate countries and regions – are examined. The essence of the types and kinds of peacekeeping operations is examined. Taking into account that in the modern world there are many long-term and unresolved conflicts and of course they affect both international relations and the situation in the separate countries and regions, it is important to examine the value and the effectiveness of peacekeeping operations in modern international relations. The article is aimed to examine the peacekeeping operations in modern international relations. The author considers it appropriate to reveal the essence of peacemaking, types and kinds of peacekeeping operations as well as to examine the history of their conduct and to analyze current international peacekeeping operations to summarize their rating. The essence of classic peacekeeping operations and of the operations conducted under the auspices of international organizations and separate countries is characterized. International relations and peacekeeping activities in overcoming of the most dangerous conflicts in Libya and Syria are under consideration. It is proved that during the recent decades a number of comprehensive peace operations have been conducted, even with the use of the military component. Peacemaking is always a complex process that is associated with the preparation of making an important decision. The use of force or coercion to peace is not a guarantee of freezing of the armed confrontation and human deaths. Vice versa, one can see on the example of Libya that firstly there was no unity according to the beginning of the military operation among the member countries of NATO. Second, there is still an armed confrontation in Libya now continues to armed confrontation. Thirdly, the consequence of the destabilization in the country was an illegal migration to the European Union. The last can affect a crisis in European countries. According to it, one can argue that there are no effective standards worked out by the international community to settle armed conflicts for now. All this proves a controversial importance of peacekeeping operations in modern international relations because on one hand they help to create the safer world, on the other hand they resulted in provoking further problems and conflicts.

Key words: international relations, peacekeeping, preventive diplomacy, conflict, international organizations, security, military operation, Libya, Syria.

УДК 321.7

Краснопольська Т. М.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціальних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

(Україна, Одеса), E-mail: tata_kras@ukr.net

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто правові основи для становлення моделі паритетної демократії в Україні. Визначено акти, що належать до міжнародного, регіонального (європейського) та національного рівня законодавства, що регламентує основні параметри паритетної

демократії в Україні: досягнення гендерної рівності, встановлення етнічного та релігійного паритету, а також взаємодію держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: паритетна демократія, взаємодія громадянського суспільства та держави, етнічний паритет, релігійний паритет.

Постановка проблеми. В основу сучасної моделі демократії покладено принцип паритету, що суттєво впливає на зміни всіх аспектів існування та функціонування держави та суспільства. Цей процес носить системний, комплексний характер та включає інституційні, політико-правові та процесуальні перетворення, а також охоплює ціннісні орієнтації та способи і форми поведінки. Процес впровадження принципу паритету та формування сучасної моделі паритетної демократії, в силу своєї багатоманітності та багатовекторності, відкриває нові перспективи для суспільного розвитку та надає нові можливості протистояти існуючим викликам на національному та міжнародному рівнях в умовах глобалізації.

Отже чітке визначення інституційних та нормативних підвалин паритетної демократії складає інтерес для дослідження. Політико-правова основа паритетної демократії є передумовою становлення інституційного та організаційного механізму впровадження такої моделі демократії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності паритетної демократії, в тому числі її політико-правових засад, присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, серед яких: Н. Грицяк, Л. Кобилянська, Н. Ковалішина, Л. Кормич, Т. Мельник, С. Наумкіна, Н. Оніщенко, С. Павличко, Л. Петришина, Л. Смоляр, та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вказані автори проводять аналіз широкого кола питань: від поняття паритетної демократії до механізмів реалізації гендерної політики як основи паритетної демократії. Однак більшість дослідників розглядають паритетну демократію лише в руслі гендерної рівності. Отже, і досі комплексного аналізу правових засад формування паритетної демократії здійснено не було, оскільки подібний аналіз, як правило, включав вивчення нормативно-правової основи для формування гендерної демократії та реалізації гендерної політики, оминаючи інші складові принципу паритетності, які на сучасному етапі крім гендерної рівності включають етнічний та релігійний паритет, а також паритет держави та громадянського суспільства.

Метою статті є комплексна характеристика нормативно-правової бази для становлення та реалізації моделі паритетної демократії в Україні, включаючи всі її складові: гендерну рівність, міжнаціональний та релігійний паритет, а також взаємодію держави та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політико-правову базу для формування паритетної демократії можна поділити на такі компоненти:

а) правові акти, що регулюють функціонування громадянського суспільства та його відносини з державою;

б) законодавство, що регулює гендерні, національні та релігійні відносини у нашому суспільстві.

Процес формування політико-правових основ громадянського суспільства в Україні починається з 1990 р. та продовжується понині. Характерною рисою сучасного етапу є той факт, що формування громадянського суспільства та заохочення громадської активності визнано пріоритетним завданням суспільно-політичного розвитку, про що говорить, наприклад, ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки» 2003 р. [21].

Політичний процес останніх років в Україні характеризується зміною існуючої моделі взаємодії держави та громадянського суспільства, переходом на її якісно новий рівень. На нашу думку, на цьому етапі відбувається перехід до партнерської моделі, при якій державні органи розуміють важливість незалежних неурядових

організацій і не намагаються ними керувати. Це обумовлено запровадженням системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування. Важливим є факт поширення громадського контролю навіть на сферу безпеки і оборони [11].

Велике значення на цьому етапі має прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів.

Одним з ключових серед них є указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» 2004 р., в якому пріоритетними завданнями Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади визначено: створення ефективних організаційних та правових умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання їх рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян, створення можливостей для вільного та об'єктивного висвітлення усіх процесів у цій сфері засобами масової інформації [14].

В 2010 р. було врегульовано Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, що затверджений постановою уряду «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Постанова визначає дві форми консультацій: публічне громадське обговорення (безпосередня форма), в тому числі електронні консультації, та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Для проведення електронних консультацій орган виконавчої влади має розмістити на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» та на своєму офіційному веб-сайті: інформаційне повідомлення про проведення публічного громадського обговорення; текст проекту акта, винесеного на обговорення; електронну адресу для надсилання пропозицій та зауважень і номер телефону, за яким надаються консультації з питання, що винесено на публічне громадське обговорення [15].

Цим самим актом затверджено і Типове положення про громадську раду, в якому закріплений статус, права та обов'язки таких рад, що представляють собою постійно діючі колегіальні виборні консультативно-дорадчі органи. Їх основні завдання: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

Наступним кроком на шляху до розширення участі громадськості в формуванні та реалізації державної політики України стало прийняття у 2011 р. закону «Про доступ до публічної інформації» та направлених на його реалізацію підзаконних актів.

Стаття 12 зазначеного закону говорить, що право отримати таку інформацію мають фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень [12]. Таким чином, тут закріплені додаткові засоби контролю громадянським суспільством органів державної влади та місцевого самоврядування.

Продуктивним для переходу на якісно новий рівень взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства, а отже і для розширення участі громадськості в формуванні та реалізації державної політики, став 2012 р.

У цьому році прийнято закон «Про громадські об'єднання», він є досить прогресивним, порівняно з законом «Про об'єднання громадян» 1992 р., на зміну якому він прийшов. Новим законом скасовується «територіальний статус» громадських об'єднань – організації відтепер можна реєструвати в найближчому управлінні юстиції, і вони будуть діяти на всій території України. Підведена законодавча база під правозахисну діяльність громадських об'єднань. Засновниками їх тепер можуть

бути і юридичні, а не тільки фізичні особи. Спрощується процедура реєстрації, скасовується реєстраційний збір. Термін реєстрації скорочується з двох місяців до семи робочих днів, чітко встановлюються можливі причини відмови в ній. Крім того, скасовується держконтроль за статутною діяльністю організацій. Організаціям також дозволяється проводити безпосередню підприємницьку діяльність, якщо вона відповідає і сприяє досягненню їх основної мети [10].

Крім того, 25 січня 2012 р. Президент України видав указ «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким, з метою налагодження ефективних механізмів партнерства держави з інститутами громадянського суспільства, було утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжний орган при Президентові України, її першим завданням стала підготовка проекту Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [8].

І вже 24 березня 2012 р. новим указом президента була затверджена Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та План першочергових заходів щодо її реалізації [23].

Стратегія стала системним документом, що увібрав у себе весь політико-правовий доробок попередніх років. Тут встановлені мета та стратегічні пріоритети державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні; основні принципи і завдання такої політики та шляхи їх реалізації; вироблено механізми такої стратегії та очікувані результати аж до 2020 р. Ключовим суб'єктом механізму визначено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України.

Серед очікуваних довгострокових результатів Стратегії: переважне забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування; підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства; забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики; запровадження громадського контролю, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію; підвищення якості та адресності соціальних послуг шляхом залучення до їх надання інститутів громадянського суспільства.

Серед першочергових заходів її реалізації: забезпечення законів України; підготовка та подання узагальненої інформації щодо фінансової підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; розроблення проектів регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства; підготовка і подання узагальненої інформації про створення та діяльність громадських рад, молодіжних організацій; запровадження проведення оцінки результатів діяльності органів виконавчої влади тощо.

Таким чином, на сьогоднішній день сформована потужна політико-правова база для функціонування громадянського суспільства в Україні та ефективної взаємодії його інститутів з інститутами держави.

В рамках другого блоку законодавства, що закріплює принцип паритетності мож- на виділити три рівні: міжнародний, регіональний та національний.

До міжнародних актів з означених питань слід віднести:

а) Загальну декларацію прав людини 1948 р., статті 1 та 2 якої проголошують: «люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» і мають володіти всіма правами та свободами, проголошеними у Декларації «без будь-яких відмінностей у відношенні...національності, віросповідання, статі»; ст. 21 закріплює право кожного «брати участь у керуванні своєю країною» та «право рівного доступу до державної служби у своїй країні» [1];

б) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., які в других статтях закріплюють принцип рівності відповідних прав незалежно від статі, релігії, національного походження тощо [6; 7];

в) Міжнародні конвенції та декларації ООН:

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок 1979 р. – провідний акт ООН з гендерних питань, вона вперше дає визначення поняття «дискримінації щодо жінок» як «будь-якого розрізнення, винятку або обмеження за ознакою статі, які спрямовані на послаблення або зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, громадській або будь-якій іншій галузі» [19]; вводить такі поняття: «державні гарантії рівних прав жінок та чоловіків», «державна політика в інтересах рівності», «державне управління гендерною політикою» тощо. У політичній сфері Конвенція визначає, що держави-учасниці забезпечують жінкам на рівних умовах з чоловіками право: голосувати на всіх виборах і публічних референдумах й обиратися в усі державні та політичні органи; брати участь у формулюванні і здійсненні політики уряду і займати державні пости, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях; брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами суспільного і політичного життя країни. До актів ООН в сфері захисту прав жінок також належать: Конвенція про політичні права жінок 1952 р., Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 р., Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р., Декларація про ліквідацію дискримінації по відношенню до жінок 1967 р., Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р., Декларація про викорінення насильства стосовно жінок 1993 р., проголошені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН тощо;

- Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань 1981 р. – основний акт ООН щодо свободи віросповідання, тут говориться, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії», «ніхто не повинен зазнавати дискримінації на основі релігії або переконань з боку будь-якої держави, установи, групи осіб чи окремих осіб» (ст.ст. 1 та 2), у ст. 6 проголошено, що право на свободу думки, совісті, релігії або переконань включає «такі свободи:

а) відправляти культу або збиратися у зв'язку з релігією або переконаннями і створювати і утримувати місця для цих цілей;

б) створювати й утримувати відповідні благодійні або гуманітарні установи;

с) виробляти, купувати і використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети і матеріали, пов'язані з релігійними обрядами або звичаями чи переконаннями;

д) писати, випускати і поширювати відповідні публікації у цих галузях;

е) вести викладання з питань релігії або переконань у місцях, придатних для цієї мети;

ф) просити і отримувати від окремих осіб та організацій добровільні фінансові та інші пожертвування;

г) готувати, призначати, обирати або призначати за правом успадкування відповідних керівників згідно потребам і нормам тієї чи іншої релігії або переконань;

h) дотримуватися днів відпочинку і відзначати свята і відправляти обряди у відповідності з приписами релігії і переконаннями;

і) встановлювати і підтримувати зв'язки з окремими особами та громадами в галузі релігії та переконань на національному та міжнародному рівнях» [2];

- Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 р. – провідний акт ООН, що регулює питання національної

толерантності та досягнення етнічного паритету, як складової паритетної демократії. У ст. 1 проголошено: «держави охороняють на їх відповідних територіях існування і самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин і заохочують створення умов для розвитку цієї самобутності». Ст. 2 проголошує, що особи, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин мають право «користуватися надбаннями своєї культури, сповідувати свою релігію і відправляти релігійні обряди, а також використовувати свою мову у приватному житті і публічно, вільно і без втручання чи дискримінації», брати активну участь у «культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті», «прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, що стосуються того меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, в яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству», «створювати свої власні асоціації», «встановлювати і підтримувати без будь-якої дискримінації вільні і мирні контакти з іншими членами своєї групи і з особами, які належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони пов'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками» [3].

До регіональних актів належать прийняті Радою Європи:

а) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., що закріплює заборону дискримінації за будь-якою ознакою, в тому числі за ознакою статі, релігії та національності (ст. 14), свободу вираження думки (ст. 10), свободу зібрань та об'єднання для захисту своїх інтересів (ст. 11), право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі (ст. 13), а для забезпечення дотримання договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією створюється Європейський суд з прав людини (ст. 19) [18];

б) Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. закріплює право створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 5), право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі (ст. 20), право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8) тощо [4];

в) Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. у ст. 1 проголошує: «захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини і як такий є одним з напрямків міжнародного співробітництва», конвенція закріплює зобов'язання сторін щодо створення умов для того, щоб: особи, які належать до національних меншин, «мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину» (ст. 5), «право сповідувати свою релігію або переконання і створювати релігійні установи, організації та асоціації» (ст. 8); сторони мають заохочувати «атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу» (ст. 6) [24] та інші.

Серед національних політико-правових актів провідне місце належить Конституції України, яка закріплює наступне: кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); громадянам гарантуються рівні права та свободи, незалежно від статі, релігійних переконань, етнічного походження тощо (ст. 24); закріплюється відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, школи від церкви (ст. 35), що переслідує мету встановлення партнерських взаємовідносин між державою і релігійними організаціями; передбачається однакова можливість участі у політичному житті суспільства – створенні політичних партій та громадських організацій (ст. 36); громадянам надається право брати участь в управлінні державними справами і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51) [5].

Крім Конституції, національний рівень законодавства, що регулює встановлення

принципу паритету в Україні, представлений такими документами, як:

а) Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р. встановлює, що ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду; не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання, або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії (ст. 3); держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій – акцентується у щойно згаданому Законі України про свободу совісті та релігійні організації (ст. 5) [22];

б) Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 р., який у ст. 1 проголошує що «Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення», а в ст. 10 – «держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення» [20];

в) Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р. Тут вперше вводяться такі терміни як: «гендерна рівність», «сексуальні домагання», «дискримінація за ознакою статі» тощо. Відповідно до законодавства термін «рівні права жінок і чоловіків» – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі; «гендерна рівність» – рівний політико-правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей приймати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. У ст. 4 визначені основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; виховання і пропаганда серед населення культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на гендерну дискримінацію [13];

г) Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» 2006 р., що діє і понині. Тут зазначено, що «рішення гендерних проблем потребує концептуального визначення, формування і реалізації гендерної політики як основи гендерної культури, розвитку гендерної активності жінок і чоловіків, адаптації до світових умов гендерної демократії» [17]. До основних шляхів реалізації вказаної Програми відносять: адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері гендерної рівності, а також впровадження гендерно-правової експертизи законодавства і проектів нормативно-правових актів; створення механізмів використання законодавства з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків (в тому числі включення такої задачі до завдань омбудсмена України); розробка і виконання державних цільових програм; підтримка суспільних ініціатив, направлених на формування гендерної культури, здійснення контролю за дотриманням гендерної рівності під час вирішення кадрових питань в органах влади; організація наукових і експертних досліджень з вказаних питань; залучення об'єднань громадян і міжнародних громадських організацій до всіх процесів формування гендерної політики тощо;

д) Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», в якому приписано кожному з керівників міністерств, відомств та інших центральних органів влади внести до службових обов'язків одного зі своїх заступників вимоги забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Додатково Указом передбачається урахування досвіду інших держав, організація систематичного навчання, моніторингу додержання законодавства щодо рівності

прав чоловіків і жінок, здійснення заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення [9];

е) Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 р., ст. 2. яко-го визначає завдання такої політики: «регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, «виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства», ст. 3 закріплює право «вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання» та право кожного «незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань... вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову» [16].

Таким чином, все вищенаведене дозволяє зробити **висновок** про те, що в Україні сформоване достатнє політико-правове поле для успішного зростання інституцій громадянського суспільства та налагодження їх конструктивної взаємодії з органами державної влади і ефективної реалізації громадянської ініціативи в різних сферах суспільного життя, а також для досягнення гендерної рівності, етнонаціонального та релігійного паритету.

Проте слід зауважити, що аналіз сучасного стану дотримання принципу паритетності дає змогу сформулювати пропозиції по удосконаленню гендерної політики, етнонаціональної та міжконфесійної взаємодії, співпраці держави та громадянського суспільства в Україні та правових основ регулювання вказаних питань. Так, до першочергових завдань держави в сфері релігійних відносин слід віднести вирішення таких проблем: чітко визначити тип відносин між державою і Церквою, який передбачається заснувати (партнерство чи підпорядкованість); визначити модель державно-церковних відносин, яка повинна бути закріплена на законодавчому рівні; враховувати, що Церква (релігійна організація) впливає на політичні симпатії своїх прихильників; брати до уваги факт поліконфесійності українського суспільства.

Етнонаціональні взаємини необхідно вдосконалювати крізь призму встановлення основ для міжнаціональної толерантності та боротьби з побутовою ксенофобією шляхом усунення нечіткості, невизначеності, відсутності чи недостатності процесуальних форм реалізації етнонаціонального законодавства.

З метою подолання гендерної нерівності в Україні необхідно розробити стратегію здійснення внутрішньої політики держави з урахуванням гендерної перспективи; запровадити посади Уповноваженого по рівному статусу чоловіків і жінок, розширити мережу гендерних ресурсних центрів та кризових центрів, а також фінансувати їх діяльність з державного бюджету; внести деякі гендерно орієнтовані зміни до Закону «Про державну службу» (введення «м'якого квотування») та до Кримінального кодексу України (захист прав батьків-одинаків на тому ж рівні, що і жінок з дітьми) та ін.

Слід зауважити, що лише плідна співпраця інститутів держави та громадянського суспільства забезпечить всебічне втілення в життя принципу паритетності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Всеобщая декларация прав человека [Електронний ресурс] : Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. – Режим доступа : www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

2. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

3. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.un.org/ru/

documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

4. Європейська соціальна хартія (ETS N 35) [Електронний ресурс] : Хартія Ради Європи від 18.10.1961 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_300. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

8. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 32/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – С. 15. – Ст. 317.

9. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Указ Президента України від 26.07.2005 р. № 1135 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 30. – С. 48. – Ст. 1791.

10. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1

11. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8.09.2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.

14. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31.07.2004 р. № 854/2004 // Урядовий кур'єр від 05.08.2004. – № 146.

15. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 36. – Ст. 2945.

16. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3.07.2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218.

17. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1834 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – С. 91. – Ст. 25.

18. Про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/paao86#o86. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

19. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 18.12.1979 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

20. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

21. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

22. Про свободу совісті та релігійні організації» Закон України № 987-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

23. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.2012 р. № 212/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 26. – С. 17. – Ст. 966

24. Рамкова конвенція про захист національних меншин [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 01.02.1995 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. *Vseobshchaya deklaratsiya prav cheloveka [Universal Declaration of Human Rights: the adoption of resolution 217 A (III) of the General Assembly on 10 December 1948]*, available at: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Accessed 20 February 2015)
2. *Deklaratsiya o likvidatsii vseh form neterpimosti i diskriminatsii na osnove religii ili ubezhdeniy [Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief]*, available at: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml (Accessed 20 February 2015)
3. *Deklaratsiya o pravakh lits, prinadlezhashchikh k natsional'nyim ili etnicheskim, religioznym i yazykovym men'shinstvam [Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities]*, available at: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml (Accessed 20 February 2015)
4. *Yevropeiska sotsialna khartiia (ETS № 35) : Khartiia Rady Yevropy vid 18.10.1961 r. [The European Social Charter (ETS № 35): The Charter of the Council of 10.18.1961 p.]*, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_300 (Accessed 20 February 2015)
5. *Konstitutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine of 28.06.1996 p. № 254k / 96-VR] (1996) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 30.
6. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, vid 16.12.1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of 12.16.1966]*, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Accessed 20 February 2015)
7. *Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava, vid 16.12.1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, of 12.16.1966]*, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (Accessed 20 February 2015)
8. *Pytannia sprianniia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2012 r. № 32/2012 [Questions for Civil Society Development in Ukraine: Presidential Decree Ukraine from 24.03.2012 g. № 32/2012] (2012) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 9.
9. *Pro vdoshkonalennia roboty tsentralnykh i mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady shchodo zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.07.2005 r. № 1135 [On improvement of central and local authorities to ensure equal rights and opportunities for women and men: Order of the President of Ukraine of 26.07.2005. № 1135] (2005) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 30, pp. 48.
10. *Pro hromadski obiednannia : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 r. № 4572-VI [On public associations: the Law of Ukraine of 22.03.2012. № 4572-VI] (2013) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 1.
11. *Pro demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad Voiennoi orhanizatsiiei pravookhoronnymy orhanamy derzhavy : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 975-IV [On democratic civilian control over the military law enforcement agencies: the Law of Ukraine from 19.06.2003. № 975-IV] (2003) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 46.
12. *Pro dostup do publichnoi informatsii : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI [On Access to Public Information Law of Ukraine from 13.01.2011. № 2939-VI] (2011) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 32.
13. *Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : Zakon Ukrainy vid 8.09.2005 r. № 2866-IV [On ensuring equal rights and opportunities for women and men: the Law of Ukraine of 08.09.2005 p. № 2866-IV] (2005) In Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, Vol. 52.
14. *Pro zabezpechennia umov dlia bilsh shyrokoï uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31.07.2004 r. № 854/2004 [On ensuring conditions for wider public participation in the formulation and implementation of government policy: Decree of the President of Ukraine of 31.07.2004 p. № 854/2004] (2004) In Uriadovy kurier [Government Courier]*, Vol. 146.
15. *Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 r. № 996 [On ensuring public participation in the formulation and implementation of government policy: Cabinet of Ministers of Ukraine of 03.11.2010 p. № 996] (2010) In Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Journal of the Ukraine]*, Vol.

84, pp. 36.

16. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky : Zakon Ukrainy vid 3.07.2012 r. № 5029-VI [On the Principles of State Language Policy: the Law of Ukraine of 03.07.2012 p. № 5029-VI] (2013) In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 23.

17. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy z utverdzhennia hendernoï rivnosti v ukrainskomu suspilstvi na period do 2010 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2006 r. № 1834 [On approval of the State Programme on Gender Equality in Ukrainian Society up to 2010: Cabinet of Ministers of Ukraine of 27.12.2006. № 1834] (2007) In *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official bulletin of Ukraine], Vol. 1, pp. 91.

18. Pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsii Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. [On the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: the Convention of the Council of 04.11.1950], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/para086#086 (Accessed 20 February 2015)

19. Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok : Konventsiiia OON vid 18.12.1979 r. [On the Elimination of All Forms of Discrimination against Women United Nations Convention of 12.18.1979], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207 available at:

20. Pro natsionalni menshyny v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 25.06.1992 r. № 2494-KhII [National minorities in Ukraine. Law of Ukraine of 25.06.1992 p. № 2494-KhII] (1992) In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 36.

21. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 964-IV [The National Security of Ukraine Law of Ukraine of 19.06.2003. № 964-IV] (2003) In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 39.

22. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy № 987-KhII [On freedom of conscience and religious organizations. Law of Ukraine № 987-KhII] (1991) In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 25.

23. Pro Stratehiiu derzhavnoi polityky spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta pershocherhovi zakhody shchodo yii realizatsii : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2012 r. № 212/2012 [On the Strategy of State Policy for Civil Society Development in Ukraine and priority measures for its implementation: Decree of the President of Ukraine of 24.03.2012 p. № 212/2012] (2012) In *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official bulletin of Ukraine], Vol. 26, pp. 17.

24. Ramkova konventsiiia pro zakhyst natsionalnykh menshyn : Konventsiiia Rady Yevropy vid 01.02.1995 r. [Framework Convention for the Protection of National Minorities [electronic resource]: the Convention of the Council of 01.02.1995 p.], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055. (Accessed 20 February 2015)

Краснопольская Т. Н., кандидат политических наук, доцент кафедры социальных теорий, Национальный университет «Одесская юридическая академия» (Украина, Одесса), E-mail: tata_kras@ukr.net.

Правовые основы паритетной демократии в Украине.

Аннотация. Рассмотрены правовые основы для становления модели паритетной демократии в Украине. Определены акты, относящиеся к международному, региональному (европейскому) и национальному уровню законодательства, регламентирующего основные параметры паритетной демократии в Украине: достижения гендерного равенства, установление этнического и религиозного паритета, а также взаимодействие государства и гражданского общества.

Ключевые слова: паритетное демократия, взаимодействие гражданского общества и государства, этнический паритет, религиозный паритет.

Krasnopol'ska T., PhD in political science, Associate Professor, Department of Social Theories, National University «Odesa Law Academy» (Ukraine, Odesa), E-mail: tata_kras@ukr.net.

The legal basis of parity democracy in Ukraine.

Abstract. Legal basis for formation of model of parity democracy in Ukraine are studied. The acts relating to the international, regional (European) and national level of the legislation, which regulates key parameters of parity democracy in Ukraine are defined: achievements of gender equality, establishment of ethnic and religious parity, and also interaction of the state and civil society.

Key words: parity democracy, interaction of civil society and state, ethnic parity, religious parity.

Бондар С. С.

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних дисциплін
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини (Умань, Україна)
E-mail: foxy-67@mail.ru

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню поняття політична опозиція в дослідженні владних відносин через призму українського та закордонного досвіду. Досліджено процес виникнення та розвитку концепцій політичної опозиції. Виокремлено та проаналізовано особливості функціонування, чинники ефективної діяльності та процедурні передумови діяльності політичної опозиції в розвинених демократичних країнах. Виявлено чинники, що впливають на характер інституціоналізації політичної опозиції. Сформульовано основні етапи розвитку політичної опозиції в Україні. Визначено критерії опозиційності, відповідні сучасному етапу розвитку політичної системи країни. Визначено перспективи та проблеми розвитку політичної опозиції в Україні.*

***Ключові слова:** політична опозиція, система владних відносин, інституціоналізація, парламентська опозиція, правова регламентація.*

Поставка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Тривалість існування політичної опозиції як явища в суспільно-політичному житті людства є незрівнянною з тривалістю її опису, вивчення та концептуалізації. Наявність опозиції в суспільстві носить об'єктивний характер і обумовлена як різноманітністю, багатоскладовістю суспільства, яка обумовлює мінливість політичних відносин, так і якостями людини як соціальної істоти, якій притаманне прагнення до кращого, до пошуку нового, зацікавленість в альтернативі. Наявність опозиції обумовлена неможливістю кінцевої ліквідації конфліктних відносин і остаточного встановлення цілей суспільного розвитку та монолітного до них відношення зі сторони громадян. Ці закономірності працюють навіть в тоталітарних країнах, де можливості існування саме політичної опозиції зведені до мінімуму, проте це не усуває підстав для її виникнення, і не усуває можливості існування, наприклад, екзистенційної опозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Значна частина українських дослідників займається дослідженням окремих сторін діяльності опозиції. Умови діяльності опозиції в Україні досліджуються в роботах М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Цвиха, Ф. Кирилюка. Питання типології, організаційної побудови опозиції, її ідеологічного забезпечення, лідерського потенціалу досліджуються в працях Ю. Бадзьо, Г. Щедрової, О. Чемшита, Ю. Сурміна, М. Примуша, В. Беха, Д. Видріна, В. Горбатенка, С. Рябова, О. Гриніва, Ю. Розенфельда, А. Губерського, В. Євтуха, В. Журавського, А. Колодій, В. Крисаченка, І. Кураса, З. Самчука, Г. Темка, В. Танчера, Л. Угрина, Ю. Шведа, В. Чепиноги. Методології дослідження опозиції в українських умовах присвячені роботи Н. Винничук, В. Мадіссона, Т. Ткаченко, В. Якушика, Г.Ф. Постригань.

Проте частина звернень до цієї тематики характеризується певною обмеженістю предмету дослідження. Про це свідчать як характер та тема наукових робіт, так і кількість авторів та їх звертань до даної теми. Так автори звертаються до дослідження опозиції дуже часто в рамках лише однієї статті, і, відповідно, звертають увагу лише на найбільш загальні її характеристики. Часто це - порівняння влади та опозиції, їх можливостей та повноважень в Україні. Значна

кількість статей присвячена обґрунтуванню чи спростуванню, останнє рідше, необхідності правового врегулювання діяльності опозиції та його форм. В цьому сенсі важливе значення мають дисертаційне дослідження, монографія та численні статті Совгирі О.В., в яких з правових позицій подається ґрунтовний опис підстав діяльності парламентської опозиції в країнах розвиненої демократії і визначається необхідність правової регламентації статусу парламентської опозиції в Україні.

З врахуванням цього важливим є дослідження політичної опозиції в Україні з системних позицій, з визначенням не тільки локальних питань її існування, але й місця, можливостей та перспектив в системі владних відносин України. Проводиться дослідження визначень поняття опозиції, її функцій та місця в політичній системі суспільства в роботах Р. Даля як фактичного засновника системних досліджень політичної опозиції. Звернення до праць Г. Іонеску, І. Мадагіага, Р. Паннета, П. Мейра, С. Ашервуда, В. Рено, Пенг Ер Лама дає змогу, по-перше, оцінити стан справ з політичними опозиціями в країнах, де існують недемократичні режими, або режими несконсолідованої демократії, по-друге, ці роботи надають нам уявлення про методи дослідження опозиції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття.

Політична опозиція як інститут демократичної політичної системи особливого значення набуває в суспільствах перехідного типу, де немає традиції демократичного правління, відповідних форм реалізації політики на засадах здорової конкуренції і толерантності, де ще й досі відчувається вплив моністичного розуміння політичного буття. В цих країнах саме розвиток опозиції може бути стимулом загального розвитку демократії. Тому особливо важливим як для політичної науки, так і для практики є її належне ґносеологічне визнання, що запобігало б однобічному її розумінню, а відтак і спотворенню на практиці її суспільного призначення.

Формулювання цілей статті (поставлене завдання).

Завдання даної статті дослідити поняття політичної опозиції в дослідженні владних відносин на прикладі українського та закордонного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Політична опозиція як явище веде свій початок з часів античності. Передумови до виникнення концепції парламентської опозиції були закладені ще у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Платона, а також пізніше у працях: П.А. Гольбаха, Дж. Локка, Б. Спінози, Д. Юма, Ш-Л. Монтеск'є. Проте якщо в рамках античної полісної демократії дане явище мало позитивну оцінку, то в умовах імператорського Риму вже розглядалося як негативне. Аналогічним чином трактувалася опозиція і в середньовіччя, епоху Відродження та Новий час, що було пов'язано з канонічними християнськими уявленнями про верховну владу як дану від бога, критика якої є, відтак, неприпустимою. В епоху Просвітництва відбувається повернення до розуміння опозиції як позитивного соціального феномену. Подібне уявлення закріплюється в масовій свідомості в міру розпаду абсолютистських монархій, становлення структур громадянського суспільства і розвитку інститутів демократії.

Передумови до виникнення концепції парламентської опозиції були закладені ще у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Платона, в роботах яких визнавалася доцільність та можливість плюралізму думок та необхідність знаходження консенсусу в процесі суспільної комунікації. Початок теоретичної рефлексії на теми опозиції, опозиційної діяльності та її місце в суспільстві було покладено мислителями XVII століття. Вперше увагу на цю проблематику звертають А. Шефтсбері, Г. Болінброк, Дж. Локк, Е. Берк. В подальшому аналіз цього явища отримав свій відбиток в роботах таких мислителів, як

Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Т. Джефферсон та інших.

У працях таких видатних мислителів, як: Платон, Аристотель, Ф. Аквінський, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Юм ми можемо спостерігати розробку концепцій права на опір, меж здійснення верховної влади, чим було закладено основи для виникнення та розробки концепції парламентської опозиції у зарубіжній політико-правовій думці. Важливою для загальних досліджень політичної опозиції була також розробка, з початку XVIII ст., поняття «парламентська меншість», що знайшла своє відображення у працях: І. Канта, Ж.О. Ламетрі, Г. Єллінека, А. Лоуеля С. Мілля, Р. Моля, А. де Токвіля, Г. Спенсера тощо.

Питання, пов'язані з особливостями взаємодії опозиції з владними структурами, розглядалися в працях К. Маркса, М. Вебера, Г. Лассуелла, П. Бурд'є, Р. Даля, Т. Парсонса, Ю. Хабермаса та ін. Походження та сутність опозиційних партій, а також закони внутрішнього функціонування політичної опозиції, були описані в роботах М. Дюверже, Дж. Сарторі, М. Острогорського, Р. Міхельса та ін.

Важливим стимулом для актуалізації дослідження діяльності опозиції стали вибори 2002 року. Вони вперше проводилися за змішаною формулою і від них очікували, що вони стануть стимулом для зміцнення, структуризації та інституціоналізації опозиції. Саме в 2002 році було опубліковано найбільшу кількість робіт присвячених дослідженню опозиції та принципів її діяльності. В першу чергу увагу дослідників привертала загальна характеристика опозиції в Україні [17], особливості її взаємовідносин з владою [8, 10], її правовий статус та пропозиції щодо його вдосконалення [18, 19].

Результатам парламентських виборів 2002 року, та їх впливу на структурування політичних сил в парламенті та загальну ситуацію в країні була присвячено також Науково-практичний семінар, що відбувся в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» за темою «Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії». Матеріали його згодом були надруковані в Віснику Школи політичної аналітики [4, 20, 24].

Загалом же, оцінюючи стан дослідженості проблематики опозиційної діяльності в Україні, слід зазначити, що вона характеризується певною поверховістю. Про це свідчать як характер та тема наукових робіт, так і кількість авторів та їх звертань до даної теми. Дуже часто це статті на кшталт «Опозиція в Україні: загальна характеристика» [18], «Про особливості і історичну динаміку становлення політичної опозиції в Україні» [6], «Опозиція та її роль в політичному житті сучасної України» [15], «Українська опозиція: функції, форми, різновиди» [9], «Опозиція в демократичному суспільстві» [21] автори яких звертаються до дослідження опозиції лише в рамках однієї статті, і, відповідно, звертають увагу лише на найбільш загальні її характеристики. Часто це порівняння влади та опозиції, їх можливостей та повноважень в Україні. До цього роду статей належать «Взаємодія політичної влади і опозиції як політологічна проблема» [16], «Державна влада і політична опозиція» [1] «Влада і опозиція в Україні» [8], «Парламентська більшість та парламентська опозиція: міф чи реальність?» [10], «Парламентські об'єднання: досвід демократичних країн Заходу та України» [5], «Майбутнє опозиції – знищення чи узаконення» [13], «Взаємодія опозиції і влади в Україні: спроба політологічного аналізу» [22].

Дехто з дослідників, звертаючись до дослідження опозиції, звертає увагу на певний, окремий аспект її діяльності, інколи пов'язаний з основною сферою наукових інтересів дослідника, з певною країною чи з певним напрямком дослідження в політичних науках. Наприклад В. Бурдак є автором статті «Політична опозиція в суспільному житті України та Болгарії (порівняльний аналіз)» [3], Кіпіані В. автором статті – «Боротьба української опозиції за інформацію: здобутки та втрати» [11], Степико В. «Політична еліта, політична

опозиція і політичний конфлікт» [23], Шаповалова Н. «Особливості політичної опозиції у вибраних країнах Латинської Америки» [25], Шевчук М. «Політична опозиція у ФРН: досвід політологічного осмислення практичної діяльності» [26], Дмитрієва С., Єременко О. «Розмежування в ідеології - умова формування політичної опозиції» [7], Кордун О. «Спільна стратегія влади та опозиції в українській політичній боротьбі, або Ефективність дій української опозиції з точки зору політичних технологій» [12], Бондаренко К. «Уроки революції, що не відбулася» [2], Маймескулов Л. «Политическая оппозиция и право» [14].

Опозиція як широке поняття об'єднує організації, партії, групи, осіб, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому. В цьому сенсі опозиція є діалектичним «двійником» влади – інституціоналізацією інтересів, які не отримали представлення у владі. Оскільки опозиційність є якістю, притаманною самій природі людського суспільства в силу його неоднорідності і відмінності інтересів як окремих людей, так і соціальних груп, опозиція існує в будь-якій соціальній системі, де ресурси, що визначають поведінку її членів розподілені нерівномірним чином. Тому вона існує в будь-якому суспільстві, є «тінню» влади, її контрагентом. Звідси контекстуальність опозиції, яку можна визначати лише в контексті владних відносин. Політична опозиція як інститут демократичної політичної системи особливого значення набуває в суспільствах перехідного типу, де немає традиції демократичного правління, відповідних форм реалізації політики на засадах здорової конкуренції і толерантності, де ще й досі відчувається вплив моністичного розуміння політичного буття. В цих країнах саме розвиток опозиції може бути стимулом загального розвитку демократії. Тому особливо важливим як для політичної науки, так і для практики є її належне гносеологічне визнання, що запобігало б однобічному її розумінню, а відтак і спотворенню на практиці її суспільного призначення. Одним з найпоширеніших способів дослідження політичної опозиції є створення її типологій. При цьому слід зазначити, що переважна більшість типологій або являє собою біполярну дихотомію (активна – пасивна, легальна – нелегальна), або розроблювалися на основі критерію, що не належить до сутності самого інституту політичної опозиції (консервативна, ліберальна, соціалістична, права, ліва, центристська). До числа важливих з числа можливих типологій ми можемо віднести протиставлення системної та позасистемної опозицій, оскільки остання не може бути частиною системи владних відносин. Головна різниця між ними полягає в тому, що для системної опозиції характерне сприйняття влади і провладної більшості як конкурента, і відтак стан конструктивного опонування владі. Тоді як для позасистемної опозиції – як ворога, і стан протистояння. Спосіб формальної організації і особливостей діяльності опозиції в державі залежить від цілої сукупності чинників. У демократичних країнах Заходу опозиція відіграє важливу роль – бере безпосередню участь в процесі управління державою. Проте, ступінь її залучення до державної діяльності є різним, і ця різниця перебуває, фактично, у прямій залежності від трьох основних чинників. Першим чинником є тип виборчої системи. Другий основний чинник що впливає на специфіку політичної опозиції в країні, це тип партійної системи. Третій - форма правління. Від неї залежить якою мірою відбувається безпосереднє залучення опозиції до керівництва державою, і, зокрема, чи відіграє вона роль в призначенні і звільненні з посад окремих урядовців, або уряду в цілому.

На підставі цього чиннику ми виділили президентську республіку, парламентську республіку з «Вестмінстерською моделлю» або парламентську опозицію без права вето урядових рішень; з парламентською опозицією з правом вето рішень уряду; з моделлю прямої демократії.

В рамках моделі змішаної республіки можна виділяти французьку напівпрезидентську модель коли більшість та опозиція нормативно не розмежовані,

та класичний приклад змішаної республіки, коли існує чітке розмежування статусу більшості та опозиції.

На підставі аналізу функціонування опозиції у зарубіжних демократичних країнах та на підставі визначення корисних новел в запропонованих українськими депутатами законопроектах щодо унормування діяльності опозиції, ми можемо зробити наступні узагальнення позитивних аспектів такого функціонування та закріплення, які мають бути в подальшому враховані: здійснення висування кандидатів на парламентських виборах тільки політичними партіями; стабільність фракційної організації партій у парламенті; прогнозованість діяльності парламенту як результат чіткої структурованості та високої партійної дисципліни; обмеження конкурентної боротьби за владу та процесу здійснення влади рамками конституції і права; лояльний характер опозиції; безпосередня участь парламентської більшості у визначенні кандидатури прем'єр-міністра та складу уряду; відповідальність партій за здійснювану ними державну політику, у тому числі, відповідальний характер критики опозиції; отримання парламентською опозицією посад заступників голів парламентських комітетів; визначення порядку денного урядом після консультацій із представниками парламентської опозиції, а також право не менш як 1/3 частини членів палати парламенту направляти президенту петицію з вимогою відмовитися від підписання акту і вимагати проведення референдуму; право 1/10 членів парламенту виступити з ініціативою винесення конституційної поправки на всенародний референдум; право парламентської опозиції готувати, у випадку необхідності, альтернативні доповіді комітету, право меншості на окрему думку з приводу підготовлених доповідей комітету; право парламентської опозиції розпоряджатися певною частиною бюджету комітету; комплектування наукових і допоміжних служб парламенту за згодою з парламентською опозицією; ведення роботи всередині фракцій по робочих групах, число і напрямки діяльності яких приблизно відповідають числу предметної орієнтації комітетів парламенту; перелік джерел, з яких здійснюється фінансування фракцій, у тому числі, опозиційних (вони отримують грошові субсидії за рахунок бюджету парламенту в залежності від кількості членів фракції, а також внески від своїх депутатів і пожертвування від різноманітних неурядових організацій).

На нашу думку наразі головними критеріями опозиційності в Україні є протидія, опір урядовій політиці, яка може виражатися або в представленні альтернативних шляхів розвитку суспільства, або в виступах проти існуючої системи влади взагалі, виступах проти конституції, політичної системи в цілому. В її рамках можна виділяти два напрямки - протидія змісту політики і протидія методам її здійснення.

Другим критерієм є – претензії чи прагнення до отримання влади. Крім того, в якості критерію можна виділити також певну міру організованості, адже мова в будь-якому разі має йти про «організовану групу суб'єктів» та наявність спільного інтересу. Крім того, в якості додаткових критеріїв висуваються системність та інституціоналізованість.

З структурної точки зору, існування опозиції ми можемо визнати не тоді коли певна група знаходиться при владі, а інша – ні, а лише тоді коли певна група знаходиться при владі, інша – ні, і стратегія її діяльності активно протистоїть стратегії владної групи, є з нею несумісною. Якщо ж цього протистояння стратегій немає, то немає й опозиції.

Але, крім того, це протистояння, або ж протистояння має бути співмірним, тобто влада має відчувати певне обмеження своєї діяльності завдяки наявності та діяльності опозиції. Якщо ж певна група людей проголошує, що вона протистоїть владі, критикує її, проте у влади є вся повнота можливостей проводити свою політику, ігноруючи цю групу чи й навіть утискаючи її діяльність то вони не можуть претендувати на статус опозиції, на статус політичних конкурентів

владних структур.

Підводячи підсумки можемо зазначити, що серед множини критеріїв та ознак опозиційності, запропонованих українськими науковцями та політиками ми можемо виділити три основні групи. По-перше, ми можемо виділяти групу структурних критеріїв опозиційності. По-друге важливими є група критеріїв, яку ми можемо віднести до функціональних, і які мають показувати, чи виконують сили, що претендують на статус опозиційних, певні очікувані від них функції. Третьою групою критеріїв, дуже важливою для України є програмні критерії. Саме від відмінностей в програмі, в стратегії розвитку країни яку пропонують різні політичні сили, ми маємо очікувати найбільш чітких та зрозумілих підстав для розрізнення опозиційних та неопозиційних сил.

Говорячи про необхідність визначення правового статусу опозиції ми опиняємося перед завданням визначення обширності даного поняття, яке коливається від опозиції як суспільного, інституційно неформального явища, яке включає діяльність окремих громадян, громадських організацій, політичних партій, які не мають представницьких мандатів, до парламентської опозиції, і як крайнього її прояву до монополії на звання опозиції зі сторони найбільшої опозиційної фракції парламенту. Визначення Д. Ковриженка та І. Павленко демонструють відмінність в розумінні опозиції як інституційно неформального явища і як парламентської опозиції.

Реалізація необхідних для ефективної діяльності опозиції прав може бути забезпечена кількома способами: через включення відповідних норм до конституції і до парламентського регламенту; лише до регламенту; через прийняття закону про парламентську опозицію або без правового унормування – силою політичної традиції.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Все зазначене вище дозволяє нам говорити про необхідність окремого дослідження функціонування політичної опозиції в Україні. Оскільки в численних роботах з цієї проблематики не вистачає цілісності або ж саме політологічного погляду на стан справ що склався.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бабкін В. Державна влада і політична опозиція / В. Бабкін // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Випуск № 7. – К., 1996. – С. 193-199.
2. Бондаренко К. Уроки революції, що не відбулася / К. Бондаренко / Опозиція в Україні (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – №7(31). – С. 57-58.
3. Бурдак В. Політична опозиція в суспільному житті України та Болгарії (порівняльний аналіз) / В. Бурдак / Транскордонне співробітництво у поліетнічних регіонах Східної та Південно-Східної Європи: матеріали наукового симпозіуму, 17 червня 1999 р. – Чернівці, 1999. – С. 59-67.
4. Гергун А. Проблема інституціоналізації парламентської опозиції: американо-європейський досвід та українські реалії / А. Гергун / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – Спецвипуск № 2(7). – С. 25-29.
5. Голишев В. Парламентські об'єднання: досвід демократичних країн Заходу та України / В. Голишев // Людина й політика, 2003. – № 3. – С. 54 – 65.
6. Демиденко Г. Про особливості і історичну динаміку становлення політичної опозиції в Україні / Г. Демиденко / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С.214-219.
7. Дмитрієва С. Розмежування в ідеології - умова формування політичної опозиції / С. Дмитрієва, О. Єременко / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 107-110.

8. Жданов І. Влада і опозиція в Україні / І. Жданов / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С. 45-60.
9. Зарицька І. В. Українська опозиція: функції, форми, різновиди / І. В. Зарицька // Політологічний вісник. Зб-к наук. Праць. – К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2005. – Вип. 19. – С. 120 – 128.
10. Кампо В. Парламентська більшість та парламентська опозиція: міф чи реальність? / В. Кампо / Контекст. – 2002. – № 3. – С.9-13.
11. Кіпіані В. Боротьба української опозиції за інформацію: здобутки та втрати / В. Кіпіані / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С.147-153.
12. Кордун О. Спільна стратегія влади та опозиції в українській політичній боротьбі, або Ефективність дій української опозиції з точки зору політичних технологій / О. Кордун / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С. 143 – 153.
13. Лук'яненко Є. Майбутнє опозиції – знищення чи узаконення / Є. Лук'яненко // Людина і влада. – 2001. – № 3-4. – С.15-17.
14. Маймескулов Л. Политическая оппозиция и право (История и современность) / Л. Маймескулов / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 23-27.
15. Матвеев С. Опозиція та її роль в політичному житті сучасної України / С. Матвеев / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 111-113.
16. Михальченко М. Взаємодія політичної влади і опозиції як політологічна проблема / М. Михальченко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Видавництво Українсько-фінського ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. – Вип. 2. – С. 3 - 14.
17. Опозиція в Україні (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – №7(31). – 69 с.
18. Павленко І. Правовий статус опозиції / І. Павленко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С.16-30
19. Павленко Р. Опозиція: права і повноваження [Електронний ресурс] / Р. Павленко // Вісник Школи політичної аналітики. – № 7. – Режим доступу: www.spa.ukma.kiev.ua/visnyk/ (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
20. Підлуська І. Статус і права опозиції: порівняльний аналіз / І. Підлуська / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С. 16-20.
21. Розенфельд Ю. Опозиція в демократичному суспільстві / Ю. Розенфельд, Н. Осипова / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 178-181.
22. Рудич Ф. Взаємодія опозиції і влади в Україні: спроба політологічного аналізу / Ф. Рудич // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К., 2002. – С. 25 - 36.
23. Степико В. Політична еліта, політична опозиція і політичний конфлікт / В. Степико / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 78 - 81.
24. Трегуб О. Цензура - під опозиційності ЗМІ? / О. Трегуб, О. Мигаль / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С. 122 – 125.
25. Шаповалова Н. Особливості політичної опозиції у вибраних країнах Латинської Америки / Н. Шаповалова / Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та українські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – № 2(7). – С. 134 – 140.
26. Шевчук М. Політична опозиція у ФРН: досвід політологічного осмислення практичної діяльності / М. Шевчук / Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід

та українська практика. Матеріали науково – практичної конференції. – К., 1996. – С. 149-153.

REFERENCES:

1. Babkin, V. (1996) 'Derzhavna vlada i politychna opozyttsiia' [Of the government and political opposition] in *Pravova derzhava. Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho NAN Ukrainy* [legal state. Yearbook scientific works of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine], Vol. 7, Kyiv, pp. 193-199.
2. Bondarenko, K. (2002) 'Uroky revoliutsii, shcho ne vidbulasia' [Lessons revolution that failed] in *Opozyttsiia v Ukraini (analychna dopovid Tsentru Razumkova)* [Opposition in Ukraine (Razumkov Centre analytical report)] in *Natsionalna bezpeka i oborona* [National Security and Defence], Vol. 7(31), Kyiv, pp. 57-58.
3. Burdak, V. (1999) 'Politychna opozyttsiia v suspilnomu zhytti Ukrainy ta Bolharii (porivnialnyi analiz)' [Political opposition in the public life of Ukraine and Bulgaria (comparative analysis)] in *Transkordonne spivrobitnytstvo u polietnichnykh rehionakh Skhidnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy: materialy naukovoho sympoziumu* [Cross-border cooperation in multi-ethnic regions of Eastern and South-Eastern Europe: Proceedings of the Symposium], Chernivtsi, pp. 59-67.
4. Herhun, A. (2003) 'Problema instytutsionalizatsii parlamentskoi opozyttsii: amerykano-yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii' [The problem of institutionalization of the parliamentary opposition, the US-European experience and Ukrainian realities] in *Opozyttsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Spetsvyypusk №2(7), pp. 25-29.
5. Holyshev, V. (2003) 'Parlamentski obiednannia: dosvid demokratychnykh krain Zakhodu ta Ukrainy' [Parliamentary associations: the experience of democratic countries of the West and Ukraine] in *Liudyna y polityka* [Man and Policy], Vol. 3, pp. 54 – 65.
6. Demydenko, H. (1996) 'Pro osoblyvosti i istorychnu dynamiku stanovlennia politychnoi opozyttsii v Ukraini' [Characteristics and dynamics of the historical formation of political opposition in Ukraine] in *Politychna opozyttsiia: teoriia ta istoriia, svitovi dosvid ta ukrainska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 214-219.
7. Dmitriieva, S. & Yeremenko, O. (1996) 'Rozmezhuвання v ideolohii - umova formuvannia politychnoi opozyttsii' [Differentiation in ideology - the condition of the formation of political opposition] in *Politychna opozyttsiia: teoriia ta istoriia, svitovi dosvid ta ukrainska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 107-110.
8. Zhdanov, I. (2003) 'Vlada i opozyttsiia v Ukraini' [Authorities and the opposition in Ukraine] in *Opozyttsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp.45-60.
9. Zarytska, I.V. (2005) 'Ukrainska opozyttsiia: funktsii, formy, riznovydy' [Ukrainian opposition, functions, forms, types] in *Politolohichniy visnyk* [Journal of Political Science], Kyiv, Vol. 19, pp. 120 – 128.
10. Kampo, V. (2003) 'Parlamentska bilshist ta parlamentska opozyttsiia: mif chy realist?' [Parliamentary majority and parliamentary opposition: Myth or Reality?] in *Kontekst*, Vol. 3, pp. 9-13.
11. Kipiani, V. (2003) 'Borotba ukrainskoi opozyttsii za informatsiiu: zdobutky ta vtraty' [Fight Ukrainian opposition information: Gains and losses] in *Opozyttsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp. 147-153.
12. Kordun, O. (2003) 'Spilna stratehiia vlady ta opozyttsii v ukrainskii politychnii borotbi, abo Efektyvnist dii ukrainskoi opozyttsii z tochky zoru politychnykh tekhnolohii' [Common Strategy government and the opposition in the Ukrainian political struggle, or the effectiveness of the Ukrainian opposition in terms of political technologies] in *Opozyttsiia: status, prava*

ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru) [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp. 143 – 153.

13. Lukianenko, Ye. (2001) 'Maibutnie opozytsii – znyshchennia chy uzakonennia' [Future of the opposition - destruction or legalization] in *Liudyna i vlada* [Man and power], Vol.3-4, pp. 15-17.

14. Maimeskulov L. (1996) 'Politicheskaya oppozitsiya i pravo (Istoriya i sovremennost)' [The political opposition and the right (Past and Present)] in *Politychna opozytsiia: teoriia ta istoriia, svitovyi dosvid ta ukraïnska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 23-27.

15. Matvieiev S. (1996) 'Opozytsiia ta yii rol v politychnomu zhytti suchasnoi Ukrainy' [Opposition and its role in the political life of modern Ukraine] in *Politychna opozytsiia: teoriia ta istoriia, svitovyi dosvid ta ukraïnska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 111-113.

16. Mykhalchenko, M. (1999) 'Vzaiemodiia politychnoi vlady i opozytsii yak politolohichna problema' [Interaction of political power and the opposition as a political science problem] in *Suchasna ukraïnska polityka. Polityky i politolohy pro nei* [Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her], Vol. 2, pp. 3 - 14.

17. 'Opozytsiia v Ukraini (analitichna dopovid Tsentru Razumkova)' [Opposition in Ukraine (Razumkov Centre analytical report)] (2002) in *Natsionalna bezpeka i oborona* [National Security and Defence], Vol. 7(31), pp. 69 s.

18. Pavlenko, I. (2005) 'Pravovyi status opozytsii' [The legal status of the opposition] in *Politychnyi menedzhment* [Political management], Vol. 5 (14), pp. 16-30

19. Pavlenko, R. (2007) 'Opozytsiia: prava i povnovazhennia' [Opposition: the rights and powers] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 7, available at: www.spa.ukma.kiev.ua/visnyk/ (Accessed 20 February 2015)

20. Pidlaska, I. (2003) 'Status i prava opozytsii: porivnialnyi analiz' [The status and rights of the opposition: Comparative analysis] in *Opozytsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp. 16-20.

21. Rozenfeld, Yu. & Osypova, N. (1996) 'Opozytsiia v demokratychnomu suspilstvi' [Opposition in a democratic society] in *Politychna opozytsiia: teoriia ta istoriia, svitovyi dosvid ta ukraïnska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 178-181.

22. Rudych, F. (2002) 'Vzaiemodiia opozytsii i vlady v Ukraini: sprobа politolohichnoho analizu' [Interaction opposition and the government in Ukraine: an attempt of political analysis] in *Suchasna ukraïnska polityka. Polityky i politolohy pro nei* [Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her], pp. 25 - 36.

23. Stepyko, V. (1996) 'Politychna elita, politychna opozytsiia i politychnyi konflikt' [Political elite, the political opposition and political conflict] in *Politychna opozytsiia: teoriia ta istoriia, svitovyi dosvid ta ukraïnska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii* [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice], Kyiv, pp. 78 - 81.

24. Trehub, O. & Myhal, O. (2003) 'Tsenzura - plid opozytsiinosti ZMI?' [Censorship - the fruit of opposition media?] in *Opozytsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in *Visnyk Shkoly politychnoi analityky* [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp. 122 – 125.

25. Shapovalova, N. (2003) 'Osoblyvosti politychnoi opozytsii u vybranykh krainakh Latynskoi Ameryky' [Features of the political opposition in selected Latin American countries] in *Opozytsiia: status, prava ta zoboviazannia. Yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii (Materialy naukovo-praktychnoho seminaru)* [Opposition status, rights and obligations. European

experience and Ukrainian realities (Proceedings of the seminar)] in Visnyk Shkoly politychnoi analityky [Bulletin of the School of Political Analysis], Vol. 2(7), pp. 134 – 140.

26. Shevchuk, M. (1996) 'Politychna opozyttsiia u FRN: dosvid politolohichnoho osmyslennia praktychnoi diialnosti' [Political opposition in Germany: the experience of political understanding of practice] in *Politychna opozyttsiia: teoriia ta istoriia, svitovyi dosvid ta ukrainska praktyka. Materialy naukovo – praktychnoi konferentsii [Political opposition: theory and history, world experience and Ukraine practice]*, Kyiv, pp. 149-153.

Бондар С. С., кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры общественных дисциплин, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины (Умань, Украина), E-mail: foxy-67@mail.ru

Понятие политическая оппозиция в исследовании властных отношений: украинский и зарубежный опыт.

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия политическая оппозиция в исследовании властных отношений посредством украинского и зарубежного опыта. Сформулированы основные институциональные и процедурные условия эффективной деятельности политической оппозиции. Выявлены факторы, которые влияют на характер институционализации политической оппозиции. На основании анализа функционирования оппозиции в зарубежных демократических странах сделан ряд обобщений, направленных на закрепление возможностей эффективной деятельности оппозиции. Определены перспективы и проблемы законодательного урегулирования статуса политической оппозиции в Украине, перспективы и возможные направления ее развития.

Ключевые слова: политическая оппозиция, система властных отношений, институционализация, парламентская оппозиция, правовая регламентации.

Bondar S. S., PhD in political sciences, associate professor of the Department of social sciences, Uman state pedagogical university named Paul Tychyna (Uman, Ukraine), E-mail: foxy-67@mail.ru

Concept political opposition in the study of power relations: ukrainian and foreign experience.

Abstract. The article is devoted to the research of institutional principles of political opposition activity in democracies. The process of political opposition origin and development conception in political theory is researched. Political opposition activity factors and conditions are defined and described. The conditions of institutionalization of the political opposition are described. Main stage of political opposition development in Ukraine is defined.

The author formulates the definition of the "true" political opposition on the contemporary stage development of the political opposition in Ukraine. The conclusions are made and the practical guidelines are formulated on the basis of research outcomes.

Key words: political opposition, system of power relations, institutionalization, parliamentary opposition, low regulations.

УДК 321.02:124.5

Воронова Т. В.

старший викладач кафедри політології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: kafpol@ukr.net

ПРЕЗИДЕНТСЬКЕ ТА ПРОТЕСТНЕ ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються особливості політичного лідерства в рамках і за підсумками «євромайдану». Категорія «підтримуючий міф суспільства» використовується, щоб описати відмінності між лідерами політичних партій і лідерів неурядових організацій, що брали участь в «євромайдані».

Петро Порошенко розглядається як один з політичних лідерів «євромайдану», який продемонстрував відмінну поведінку від протестних лідерів і став основним бенефіціаром при розподілі прихильників. Як Президент України він реалізує позитивну програму

президентської політичного керівництва.

Ключові слова: політичне лідерство, «євромайдан», лідери неурядових організацій, лідерів політичних партій, президентське політичне лідерство.

Дослідження політичного лідерства в Україні знову й знову набуває актуальності в силу постійного оновлення як представників цього інституту, так і умов його існування, зокрема механізмів формування політичного лідерства. Якщо протягом 90-тих років дослідники говорили про політичних лідерів генеза становлення яких була пов'язана з дисидентським рухом, структурами КІПС, «червоним директором», тощо, то з впровадженням пропорційних виборів, а особливо з переходом до парламентсько-президентської форми правління в 2005 році, власне українські партії перетворились на інститути, що забезпечували зростання політичних лідерів. З розвитком неурядових організацій, вони також почали виконувати цю функцію. Хоча мало якій з організацій вдалося ефективно виконувати цю функцію в умовах «звичайного» політичного процесу, без участі в різних формах масового протесту. Можна говорити взагалі, про те, що особливістю українського політичного лідерства, починаючи з протестного руху «Україна без Кучми», став значний вплив на ці процеси масових акцій протесту. Останнім з таких подій став Євромайдан, в ході якого статус політичних лідерів отримали зовсім нові обличчя, підтвердивши, таким чином, його значимість в процесах творення нових політичних лідерів.

Політичне лідерство в Україні є традиційною темою для досліджень і в цьому контексті можна згадати численні праці Д. Видріна, В. Горбатенко, С. Здіорук, М. Кармазіної, М. Михайльченко, А. Пахарева, А. Романюка та О. Траверсе. Проте особливості формування політичних лідерів в умовах протестної активності, зокрема подій «Євромайдану» поки що залишаються недослідженими, в силу занадто малого відтинку часу, що минув після цих подій.

Тому в рамках даної статті ми ставимо за мету дослідження особливостей такого інституту політичного лідерства в Україні як протестні акції. Особлива увага до функціонування політичного лідерства в умовах масових протестів пов'язана з очікуваннями щодо його результатів. Від протестів як інституту формування політичних лідерів очікують термінової, радикальної зміни лідерів, що опиратиметься на нові ціннісні засади, тобто появи нового типу лідерів. Термінової, оскільки в умовах масових протестів час становлення політичного лідера скорочується. В рамках політичної партії, парламенту чи іншої державної установи тощо, формування лідера йде роками. В умовах «Майдану» чи «Євромайдану» час його формування вимірюється тижнями або ж місяцями. Відмінність ця обумовлена інтенсивністю подій та контактів зі своїми прихильниками. Протестне лідерство є окремим типом лідерства з власними характеристиками. Н. Бірюков класифікував різні підходи до лідерства, зазначаючи, що різні дослідники вбачають в ньому: 1) вплив, 2) управління, координацію чи контроль, 3) прийняття рішень, 4) новаторство. Останній варіант лідерства передбачає, що лідери це ті, хто «веде вперед», на відміну від тих, хто керує не пропонуючи оригінальних рішень. Новаторство одна з ознак протестного лідерства, проте вона може бути притаманна і лідерству в рамках політичних партій тощо. Інша дослідниця, Г. Авцинова за основу своєї типології взяла такі критерії: відношення до влади, способи та методи досягнення поставлених цілей, тип діяльності, відношення до дійсності.

Відносно влади вона виділила опозиційного і пануючого лідера. Опозиційний тип, у свою чергу, розбила на два підтипи: конфронтаційно-опозиційний підтип, непримиренний супротивник даної влади, що прагне скинути її будь-що-будь, і конструктивно-опозиційний підтип, який критикує дану владу, але не орієнтований на її негайне скинення. Співставляючи запропоновані типи діяльності з поведінкою дійових осіб «Євромайдану» можемо сказати, що конструктивно-опозиційну поведінку демонстрували представники парламентської опозиції – Яценюк, Турчинов, Кличко, натомість конфронтаційно-опозиційну – представники громадянської

опозиції, які представляли «третій сектор», мережу різноманітних неурядових організацій.

Походження протестних політичних лідерів наклало особливий відбиток на їх характеристики, оскільки їх діяльність в рамках неурядових організацій має свої особливості. На думку О. Л. Музики, «лідерство у громадських організаціях за своєю психологічною структурою, функціями і особливостями ... спонтанне, значною мірою неформальне і конкурентне. Цей вид лідерства вимагає від людей самодетермінованої активності і постійного руху вперед, що, у свою чергу, вимагає інтуїтивного врахування закономірностей розвитку особистості в групі і розвитку групи в цілому». В рамках подібної діяльності збереження чи втрата лідерства залежить від особистісних якостей людини, від її вміння орієнтуватися у складних групових процесах, виробляти рішення, які враховують потреби окремих людей і групи в контексті суспільних вимог і параметрів суспільної ситуації. Саме ці риси лідера громадської організації є важливими в умовах масових протестних дій і дозволяють йому висунутись на передній план.

Відмінність між конструктивно-опозиційною поведінкою партійних лідерів та конфронтаційно-опозиційною поведінкою лідерів громадянського сектора можна пояснити, завдяки апеляції до поглядів Р. Такера, який пропонував використовувати термін «підтримуючий міф» суспільства для створення типології політичних лідерів. Говорячи про міф, він мав на увазі візію, ідею чи концепцію суспільства як цілого. Партійні лідери, прагнуть до збереження і використанні «підтримуючого міфу» суспільства, вбачаючи в діяльності свої опонентів відхилення від моделі закладеної в міфі і закликаючи до їх подолання шляхом зміни окремих негативних практик.

Лідери громадянського сектору, такі наприклад як Дмитро Ярош, розцінюють ситуацію як настільки принципово неправильну, що єдиним виходом з ситуації бачать фундаментальну перебудову суспільства, тобто зміну самого «підтримуючого міфу». Інший лідер що здобув популярність під час «Євромайдану», Єгор Соболєв, виступив одним з лобістів процесів «люстрації» і прийняття відповідного закону. На його прикладі ми бачимо як руйнування ідеологічної влади «підтримуючого міфу» над свідомістю людей і запровадження нового «міфу» виконує діагностичну, керівну і мобілізуючу функції.

Ярош та Соболєв претендують на моральне лідерство, звертаються до фундаментальних бажань, прагнень та ціннісних орієнтацій своїх послідовників, що вимагають покарання для чиновників, рішучої боротьби з корупцією, відмовляються від цінностей стабільності на користь справедливості тощо. Саме це зумовлює їх конфронтаційний стиль.

Прорив до «великої політики» лідерів громадянського сектору виглядає логічним, якщо прийняти до уваги, що «Євромайдан» слід розглядати ще як і прояв апогею недовіри українців до політиків, яка послідовно розвивалася з 2004 року, після розчарування наслідками «Помаранчевої революції». «Без політиків» - саме таким було спочатку гасло Євромайдану, і ситуація змінилась тільки після початку «силових акцій» проти протестуючих.

Оцінки стану політичного лідерства в Україні і до цього коливались від помірковано позитивних до відверто негативних, як наприклад розлогий висновок С. В. Щедрова – по-перше, політичні лідери дуже слабко, а інколи зовсім не виконують свої функціональні обов'язки з приводу вироблення стратегії розвитку, консолідації суспільства, налагодження взаємодії між владою та суспільством, ініціювання реформ та мобілізацію мас на їхнє здійснення. По-друге, нові умови діяльності змушують політичних лідерів ... посткомуністичного типу змінюватися і пристосовуватися до них. З точки зору технології прийняття політичних рішень лідери посткомуністичного типу є прихильниками номенклатурного політичного стилю, при якому рішення приймаються вузьким колом осіб, закрито. У цьому

сенсі вони виступають як популістські лідери, які прагнуть висловити реальні потреби широких мас, активно втягуються в політику. Однак орієнтація на тимчасові інтереси натовпу не дозволяє популістським лідерам довго підтримувати свою легітимність. Можна погодитись з останнім висновком дослідника, адже, наприклад, українські президенти, перемагаючи на виборах з підтримкою більше 50% виборців дуже швидко втрачали їх довіру. Це є промовистим свідченням проблем з політичним лідерством в Україні.

Відсутність рейтингових політиків взагалі свідчить про невдачу інституту політичного лідерства в країні в цілому. Низький рейтинг усіх без виключення президентів свідчить про проблеми з виконання ними ролі політичного лідера. Леонід Кучма, Віктор Ющенко і Віктор Янукович були кращими політичними лідерами перебуваючи в статусі лідера опозиції, партійного лідера тощо, ніж політичними лідерами на посаді президента. Це можна пояснити складністю завдань, що постають перед Президентами України, або недостатнім розумінням особливостей президентського політичного лідерства.

Політичні лідери – це все ж люди, які мають бути професійно, інтелектуально, морально – психологічно та організаційно підготовлені до владної діяльності, спроможні справляти легітимний вплив на все суспільство або його окремі частини. Проте на українській політичній арені за роки незалежності, на жаль, так і не з'явилося достатньо особистостей, які були б здатні вирішувати сучасні завдання не тільки управлінські завдання з розбудови державності. Політичні лідери зобов'язані структурувати і когнітивний простір масової свідомості шляхом створення, стимулювання і підтримки соціальних категорій, здатних вмістити в себе якомога більшу кількість послідовників, рядових членів суспільства². Низький рейтинг українських президентів це якраз ознака того, що вони не спромоглися створити почуття єдиного «ми», яке мало об'єднати суспільство і лідера, жоден з них не зміг показати себе в якості інстанції, що підтримує «колективну ідентичність».

Наприклад президентське політичне лідерство в часи Кучми не дотримувалося основних умов ефективного лідерства, таких як здатність формувати соціальні категорії, що дають змогу протиставляти «своїх» та «чужих», здатність пов'язувати ці категорії з потребами й установками послідовників, виконувати роль «прототипу», який є втіленням запропонованої соціальної категорії.

Практично відсутньою була позитивна змістовна програма президентського політичного лідерства. Під час президентських виборів 2004 року визначилися альтернативи подальшого національного розвитку, які характеризувалися якраз наявністю позитивних змістовних програм, що стали причиною мобілізації громадських і політичних сил.

На жаль, обидві позитивні змістовні програми не мали достатнього потенціалу для консолідації суспільства, оскільки апелювали до різних систем суспільних цінностей. Тому можна говорити про неправильний вибір порядку денного для позитивних змістовних програм.

На виборах 2004 року Віктор Ющенко зробив акцент на позитивній стороні ідентичності «європеїзму», тобто став активно нав'язувати суспільству нові категорії такі як «європейська інтеграція», потенційно здатні викликати відторгнення, активізував категорії «реформи», «демократизація». Запропонована ним ідентичність породила поглиблення внутрішніх суперечностей у регіональному та ідеологічному форматі. Два основні табори – помаранчевий і біло – синій – сформувалися кожна довкола своєї позитивної програми, жодна з яких не могла забезпечити мобілізації суспільства в масштабах країни в цілому, і мала ознаки усталеної регіональності. Внаслідок цього В. Ющенко в статусі Президента зіткнувся з надзвичайно складною проблемою консолідації. Він випереджав велику частину українських громадян, не готових сприйняти його модель нової країни, європейську інтеграцію і, таким чином, його самого, тобто не повною мірою задовольняв очікування однієї частини

суспільства, яка мобілізувалася довкола запропонованих В. Януковичем категорій «стабільність», «розвиток українсько-російських відносин», а в ході здійснення повноважень, перестав задовольняти і власних виборців, фактично відстаючи від їх сподівань у питаннях демонтажу колишнього режиму і модернізації країни. Він виявився поганим «прототипом», тобто його виборці перестали сприймати його як особу, що найбільшою мірою відповідає категорії, яка закладена в основу існування групи.

Чи можуть нові політичні лідери, що з'явилися на хвилі протестів уникнути цих помилок? За природою своєю вони більше експресивні лідери, орієнтовані на підтримку у своїх прихильників відчуття єдності, суб'єктності і натхнення. Тоді як після завершення «Євромайдану» суспільство потребує лідерів більше інструментальних, які вкажуть ясні і доступні цілі, налагодять комунікацію і забезпечать мобілізацію широким мас. Якщо Ярош, Парасюк та Соболев, як лідери саме експресивні, забезпечували натхнення учасників «Євромайдану», пропонували цілі, забезпечували комунікацію та мобілізацію саме серед учасників «Євромайдану», то відразу по закінченню цієї екстраординарної ситуації виявилось, що для більшості населення вони є слабкими політичними лідерами, натомість у найбільш вигірну позицію потрапив Петро Порошенко, який відрізняється від них як своїм характером, так і властивостями його конститuentів та взаємозв'язком з ними і контекстом, в якому здійснюється лідерство. Якщо Дмитра Яроша можна ідентифікувати в якості лідера-«прапороносця», в силу наявності у нього власного бачення дійсності і прагнення до кардинального перетворення існуючої політичної системи, здатності визначати динаміку, темп, характер політичних подій, формувати політичну проблематику; то Петро Порошенко спочатку був близьким до лідера-«пожежного», намагаючись реагувати на анексію Криму, а згодом на утворення

Серед політичних лідерів, які вийшли на новий рівень популярності в ході «євромайдан» слід в першу чергу згадати Петра Порошенка, який також відмовився моделі поведінки партійного лідера і наближався до лідерів громадянського сектора.

Політичні лідери зобов'язані структурувати когнітивне простір масової свідомості шляхом створення, стимулювання та підтримки соціальних категорій, здатних вмістити в себе якомога більшу кількість послідовників, рядових членів суспільства. Низький рейтинг в перші ж роки після обрання всіх попередніх українських президентів це якраз ознака того, що вони не змогли створити відчуття єдиного «ми», яке повинно об'єднати суспільство і лідера, жоден з них не зміг показати себе як інстанції, яка підтримує «колективну ідентичність».

Можуть нові політичні лідери, з'явилися на хвилі протестів уникнути цих помилок? За своєю природою вони більше експресивні лідери, орієнтовані на підтримку в своїх прихильників відчуття єдності, суб'єктності і натхнення, тоді як після завершення «євромайдан» суспільство потребує лідерів більше інструментальних, які вкажуть ясні і доступні цілі, налагодять комунікації і забезпечать мобілізацію широким мас. Якщо Ярош, Парасюк і Соболев, як лідери саме експресивні, забезпечували натхнення учасників «євромайдан», пропонували мети, забезпечували комунікації та мобілізацію саме серед його учасників, то відразу після закінчення цієї екстраординарної ситуації виявилось, що для більшості населення вони є слабкими політичними лідерами. На цьому фоні в найбільш вигірну позицію потрапив Петро Порошенко, який відрізняється від них як своїм характером, так і властивостями його послідовників і взаємозв'язком з ними і контексту в якому здійснюється лідерство. Якщо Дмитра Яроша можна ідентифікувати в якості лідера - «прапороносця», в силу наявності у нього власного бачення дійсності і прагнення до кардинального перетворення існуючої політичної системи, здатності визначати динаміку, темп, характер політичних подій, формувати політичну проблематику; то Петро Порошенко спочатку був близький до образу лідера - «пожежного», намагаючись

реагувати на події в Криму, а потім на утворення ДНР і ЛНР, як на проблеми вже пред'явлені його послідовникам реальністю. Зараз він трансформується в лідера - «торговця», прагнучи залучити послідовників у здійснення своїх ідей та планів.

Досвід політичного лідерства в Україні свідчить, що дуже часто найбільш помітні лідери, в тому числі загальнонаціонального масштабу, проходили своє формування в рамках різноманітних державних інституцій. Леонід Кучма, Віктор Ющенко та Віктор Янукович, Петро Порошенко, перед тим як стати Президентами України обіймали посади Прем'єр-міністрів, й інші посади в уряді. Вибори при цьому були лише тестом, який мав показати чи є вони загальнонаціональними політичними лідерами, чи отримали вони цей статус працюючи в структурі державного управління. Проте особливість Петра Порошенка в тому, що його також можна вважати політичним лідером, який отримав популярність і послідовників завдяки «Євромайдану». Однак він відрізняється від усіх інших лідерів пов'язаних з цією акцією - від Соболєва, Яроша, Парасюка, Богомолець, Булатова та ін. Можна говорити про визначну роль «євромайдану» у становленні Порошенка як політичного лідера, оскільки в 2013 році його в цій якості просто не існувало і в будь-яких рейтингах політичних симпатій його результат був нижче статистичної похибки. Єдиним позитивним підставою для такого зльоту, був такий же низький рівень антирейтингу, що давало йому значний потенціал для майбутнього зростання. Водночас він не є протестним політичним лідером. У ході «євромайдану» Порошенко демонстрував поведінку відмінну від усіх ключових публічних осіб. На відміну від опозиційної трійки він максимально дистанціювався від будь-яких переговорів з Януковичем і чинною владою, не заявляв про будь-які претензії на владу чи посади, на відміну від лідерів громадського сектору демонстрував схильність до компромісів і не вимовляв радикальних заяв. На тлі небагатослівного, але дієвого Порошенко опозиційна трійка виглядала демагогами. Віталій Кличко, Арсеній Яценюк та Олег Тягнибок в ході протестів втрачали довіру своїх прихильників, в тому числі через необережні заяв і обіцянок, які згодом не були реалізовані. Порошенко стабільно тримався у розширеному колі лідерів Майдану, постійно виступав на віче і активно займався зустрічами з європейськими чиновниками, візитами на європейські конференції та іншою подібною діяльністю. У підсумку йому вдалося отримати роль «третьої сили», уникнувши критики, яка зосередилася на прихильниках Януковича і опозиційної трійки.

Напевно найбільш важливим для країни є президентське політичне лідерство, яке можна вважати одним з різновидів адміністративного політичного лідерства. Російський дослідник В. А. Зорін зазначає, що «Президент – це лідер не тільки в тому сенсі, що він займає високу позицію у формальній і неформальній ієрархії влади. Лідерство президента – це ще й широкомасштабний процес, в який залучені всі зацікавлені в політиці актори. У якомусь сенсі визначення позиції в політичному просторі проводиться шляхом співвіднесення приватного інтересу з передбачуваними інтенціями президента (у категоріях «свій – чужий», «консерватор – опозиціонер», «байдужий – прихильник» і т.п.)».

Проблеми президентського політичного лідерства в Україні традиційно полягали у поширенні негативної категоризації, яка вела до протиставлення послідовників, і зневазі формуванням позитивних змістовних програм, які б стали причиною консолідації та мобілізації всього суспільства, а не тільки певних груп електорату. Порошенко вдалося цього уникнути, оскільки такі категорії як «закінчення військових дій», «завершення політичної кризи», «оновлення влади» і «збереження територіальної цілісності» збіглися з потребами і установками послідовників. У результаті Петро Порошенко - це перший український президент, який отримав переважну більшість голосів у всіх регіонах країни.

Зараз він додатково пропонує активацію категорій «європейської інтеграції» і «оновлення країни». Мобілізаційний потенціал його лідерства зберігається завдяки

чіткій категоризації «чужих», в якості яких тепер можуть використовуватися як «сепаратисти», так і радикальні елементи і корупціонери, що заважають модернізації країни. Таким чином, Порошенко, який у якості політичного лідера є результатом «євромайдану», зараз є найбільш успішним в якості політичного лідера на посаді Президента України, зберігаючи свій рейтинг і через рік після обрання.

Воронова Т. В., старший преподаватель кафедры политологии Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: kafpol@ukr.net

Президентское и протестное политическое лидерство в Украине.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности политического руководства в рамках и по итогу «евромайдана». Категория «поддерживающего общественного мифа» используется, чтобы описать различия между лидерами политических партий и лидеров неправительственных организаций, принимавших участие в «евромайдане». Лидеры неправительственных организаций, такие, как Дмитрий Ярош и Егор Соболев видят ситуацию в корне неправильной, и ориентируются на коренную перестройку общества, то есть изменение «мифа», как единственного выхода из ситуации, в то время как партийные лидеры стремятся использовать его.

Петр Порошенко рассматривается как один из политических лидеров «евромайдана», который продемонстрировал отличное от других поведение и стал основным бенефициаром перераспределения сторонников. Как Президент Украины реализует позитивную программу президентской политического руководства.

Ключевые слова: политическое лидерство, «евромайдан», лидеры неправительственных организаций, лидеры политических партий, президентское политическое лидерство.

Voronova T., senior lecturer of the department of political science, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: kafpol@ukr.net

Presidential and protest political leadership in Ukraine.

Abstract. The article investigates the features of political leadership within and at the end of «Euromaidan». The category of «sustaining myth» of society is used to describe the differences between the leaders of political parties and leaders of non-governmental organizations that took part in the «Euromaidan». Leaders of non-governmental organizations such as Dmytro Yarosh and Yegor Sobolev regard the situation so fundamentally wrong, that they see a fundamental restructuring of society, that is the change of the «supportive myth», as the only way out of the situation, while the party leaders are seeking to use it.

Petro Poroshenko is considered as one of political leaders of «Euromaidan», who demonstrated excellent behavior from others and thus become the main beneficiaries eligible for the redistribution of supporters. As the President of Ukraine he has demonstrated the ability to structure cognitive space by creating mass awareness, promotion and support of social categories that is able to accommodate the largest possible number of followers and implements positive program of presidential political leadership.

Key words: political leadership, «Euromaidan», leaders of non-governmental organizations, political party leaders, constituents, presidential political leadership.

УДК 327.7 + 659.4

Anna Balanyk

post-graduate student of Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

E-mail: balanikanna@rambler.ru

UN GOODWILL AMBASSADORS IN THE PR-ISATION OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract. The peculiarity of Goodwill Ambassadors' diplomacy consists in specific information they report to the global audience. To achieve their purpose methods and means of PR are used. The particular attention is drawn towards social networks and special campaigns conducted by means of the Internet. The examples of successful PR usage are: Yao Chen with her 80 million followers on Weibo; Jackie Chan who doubled all donations from his fans for his charity projects; «Match

against poverty» campaign conducted by football players and (concurrently) UNDP Ambassadors; Angelina Jolie who utilizes video appeals, movies and charity campaigns to help refugees.

Key words: UN Goodwill Ambassadors, PR-isation of international relations, public diplomacy, PR-means.

Introduction

The United Nations Goodwill Ambassadors institute is a new phenomenon in international relations. It appeared in 1954, when the first Goodwill Ambassador Danny Kaye was designated. The task of these actors is to bring knowledge about UN aims, goals and values to global community. They use PR means for that. Political scientists are interested in studying of some of Goodwill Ambassadors in the context of celebrity diplomacy, but there are many UN recruits, who are not subjects under discussion. The PR researchers don't pay attention to Goodwill Ambassadors institute at all.

Functioning of the Ambassadors institute is a vivid description of international relations PR-isation [5, c.14] – a state of affairs when for the players of a worldwide policy it is more important to seem to be (in the eyes of global public, partners, and electorate of the countries) than to be in reality. Consequently already logic of PR determines a policy, but not vice versa. Thus we are interested in examination of the UN Goodwill Ambassadors' role in the PR-isation of international relations. The research is provided with original sources, but there is lack of scientific analysis of the UN Ambassadors' activity in PR and public diplomacy literature. The purpose of the present paper is to determine the efficiency of PR usage by the UN Goodwill Ambassadors and their peculiarities in cooperation with the UNO. For this purpose descriptive research, monitoring and statistics are used.

The PR means and UN Goodwill Ambassadors

There are a lot of researches, who studied all aspects of public relations, but we are specifically interested in studies focused on PR means. The political scientists, who examined this matter, are: S. Cutlip, A. Center, G. Broom O. Baskin, C. Aronoff, D. Lattimore, P. Henslowe, A. Theaker, J. Grunig, T. Hunt, V.G. Korol'ko, A.N. Chumikov and others. We can distinguish the main means of PR that can be used by the UN Goodwill Ambassadors: activism, campaign, audio and video materials, social networks and music.

Activism is «the process by which groups of people exert pressure on organizations or other institutions to change policies, practices, or conditions that the activists find problematic. Activists generally practice public relations «from the bottom up», using the strategies and tactics of the field to achieve goals that are not that dissimilar from those of other, more institutionalized organizations. Activism generally arises when members of a public perceive some problematic situation». [11, c.5] The following UN Goodwill Ambassadors act as activists: Angelina Jolie, Mia Farrow, Jackie Chan, David Beckham, Angelique Kidjo, Barbara Hendricks, Tetsuko Kuroyanagi, Sir Roger Moore.

A campaign is «the strategic design of a series of messages sent to one or more targeted populations for a discrete period of time in response to a positive or negative situation affecting the organization. An organization or agency plans a campaign by utilizing paid messages or unpaid message outlets such as press releases or other news events to respond to a crisis affecting the organization» [11, c.109]. A campaign got the specificity in the UN Ambassadors' activity – it can be implemented in the video appeals, united by one general subject. They can be started by the UN governing body (for example, the UNHCR campaign's audience grew up from 100 million in 2013 [12] to 150 million in 2014 [17]) or by the UN Goodwill Ambassadors' initiatives. There are a lot of examples of the UN recruits' successful campaign. We list some of them:

1) The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) Goodwill Ambassadors campaigns, such as «No one chooses to be a refugee», where Angelina Jolie asks people to tell refugee's stories to others. In her next video appeal she listed the names of those 15000 people, who have agreed to do this [20]. Spanish TV presenter Jesús Vázquez launched a multimedia campaign to raise awareness and funds for hundreds of thousands of Somali refugees in the world's largest refugee camp complex [13]. He

helped to raise 264 148 USD (he was connected with these contributions to the UNCHR: My Alert (151 511 USD), Sando Foundation (70 922 USD), Hugo Boss (25 094 USD), Jesús Vázquez (16 621 USD)) [19].

2) Match against Poverty campaign was started by United Nations Development Programme (UNDP) Goodwill Ambassadors Ronaldo and Zinédine Zidane in 2003. Soccer players conduct matches on regular basis. The first match raised more than US\$800,000 for anti-poverty projects in developing countries at a soccer match in Basel, Switzerland [16].

3) The United Nations Children's Fund (UNICEF) Goodwill Ambassador Mia Farrow started anti-polio campaign in Nigeria in 2001 [15]. Since then she has visited many countries and helped to eradicate polio by raising awareness and money. Jackie Chan has launched interesting campaign "Build School for a dollar" that helped him to build several schools in the poorest China regions [4].

Audio and video materials are conventional means of UN Goodwill Ambassadors' PR. We have mentioned video appeal, but there are also movies, photos and audio interviews. The most engaging and, at the same time, rarely implemented are movies. The following Ambassadors use them to bring the UN message to the audience: Leonardo DiCaprio, Angelina Jolie, Vanessa Redgrave, Sir Peter Ustinov, Osvaldo Laport, Liam Neeson, Adel Imam.

D. Boyd and N. Ellison define *social network* sites as «web-based services that allow individuals to construct a public or semi-public profile within a bounded system, articulate a list of other users with whom they share a connection, and view and traverse their list of connections and those made by others within the system» [3]. Facebook, youtube, twitter are network services, that have their analogues even in post-soviet countries (Rutube, Vk, Odnoklassniki). People do not imagine their life without these services. Networks were created to assist people could socialize with each other free, but it grew into a giant social web, influence of which on modern society is hard to over-estimate. Certainly, not only ordinary Internet users enjoy this instrument of social interaction but also celebrities do: their pages have enormous popularity, which is measured in an amount of «followers» (the persons who put «like» under the official page of star or establishment), or subscribers (possibility to subscribe to somebody's page and get news from it about this person, without adding to the list of «friends»). Today we can speak of situations, when people can gather at one place at the same time by social networks (for instance, Arabian Spring). It is possible to have a huge influence not only within the virtual space but also transfer it to everyday life. Furthermore, social networks play as the alternative to Old Media, spreading its influence farther and deeper into community. The point is an ordinary middle-class actress Yao Chen has global audience on her Weibo (over 78 million followers). S. Keenlyside tried to lay bare of this phenomenon, but she did not find any explanations [14]. We concluded that Yao's popularity comes out of her ordinariness, but not despite of it. Chinese people have restricted number of topics to discuss in the Internet and Chen has a very good feeling for interesting and important topics for herself and her auditorium.

History of the usage of *music* incorporates such concepts as «Jazz Ambassadors» (1950 – 1970) and «Hip-Hop Ambassadors». Tunisian youth activist Achref Aouadi recently asserted: «Remarkable Current (the American musician collective founded by Anas Canon) has more of an impact on Tunisia than Secretary Hillary Clinton» [1, c.73]. Jazz Ambassadors exported their music all over the world in the epoch of «cold war» and they had an influence on their auditorium. There are also musical Ambassadors among the UN recruits: Barbara Hendricks, Katy Perry, Angelique Kidjo, Lang Lang, Stevie Wonder, Daniel Barenboim, Midori, Yo-Yo Ma.

The peculiarities of the UN Goodwill Ambassadors' institute and PR-isation of international relations

The institute has some *peculiarities*, connected with PR and diplomacy. They are the

following:

1) *Indisputable growth of the UN Goodwill Ambassadors' amount every year.* There were scores of Ambassadors 50 years ago, but now their amount is over 500 (including international, regional and national UN Goodwill Ambassadors). The person who made an invaluable contribution into this increase was the UN Secretary General Kofi Annan. He decided to utilise this method of UN promotion because of successful analysis of Danny Kaye's and Audrey Hepburn's humanitarian diplomacy. But first of all, this step was done in order not to pay attention to the UNO, but to improve the public opinion about it. It is well known that the UN decisions have practically declarative character because of permanent member states of the Security Council that have their own national interests in every corner of the world. That is why in order to promote the UN on international area and to show its efficiency – efficiency of liberal internationalism – to global public Kofi Annan tried to increase the amount of the Goodwill Ambassadors. This was tied together with the growth in the number of departments in the UN's local, regional and international offices with responsibilities for media and communications and special events. At the beginning of 21 century this institute was so advanced in number of staff that UNHCR started to give probation period to new employees. Even the most popular Goodwill Ambassador Angelina Jolie had this trial term.

2) *Complication of the UN Goodwill Ambassadors' diplomacy* lies in the fact that feedback is almost absent. It is present in classical diplomacy, i.e. specialists talk and listen to each other. In our case, the UN Goodwill Ambassadors mainly address to auditorium. It is two-way asymmetrical model of communication [9]. The UN recruits appeal in video messages, or we get information about some appearance, dialog or visit. But it already is not basic data, it is information given through the prism of mass media. Even video can't claim to total authenticity as we watch montage to a varying degree. The UN recruits try to seek solution – they try to create comfortable conditions for sustainable feedback with auditorium. It can be achieved through press conferences, where celebrities answer the questions of their auditorium (keynote: auditorium's questions, not the journalist's ones). The Ambassadors who are not celebrities (e.g., scientists like Dr. Rajendra Pachauri) have more opportunities to achieve sustainable feedback through the conferences and lectures. The second method is website: official page, accounts on twitter, facebook, youtube and others that give an opportunity to leave a comment or ask questions and receive the answers. The best result is demonstrated by Yao Chen with her almost 80 million followers on Weibo and Jackie Chan with 63 million followers on facebook. Note that Jackie is international film star, while Yao is only a middle-class actress from China. The third method is Jolie's campaign, where the names of people, who agreed to tell others about refugees, appeared in credits of her new video-appeal. This method allows ordinary people to feel closer to admirable celebrity like Angelina. The fourth method is also demonstrated by Jackie: he doubles all payments that children contribute to his project «Build School for a dollar» [4]. This method includes two positive aspects for children – it develops their creativeness (because payments must be a part of children's drawings) and it teaches them to be generous natures. The fifth powerful method is a collective enterprise such as soccer match (Match against Poverty campaign etc.). The merit of this method is a special atmosphere of players and their fans' unity. That is why such element of feedback is very popular and essential.

3) *Global character of the UN Goodwill Ambassador's diplomacy* consists in that Ambassadors travel to different countries and spread their message all over the world. They can communicate with international auditorium by means of their appeals, movies, music and the websites.

4) *The usage of NGO* becomes widespread when Goodwill Ambassadors cooperate not only with the UN specialized agencies, but also with Red Cross Organization and private foundations such as One Foundation (Jet Li), Nippon Foundation (Yohei Sasakawa), Ricky Martin Foundation, Barefoot Foundation (Shakira), Dragon's Heart (Jackie Chan),

Miracle of Music (Myung-Whun Chung), Stone (Princess Haya Bint Al Hussein) and so on.

5) The UN Goodwill Ambassadors use mainly *white* PR. They can't compare themselves with other Ambassadors or celebrities when they appeal on behalf of the UN. Even though we can draw parallels in Audrey Hepburn's and Tetsuko Kuroyanagi's activities or Yao Chen's and Angelina Jolie's activities, the last three can't say: "She acts like me" or "I do my duty better" and so on. White PR may range from advertisement and publicity to extraordinary performance such as Shakira's "World Baby Shower" initiative. It only depends on the Ambassadors' will and creativeness. Overall, there is *freedom of choice* (of PR and public diplomacy means) in the UN Goodwill Ambassadors' institute. But there is one precedent when Goodwill Ambassador was dropped by the UN because of bad influence on global public relations. The UNDP has dropped former Libyan ruler Moammar Gaddafi's daughter as a Goodwill Ambassador due to the events in Libya in February 2011 [18]. The official reason was declared as breach of Article 30 of the UN Guidelines for the Designation of Goodwill Ambassadors and Messengers of Peace: «Messenger of Peace or Goodwill Ambassador engages in any activity incompatible with his/her status or with the purposes and principles of the United Nations, or if the termination is in the interest of the Organization» [10].

6) *Flexibility* is vital trait for the UN recruits in the globalized world, which undergoes gradually increasing impact of PR-isation. The Ambassadors should be able to provide competent response to new threats, events and crisis. But only the most popular Ambassadors fulfil this requirement, because Ebola case proved that World Health Organization (WHO) was not able to respond to this threat properly: there were no special Ambassador on this matter and no appeal from WHO Goodwill Ambassadors. David Beckham [6], Yuna Kim [7] and Angelique Kidjo [2] proved to be more proactive in this case. They are the UNICEF Goodwill Ambassadors and their campaigns and video appeals highlighted children whose parents have died from Ebola and children that were living in dangerous area.

The results of the UN Goodwill Ambassadors (we included these institutes: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), United Nations Development Program (UNDP), United Nations Population Fund (UNFPA), United Nations Children's Fund (UNICEF), World Health Organization (WHO), Food and Agriculture Organization (FAO)), are the following.

Table 1.

Name of the UN institute	UNHCR	UNDP	UNFPA	UNICEF	WHO	FAO	UNIDO
Quantity of Ambassadors	12	10	5	31	4	37	9
Frequency of mentioning in mass media (as Goodwill Ambassador)	84,3	86,5	83,2	84,73	89,75	75,6	81,3
Frequency of mentioning on the UN websites	84,25	81,5	83,4	84,8	77,25	69,3	81,4
Level of cooperation with the UN	85,1	82,4	83,6	83,1	88,25	68,5	84,2
Participation in public rallies	84,9	82,6	86,6	82,3	83,5	73	81,6
Existence of websites or usage of social networks	79,3	82,9	80,6	80,1	80	65,6	66,6
Feedback	87,9	88,6	86,8	87,7	83,25	63,7	—
Mean quantity	84,3	84,08	84,03	83,79	83,6	69,2	73,17

Conclusions.

The UN Goodwill Ambassadors' institute is currently a very well-developed establishment and has the following properties: indisputable growth of the UN Goodwill

Ambassadors' amount, complicated diplomacy due to restricted feedback, global character of their diplomacy, flexibility, the usage of NGOs and white PR. We also worked out the criteria of valuation of Goodwill Ambassadors through the prism of the PR theory and they are as follows: frequency of mentioning in mass media (as Goodwill Ambassador), frequency of mentioning on the UN websites, level of cooperation with the universal global Organization, participation in public rallies, existence of websites or usage of social networks, feedback. Using the above listed criteria we can conclude that the public activity of UNCHR Ambassadors is the most effective of all UN Institutes; it is necessary to add that the activities of the UNDP and the UNFPA Goodwill Ambassadors are almost the same. E. Falt, researcher of the USC Center on Public Diplomacy, commented: «We still have one or two Agencies who think the magic lies in numbers (one even has 42 Goodwill Ambassadors and many other perceived celebrities of convenience) but the accepted wisdom, as we learn to better manage this type of activity, is that we should all work with a small number of dedicated celebrities, carefully assessing each appointment and discontinuing those relationships which prove to be unproductive» [8].

We think that E. Falt means Food and Agriculture Organization (which has 37 Ambassadors now) Goodwill Ambassadors. The truth is that UNICEF has 31 international Goodwill Ambassadors and over 300 national Ambassadors now. The Falt's statement is correct in regard to FAO Goodwill Ambassadors only. We should also mention that that the UNICEF does not need the national Goodwill Ambassadors, because their influence on international arena is too weak. Efficiency of every single specialized agency depends on individual factor, but not on numbers. International FAO Goodwill Ambassadors have the same influence as the national UNICEF Goodwill Ambassadors do, so both are unnecessary for the UN. We recommend reducing number of not active international and national Goodwill Ambassadors and also duly selecting of new Ambassadors to the weakest institutes.

CITATIONS:

1. Alhassen M. Remarkable Current: Music as Public Diplomacy / Maytha Alhassen // *Innovations in Public Diplomacy*. – 2012. – №8. – pp. 73-76.
2. Angélique Kidjo: Don't Let the Ebola Crisis Dehumanize Africa and Don't Let Hate Consume America [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.democracynow.org/2014/11/3/angelique_kidjo_dont_let_the_ebola. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
3. Boyd D. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship [Електронний ресурс] / D. Boyd, N. Ellison // *Journal of Computer-Mediated Communication* Vol. 13, issue 1. – 2007. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x/pdf>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
4. Build School for a dollar. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.jackiechankids.com/files/Build_School.htm. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
5. Charskykh I. PR-isation of International Relations. / I. Charskykh // *PCTS International Conference, 8th Edition. Communicating Science Conference : Programme and Book of Abstracts*. Timisoara, 2013. – p. 14.
6. David Beckham joins the fight to beat Ebola [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.unicef.org.uk/2014/10/16/david-beckham-records-life-saving-messages-fight-ebola>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
7. Emergency relief for the Ebola crisis UNICEF goodwill ambassador Yuna Kim's message [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yunakimfan.com/2014/11/23/41017/>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
8. Falt E. How insiders view the issues facing celebrity diplomat / Eric Falt. – *Celebrity diplomacy work-shop*, 21 April. Los Angeles, CA : USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School, Norman Lear Center, 2009.
9. Grunig J. *Managing Public Relations* / J. Grunig, T. Hunt. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1984. – 565 p.
10. Guidelines for the designation of Goodwill Ambassadors and Messengers of Peace [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org.ua/files/guidelines_gwa.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
11. Heath R. L. *Encyclopedia of public relations* / R. L. Heath SAGE Publications, 2005. –

1067 p.

12. High-profile support for World Refugee Day reaches more than 100 million [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.unhcr.org/51c451c86.html. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

13. Jesús Vázquez and UNHCR [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unhcr.org/pages/4a3bab046.html. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

14. Keenlyside S. Yao Chen interview : meet China's answer to Angelina Jolie [Електронний ресурс] / Sara Keenlyside // The Telegraph. – Режим доступу : www.telegraph.co.uk/culture/culturevideo/filmvideo/film-interviews/11050458/Yao-Chen-interview-meet-Chinas-answer-to-Angelina-Jolie.html. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

15. Mia Farrow Visits Nigeria, Fights to Eradicate Polio Her First Mission as UNICEF Special Representative [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unicef.org/newsline/01pr03.htm. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

16. Ronaldo, Zidane and friends play in first Match Against Poverty [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://content.undp.org/go/newsroom/2003/december/ronaldo-zidane-match-against-poverty-20031215.en>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

17. Stars bring UNHCR's World Refugee Day message reach to over 150 million [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unhcr.org/53a842656.html. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

18. UN drops Gaddafi's daughter as goodwill ambassador [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://timesofindia.indiatimes.com/world/middle-east/UN-drops-Gaddafis-daughter-as-goodwill-ambassador/articleshow/7562720.cms>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

19. UNHCR Global Report 2007 : Donor Profiles [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opensslPDFViewer.html?docid=4a3116066&query=Jes%C3%BAs%20V%C3%A1zquez. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

20. World Refugee Day : Angelina Jolie's Message and a Thank-You To Care2 Pledgers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.youtube.com/watch?v=JHuK98nHLv4. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Alhassen, M. (2012) 'Remarkable Current: Music as Public Diplomacy' In *Innovations in Public Diplomacy*, issue 8, pp. 73-76.

2. Angélique, Kidjo. *Don't Let the Ebola Crisis Dehumanize Africa and Don't Let Hate Consume America*, available at: www.democracynow.org/2014/11/3/angelique_kidjo_dont_let_the_ebola. (Accessed 20 February 2015)

3. Boyd, D. (2007) 'Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship' In *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 13, issue 1, available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x/pdf>. (Accessed 20 February 2015)

4. *Build School for a dollar*, available at: www.jackiechankids.com/files/Build_School.htm. (Accessed 20 February 2015)

5. Charskykh, I. (2013) 'PR-isation of International Relations' In *PCTS International Conference, 8th Edition, Communicating Science Conference: Programme and Book of Abstracts*, Timisoara, p. 14.

6. *David Beckham joins the fight to beat Ebola*, available at: <http://blogs.unicef.org.uk/2014/10/16/david-beckham-records-life-saving-messages-fight-ebola/>. (Accessed 20 February 2015)

7. *Emergency relief for the Ebola crisis UNICEF goodwill ambassador Yuna Kim's message*, available at: <http://yunakimfan.com/2014/11/23/41017/>. (Accessed 20 February 2015)

8. Falt, E. (2009) *How insiders view the issues facing celebrity diplomat*. Celebrity diplomacy work-shop, 21 April. Los Angeles, CA: USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School, Norman Lear Center.

9. Grunig, J. (1984) *Managing Public Relations*, Holt, Rinehart and Winston Publ, New York.

10. *Guidelines for the designation of Goodwill Ambassadors and Messengers of Peace*, available at: www.un.org.ua/files/guidelines_gwa.pdf. (Accessed 20 February 2015)

11. Heath, R. L. (2005) *Encyclopedia of public relations*, SAGE Publications.

12. *High-profile support for World Refugee Day reaches more than 100 million*, available at: www.unhcr.org/51c451c86.html.

13. Jesús Vázquez and UNHCR, available at: www.unhcr.org/pages/4a3bab046.html.

14. Keenlyside, S. Yao Chen interview: meet China's answer to Angelina Jolie, *The Telegraph*, available at: www.telegraph.co.uk/culture/culturevideo/filmvideo/film-interviews/11050458/Yao-

Chen-interview-meet-Chinas-answer-to-Angelina-Jolie.html. (Accessed 20 February 2015)

15. *Mia Farrow Visits Nigeria, Fights to Eradicate Polio Her First Mission as UNICEF Special Representative*, available at: www.unicef.org/newsline/01pr03.htm. (Accessed 20 February 2015)

16. *Ronaldo, Zidane and friends play in first Match Against*, available at: <http://content.undp.org/go/newsroom/2003/december/ronaldo-zidane-match-against-poverty-20031215.en>. (Accessed 20 February 2015)

17. *Stars bring UNHCR's World Refugee Day message reach to over 150 million*, available at: www.unhcr.org/53a842656.html. (Accessed 20 February 2015)

18. *UN drops Gaddafi's daughter as goodwill ambassador*, available at: <http://timesofindia.indiatimes.com/world/middle-east/UN-drops-Gaddafis-daughter-as-goodwill-ambassador/articleshow/7562720.cms>. (Accessed 20 February 2015)

19. *UNHCR Global Report 2007: Donor Profiles*, available at: www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opensslPDFViewer.html?docid=4a3116066&query=Jes%C3%BA%20V%C3%A1zquez. (Accessed 20 February 2015)

20. *World Refugee Day: Angelina Jolie's Message and a Thank-You To Care2 Pledgers*, available at: www.youtube.com/watch?v=JHuK98nHLv4. (Accessed 20 February 2015)

Баланик А. Я., аспірант Донецького національного університету (Вінниця, Україна), E-mail: balanikanna@rambler.ru

Посли доброї волі ООН в піаризації міжнародних відносин.

Анотація. Інститут Послів доброї волі ООН – нове явище в міжнародному житті, яке ще не знайшло достатнього висвітлення в науковій літературі. Мета статті – розглянути особливості цього інституту та встановити ефективність Послів доброї волі через використання засобів піару в своїй діяльності. Згідно з метою обрано наступні методи: описові порівняння, статистичний метод та спостереження. Найважливішими прикладами використання засобів піару Послами є такі: Йо Чен з її майже 80-мільйонною аудиторією на Weibo; Джекі Чан, який подвоює внески своїх фанів до свого благодійного проекту; кампанія «Матч проти бідності», що проводиться Послами доброї волі (які є футболістами) ПРООН та Анджеліна Джолі з її відео-зверненнями та благодійними проектами на користь біженців. Загалом найкраще себе проявили Посли УВКБ ООН, ПРООН та ЮНФПА, майже не відстають від них Посли ЮНІСЕФ та ВООЗ. Найнижчий бал отримала ФАО. Рекомендується позбавити звання Посла неактивних міжнародних та національних Послів доброї волі задля підвищення загального рівня ефективності інституту в піаризації міжнародних відносин.

Ключові слова: Посли доброї волі ООН, піаризація міжнародних відносин, публічна дипломатія, засоби піару.

Баланых А. Я., аспирант Донецкого национального университета (Винница, Украина), E-mail: balanikanna@rambler.ru

Послы доброй воли ООН в пиаризации международных отношений.

Аннотация. Институт Послов доброй воли ООН – новое явление в международной жизни, которое ещё не получило должного освещения в научной литературе. Цель статьи – установить особенности данного института и установить эффективность Послов доброй воли через использование средств пиар в своей деятельности. Исходя из этого, выбраны следующие методы: описовое сравнение, статистический метод, наблюдение. Самые успешные примеры использования средств PR Послами ООН: Йо Чен с её почти 80-миллионной аудиторией на Weibo; Джеки Чан, удваивающий взносы своих поклонников на благотворительный проект; кампания «Матч против бедности», проводимая Послами ПРООН (в частности, футболистами) и Анджелина Джолі с её видео-обращениями и благотворительными проектами в пользу беженцев. В целом лучшие всего себя показали Послы УВКБ ООН, ПРООН и ЮНФПА, следом за ними идут Послы ВОЗ и ЮНИСЕФ. Самый низкий показатель у ФАО. Рекомендуется лишить звания Посла доброй воли ООН неактивных международных и национальных Послов с целью повышения общего уровня эффективности Послов ООН в пиаризации международных отношений.

Ключевые слова: Послы доброй воли ООН, пиаризация международных отношений, публичная дипломатия, средства пиару.

Бесчасна І. В.

аспірантка кафедри міжнародних відносин
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: Irunya8888@mail.ru

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ФОРУМУ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ ГАЗУ

***Анотація.** Розглянуті та проаналізовані передумови створення Форуму країн-експортерів газу. Головним чином автор аналізує фактори, які стали наслідком розвитку сучасної газової галузі та сприяли об'єднанню країн-експортерів природного газу. Робиться акцент на позицію Росії як одного з головних виробників газу у питанні щодо створення Форуму. Автор намагається визначити головні задачі, реалізація яких стала однією з причин консолідації виробників газу.*

***Ключові слова:** ринок газу, країни-виробники, країни-споживачі, зріджений газ, попит, пропозиція, ціноутворення.*

Постановка проблеми. Газ все більше стверджує себе у якості стратегічного ресурсу. На сьогоднішній день газовому ринку доводиться мати справу з якісно новими змінними, такими як поява нетрадиційних джерел газу, прогрес у сфері зрідженого природного газу, швидкий розвиток альтернативних джерел енергії та конкуренція між країнами-експортерами [1].

Що ж на сьогодні займає звільнене місце? Відповідь – природний газ. Його частка в енергобалансі світової економіки постійно зростає, що обумовлено як його високою ефективністю у якості енергетичного ресурсу та сировини для промисловості, так і з підвищеною у порівнянні з нафтою та вугіллям екологічністю. Ця тенденція буде спостерігатись і в майбутньому, а можливо, навіть посилиться за рахунок здешевіння технологій зниження природного газу та будівництва нових магістральних газопроводів.

Основними тенденціями розвитку світової газової галузі є:

- Інтеграція світових ринків природного газу в умовах їх лібералізації;
- Постійний ріст світового споживання природного газу;
- Значне збільшення інвестицій в дану галузь;
- Створення Світового енергетичного кодексу, т.д. [2, с. 281].

Світовий ринок газу все ще складається з достатньо ізольованих сегментів. Однак під впливом факторів глобалізації спостерігаються активні інтеграційні процеси, які сприяють формуванню єдиного світового ринку газу з діючими на ньому конкурентними силами, у тому числі за рахунок розвитку сектору зрідженого природного газу та притаманній йому гнучкості у географії постачань. Розвиток морського транспортування зрідженого природного газу дозволяє забезпечити зв'язок між основними макрорегіонами, а також центрами виробництва та споживання газу [4, с. 333].

Аналіз наукових досліджень. Питання щодо передумов створення Форуму країн-експортерів газу на сьогоднішній день належить до кола малодосліджених проблем міжнародних відносин. Головним чином йому приділяють увагу політичні оглядачі та фахівці з питань розвитку газової галузі.

Серед них варто звернути увагу на дослідження Е. Касаєва, який є експертом в галузі міжнародного права та інвестицій в енергетичній сфері Середнього Сходу та Північної Африки. В своїх працях він відзначає, що через прагнення забезпечити реалізацію власних інтересів створення об'єднання виробників газу було лише питанням часу.

Хотілось би виокремити М. Владімірова – аналітик з питань енергетики Центру вивчення демократії, який досліджує ризики в енергетичній безпеці Європи та Близького Сходу. У своїх дослідженнях він аналізує фактори, які стали основними

передумовами створення Форуму.

Серед авторів, які приділяють увагу процесу об'єднання виробників природного газу, можна відзначити В. Сокор. Він займається дослідженням позиції Росії у процесі формування ФКЕГ, а також виявленням наслідків створення організації для розвитку світового ринку газу.

З огляду на все вище вказане, слід відзначити, що історія створення Форуму потребує подальшого дослідження та конкретизації.

Метою статті є аналіз передумов, які сприяли об'єднанню виробників природного газу та створенню Форуму країн-експортерів газу, виявлення головних задач, реалізація яких була однією з причин створення організації.

Виклад основного матеріалу. Якщо експортери газу розширюють свою експансію на ринках лише в економічній сфері, то деякі імпортери прагнуть активно впливати й на внутрішню політику держав-постачальників. Ринок газу глобалізується, у ньому все активніше приймають участь органи державної влади окремих країн, а також міжнародні об'єднання. При цьому ринкова конкуренція доповнюється політичною як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні та приймає самі гострі форми [2, с. 281].

З огляду на активну діяльність експортерів газу та їх прагнення захистити власні інтереси, рішення про створення платформи для обговорення спільних проблем було лише питанням часу. Все це привело до поступового формування міжнародної організації, яка була покликана налагодити взаємодію між провідними газовидобувними країнами світу, - Форуму країн-експортерів газу [7].

Ідея створення міжнародної організації, яка б регулювала відносини між виробниками та споживачами природного газу, походить з 1980-х та початку 1990-х рр., коли Алжир став наполягати на створенні форуму, який би дозволив регулювати умови угод з європейськими споживачами. США вдалось запобігти реалізації алжирського плану, оскільки державний департамент розглядав його як створення потенційного картелю, який би встановлював власні ціни. Основною проблемою у плані Алжиру було збереження принципу «призначення», який би встановлював фіксоване призначення доставки природного газу, гарантуючи, що покупці не зможуть перепродавати газ на інших ринках [8].

Серед основних факторів, які сприяли консолідації виробників газу, можна виділити такі:

- позиція Росії як одного з головних виробників газу у світі;
- зростання світового попиту на газ;
- ресурси природного газу та розподіл світового ринку;
- політичний фактор;
- розвиток технологій у газовій сфері [9].

Розглянемо більш детально кожен з вказаних вище факторів.

Першим фактором, який сприяв об'єднанню виробників газу, стала наявність такого ключового постачальника природного газу як Російська Федерація. Росія є одним з найбільших у світі виробників природного газу та володіє близько 30% розвіданих світових запасів газу. В свою чергу Ірак володіє 15%, а Катар 9%. Близько 40% імпорту газу до

ЄС надходить з країн колишнього Радянського Союзу. Це пов'язано з тим, що російська компанія «Газпром», окрім російського газу, транспортує та продає газ, який видобувають у Туркменістані, Казахстані та Узбекистані. Крім того, з кожним роком зростають об'єми постачань газу з Росії до Китаю та Японії.

Спочатку один з найбільших виробників та експортерів газу у світі – Росія – не виявляла особливого інтересу до можливості перетворення Форуму з дискусійної платформи на повноцінну міжнародну організацію. Більш того, в 2005 р. під час підготовки зустрічі лідерів країн «Великої вісімки» у м. Санкт-Петербург питання про глобальний ринок газу був викреслений з порядку денного через неактуальність.

Адже головним приводом до створення та просування ФКЕГ зусиллями Ірану та Катару була координація постачань зрідженого природного газу саме з Близького Сходу з метою отримання більш вигідних умов.

Тим не менш у 2006 р. відбувся корінний перелом у баченні Росії перспектив об'єднання виробників газу, що було пов'язано з цілим рядом протиріч Москви із західними партнерами – Брюсселем та Вашингтоном. До того часу існували проблеми у енергетичному діалозі Росії та США, а взаємовідносини з Єврокомісією після газової війни з Україною стали вкрай напруженими. Крім того, Брюссель розпочав активну кампанію по створенню консолідованої позиції всіх країн-учасниць ЄС у відношеннях з постачальниками газу, перш за все з Росією. На тлі зростаючих цін на газу та збільшення залежності Єврозони від імпорту газу це виглядало як спроба сформувати картель споживачів та не дозволити Москві сепаратно домовлятися з найбільшими клієнтами (Німеччиною, Італією та Францією) напряму. Основою політики Євросоюзу на той час стає курс на зниження долі Росії у постачаннях газу, тиск на систему довгострокових контрактів, нафтову прив'язку цін на газ, розвиток регазофікаційних терміналів для постачання зрідженого природного газу з країн-конкурентів Росії [4, с. 336].

На діяльність організації країн-експортерів газу Росія покладала наступні очікування:

- Узгодження єдиних методів ціноутворення;
- Призначення конкретних ринків у країнах-споживачах або регіонах конкретними експортуючим країнам на умовах останніх;
- Уникнення конкуренції серед країн-експортерів газу всередині групи на визначених або нових ринках;
- Забезпечення «надійності ринку» за визначенням Росії, тобто тривале блокування на великих частках ринку;
- Досягнення стратегічного взаєморозуміння всередині групи щодо обсягів експорту та графіків постачань у різних напрямках;
- Попереднє узгодження нових проектів будівництва трубопроводів всередині групи, щоб дозволило групі затвердити свої власні угоди відносно розподілення ринку між конкретними країнами-експортерами;
- Спільна розвідка та розробка газових родовищ в країнах-членах;
- Координування компаній та виробничих графіків у щойно введених у експлуатацію газових родовищ у країнах-членах;
- Спільне планування розвитку заводів по зрідженню природного газу та експорту зрідженого природного газу (ЗПГ) [5, с. 120].

Величезні об'єми запасів газу, вплив Росії на газовий ринок та вигідне географічне розташування створюють для Росії всі можливості для посідання місця лідера в рамках Форуму країн-експортерів газу, аналогічно до Саудівської Аравії у рамках ОПЕК. Росія прагне до розширення своєї регіональної газової монополії у глобальному масштабі. Тому вона є прибічником не лише подальшого існування Форуму, але й на поступове перетворення його на світовий газовий картель, який впливає на видобуток та ціна на природний газ.

Ще одним з головних показників, який характеризує сучасний енергетичний ринок є постійне зростання попиту на енергоносії. Передбачається, що до 2030 р. глобальний попит на енергію збільшиться майже на 60%. Зокрема, споживання природного газу зростає на 90%. Це дозволить збільшити частку природного газу у енергетиці до 25% [9].

Країни-члени Форуму володіють 78,9% світових запасів газу та 55,6% міжнародного виробництва газу. У порівнянні, ОПЕК володіє 75% запасів нафти та 40% її виробництва. Доведених запасів природного газу на дві третини більше, ніж нафти. Враховуючи це, Форум країн-експортерів газу має можливість впливати на світовий ринок значно більше у порівнянні з ОПЕК завдяки більшій резервній

потужності.

Попри це, на сьогоднішній день, країни ФКЕГ не домінують у світовій торгівлі газом. На них припадає лише 42,2% усіх газопроводів та 56,9% експорту зрідженого природного газу. Частково це обумовлено тим, що найбільші виробники газу одночасно є й найбільшими його споживачами. Зокрема Іран, Венесуела та ОАЕ не виробляють достатньо газу, щоб задовольнити внутрішній попит, хоча володіють одними з найбільших запасів природного газу. У зв'язку з цим їх експортний потенціал значно послаблений. Росія, яка є другою за об'ємами виробництва газу, одночасно є другим за величиною споживачем природного газу. Все це призводить до того, що більшість членів ФКЕГ не спроможні постійно підтримувати величезні резервні потужності, в той час як марнотратне споживання та повільний розвиток нових родовищ ставить під загрозу їх довгостроковий вплив на газові ринки.

Головним виключенням з цього переліку є Катар, який послідовно розширює свою частку на ринку, а також підтримує власну резервну потужність. Зростання частки зрідженого природного газу в значній мірі сприяв «газовому буму» у Катарі, що дозволить йому бути одним з основних гравцем у цій сфері у майбутньому.

Форум складається з країн-членів ОПЕК та дружніх для картелю країн. Крім того, значна частина розвіданих запасів газу знаходиться у країнах, що розвиваються. Такі держави становлять більшість членів ФКЕГ. Для них характерним є наявність гострих соціально-економічних проблем та необхідність джерела прибутку. У зв'язку з цим такі країни в значній мірі покладаються на природні ресурси як на основне джерело прибутку.

Таким чином прагнення отримати максимальну вигоду від видобутку та виробництва природного газу стає спільною метою для членів організації. А спільні проблеми та інтереси створюють підґрунтя для консенсусу з основних питань у рамках Форуму. Це сприяє тому, що стає легше сформулювати спільну політику у діяльності організації для взаємної вигоди її членів [6].

З політичної точки зору, сучасна міжнародна політична система значно вплинула на розвиток співпраці між експортерами природного газу, оскільки природний газ є стратегічним ресурсом, який відіграє важливу роль як у внутрішній, так й у зовнішній політиці держави. У питаннях внутрішньої політики це стосується зв'язків між урядом країни та державними й приватними енергетичними компаніями. Щодо зовнішньополітичної діяльності, то наявність спільних інтересів знач підвищує можливість створення енергетичних альянсів, які простираються далеко за межі одного ринку [8].

Значний вплив на зростання попиту на газу здійснив розвиток технологій. Технологічні інновації сприяють зниженню витрат на розвідку, видобуток та транспортування газу. Коли витрати на видобуток та виробництво газу зменшаться, це дозволить виробникам знизити ціну таким чином, щоб створити нееластичний попит на природний газ. Швидкий темп розвитку у сфері технологічних розробок по використанню природного газу сприяє консолідації членів Форуму у питаннях можливого впливу на світовий ринок.

Розвиток виробництва зрідженого природного газу сприяв не лише зростанню попиту на нього, але й вплинув на збільшення об'ємів торгівлі газом між окремими країнами та розвиток регіонів. У результаті сформувались спотові ринки у США та Великобританії. Існуюча цінова конкуренція на регіональних ринках газу сприяє поступовій їх інтеграції, у якій активну участь приймають країни-члени ФКЕГ. В свою чергу це дозволить згенерувати одну спільну ціну на газ. А маючи такий потужний інструмент як спільна ціна, Форум може здійснювати значний вплив на світовий ринок енергоносіїв.

Ще одним зі стимулів створення «газового форуму» було неминучість автоматичного падіння світових цін на газ слідом за нафтовими, у чому незацікавлені всі учасники організації. Тому що різке падіння світових нафтових котирувань призведе до

аналогічної ситуації зі світовими цінами на газ [6].

Окрім вище зазначених факторів, які стимулювали створення Форуму країн-експортерів газу, формування об'єднання виробників газу було покликано реалізувати такі головні задачі:

- Можливість переходу до нового ціноутворення на газ;
- Розподілення ринку між основними потенційними виробниками природного газу;
- Створення альтернативних прогнозів розвитку світового газового ринку на протигагу прогнозів Міжнародного енергетичного агентства, який фактично представляє інтереси розвинутих країн, основних споживачів енергоресурсів у світі.

У рамках першої задачі – виробники газу постійно висловлюються за незалежне ціноутворення газу від нафти. На сьогоднішній день ціни на газ прив'язані до нафтового кошика, що частково призводить до недооцінки газу. Найбільш активними прихильниками зміни ціноутворення газу є Катар та Алжир. Вони виступають за пропозицію ліквідувати недооціненість газу у порівнянні з нафтою, враховуючи його теплотворність. За даними виробників на даний час мова йде про приблизно 40-відсотковій різниці не на користь газу.

Крім того не слід забувати про більш екологічні властивості природного газу. Згорання природного газу зменшує викиди як парникових газів, так і інших речовин, які мають значний шкідливий вплив на навколишнє середовище та на здоров'я людини. У порівнянні з іншими видами викопного палива природний газ виділяє досить значну кількість тепла на одиницю ваги, однак при цьому значно менше забруднює повітря продуктами згорання.

Однак зміна оцінки природного газу не на користь споживачів. У зв'язку з цим Міжнародне енергетичне агентство веде активну пропаганду власних прогнозів, згідно яких ціна на газ буде вкрай низькою, а прив'язка до кошика нафтопродуктів – невигідна європейським країнам. У якості прикладу наводиться ситуація на ринку США в результаті розвитку сланцевого газу.

Не менш важливою є друга задача. Особливо коли мова йде про домовленість Росії з Катаром та Іраном про розподілення ринків. При цьому цілі Катару та Росії у багато чому співпадають, різниця полягає лише в масштабах «зацікавленості». Катар також зацікавлений у зниженні тиску на європейський ринок, так як зниження ринкової ліквідності призводить до зростання спотових цін, до яких прив'язані ціни у катарських контрактах. Але це потребує узгодження на вищому політичному рівні та є досить складною задачею. Ціною такого діалогу для Росії може стати поступка новими перспективними ринками АТР. Якби Росія мала високу долю постачань зрідженого природного газу у своєму експорті, то її позиції у діалозі з партнерами в рамках ФКЕГ були б більш стійкими та гнучкими [4, с. 339].

Росія, Алжир та Іран намагаються попередити перенасичення ринку газом для збереження прибутку, який знизився за останні 5 років. Зріджений газ, який призначався спочатку для північноамериканського ринку, вийшов на європейський ринок, послабивши таким чином вплив Росії та Алжиру. Таким чином створення Форуму країн-експортерів газу дозволило б скоординувати зусилля виробників у питаннях ціни на газ як на регіональних ринках, так і на світовому загалом [8].

Створення альтернативних прогнозів розвитку газового ринку також є вкрай важливим. Користувачі газу вже давно перетворили прогнози на елемент тиску. Яскравим прикладом стала ситуація 2009 р., коли Міжнародне енергетичне агентство та Міненерго США повністю переробили свої прогнози. І тепер головною темою їх прогнозів стає надлишок газу на всіх основних ринках. Однак, дане ствердження досить сумнівне. Форум має сформувати точку зору постачальників газу на середньостроковий та довгостроковий розвиток газової промисловості, у тому числі і на ситуацію зі зрідженням природним газом. Адекватні прогнози мають дуже важли-

ве значення для постачальників, які приймають інвестиційні рішення, оскільки від цього буде залежати як майбутня ціна на газ, так і розвиток цілої галузі.

Також прогнози мають вагоме значення при переговорах з покупцем. Кожна із сторін, і покупець, і постачальник, намагається мотивувати необхідність перегляду цін у бік, відповідно, зниження або, навпаки, зростання, спираючись на прогнози провідних аналітичних організацій. А подібні організації, як правило, працюють не на боці виробників. Таким чином, продавець з самого початку знаходиться у невигідній ситуації, коли переживає «ринок покупця». На сьогоднішній день ФКЕГ лише формуює необхідну інформаційну базу та може самостійно здійснювати аналіз ринку у повному обсязі. Тому однією з головних задач при перетворенні Форуму з дискусійної платформи на міжнародну організацію є нарощування власного дослідницького потенціалу.

Ще одним форматом співробітництва світових виробників газу є реалізація спільних проектів щодо експорту зрідженого природного газу. Основна ідея такого співробітництва – країни ділять між собою новий попит на ринках. «Газпром» намагається увійти у катарські проекти та постачати зріджений природний газ до країн АТР. За таких обставин Катар буде незацікавленим у надлишковій пропозиції газу в Атлантичному регіоні. Таким чином Росія та Катар будуть зацікавлені у балансуванні попиту та пропозиції в окремо взятому регіоні.

Координація зусиль в рамках ФКЕГ та співпраця у спільних проектах дозволять зміцнити позиції постачальників газу у діалозі зі споживачами. У результаті світова газова галузь дійсно може перейти до ситуації, коли газ набуде справедливої ціни та його перестануть недооцінювати. Все це буде тільки стимулювати інвестиції у розвиток газової галузі, а координація дій країн-експортерів буде сприяти балансуванню попиту-пропозиції у довгостроковій перспективі [4, с. 340-341].

Одночасно, поряд тенденціями, які сприяли об'єднанню виробників газу, існували обмеження, які перешкоджали створенню організації. Ці обмеження були як на економічному, так і на політичному рівні, кожний з яких в свою чергу додатково залежав від внутрішніх та зовнішніх факторів. З економічної точки зору, міжнародні фактори представляли собою існуючу структуру світового ринку газу, яка характеризувала поточний стан енергоспоживання, запасів, ліквідність ринку та еластичність попиту на сьогоднішній день.

Поряд з економічними перепонами, слід відзначити й політичні фактори. Перш за все це стосується суперництва між Росією та Катаром. Катар завжди вважався союзником США, і відкритий антиамериканізм у його політиці негативно сприймається російською стороною. Крім того, Катар прагне не лише розширити свій енергетичний вплив і вийти на нові ринки, але впливати на міжнародну політику. Зокрема мова йде про посередництво у конфліктах у Східній Африці, вплив на ситуацію у Лівії та Сирії. Так ще до подій «арабської весни», Катар разом з Саудівською Аравією та Туреччиною підтримували опозиційні рухи у Сирії та інших країнах. На противагу цьому Росія завжди підтримувала існуючі державні режими [8].

Також одним з політичних чинників, який певним чином перешкоджував створенню об'єднання експортерів газу були санкції західних країн проти Ірану. По відношенню до країни діяли і продовжують діяти декілька пакетів санкцій Ради безпеки ООН. Крім того, Вашингтон та деякі країни Європейського союзу самостійно обмежили активність своїх компаній на іранському ринку. Таким чином тиск Заходу перешкоджував Ірану повноцінно закріпитись на європейському ринку [3, с. 25].

Висновки. Все вище вказане дозволяє констатувати, що сучасні тенденції розвитку газової галузі характеризуються постійними якісними та кількісними змінами. Зростання ролі природного газу як ключового енергоносія у найближчому майбутньому збільшив вплив основних його виробників на міжнародній арені. Все це сприяло процесу створенню нового об'єднання виробників природних ресурсів – Форуму країн-експортерів газу. Створення міжнародного газового об'єднання до-

зволить більш ефективно регулювати міжнародні відносини на світовому газовому ринку. Крім того, подальший розвиток Форуму у якості повноцінної міжнародної організації сприятиме створенню балансу між попитом та пропозицією в незалежності від розвитку світової економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бадреддин К. Что ждет «газовый ОПЕК» [Електронний ресурс] / Крис Бадреддин. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://inosmi.ru/economic/20111115/177713308.html>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
2. Вишневер В. Я. Сущность и основные тенденции развития мирового газового рынка / В. Я. Вишневер // Мировая экономика и международные экономические отношения. – 2010. – №10 (71). – С. 279–282.
3. Касаев Э. Чертова дюжина / Эльдар Касаев. // Oil&Gas Journal Russia. – 2008. – №8. – С. 24–30.
4. Майорец М. Сжиженный природный газ - будущее мировой энергетики / М. Майорец, К. Симонов. – Москва: Альпина Паблিশе, 2013. – 360 с.
5. Сокор В. Возглавляемая Россией «Газовая ОПЕК»? Создание, последствия, меры противодействия / Владимир Сокор // Обзорение литовской внешней политики. – 2008. – С. 117–125.
6. Чичкин А. Кто пойдет в «газовый картель» [Електронний ресурс] / Алексей Чичкин // Российская Бизнес-газета. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: www.rg.ru/2008/11/11/gaz.html. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
7. Kasayev E.O. The Myth of a Natural Gas OPEC [Електронний ресурс] / Kasayev E.O. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://nationalinterest.org/commentary/the-myth-natural-gas-opec-8082>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
8. Vladimirov M. Why is a natural gas OPEC not possible? [Електронний ресурс] / Martin Vladimirov. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: www.jhubc.it/ADMISSIONSBLOGDOCUMENTS/MVladimirov%20MA_Thesis.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
9. Wagbara O. Is an OGEC (Organization of gas exporting countries) likely? / Obindan Wagbara. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: www.dundee.ac.uk/cepmpl/gateway/?news=28052. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Badreddin, K. (2011) *Chto zhdet «gazovyy OPEK»* [What awaits «gas OPEC»], available at: <http://inosmi.ru/economic/20111115/177713308.html>. (Accessed 20 February 2015)
2. Vishnever, V. Ya. (2010) 'Sushchnost' i osnovnye tendentsii razvitiya mirovogo gazovogo rynka' [Essence and main trends in the global gas market] In *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya* [The world economy and international economic relations], Vol. 10 (71), pp. 279–282.
3. Kasaev, E. H. (2008) 'Chertova dyuzhina' [Baker's Dozen] In *Oil&Gas Journal Russia*, Vol. 8, pp. 24–30.
4. Mayorets, M. & Simonov, K. (2013) *Szhizhenny prirodnyy gaz - budushchee mirovoy energetiki* [Liquefied natural gas - the future of world energy], Moskva, Alpyna Pablyshe, 360 p.
5. Sokor, V. (2008) Vozglavlyamaya Rossiey «Gazovaya OPEK»? Sozdanie, posledstviya, mery protivodeystviya [Headed Russian «gas OPEC»? Create consequences, countermeasures] In *OObzrenie litovskoy vneshney politiki* [Lithuanian Foreign Policy Review], pp. 117–125.
6. Chichkin, A. (2008) Kto poydet v «gazovyy kartel'» [Who will go to the «gas cartel»] In *Rossiyskaya Biznes-gazeta* [Russian business newspaper], available at: www.rg.ru/2008/11/11/gaz.html. (Accessed 20 February 2015)
7. Kasayev, E.O. (2013) *The Myth of a Natural Gas OPEC*, available at: <http://nationalinterest.org/commentary/the-myth-natural-gas-opec-8082>. (Accessed 20 February 2015)
8. Vladimirov, M. (2013) *Why is a natural gas OPEC not possible?*, available at: www.jhubc.it/ADMISSIONSBLOGDOCUMENTS/MVladimirov%20MA_Thesis.pdf. (Accessed 20 February 2015)
9. Wagbara, O. (2005) *Is an OGEC (Organization of gas exporting countries) likely?*, available at: www.dundee.ac.uk/cepmpl/gateway/?news=28052. (Accessed 20 February 2015)

Бесчасная И. В., аспірантка кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна), E-mail:

Irunya8888@mail.ru

Предпосылки создания форума стран-экспортеров газа.

Аннотация. Рассмотрены и проанализированы предпосылки создания Форума стран-экспортеров газа. Главным образом автор анализирует факторы, которые стали следствием развития современной газовой отрасли и способствовали объединению стран-экспортеров природного газа. Делается акцент на позицию России как одного из основных производителей газа в вопросе создания Форума. Автор пытается определить задачи, реализация которых стала одной из причин консолидации производителей газа.

Ключевые слова: рынок газа, страны-производители, страны-потребители, сжиженный газ, спрос, предложение, ценообразование.

Beschasna I., graduate student of the department of international relations Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: Irunya8888@mail.ru

The background of gas exporting countries forum.

Abstract. Now creating a new global energy market, and it is connected with natural gas. The creation of this market brings new opportunities and risks, creating new interdependencies and geopolitical association and will have a far-reaching impact on the world economy. As natural gas will become the subject of international trade, it becomes a decisive factor in satisfaction of many pressing needs

The activities of international organizations plays a central role in the international energy security and balance in the distribution of natural resources. Particular relevant today is the integration of countries - producers and countries - exporters of natural resources. Among such communities should note the work of the Forum countries - exporters gas (GECF).

In the article reviewed and analyzed the background of creation of Gas Exporting Countries Forum. The main focus is made by the author on the factors that were the result of the development of modern gas industry and contributed to the unification of the exporting countries of natural gas. Emphasis on Russia's position as a major gas producer in establishing Forum. The author tries to define the tasks, the realization of which has been one of the reasons for the consolidation of gas producers. Also consider restrictions that prevent the formation of the organization of gas producers.

Key words: natural gas market, producer countries, consumer countries, liquefied gas, demand, proposal, pricing.

УДК 323

Брехаря С. Г.

кандидат політичних наук, науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України
(Київ, Україна), E-mail: visnukDNU@i.ua**ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ ЯК АТРИБУТ ВЛАДИ**

Анотація. Проаналізовано головні теоретичні уявлення про роль і специфіку використання політичного насилля в процесі завоювання, утримання і використання влади та дефіцитних ресурсів. Підкреслено особливе значення для державної влади монополії на легітимне застосування примусу в процесі реалізації владних відносин.

Ключові слова: політичне насилля, влада, держава, легітимність.

Аналізуючи більшість класичних і сучасних праць з теорії політичного насилля можна помітити постійне намагання дослідників розглядати даний феномен в якості інструменту владних відносин. В значній мірі, це пов'язано з тим, що протягом людської історії насилля було найпоширенішим засобом боротьби за владу та матеріальні ресурси, а владні відносини, у свою чергу, були відображенням системи засобів за допомогою яких суб'єкту вдавалося реалізувати свою волю стосовно об'єкта влади. Саме тому, в межах сучасної політичної науки значна кількість спроб концептуалізації політичного насилля здійснюється на основі його органічної єдності з поняттям «влади». Будь-яка система владних відносин характеризується відкритим або латентним зіткненням протилежних інтересів та протиборством

соціально-політичних сил, дії яких спрямовані на досягнення несумісних цілей. В переважній більшості випадків, суб'єкт влади не завжди може розраховувати на добровільне підкорення власній волі тому, що владні відносини набувають асиметричного і конфліктного характеру через нерівність між суб'єктом та об'єктом, що й стає головною причиною застосування різноманітних форм насилля і примусу. Таким чином, метою даної статі є вивчення головних теоретичних підходів до розуміння специфіки використання методів політичного насилля в процесі боротьби за владу, її утримання, використання і захисту.

В історії політичної думки сформовано велику кількість теорій, які пояснюють систему владних відносин через призму підкорення, примусу і насилля. Традиція розглядати політичне насилля як засіб влади започаткована в роботах античних мислителів і поглиблена в ідеях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, М. Вебера, Е. Гідденса. Саме відомий італійський мислитель Н. Макіавеллі постійно наголошував на тому, що реалізація державної влади просто неможлива без засобів примусу і насилля. Держава, в його розумінні, має повне право використовувати силові засоби для досягнення результату – порядку, підкорення і загального блага. Т. Гоббс, був одним із перших дослідників в історії політичної думки, якому вдалося охарактеризувати силовий примус в якості законного способу соціально-політичного управління. В рамках його підходу, держава розглядається в якості головного політичного інституту, який монополізує насилля та повинен захищати суспільство і встановлювати норми правопорядку. В таких умовах, насилля перетворюється на невід'ємну складову державної влади.

Мислителі цієї епохи прагнули зрозуміти межу між насилля і законом (правом). Для представника емпіричного напрямку Дж. Локка політичне насилля було необхідною умовою функціонування влади, законів і покарання за правопорушення. Він розглядає феномен насилля як ключову складову суспільно-політичної еволюції людства. В цьому контексті, суспільний договір між індивідами сприяв інституціоналізації і впорядкуванню примусу, а отже і легітимізації норм соціального існування. Саме тому, єдиною прийнятною формою політичного насилля для Дж. Локка є державна система політико-правового регулювання, примусу і контролю. Більшу увагу цій проблемі присвятив М. Вебер, в теоретичних доробках якого простежується прагнення об'єднати в єдине ціле такі поняття як «влада» та «насилля». На думку видатного німецького мислителя, насилля і конфлікти у суспільно-політичних відносинах породжені протистоянням між різними за статусом групами, які вдаються до застосування радикальних методів боротьби з метою досягнення власних інтересів. Він вважав, що насилля є головним засобом державної влади і держави як такої. Зокрема він зазначає: «Дати соціологічне визначення сучасної держави можливо лише виходячи з специфіки використання нею, як і будь-яким іншим політичним союзом, засобів фізичного насилля» [1, с.645]. Тому, відповідно до його уявлень, державою може бути лише та людська спільнота, яка в межах певної території претендує (успішно) на монополію легітимного фізичного насилля. Спираючись на це, державу він описував в якості головного інституту володарювання одних людей, чи груп, над іншими, який має спиратися на застосування легітимного фізичного насилля. Прагнучи обмежити і стримати незаконні дії людей органи державної влади вдаються до безпосереднього насилля або погрози його використання з метою регулювання суспільно-політичних відносин. Власну інтерпретацію взаємозалежності між владою і насиллям представили засновники теорії еліт В. Парето та Г. Моска. Вони проаналізували значення насилля в процесі циркуляції еліт і боротьби різноманітних соціальних груп за владу. Це дозволило їм дослідити ефективність головних засобів і форм політичного насилля в процесі боротьби за владу та дефіцитні ресурси.

В сучасній політичній науці традицій розглядати політичне насилля в якості атрибуту влади є дуже популяризованою. Зокрема, В. Денісов в якості насилля розглядає

застосування або погрозу застосування різних форм, методів і засобів прямого або опосередкованого примусу по відношенню до індивідів, груп, класів та держав з метою боротьби та утримання політичної влади і економічного панування [3, с.27]. Він зазначає, що політичне насилля це один із різновидів комунікації, в рамках якої екстремального вираження набувають боротьба і зіткнення протилежних інтересів та цілей суб'єктів суспільних відносин – держав, класів, етносів. Видатний сучасний дослідник Е. Гідденс вивчаючи систему владних відносин помітив, що засоби фізичного примусу відіграють роль невід'ємного елементу реалізації влади. Фактично, таке розуміння політичного насилля базується на його здатності підтримувати певний рівень політичної стабільності і підкорення волі суб'єкта влади. Реалізація влади у формі панування і підкорення передбачає домінування певної соціально-політичної, релігійної чи економічної групи. А. Кугай вважає, що політичне насилля передбачає: «Примусове обмеження свободи волі соціального суб'єкта, що обумовлене діями соціальних сил, які прагнуть здобути, утримати і використати політичну владу з метою встановлення та підтримання певного соціально-політичного ідеалу» [6, с.11]. Тобто, як ми бачимо, насилля, в тій чи іншій мірі, є невід'ємною частиною будь-якого політичного панування. Проте, виникає цілком слушне зауваження: чи завжди, для учасників політичного процесу, насилля є інструментом досягнення певного ідеалу? Скоріше за все, можна говорити про використання елементів політичного насилля для досягнення прагматичних цілей: влади, збагачення, визнання, покарання, залякування.

Дослідники А. Дмитрієв та І. Залисін доводять, що в процесі боротьби за державну владу вирішальну роль відіграє ефективність використання засобів примусу і насилля. Успішною цю боротьбу можна вважати лише в тому випадку, коли суб'єкт насилля володіє достатніми людськими, матеріальними, організаційними, інформаційними та інструментальними ресурсами, які дозволяють йому нейтралізувати дії опонентів [4, с.234]. Схожу точку зору розділяє І. Ліпатов, для якого політичне насилля це, в першу чергу: «Ідеологічно обґрунтована і матеріально забезпечена діяльність класів, націй, соціальних груп, яка спрямована на застосування засобів примусу з метою завоювання, утримання і використання державної влади, а також досягнення політичного панування на міжнародній арені, управління соціальними процесами в класових, групових чи індивідуальних інтересах» [7, с.10]. В такому ж теоретичному руслі трактує політичне насилля російський дослідник А. Мартіросян, для якого політичне насилля – це примус, який використовується для пригнічення особистісних бажань і конструктивних прагнень особистості, як засіб диктування волі суб'єкта з метою отримання влади, її використання, розподілу і захисту [8, с.65]. Навколо даної традиції вибудовував свої теоретичні уявлення про політичне насилля і видатний дослідник Ч. Міллз. Він вказував на органічний і безальтернативний зв'язок між насиллям та владою. Найкращий вираз власної теорії він продемонстрував у своїй відомій фразі: «Будь-яка політика представляє собою боротьбу за владу, а головним виразом влади є насилля» [9, с.104]. Вчення Ч. Міллза про політичне насилля стало основою для значної кількості досліджень з окресленої проблематики. Для В.І. Красікова політичне насилля передбачає завдання фізичної шкоди у формі тортур, вбивства, побиття, вибухів, примусових затримань в процесі володарювання. Відповідно до його уявлень, головне джерело насилля знаходиться у політичному протистоянні між різними соціальними групами в процесі боротьби за владу, престиж і дефіцитні ресурси. Представниця російської політичної думки О. Ковріжних до політичного насилля відносить фізичний примус, який використовують для нав'язування об'єкту власної волі з метою оволодіння, використання і захисту влади. Б. Капустін поєднує між собою поняття «політики», «влади» і «насилля». «Виходячи з того, що природою політики є влада, яка спирається на інструменти насилля, то політика є завжди насильницькою» – вважає він [5, с.6]. Відповідно до його позиції, політичне насилля не можливо відокремити від поняття

«влади», бо саме владні відносини передбачають панування однієї волі над іншими. Отже, Для даної групи дослідників, насилля завжди виступає засобом боротьби за владу, в першу чергу, державну.

Будь-яке політичне насилля, незалежно від його джерел, форм і причин, потребує обґрунтування та виправдання для досягнення певного рівня легітимності. В цьому сенсі показовими є слова Девіда Аптера: «Люди не здійснюють політичного насилля поза межами визначеного дискурсу. Їм необхідно переконати себе та інших вдатися до такої діяльності» [10, р.2]. На сучасному етапі суспільно-інформаційного розвитку ключову роль в цьому процесі відіграють ЗМІ, Інтернет, релігійні норми, традиції, які дозволяють спотворювати факти, викривлювати інформацію і обґрунтовувати легітимність насилля на рівні публічного дискурсу через встановленні канали комунікації. Саме тому, головною характеристикою державного насилля є рівень його легітимності. Засобами легітимізації таких дій держави можуть виступати релігійні, ідеологічні, раціональні, культурні чи соціально-економічні переконання, які використовують для обґрунтування і виправдання необхідності застосування насилля в процесі досягнення бажаних результатів. Насилля, яке сприймається громадянами в якості незаконного і непотрібного, неотримає широкої підтримки і не матиме достатнього рівня ефективності. Вважається, що інститути влади зможуть ефективно функціонувати лише в тому випадку, якщо вони будуть захищені легітимною силою. Будь-яке насилля може стати легітимним лише після отримання суспільної санкції, яка апелює до норм права і справедливості. Нелегітимне використання сили породжує додаткові джерела політичного насилля, що призводить до порушення очікувань індивідів стосовно впорядкованих міжособистісних відносин. Фактично, будь-яка легітимізація і раціоналізація політичного насилля спрямована на виправдання цілей за ради досягнення яких його використовують. На противагу цим припущенням, деякі ідеологічні і ціннісні течії розглядають насилля, як явище, що знаходить за межами закону і, більше того, здатне зруйнувати встановлені законом гуманні принципи співіснування.

Специфіка використання політичного насилля в процесі боротьби за владу, в значній мірі, залежить від типу політичної системи (і її стабільності), соціально-класової і культурно-освітньої структури суспільства, нормативно-ціннісних переконань громадян. Держави зі стабільними політичними системами вкрай рідко вдаються до методів необґрунтованого, масового насилля. Натомість, держави із нестабільними режимами і низьким рівнем легітимності схильні значно частіше використовувати примусові засоби реалізації влади. Однак, суттєвим недоліком такого засобу реалізації влади, як насилля є непередбачуваність його результатів, неконтрольованість, ірраціональність, висока соціальна ціна, необмеженість масштабу та інтенсивності. В умовах авторитарного правління, насилля перетворюється на основний засіб, за допомогою якого держава регулює соціально-політичну поведінку окремих індивідів та груп. Використання насильницьких засобів, процесі реалізації влади, посилює авторитарні тенденції в державі і підвищує соціально-політичну напругу в суспільстві, вибух якої може стати причиною ще більшої конфронтації і конфліктів із застосуванням сили, що акумулює в собі головну небезпеку для демократичних інститутів, традицій, механізмів та принципів. У випадку застосування необґрунтованого насилля відбувається звуження політичного простору, що зменшує можливість для повноцінного досягнення цілей учасниками конфлікту. В умовах демократичного політичного режиму насилля, також відіграє важливу роль, однак, його використання обмежене суворими правовими і моральними нормами, а більшість учасників політичного процесу не вважають за необхідне вдаватися до використання радикальних засобів боротьби. Саме тому, непотрібно ідеалізувати ефективність політичного насилля в якості інструменту реалізації влади, оскільки в довгостроковій перспективі воно не здатне гарантувати суспільний консенсус.

Канадсько-американський психолог Гарвардського університету С. Пінкер стверджує, що протягом усієї людської історії ми можемо спостерігати постійне зменшення інтенсивності і масштабів насилля, а отже, не дивлячись на удосконалення зброї, ми зараз живемо у найбезпечнішу епоху. Причину скорочення насилля він вбачає в гуманітарній революції європейського Просвітництва, яка збільшила роль людського розуму, раціональності, гуманізму, освіченості і морального розвитку людства. Поширення в XVI столітті централізованих держав призвело до своєрідної «націоналізації насилля», появи ефективних силових структур, а отже і скорочення політичних суб'єктів, які могли б його використовувати. Тому, С. Пінкер пов'язує зниження політичного насилля з розвитком сучасної держави і встановлення монополії на застосування сили [11]. Централізація держави дозволила монополізувати та інституціоналізувати насилля, а пізніше, замінити його нефізичними, опосередкованими формами примусу і покарання. В подальшому до запропонованих С. Пінкером факторів зменшення насилля можна додати поширення філософських і релігійних течій, скасування тортур, рабства, смертної кари, розвиток інформаційних, транспортних та індустріальних технологій, становлення демократії і прав людини. На думку іншого дослідника А. Гусейнова, переломним етапом в політичній історії людства стало формування традиції обмеження насилля між племенами на основі закону таліона, який передбачав легітимізацію насилля у формі рівної відплати і був першим проявом пророчійості у застосуванні сили. А. Гусейнов вважає, що це дозволило значно обмежити масштаби насильницьких конфліктів між «своїми» і «чужими» [2, с.8]. Встановлення такого своєрідного морального обмеження у застосуванні насилля сприяло формуванню справедливих підстав для обмеження використання силових засобів, що зрівнювало в правах учасників соціально-політичних відносин.

Висновки. Отже, протягом усієї політичної історії людства насилля відігравало важливу роль в процесі формування держави, боротьби за владу і її легітимізацію, зміни політичних режимів, встановлення норм, правил і підтримки порядку. Підбиваючи підсумки можна зазначити, що розглянута нами теоретичні доробки актуалізують проблему монополії державної влади та її інститутів на легітимне застосування насилля, як інтегруючого і організаційного владного ресурсу. Головною ціллю будь-якої політичної боротьби є завоювання, утримання і використання влади, а насилля представляє собою головний засіб для досягнення даної мети. Це пояснюється тим, що влада завжди спирається на насилля, бо лише останнє зможе підтримувати виконання членами суспільства усіх законодавчих розпоряджень, виступаючи крайнім засобом застосування покарань та санкцій, а прагнення учасників політичного процесу уникнути державного насилля перетворюється на дієвий механізм стабільного функціонування державних інститутів. Окремо варто згадати, що в численних теоретичних доробках, насилля розглядається в якості чинника формування інституту централізованої держави.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Гусейнов А. Моральная демагогия как форма апологии насилия / А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 5-12.
3. Денисов В.В. Философия насилия / В.В. Денисов // Философия и общество. – 2008. – № 1. – С. 39-56.
4. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социо-политический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М.: РОССПЭН, 2000. – 327 с.
5. Капустин Б. К понятию политического насилия / Б. Капустин // Полис. – 2003. – № 6. – С. 6-26.
6. Кугай А.И. Природа политического насилия и его роль в современном мире: автореферат дис. канд. филос. наук / А.И. Кугай. – М., 1993. – 24 с.
7. Липатов И. Сущность и современные формы политического насилия в современных условиях (философско-социологический анализ): автореф. дис. канд. филос. наук / И. Липатов. – М., 1989. – 21 с.

8. Мартиросян А. Анализ проблемы внутрисоциального политического насилия / Арман Мартиросян // 21-й ВЕК. – 2012. – № 4 (24). – С. 57-72.
9. Межуев В.М. Насилие и свобода в политическом контексте / В.М. Межуев // Полис. – 2004. – № 3. – С. 104-113.
10. Apter D. The Legitimization of Violence / D. Apter. – New York: New York University Press, 1997. – 448 p.
11. Madeleine Bunting Do you agree with Steven Pinker – is violence in decline? // www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/01/steven-pinker-violence-in-decline.

REFERENCES:

1. Veber, M. (1990) *Izbrannye proizvedeniya* [Selected Works], Moscow, Progress, 808 p.
2. Gusejnov, A. (1995) 'Moral'naja demagogija kak forma apologii nasillija' [Moral demagoguery as a form of apology for violence] In *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy], Vol. 5, pp. 5-12.
3. Denisov, V.V. (2008) 'Filosofija nasillija' [Philosophy of violence] In *Filosofija i obshchestvo* [Philosophy and Society], Vol. 1, pp. 39-56.
4. Dmitriev, A.V. & Zalyzin, I. Ju. *Nasilie: socio-politicheskij analiz* [Violence: a socio-political analysis], Moscow, ROSSPEN, 327 p.
5. Kapustin, B. (2003) 'K ponjatiju politicheskogo nasillija' [The notion of political violence] In *Polis*, Vol. 6, pp. 6-26.
6. Kugaj, A.I. (1993) *Priroda politicheskogo nasillija i ego rol' v sovremennom mire*, Avtoreferat diss. [The nature of political violence and its role in the modern world. Author's abstract], Moscow, 24 p.
7. Lipatov, I. (1989) *Sushhnost' i sovremennye formy politicheskogo nasillija v sovremennykh usloviyakh (filosofsko-sociologicheskij analiz)*, Avtoreferat Diss, [Essence and modern forms of political violence in modern conditions (philosophical and sociological analysis). Author's abstract], Moscow, 21 p.
8. Martirosjan, A. (2012) *Analiz problemy vnutrigosudarstvennogo politicheskogo nasillija* [Analysis of the problem of domestic political violence] In *21-j VEK* [21st century], Vol. 4 (24), pp. 57-72.
9. Mezhuев, V.M. (2004) 'Nasilie i svoboda v politicheskom kontekste' [Violence and freedom in the political context] In *Polis*, Vol. 3, pp. 104-113.
10. Apter, D. (1997) *The Legitimization of Violence*, New York, New York University Press, 448 p.
11. Madeleine Bunting *Do you agree with Steven Pinker – is violence in decline?* (2011), available at: www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/01/steven-pinker-violence-in-decline (Accessed 20 February 2015)

Брехаря С. Г., кандидат политических наук, научный сотрудник Института политических и этнонациональных исследований НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Политическое насилие как атрибут власти.

Аннотация. Проанализированы главные теоретические представления о роли и специфике использования политического насилия в процессе завоевания, удержания и использования власти и дефицитных ресурсов. Подчеркнуто особое значение для государственной власти монополии на легитимное применение принуждения в процессе реализации властных отношений.

Ключевые слова: политическое насилие, власть, государство, легитимность.

Breharya S., PhD in political sciences, researcher of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, E-mail: visnukDNU@i.ua

Political violence as an attribute of power.

Abstract. Analyzed the main theoretical understanding of the role and the specific use of political violence in the conquest, maintenance and use of power and scarce resources. Underlined the particular importance for government monopoly on the legitimate use of coercion in the implementation of power relations.

The main goal of any political struggle is winning, maintenance and use of power and violence is a major tool for achieving this goal. This is because the power is always based on the violence, because only the latter will support the implementation of community members of all legislative directives, speaking last resort application of penalties and sanctions, and political

actors striving to avoid public violence turns into an effective mechanism for stable functioning of state institutions. Specificity use of political violence in the struggle for power, largely depends on the type of political system (and its stability), social class, cultural and educational structure of society, normative beliefs valuable citizens. State with stable political systems rarely resorted to unwarranted methods, mass violence. Instead, the state with unstable regimes legitimacy and low much more inclined to use coercive means of implementing authorities.

Key words: political violence, power, state legitimacy.

УДК 342.36:3231.7

Вінникова Н. А.

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) E-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ПОСТДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Досліджено особливості легітимації політичних рішень у контексті тенденцій розвитку демократичних режимів. Розкрито вплив суспільно-політичних процесів на творення політичних рішень у рамках концепції «постдемократії». Визначено головні проблеми, які постають перед сучасними формами управління, щодо легітимаційних процедур і практик ухвалення політичних рішень.

Ключові слова: політичні рішення, легітимація, постдемократія, глобалізація.

Технології політичного управління, апробовані національними державами у другій половині ХХ-го століття, більше не є компліментарними до сучасних соціальних процесів. Сфери та важелі впливу транснаціональних корпорацій або наднаціональних інституцій не збігаються ані за масштабом, ані за характером, ані за суб'єктністю національних політичних еліт. Процес ухвалення рішень щодо суспільних реалій вимагає гнучкіших політичних механізмів, здатних пристосуватися до масштабу проблем, замість того, щоб обмежуватися традиційними рамками.

Серйозним випробовуванням для демократії є глобалізація: коли ухвалення рішень переміщується на наднаціональний рівень влади, громадяни суттєво втрачають вплив на формування політичного курсу. Навіть за умов функціонування повноцінних демократичних механізмів (виборність органів влади, урядова підзвітність, свобода слова) їх застосування є суттєво обмеженим. Елітні кола ухвалюють рішення на користь власних інтересів шляхом використання демократичних інститутів. У державах, де такі тенденції є значними, спостерігаємо поширення політичних криз і трансформацію традиційних уявлень про відносини між суспільством і владою. Водночас кризові явища виявили інституційну слабкість як державних, так і наднаціональних механізмів регулювання, наслідком чого є падіння легітимності ухвалюваних рішень та зниження довіри.

Означені проблеми актуалізували наукову дискусію щодо стану легітимності й демократичної підзвітності політичних систем у розвинених країнах, зокрема в питанні домінування інтересів корпоративних еліт у політичних процесах і згортанні демократичних свобод у політичному житті (Х. Арагон [1], Дж. Колон-Ріос [2], Е. Сева [3], К. Торнхілл [4], Дж. Де Файн Ліхт, [5] П. Флемінг [6], Ф. Фукуяма [7]).

Недержавні форми управління створюють серйозні виклики демократичній легітимності. Підзвітність поліцентричних регуляторних режимів на наднаціональному рівні неодноразово піддавалася різкій науковій критиці. Проблема легітимації політичних процедур у рамках форм глобального управління і міжурядових організацій присвячені роботи У. Бека [8], М. Бексвелла [9], Ю. Блека [10], Д. Кіріякоса [11], С. Крьогера [12], К. Хард-Лорета [13], А. Шерера [14],

Д. Шоена [15] та ін.

Українські дослідники більшою мірою зосереджені на проблемах легітимності влади в контексті трансформації суспільно-політичних відносин: Є. Бистрицький [16], О. Гребіневич [17], О. Висоцький [18], А. Драшкович [19], А. Міщенко [20], В. Набруско [21], А. Наумов [22], О. Новакова [23], М. Тур [24].

Незважаючи на безліч публікацій, предметом яких є аналіз різних аспектів легітимації політичної влади і процедур політичного управління, залишаються недостатньо розкритими проблеми легітимації політичних рішень в умовах сучасних трендів розвитку політичних систем.

Мета цього дослідження полягає у визначенні особливостей легітимації політичних рішень у контексті політико-режимних тенденцій розвитку сучасних демократичних систем. Накопичений теоретичний та емпіричний матеріал щодо сутності легітимності й практики легітимаційних процедур створює необхідні передумови для більш комплексного висвітлення таких процесів у предметному полі політичної науки: від підходу М. Вебера, який розглядав різні джерела і форми як легітимності влади, так і можливостей її зміцнення, до аналізу економічних, соціальних, культурних, ідеологічних факторів, що впливають на легітимацію влади, представленого класиками політології: Г. Алмонд, П. Бергер, П. Бурдьє, С. Верба, Р. Даль, Т. Луман, Ю. Хабермас.

У політичній науці легітимність, як правило, розуміється як народна підтримка і визнання правлячого режиму з боку громадськості, в результаті чого політичне керівництво має політичну владу через згоду і взаємні домовленості, а не через примус. Водночас дослідження доводять, що легітимність є багатовимірним явищем і включає низку важливих аспектів, які мають відношення до стабільності та ефективності демократичних режимів, а саме: 1) підтримка політичної спільноти; 2) підтримка основних принципів режиму, норм і процедур; 3) оцінка ефективності режиму; 4) підтримка режиму установ; і 5) підтримка влади [1].

Оцінюючи вплив легітимності на політичну стабільність, можна стверджувати, що демократична легітимність є набагато більш елітистським, ніж громадянським явищем. Спільною рисою для сучасних демократій є усвідомлення громадянами того, що один з основних демократичних принципів – народ як основне джерело політичної влади – не працює в повній мірі. Контр-тенденції, втілені у різних формах політичної активності, від громадських рухів і акцій непокорі аж до збройного протистояння: «Завоюй Уол-Стрит» (США), «Indignados» (ісп. «Обурені»), Іспанія, «Парасолькова революція», Гонконг, «Євромайдан», Україна – доводять, що розрахунки політичних еліт досить рідко означені розподілом політичних та режимних переваг на пересічному рівні. Якщо розглядати усталену демократію, ерозія демократичної легітимності, як правило, обмежена демократичними інститутами та органами влади. У нових же демократіях – не тільки власне демократична легітимність стає більш мінливим явищем, а й її ерозія ширше зачіпає деякі з основних демократичних принципів і процедур, іноді й усього режиму. Таким чином, низький рівень легітимності ухвалюваних політичних рішень або навіть її відсутність, особливо в періоди соціальної кризи, може бути потужним фактором у процесі демократичної регресії і призвести до легітимаційного розриву.

Враховуючи світову легітимність демократії як форми політичного режиму і поширення у світовій практиці репрезентативних урядів, з одного боку, й наявного протиріччя між цим і очевидною кризою демократичної легітимності, як в сталих, так і нових демократіях – з іншого, є критично важливим огляд найбільш виразних тенденцій демократії і легітимності як таких. Теоретичною рефлексією означених трендів стала концепція «постдемократії» британського дослідника Коліна Крауча, згідно з якою розвиток демократії відбувається не лінійно або циклічно, а параболічно: за рядом показників політика початку XXI століття повертається до політики XIX століття, яка визначалася грою еліт. І хоча продовжують існувати

практично всі формальні компоненти демократії, у довгостроковій перспективі варто очікувати їх більшої ерозії, яка зазвичай супроводжує подальший відхід «пресищеного і розчарованого суспільства від максимальної демократії» [25, с. 38]. Постдемократичні тенденції підтверджуються багаточисельними даними про спад рівня явки виборців, зниження участі в політичних і громадських організаціях і розповсюдження медійної політики, яка замінює суспільно-політичні дебати нескінченними виборчими кампаніями, телевізійними шоу і піар-технологіями. Звернення до ключових характеристик суспільно-політичного розвитку, запропонованих у рамках концепції «постдемократії» дозволяє виявити специфіку і головні виклики, які постають перед сучасними демократичними режимами і легітимацією політичних рішень зокрема.

Невід'ємною складовою сучасних демократичних режимів є інститути політичного представництва: замість того, щоб безпосередньо брати участь у роботі дорадчих органів, громадяни ввіряють такі функції певній кількості народних обранців. Цей механізм втілює важливий взаємозв'язок (хоча і не повної відповідності) волі громадян і волі представників у парламенті, що, у свою чергу, має забезпечувати легітимацію ухвалюваних рішень.

Зміна політичного місця великих соціальних груп наприкінці ХХ-го-початку ХХІ століття має серйозні наслідки для взаємовідносин між інститутами представництва та громадянами, що частково обумовлено трансформацією структури зайнятості населення. Вихід з ринку праці тих професій, в яких виникли трудові організації, що забезпечували підтримку політичним вимогам мас, призвів до маргіналізації робочого класу і фрагментованості населення на інші професійні групи (адміністративний персонал, працівники торгівлі, службовці фінансових установ, співробітники органів соціального забезпечення). Багатьом з них так і не вдалося зберегти незалежні позиції на політичному полі, що суттєво обмежує можливості артикулювання групових цілей. Такі категорії часто стають об'єктами політичного маніпулювання. Переведення політичних кампаній на колії рекламних технологій і персоніфікація політикотворчих процесів (фокусування уваги виборців на особистісних рисах і аспектах приватного життя політиків) веде до вихолощення змістовного наповнення політичних програм і перетворює владу на свого роду симулякри, коли «легітимація представницьких інститутів демократії часто здійснюється на засадах псевдополітичних відносин» [24, с.243].

Характерною ознакою постдемократії є посилення впливу корпорацій на державну політику. Глобалізаційні процеси практично унеможливають творення державної економічної політики без включення у транснаціональні економічні структури. Відтак державна політика використовується як «легітимізаційний ресурс для ухвалення рішень, обов'язкових у глобальному масштабі» [8, с. 190].

Сучасна модель глобалізації заохочує створення і поширення ринкових держав. І хоча головна ідея нового публічного менеджменту – приватизація державних установ і підприємств для впровадження ефективніших механізмів виробництва або надання послуг – набула популярності, однак варто зауважити, що приватизовані установи і рішення, які вони ухвалюють, складно контролювати демократичним шляхом: така «нова форма піклування», на думку Д. Дзоло, «...знищує саму ідею полісу», оскільки демократичними режимами «правлять відверті виборні олігархії, які мають все вужчу соціальну опору. Вони обмежені не тільки в сенсі незмінності політичного персоналу партій – нової корпорації власників, яка встановила неопартримоніальні відносини з державою, – так і в сенсі зростання рівня політичного абсентеїзму» [26, с.313]. Останній став майже системною ознакою політичних процесів у тому числі у країнах зі сталими демократичними традиціями. Політики можуть легко ігнорувати небажані результати референдуму або опитування. Наслідком таких тенденцій є зростання популярності право-/ ліворадикальних політичних сил, які використовують ситуацію громадського невдоволення для при-

ходу до влади.

Інструменти подолання економічної кризи в Єврозоні є наочним прикладом втручання наднаціональних інститутів і заможних країн у справи держав-членів ЄС, які найбільш постраждали від кризи, зокрема у відповідь на далекосяжні заходи жорсткої економії, які були введені в дію урядом Греції під тиском європейських інституцій і не в останню чергу т.зв. «європейського ядра» (Німеччини і Франції), громадськість вибухнула протесними акціями і, насамкінець, використавши свій електоральний шанс, обрала пронаціонально орієнтовані політичні сили лівого крила, зокрема ліво-радикальну «Сирізу» Алексиса Ципраса.

Міжнародні організації, глобальні клуби й наднаціональні утворення на сучасному етапі стали платформою для вироблення урядових рішень, але цей рівень політики дуже важко контролювати демократичними інструментами. Зокрема гібридний характер Європейського Союзу, непрозорість і складність процесу ухвалення рішень, слабо розвинена система представницької підзвітності та відсутність справжньої європейської громадянської платформи обумовлюють зниження довіри до європейської моделі урядування і зростання євроскептицизму серед громадян Євросоюзу. І хоча європейські еліти намагаються запобігати небезпечним тенденціям за допомогою нових полікотворчих процедур, зокрема шляхом проведення телевізійних публічних дебатів між кандидатами від європейських партій на посаду президента Єврокомісії під час виборчої кампанії до Європейського Парламенту 2014 року, показники електоральної присутності свідчать, що наднаціональний рівень управління навіть у формі Європейського Парламенту – органу представництва «народів Спільноти», який обирається прямим голосуванням громадянами ЄС, безупинно втрачає свій легітимізаційний потенціал (див. Табл. 1)

Таблиця 1.

Динаміка явки на вибори до Європейського Парламенту 1979-2014 [27]

Розширення ЄС	Рік проведення виборів	Доля явки на вибори
ЄС 9	1979	61,99%
ЄС 10	1984	58,99 %
ЄС 12	1989	58,41%
ЄС 12	1994	56,67%
ЄС 15	1999	49,51%
ЄС 25	2004	45,47%
ЄС 27	2009	43%
ЄС 28	2014	42,54%

Належний рівень легітимізації ухвалюваних політичних рішень має забезпечуватися підтримкою з боку громадянського суспільства. Однак виразною тенденцією постдемократичного етапу є суттєве звуження спектру рішень, які підпадають під громадянський контроль: «до нього не входять – і за законом, і за сутністю – деякі ключові елементи розвинутого індустріального суспільства: комерційна, промислова і фінансова система в цілому... У сфері, на яку розповсюджується демократичне ухвалення рішень, центри приватної влади здійснюють очевидний і необмежений вплив, контролюючи ЗМІ, контролюючи політичні організації або просто забезпечуючи парламентську систему кадрами» [28, с. 63].

Науково-технічний прогрес, характерний для західних демократичних країн, усе сильніше призводить до того, що головними дійовими особами в політичному житті стають учені, експерти або професійні консультанти, пов'язані з могутніми і престижними організаціями. Участь професійних експертів-посередників має на меті усунення факторів, що перешкоджають оптимізації комунікативного дискурсу суспільства і влади у процесі легітимізації політичних рішень, зокрема: недостатню компетентність пересічних громадян, відсутність досвіду політичних

дискусій, комунікативні бар'єри. Однак чи дозволить це оптимізувати процес легітимації політичних рішень? Крім того, делегування розробки багатьох політико-управлінських рішень з рівня партійно-електоральної конкуренції на рівень функціональної взаємодії призводить до ущемлення інтересів неорганізованих груп. Останні таким чином випадають із процесів творення політичних рішень і втрачають можливість ефективно обстоювати свої інтереси, а «теоретичний» суб'єкт демократичного суспільства – середній, пересічний громадянин, рішення якого мають визначатися не так компетентністю, як особистим досвідом і особистими перевагами, – перетворюється на все більш маргінальну фігуру.

Масштабне і системне використання медійних технологій з метою підвищення інтересу громадян до політичних прецедентів і фасілітація політичних інформативних практик до формату рекламних гасел доводить, що комерційна модель домінує над іншими способами здійснення масової політичної комунікації. Симптоматичною ілюстрацією впливу мас-медійної сфери на легітимацію рішень став експериментальний проект шведської дослідниці Дж. де Файн Ліхт, присвячений вивченню кореляції транспарентності й легітимності ухвалюваних рішень [5]. Грунтуючись на понятті транспарентності, як провідної демократичної цінності, науковець зосередила свою увагу на питанні про те – чи може прозорість процесу ухвалення рішень сприяти підвищенню їхньої легітимності. У якості експериментальної платформи було використано сферу, яка є універсально пріоритетною для всіх громадян, – сферу охорони здоров'я. У рамках експерименту громадян було поділено на групи з різними потребами щодо охорони здоров'я. Одній групі не було надано ніякої інформації про процедури ухвалення рішень (як приклад непрозорості процесу), а інші групи було поінформовано про процедурні характеристики ухвалення рішень. Транспарентність процедур означала відповідність трьом основним формам демократичного ухвалення рішень: шляхом представництва, прямої участі або експертних рішень. Таким чином передбачалося виявити: яка з процедур ухвалення рішень є найбільш легітимною для громадськості. Окремим перевірочним етапом дослідження стало вивчення впливу медійної сфери на позитивне чи негативне сприйняття ухвалюваних рішень.

Результати дослідження виявили, на перший погляд, парадоксальний факт: прозорі процедури ухвалення рішень скоріше знижують, ніж підвищують рівень довіри до системи охорони здоров'я. Експеримент продемонстрував, що форма ухвалення рішення істотно не впливає на його легітимність, а позитивний або негативний контекст подання процедури прийняття рішень у мас-медіа відіграє значну роль у суспільному сприйнятті як процесу, так і наслідків рішення.

Це невелике експериментальне дослідження тільки підтверджує очевидну тенденцію постдемократичного розвитку, коли практика застосування виборчих технологій та механізмів впливу на ухвалення рішень шляхом маніпулювання чи симуляції такими процесами призводить до фактичного заміщення громадянської свідомості на політичне споживацтво, тим самим підтверджуючи, що «за передумов раціонально-нарцистичного способу функціонування політичної субсистеми легітимація управлінських рішень втрачає своє субстанційне оперття в демократичному принципі участі індивідів у дискурсивному формуванні думки» [24, с.242].

Відповіддю на неспроможність повноцінного й ефективного здійснення громадянських прав у межах держави є зростання транснаціональних мереж акторів, які здійснюють «адвокатські стратегії громадськості» і при цьому не мають «ані державної, ані ринкової влади, а мають тільки владу легітимації» [6, с. 302]. Однак, навіть за умов інституціоналізації і нормативного забезпечення в рамках глобальної інфраструктури влади мережеві практики громадянськості далеко не завжди мають реальну можливість здійснення впливу на ухвалення рішень. Наочним прикладом є впровадження з 2012 року механізму громадянської ініціативи в Європейському Союзі, закріпленого в Лісабонському договорі [29]. Цей процедурний формат

передбачає можливість для громадян ЄС висунення законопроектних пропозицій шляхом створення ініціативного комітету і збору щонайменше одного мільйону підписів на підтримку своєї ініціативи. Не зважаючи на складність процесуального забезпечення цього механізму, громадяни ЄС виявили активність і за декілька років висунули понад 50 ініціатив, у тому числі п'ять, направлених на усунення ба'рерів щодо демократичної легітимації ухвалюваних рішень [30]. Зауважимо, що жодну з громадянських ініціатив, орієнтованих на посилення партисипаторних практик у Європейському Союзі, так і не було зареєстровано Європейською Комісією для подальшого оформлення в законопроект. Цей приклад є наочною характеристикою проблеми недостатнього представництва у політичній сфері широких суспільних інтересів та інтересів неорганізованих груп. Партикуляризація процесів формування державної політики, реальне делегування прав розробки політичних рішень на рівень системи функціонального представництва в умовах, коли має місце тенденція зрощення і переплетення інтересів представників державних структур і фінансово-економічних груп у багатьох сферах суспільного життя, призводять до того, що ухвалені подібним чином рішення не завжди відповідають громадським інтересам, тим самим знижуючи рівень їх легітимації.

Такі тенденції, як: розмивання соціально-групової ідентифікації, вихолощення суб'єктності масових політичних партій, маркетизація політичного представництва, – комерціалізація громадянства призводять до зміни конвенціонального змісту легітимаційних практик, підриваючи постулат У. Бека про те, що «легітимність не продається» [8, с.302]. На нашу думку, саме «економізація» владної легітимності є головним викликом постдемократичного розвитку, оскільки таке явище має потенціал до заміщення традиційних громадянських практик партисипації у суспільному житті політичним споживацтвом, і відповідно до трансформації уявлень про місце і роль громадянина як суб'єкта політичного процесу і подальшої технократизації політичного управління. Наразі у світі існують приклади економічно успішних, стабільних і технологічно розвинутих форм політичного устрою, для яких характерними є: високий рівень життя і зайнятості населення, ефективні державні установи і громадські служби, регулювання соціальних відносин шляхом виключно функціональних вимог і майже повна відсутність політичних ідеологій і публічних дискусій. І хоча влада в таких автократичних «антиполісах» має доволі високий рівень легітимності, загрозою для останньої є залежність від належного рівня економічної стабільності і добробуту населення, безперервну підтримку якого в умовах нелінійності розвитку і ризиків з боку глобалізаційних процесів, забезпечити вкрай складно. Черговий економічний колапс, викликаний зовнішніми чинниками або неефективними рішеннями політичної еліти, має всі шанси спровокувати легітимаційну кризу, яка вилетіть у соціальну напруженість чи навіть суспільний конфлікт. Тому поступова комерціалізація легітимаційних практик ухвалення політичних рішень сучасними демократичними режимами у перспективі несе більші ризики для політичних еліт і суспільства в цілому, ніж збереження традиційних форм завоювання і підтримки громадянської довіри. У зв'язку з цим доцільним для подальшого дослідження в рамках означеної тематики вбачається вивчення передумов і факторних констеляцій, що призводять до легітимаційного розриву між владними елітами і громадянами в контексті ухвалення політичних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Aragón J. Political Legitimacy and Democracy / J. Aragón. // K. Warren (Ed.), – *Encyclopedia of Campaigns, Elections and Electoral Behavior*. – 2008. – P. 520–522.
2. Colón-Ríos J. Weak Constitutionalism Democratic Legitimacy and the Question of Constituent Power / J. Colón-Ríos. – Routledge. – 2012. – 210 p.
3. Ceva E. Justice, Legitimacy, and Diversity Political Authority Between Realism and Moralism / E. Ceva, E. Rossi. – Routledge. – 2013. – 168 p.
4. Thornhill C. Political Legitimacy: A Theoretical Approach Between Facts and Norms /

C. Thornhill // *Constellations*. – Volume 18, Issue 2, June 2011. – P. 135–169.

5. De Fine Licht J. Do We Really Want to Know? The Potentially Negative Effect of Transparency in Decision Making on Perceived Legitimacy / J. de Fine Licht // *Scandinavian Political Studies* Volume 34. – Issue 3. – September 2011. – P. 183–201.

6. Fleming P. The End of Corporate Social Responsibility Crisis and Critique / P. Fleming Marc T. Jones. – SAGE Publications Ltd. – 2013. – 144 p.

7. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy / F. Fukuyama. – Macmillan, 2014. – 672 p.

8. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек; пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.

9. Black J. Constructing and contesting legitimacy and accountability in polycentric regulatory regimes / J. Black // *Regulation & Governance*. – Volume 2, Issue 2. – June 2008. – P. 137–164.

10. Bexell M. Global Governance, Legitimacy and Legitimation / M. Bexell. – Routledge. – 2015. – 138 p.

11. Kyriakos D. The European Union in Crisis Explorations in Representation and Democratic Legitimacy / D. Kyriakos. – Springer. – 2015. – 257 p.

12. Kröger S. Political Representation in the European Union Democracy in a time of Crisis / S. Kröger. – Routledge. – 2014. – 288 p.

13. Heard-Laureote K. European Union Governance Effectiveness and Legitimacy in European Commission Committees / K. Heard-Laureote. – Routledge. – 2010. – 236 p.

14. Scherer A. G. Managing Legitimacy in Complex and Heterogeneous Environments: Sustainable Development in a Globalized World / A. G. Scherer, G. Palazzo, D. Seidl // *Journal of Management Studies*. – Volume 50, Issue 2. – March 2013. – P. 259–284.

15. Schoen D. E. The End of Authority: How a Loss of Legitimacy and Broken Trust Are Endangering Our Future. – Rowman & Littlefield Publishers. – 2013. – 268 p.

16. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття / Є. Бистрицький // *Філософська думка*. – 2009. – № 5. – С. 49–59.

17. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації / О. Ю. Висоцький. – Монографія. – Дніпропетровськ: Інновація, 2012. – 132 с.

18. Гребіневич О.М. Легітимність за доби глобалізації / О.М. Гребіневич // *Практична філософія*. – К., 2005. – №6. – С. 99–126

19. Драшкович А. І. Особливості легітимації владного рішення в умовах демократичного переходу/ А.І. Драшкович // *Актуальні проблеми політики*. – 2013. – Вип. 49. – С.141–148.

20. Міщенко А. Політична довіра у легітимаційних процесах суспільного інформаційного розвитку / А. Міщенко // *Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв* / Гол. редактор М. С. Тимошик. – Число 1. – У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: КНУКІМ, 2013. – С. 63-67.

21. Набруско В. І. Формування громадської думки в умовах легітимації політичної влади (масовокомунікативний вимір) / В. Набруско: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / В. І. Набруско. – К., 2006. – 186 с.

22. Наумов А. С. Деякі аспекти легітимації політичного режиму в умовах перехідного суспільства / А.С. Наумов // *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. – Випуск 9. – 2012. – С.130-137.

23. Новакова О. Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства / О. Новакова // *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. – 2005. – Вип.7. – С. 115–126.

24. Тур М. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / М. Тур. – К.: ПАРА-ПАН, 2006. – 396 с.

25. Крауч К. Постдемократия / К. Крауч; пер. с англ. Н.В. Эдельмана. – М.: Изд. дом. гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 192 с.

26. Дзоло Д. Демократия и сложность: реалистический подход / Д. Дзоло. – М.: Изд. дом. гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.

27. European Parliament. Election results. Turnout [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00021/Previous-elections (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

28. Хомский Н. Государство будущего / Н. Хомский; пер. с англ. А. Керви. – М.: Альпина нон-фикшн. – 2012. – 104 с.

29. The Treaty of Lisbon (2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu/>

lisbon_treaty/full_text (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

30. European Citizens' Initiative Official Register [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Aragón, J. (2008) *Political Legitimacy and Democracy* In Encyclopedia of Campaigns, Elections and Electoral Behavior, pp. 520–522.
2. Colón-Ríos, J. (2012) *Weak Constitutionalism Democratic Legitimacy and the Question of Constituent Power*, Routledge, 210 p.
3. Ceva, E. & Rossi E. (2013) *Justice, Legitimacy, and Diversity Political Authority Between Realism and Moralism*, Routledge, 168 p.
4. Thornhill, C. (2011) 'Political Legitimacy: A Theoretical Approach Between Facts and Norms' In *Constellations*, Volume 18, Issue 2, June, pp. 135–169.
5. De Fine Licht, J. (2011) 'Do We Really Want to Know? The Potentially Negative Effect of Transparency in Decision Making on Perceived Legitimacy' In *Scandinavian Political Studies*, Volume 34, Issue 3, September, pp. 183–201.
6. Fleming, P. & Jones M. (2013) *The End of Corporate Social Responsibility Crisis and Critique*, SAGE Publications Ltd, 144 p.
7. Fukuyama, F. (2014) *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Macmillan, 672 p.
8. Bek, U. (2011) *Vlada i kontrlada u dobu hlobalizatsii. Nova svitova politychna ekonomiiia [Power and anti-power in the era of globalization. The new world political economy]*, Kyiv, Nika-Tsentr, 408 s.
9. Black, J. (2008) 'Constructing and contesting legitimacy and accountability in polycentric regulatory regimes' In *Regulation & Governance*, Volume 2, Issue 2, June, pp. 137–164.
10. Bexell, M. (2015) *Global Governance, Legitimacy and Legitimation*, Routledge, 138 p.
11. Kyriakos, D. (2015) *The European Union in Crisis Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*, Springer, 257 p.
12. Kröger, S. (2014) *Political Representation in the European Union Democracy in a time of Crisis*, Routledge, 288 p.
13. Heard-Laureote, K. (2010) *European Union Governance Effectiveness and Legitimacy in European Commission Committees*, Routledge, 236 p.
14. Scherer, A. G., Palazzo G., & Seidl D. (2013) 'Managing Legitimacy in Complex and Heterogeneous Environments: Sustainable Development in a Globalized World' In *Journal of Management Studies*, Volume 50, Issue 2, March, pp. 259–284.
15. Schoen, D. E. (2013) *The End of Authority: How a Loss of Legitimacy and Broken Trust Are Endangering Our Future*, Rowman & Littlefield Publishers, 268 p.
16. Bystrytskyi, Ye. (2009) 'Lehitymatsiia yak diieve filosofske poniattia' [legitimization effective as a philosophical concept] In *Filosofska dumka [Philosophical Thought]*, Vol. 5, pp. 49–59.
17. Vysotskyi, O. Yu. (2012) *Politychna vlada v Ukraini: problemy lehitymatsii ta modernizatsii [Political Power in Ukraine: Problems of legitimation and modernization]*, Dnipropetrovsk, Innovatsiia, 132 p.
18. Hrebinevych, O. M. (2005) 'Lehitymnist za doby hlobalizatsii' [The legitimacy of the era of globalization] In *Praktychna filosofiiia [Practical philosophy]*, Vol. 6, pp. 99–126.
19. Drashkovych, A. I. (2013) 'Osoblyvosti lehitymatsii vladnoho rishennia v umovakh demokratychnoho perekhodu' [Features legitimizing of the powerful decisions in a democratic transition] In *Aktualni problemy polityky [Actual problems of politics]*, Vol. 49, pp. 141–148.
20. Mishchenko, A. (2013) 'Politychna dovira u lehitymatsiinykh protsesakh suspilnoho informatsiinoho rozvytku' [Political confidence in the legitimizing process of the public information development] In *Naukovyi zhurnal Instytutu zhurnalistyky i mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv [Scientific journal of the Institute of Journalism and International Relations of Kyiv National University of Culture and Arts]*, Vol. 1, Issue 2, pp. 63–67.
21. Nabrusko, V. I. (2006) *Formuvannia hromadskoi dumky v umovakh lehitymatsii politychnoi vlady (masovokomunikativnyi vymir)*, Kand. Diss., [Formation of the public opinion in terms of legitimizing political power (measurement of mass-communications) Kand. Diss.], Kyiv, 186 s.
22. Naumov, A. S. (2012) 'Deiaki aspekty lehitymatsii politychnoho rezhymu v umovakh perekhidnoho suspilstva' [Some aspects of legitimation of the political system in the transitional

society] In *Panorama politolohichnykh studii: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu [Panorama Political Studies: Scientific Journal of Rivne State Humanitarian University]*, Vol. 9, pp.130-137.

23. Novakova, O. (2005) 'Problema lehitymnosti vlady v konteksti politychnoi modernizatsii ukrainskoho suspilstva' [Problem of legitimacy in the political modernization of Ukrainian society] In *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei [Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her.]*, Vol. 7, pp. 115–126.

24. Tur, M. (2006) *Neklasychni modeli lehitymatsii sotsialnykh instytutiv [Nonclassical models of legitimizing social institutions]*, Kyiv, PARAPAN, 396 p.

25. Krauch, K. (2010) *Postdemokratija [Postdemocracy]*, Moscow, Izd. dom. hos. un-ta – Visshejj shkoly ehkonomiki, 192 p.

26. Dzolo, D. (2010) *Demokratija i slozhnost': realisticheskij podkhod [Democracy and complexity: a realistic approach]*, Moscow, Izd. dom. hos. un-ta – Visshejj shkoly ehkonomiki, 320 p.

27. *European Parliament. Election results. Turnout*, available at: www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00021/Previous-elections (Accessed 20 February 2015)

28. Khomskij, N. (2012) *Hosudarstvo budushcheho [Future State]*, Moscow, Alpina non-fikshtn, 104 p.

29. *The Treaty of Lisbon* (2007) available at: http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text (Accessed 20 February 2015)

30. *European Citizens Initiative Official Register*, available at: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome> (Accessed 20 February 2015)

Винникова Н. А., кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры политологии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина (Харьков, Украина), E-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua

Легитимация политических решений в условиях постдемократического развития.

Аннотация. Исследованы особенности легитимации политических решений в контексте тенденций развития демократических режимов. Раскрыто влияние общественно-политических процессов на формирование политических решений в рамках концепции «постдемократии». Определены главные проблемы, которые предстают перед современными формами управления, в отношении легитимации политических решений.

Ключевые слова: политические решения, легитимация, постдемократия, глобализация.

Vinnykova N.A., PhD in political sciences, associate professor of the political science department V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine), E-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua

Legitimizing political decisions under post-democratic development.

Abstract. The political and social crises of the past decade in a number of developed democracies have exposed an institutional weakness in both the state and the supranational regulation mechanisms. The result thereof is the decreased legitimacy of the decisions passed and the undermined trust to the existing models of democratic governance in general. The empirical research shows that the contemporary democratic regimes feature a dramatic deterioration of democratic legitimacy, at least among the public. Even when in operation, the full-fledged democratic mechanisms (electivity of bodies of power, government accountability, freedom of speech) are significantly limited in their applications. The elite circles pass decisions pursuing their own interests by using democratic institutes. At the same time, the globalization trends also create serious challenges: with decision-making moved up to the supranational level of power, the public significantly lose their influence on shaping the political course, which results in the loss of trust to and support of the government institutions.

Reference to the methodological frame introduced within the post-democracy concept (C. Crouch) allows firstly to reveal the key characteristic features of the socio-political development, and secondly to bring out the specific nature and the main challenges facing the contemporary democratic regimes and legitimation of political decisions in particular.

Looking into the main tendencies of post-democratic development, namely social group identification diffusion, evisceration of the personality of mass political parties, marketisation of political representation, intertwining of state and the private sectors, commercialization of citizenship, have proved them to cause changes in the conventional content of legitimation practices.

The cardinal challenge of post-democratic development is the commercialized power legitimacy

as this phenomenon has the potential for replacing the traditional civil forms of public participation in public life with political consumerism and for transforming accordingly the ideas of the place and the role of a citizen as a subject of the political process while technocratizing the political governance even further.

The risk created by the trends described above include dependence of the legitimacy of the contemporary democratic regimes on the adequate level of economic stability and wellbeing of people, which is extremely difficult to keep maintaining under non-linear development and risks brought about by the globalization processes. An economic collapse conditioned by the external factors or ineffective decisions made by the political elite is more than likely to provoke a crisis resulting in social tension or even a social conflict. Therefore, gradually commercialized legitimization practices of political decision-making in the contemporary democratic regimes bear more risks for the political elites and society as a whole in the longer term than sticking to the traditional forms of winning and maintaining people's trust.

Key words: political decisions, legitimation, post-democracy, globalization.

УДК 001.8:327

Дашевская О.В.

кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры маркетинга

Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля
(Днепропетровск, Украина), E-mail: dashevskay@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. *Статья посвящена анализу и систематизации методологических особенностей исследования геополитических процессов. На основе структуризации обязательных компонентов научной методологии выделены особенности геополитических исследований: предмет и объект, условия, нормы, принципы, понятийно-категориальный аппарат, концепции, теории и методы. Обозначено расширение методического обеспечения геополитических исследований за счет системного подхода, когнитивного моделирования, теории сложных систем, синергетики.*

Ключевые слова: геополитика, методология, методы геополитики, геополитические концепции

Актуальность. Мировое сообщество XXI века характеризуется высоко динамичностью происходящих социально-политических процессов, чему способствует глобализация и информатизация пространства. Масштабы, а главное скорость протекания данных процессов привели к феномену предельного ускорения политического времени в сетевых структурах, изменению самих политических структур и качества политического пространства. Все это требует осмысления и выработки адекватных геополитических решений государств.

Геополитика как наука сформировалась в XX веке, выделившись из геополитической географии. Сегодня геополитика рассматривается как самостоятельный раздел политической науки о пространственных отношениях между государствами.

Несмотря на многочисленные наработки в этой сфере, современная геополитическая наука не имеет достаточного собственного методологического инструментария, пользуясь достижениями других смежных наук. Кроме того, в мире не сложилось единой точки зрения по вопросам основных подходов к исследованию: в англо-американской геополитике преобладают количественные методы, в европейской – качественные, что приводит к разнотечности результатов исследования. Часто, одни и те же события различными геополитиками трактуются совершенно в противоположных ключах. Тут ярким примером может служить американская и российская школы геополитики.

В современном мире геополитическая методология постоянно пополняется новыми методами, заимствованными из других наук, например метод сравнительного

анализа, метод структурно-функционального анализа, исторический, ценностно-ориентированный, институциональный, системный, антропологический, социологический, психологический, поведенческий (бихевиористский) методы. Наиболее популярными среди исследователей являются междисциплинарные подходы, среди которых ведущие места занимают синергетика, универсальный эволюционизм, конструктивизм.

Цель статьи – проанализировать и систематизировать методологические особенности исследования геополитических процессов, выделив при этом ряд обязательных компонентов.

Обзор литературы. Вопросам методологии геополитических исследований посвящено достаточно много научных работ. Однако, по большей части, методология рассматривается в общем контексте проблемного вопроса как обоснование полученных результатов. Среди авторов необходимо выделить, во-первых, основателей геополитической науки - Р. Челлена, Ф. Ратцеля, Х. Маккиндера, А. Мэхэна, К. Хаусхофера и др., которые перенесли методы географии в сферу геополитики и, соответственно, рассматривали пространственно-территориальные модели поведения государств на международной арене.

После окончания Второй мировой войны центр геополитической науки перенесся в США, где сформировалось два основных течения – атлантизм и мондиализм. Приверженцы первого (например, В. Фицджеральд, Л. Кристоф, С. Грэй, Дж. Митчелл, С. Хантингтон) развивая классику геополитической мысли акцентировали внимание на сосуществовании нескольких полюсов в мировой политике (С. Коэн, Дж. Кроун, Х. де Блаи и др.), борьбе цивилизаций (С. Хантингтон), миро-систем (И. Валлерстайн).

Мондиалисты же наоборот, утверждали, что в современном мире возможно существование лишь одного мощного политического центра, который будет способен контролировать международные процессы на глобальном уровне. Наиболее яркими представителями этого течения являются Г. Киссинджер, З. Бжезинский, Ф. Фукуяма.

Внимание европейской школы геополитики было переориентировано на внутренние проблемы, фокусирование на региональном развитии. Тут необходимо отметить И. Лакосту, А. Зигфрида, М. Фуше, П.-Н. Жиро, идеи которых сосредоточены на региональных устойчивых комплексах или блоках государств. Ива Лакоста рассматривает геополитику как социологический инструмент, позволяющий изучать и анализировать политические предпочтения населения различных государств. А.Зигфрид исследовал соотношение геополитики, геостратегии и идеологии, что позволило ему сформулировать закономерности электоральной геополитики.

Идеология «новых правых», возникшая в 1960-х годах во Франции, базируется на принципе культурного и духовного единства, а не на механическом объединении территорий. Именно это отличает и методологию современной европейской геополитики.

Среди украинских ученых проблема методологии геополитических исследований до последнего времени не стояла. Основатели отечественной геополитики (Т. Шевченко, М. Драгоманов, И. Франко, М. Грушевский, Н. Костомаров, И. Лысяк-Рудницкий и др.) придерживались либерально-идеологической концепции и соответственно использовали ее же методологию. Значительный период времени украинская, как и вся советская, геополитическая наука находилась «под запретом» и только с падением Советского Союза начала возрождаться. Вопросам геополитики как современной научной дисциплины посвящены работы В. Билоуса, В. Копейко, Ю. Макара, Г. Перепелицы, А. Романюка, С. Федуняка. Отдельные вопросы методологии геополитики разработаны И. Добронравовой, О. Добржанской, С. Губерским, М. Згуровским, Д.Нелипой и др.

В украинской политической науке и геополитике наблюдается две тенденции:

первая – это отрицание всего «советского», русского и копирование или следование западным школам; вторая – это следование за российскими коллегами и отрицание всего западного. Соответственно, в такой борьбе сформироваться полноценной геополитической школе, которая имеет собственные взгляды на проблемы, довольно сложно. В то же время, интенсивность и разнообразность политических и геополитических процессов, происходящих в Украине, дают большую эмпирическую базу для исследований, а результаты могут внести значительный вклад в развитие мировой геополитической науки.

Вышесказанное определяет проблемную область геополитики – обобщение накопленного опыта и разработка таких методов и моделей, которые соответствовали бы современным геополитическим процессам в мире.

Основные результаты. Методология – это учение про организацию деятельности [11] По учением про организацию, в данном случае, понимается целостная система особенностей, принципов, условий, норм научного познания относительно объекта и предмета.

Геополитика (от греч «гео» - земля, «политик» - искусство управления государством) представляет собой искусство управления государством согласно его географическому месторасположению. Соответственно, методологией геополитики выступает учение про организацию познания искусства управления государством (обществом) согласно его географическим особенностям, которое характеризуется целостной совокупностью особенностей, принципов, условий и норм обеспечения результатов данного вида деятельности. Исходя из вышесказанного, основы геополитической методологии должны включать ряд компонентов, характеризующих геополитику:

- объект и предмет исследования;
- условия и особенности исследования;
- принципы и нормы исследования;
- формы, способы и методы исследования.

Большинство авторов соглашаются с тем, что объект и предмет геополитики являются сильно размытыми – сколько подходов, столько и областей исследования. Первое определение геополитики дал Р.Челлен, тем самым и обозначив ее предмет: геополитика – это учение про государство, рассматривающее государство как географический организм развивающийся в определенном пространстве [7]. Более обстоятельное определение было дано К. Хаусхофером в немецком журнале “Zeitschrift fur Geopolitik”: геополитика есть наука об отношении земли и политических процессов. Она зиждется на широком фундаменте географии, прежде всего географии политической, которая есть наука о политических организациях в пространстве и об их структуре. Более того, геополитика имеет целью обеспечить надлежащим средством политическое действие и придать направление политической жизни в целом. Тем самым геополитика становится искусством, именно искусством руководства практической политикой [17]. Геополитические события конца XX начала XXI века подтверждают данное понимание геополитики. Согласно отечественным представлениям о геополитике, она представляет собой междисциплинарное учение о геопрограмственных политических системах разных иерархических уровней (от локального до глобального) [6]. Развитие ситуации в Украине и, соответствующая реакция мирового сообщества, говорят о том, что в современном мире геополитика представляет собой руководство к действию в международных отношениях: заключение союзов, начало войн, осуществление реформ, структурная перестройка общества, введение масштабных экономических и политических санкций и т.д.

Мы не будем останавливаться подробно на различных трактовках геополитики, которых существует более 300, а отметим лишь их общий признак – географическое положение государства или союза государств определяет его внутреннюю и

внешнюю политику. Таким образом, предмет геополитических исследований можно сформулировать как процесс формирования внутренней и внешней политики государства или союза государств (блока) согласно его географическим особенностям. В современных работах по геополитике географические особенности относят на второй план, а вперед выдвигаются экономические, военные, технологические, информационные факторы, обосновывая это появлением новых международных акторов – транснациональных корпораций, международных организаций, международных террористических группировок и др. Однако, однозначно согласиться с такой позицией мы не можем, во-первых потому, что во многом развитие перечисленных факторов было и есть возможным именно благодаря географическому положению; а во-вторых, государства и союзы (блоки) государств выступают все же ведущими акторами мировой политики как единственные, кто легитимно может применять силу. Объектом геополитики выступает геополитическое пространство мира, включая всех субъектов данного пространства.

Условия и особенности исследования геополитических процессов формируются под влиянием конкретных целей и задач, предметного поля. Особенностью любого геополитического исследования является взаимосвязь географических, пространственных, политических и культурно-цивилизационных характеристик, которые позволяют использовать геополитику как технику моделирования и интерпретации политических процессов. Зародившись в конце XIX – начале XX веков геополитика выработала ряд концептуальных особенностей и/или условий, согласно которым и строятся модели геополитического поведения государств. Среди таких особенностей/условий необходимо выделить следующие:

1) «Утверждение фундаментального дуализма, отраженного в географическом устройстве планеты и в исторической типологии цивилизации» [7] Выражается данный дуализм в борьбе между «теллуократией» (сухопутным могуществом) и «талассократией» (морским могуществом). В разные времена данная борьба сводилась к противостоянию торговой цивилизации (Карфаген, Афины, США и Западная Европа) и цивилизации военно-авторитарной (Рим, Спарта, Россия и Китай).

2) В основе всех геополитических концепций лежит идея контроля над географическим пространством от локального до глобального различными методами /формами/ способами, включая военные, политические, демографические, экономические, религиозные, информационные, идеологические, технологические и культурно-цивилизационные.

3) Любые геополитические концепции, теории и идеи являются отображением осмысления (познания) политического процесса той страны или того места, где живет и работает исследователь, т.е. геополитик всегда будет ангажирован.

4) Системный и интеграционный характер геополитики обуславливает ее связь с географией и пересечение с историей, политологией, экономикой, социологией, культурологией, философией, юриспруденцией, дипломатией, глобалистикой, регионалистикой, демографией, этнографией, экологией, военным делом и т.д.

Современные геополитические исследования представленной рядом научных школ, наиболее известными из которых являются:

- классическая геополитика (до окончания Второй Мировой Войны) представлена «органической школой» Ф. Ратцеля, теорией «Heartland» Х. Макиндера, теорией «морского могущества» А. Мэхена, концепцией «поссибилизма» Видалья де ла Бланша, концепцией «Rimland» Н. Спайкмена, теорией «континентального блока» (больших пространств) К. Хаусхофера и др.;

- современные геополитические теории и школы (до начала 1990-х гг.) представлены идеями атлантизма и неоатлантизма Д. Майнинга, Г. Киссинджера, С. Хантингтона; идеями мондиализма и неомондиализма Ж. Аттали, К. Санторо, Ф. Фукуямы; «новые правые» - Ж. Тириар, И. Лакоста; концепция «неоевразийства» Л. Н. Гумилёва; теория «столкновения цивилизаций» С. Хантингтона и др.

Именно эти школы сформировали и основной понятийно-категориальный аппарат геополитики, в котором основными или базовыми понятиями выступают геополитическое пространство; геополитическое поле; геостратегический регион; геополитический регион; геополитические линии; геополитическое соперничество; геостратегия; границы; национальная безопасность государства; национальный интерес; национальная мощь; территория; экспансия. Кроме того, нельзя не выделить и специфические понятия-категории, привнесенные в геополитику различными школами: хартленд, римленд, панидея, «большие пространства», геодивилизации, сфера влияния, баланс мощи, буферная зона, страны-сателлиты, биполярный-многополярный мир, утрашение, маргинальный пояс, интеграция-дезинтеграция, динамическое равновесие интересов и т.д. Более детально эти и много других терминов можно рассмотреть в работах [1, 3, 8, 14].

Принципы геополитических исследований базируются на методологических принципах классической философии, а именно: системность, территориальность, единства, симметрии, объяснения, простоты, наблюдаемости, историзма [4].

Как отмечает Ю.Тихонравов, методологию большинства геополитических концепций отличает размытость, склонность к абсолютизации влияния какого-либо фактора, упрощению ситуаций, стремление заимствовать из смежных наук модные теории и концепции. Однако излишняя математизация и информатизация геополитики может привести к потере качества самого исследования и его выводов, а также к непрактичности результатов [15]. Традиционными методами геополитических исследований можно назвать: исторический метод, ценностно-нормативный метод, институциональный метод, метод сравнительного анализа, системный метод, структурно-функциональный метод, антропологический метод, психологический метод, социологический метод, бихевиористский метод (поведенческий), реконструктивный; хронологический, хорологический, картографический, действенный и др.

До настоящего времени наиболее эффективными инструментами исследования геополитических процессов считались:

- картирование – работа с картой, источник информации - географическая карта и письменный текст (комментирующий ее);
- использование геокартоидов [12] – чертежей, изображающих ту или иную реальную или вымышленную территорию, но изображающих ее упрощенно, без обязательного соблюдения всех правил классической картографии;
- использование концептуально-графического моделирования, простейшим аналогом которого являются структурно-логические схемы;
- анализ количественных данных, т.е. тех или иных числовых параметров и числовых соотношений.

Тем не менее, при сохранении базовых карт, происходит дальнейшее насыщение арсенала геополитологического исследования. В работах исследователей геополитики проявляется определение когнитивных методов, например, работа с «виртуальными геополитическими ансамблями (образами), рассматриваемыми как поля действия определенных политических сил» [9, с. 76]. Все большее внимание начинает уделяться современным методам исследования сложных систем, таким, как системному подходу [10, 16], ситуационному анализу [13], синергетике [2, 5].

История развития геополитики как научной дисциплины показывает, что к началу XXI века были сформированы две доминирующие методологические особенности:

- 1) Выбор фактов – построение модели – неспрогнозированное событие – гибель модели;
- 2) Построение модели – подгонка фактов – неспрогнозированное событие – подгонка модели.

Первая особенность относится к классической геополитике, когда на основе совокупности отобранных исследователем фактов строилась модель геополитического развития ситуации, на основе которой делались выводы и строились прогнозы.

В определенный момент прогноз не сбывался, так как в ситуации появлялся новый фактор влияния – неспрогнозированное событие, после чего модель отбрасывалась и строилась новая. Как пример можно привести борьбу реалистической и идеалистической концепций международных отношений, теории основателей геополитики Ф. Ратцеля и Р. Челлена.

Вторая особенность отличает современных геополитических исследователей, хотя предпосылки были заложены еще Х.Маккиндером в его теории хартленда. Х.Маккиндер после каждого неспрогнозированного события расширял понятие «хартленда» до нужного для его исследований значения. Сегодня можно найти большое количество публикаций, описывающих ту или иную геополитическую ситуацию с различных сторон, и при этом приводятся фактические данные, призванные обеспечить доказательную базу авторской теории. Если в разрезе стран, то тут необходимо выделить американских (З. Бжезинский) и российских (К. Гаджиев, В. Цымбурский и др.) геополитиков, теории, которых, во многом построены на отрицании друг друга.

На современном этапе развития геополитической науки наиболее оптимальными являются концепты, выстроенные по принципу «если – то» или «что – если». Такие концепты позволяют анализировать и прогнозировать различные сценарии и по мере поступления эмпирических данных (фактов) обучать модель, а не «подгонять» под запросы пользователей. В связи с этим наиболее актуальными становятся теория самоорганизации и синергетический подход.

В настоящее время происходят интенсивные изменения в сложившейся после второй мировой войны системе международных экономических и политических отношений, естественным образом возрастает значение развития методов анализа и прогноза геополитической динамики. Сложившиеся реалии диктуют необходимость научно обоснованного осмысления изменяющегося геопространства. Для этого необходимо развивать объективные методы анализа геополитических процессов, которые должны стать неотъемлемой частью систем поддержки принятия решений на различных иерархических уровнях.

Выводы. Систематизация методологии исследования геополитических процессов позволила составить структурную схему и выделить обязательные компоненты, среди которых специфические условия и особенности исследования геополитики связанные с дуализмом и географическим детерменизмом, ангажированностью исследователя и интеграционным характером самой политологии. Последнее обуславливает использование широкого спектра практических методов и методик исследования. Однако, в связи с растущим динамизмом геополитических процессов классические методы требуют ревизии и развития более новых, отвечающих современному информационно ориентированному обществу.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Бакланов П. Я. О категориях современной геополитики / П. Я. Бакланов // Известия РАН. – Серия географическая. – 2003. – № 2. – С.7-16.
2. Білоус В. С. Синергетична парадигма і політична діяльність: методологічний потенціал та ефективність його реалізації / В.С. Білоус // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. - К. : Київ. ун-т, 2006. - Вип. 81/83. - С. 8-9.
3. Волынчук А. Б. Категориально-понятийный аппарат геополитических исследований / А. Б. Волынчук // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2008. – №2. – С.28-38.
4. Волынчук А.Б. Теоретические основы геополитических исследований – старые и новые правила / А.Б. Волынчук // Вестник ТОГУ. – 2009. – №4(15). – С. 245 – 252.
5. Воронкова В. Г. Місце і роль синергетики у пізнанні соціальних процесів та розвитку сучасного суспільства / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 48. – С.5-24
6. Гольцов А. Г. Геополітика та політична географія. Підручник / А. Г. Гольцов. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.

7. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством / А. Г. Дугин. – М.: Арктогея- центр, 1999. – 928 с.
8. Желтов В. В. Геополитика: история и теория: Учеб. пособие / В.В. Желтов, М.В. Желтов. – М.: Вузовский учебник, 2011. – 445 с.
9. Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства / Д. Н. Замятин. – М., 2004.
10. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика / Д. В. Неліпа. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
11. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: Синтег, 2007. – 225 с.
12. Переслегин С. Б. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд / С. Б. Переслегин. – М.; СПб., 2009. – С. 19-29.
13. Примаков Е. М. Ситуационные анализы. Методика проведения. Очерки текущей политики / Е. М. Примаков, М. А. Хрусталева. – Вып. 1. – М., 2006.
14. Словник геополітичних термінів та понять / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки ; Науково-дослідний ін-т українознавства ; за заг. ред. О.С. Власюка, П.П. Кононенка. – К.: ФОЛАНТ, 2008. – 208 с.
15. Тихонравов Ю. В. Геополитика: Учебное пособие / Ю. В. Тихонравов. – Учебное пособие. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 269 с.
16. Шабров О. Ф. Системный подход и компьютерное моделирование в политологическом исследовании / О. Ф. Шабров // Общественные науки и современность. – 1996. – № 2.
17. Dorpalen Andreas. The World General Haushofer. Geopolitics in Action. New York, 1942.

REFERENCES:

1. Baklanov, P. Ya. (2003) 'O kategorijakh sovremennoi geopolitiki' [About categories of modern geopolitics] In *Izvestiya RAN. Seriya geograficheskaja* [Izvestiya RAN. Geographic.], Vol.
2. Bilous, V.S. (2006) 'Synerhetychna paradyhma i politychna diialnist: metodolohichniy potentsial ta efektyvnist yoho realizatsii' [Synergetic Paradigm and political activities: methodological capacity and efficiency of its implementation] In *Visnyk Kyivivs'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Filosofiya. Politolohiya* [Bulletin of Kiev National University. Taras Shevchenko. Philosophy. Politology], Vol. 81-83, pp. 8-9.
3. Volynchuk, A. B. (2008) 'Kategorial'no-ponyatiynyy apparat geopoliticheskikh issledovaniy' [Categorical and conceptual apparatus of Geopolitical Studies] In *Gumanitarnye issledovaniya v Vostochnoy Sibiri i na Dal'nem Vostoke* [Humanitarian research in Eastern Siberia and the Far East], Vol. 2, pp. 28-38.
4. Volynchuk, A. B. (2009) 'Teoreticheskie osnovy geopoliticheskikh issledovaniy – starye i novye pravila' [Theoretical Foundations of Geopolitical Studies - old and new rules] In *Vestnyk TOHU* [Herald PNU], Vol. 4(15), pp. 245 – 252.
5. Voronkova, V.H. (2012) 'Mistse i rol synerhetyky u piznanni sotsialnykh protsesiv ta rozvytku suchasnoho suspilstva' [Place and role of synergy in understanding social processes and the development of modern society] In *Humanitarnyi visnyk ZDIA* [Humanitarian Bulletin DIG], Vol. 48, pp. 5-24
6. Holtsov, A.H. (2012) *Heopolityka ta politychna heohrafiia. Pidruchnyk* [Geopolitics and Political Geography. Tutorial], Kyiv, Tsentru uchbovoi literatury, 416 p.
7. Dugin, A. H. (1999) *Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoe budushchee Rossii. Myslit' prostranstvom* [Basics of geopolitics. The geopolitical future of Russia. Think space], Moscow, Arktogeia- tsentr, 928 p.
8. Zheltov, V. V. & Zheltov, M.V. (2011) *Geopolitika: istoriya i teoriya: Ucheb. posobie* [Geopolitics: history and theory], Moscow, Vuzovskiy uchebnik, 445 p.
9. Zamiatyn, D. N. (2004) *Metageografiya: Prostranstvo obrazov i obrazy prostranstva* [Metageografiya: space images and images of space], Moscow.
10. Nelipa, D.V. (2011) *Systemnyi analiz v politolohii: teoriia, metodolohiia, praktyka* [System analysis in political science: theory, methodology, practice], Kyiv, Tsentru uchbovoi literatury, 312 p.
11. Novikov, A. M. & Novikov, D. A. *Metodologiya* [Methodology], Moscow, Sinteg, 225 p.
12. Pereslegin, S. B. (2009) *Novye karty budushchego, ili Anti-Rend* [New maps of the future, or the Anti-Rand], Moscow, SPb., pp. 19-29.
13. Primakov, E. M. & Khurstalev, M.A. (2006) *Situatsionnye analizy. Metodika provedeniya*.

Ocherki tekushchey politiki [Situational analysis. The methodology of the. Sketches of the current policy], Vyp. 1, Moscow.

14. *Slovnnyk heopolitychnykh terminiv ta poniat* (2008) [Glossary of terms and concepts of geopolitical], Kyiv, FOLIANT, 208 p.

15. Tikhonravov, Yu.V. (2000) *Geopolitika: Uchebnoe posobie [Geopolitics]*, Moscow, YNFRA-M, 269 p.

16. Shabrov, O. F. (1996) 'Sistemnyy podkhod i komp'yuternoe modelirovanie v politologicheskoy issledovanii' [System approach and computer modeling to study political science] In *Obshchestvennye nauki i sovremennost' [Social studies and the modernity]*, Vol. 2.

17. Dorpalen, Andreas (1942) *The World General Haushofer. Geopolitics in Action*, New York.

Дашевська О. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (Дніпропетровськ, Україна), E-mail: dashevskay@mail.ru

Методологія дослідження геополітичних процесів.

Анотація. Стаття присвячена аналізу і систематизації методологічних особливостей дослідження геополітичних процесів. На основі структуризації обов'язкових компонентів наукової методології виділені особливості геополітичних досліджень: предмет і об'єкт, умови, норми, принципи, понятійно-категоріальний апарат, концепції, теорії і методи. Обозначено розширення методичного забезпечення геополітичних досліджень за рахунок системного підходу, когнітивного моделювання, теорії складних систем, синергетики.

Ключевые слова: геополітика, методологія, методи геополітики, геополітичні концепції

Dashevskaya O.V., PhD in economics, associate professor of the Dnipropetrovsk Alfred Nobel University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: dashevskay@mail.ru

Research methodology of geopolitical processes.

Abstract. This article analyzes and systematization of methodological features of the study of geopolitical processes. On the basis of structuring the essential components of scientific methodology highlighted features of Geopolitical Studies: subject and object, conditions, rules, principles, conceptual-categorical apparatus, concepts, theories and methods. Labeled expansion of methodical maintenance of Geopolitical Studies by a systematic approach, cognitive modeling, complex systems theory, Synergetic.

Key words: geopolitics, methodology, methods of geopolitics, geo-political concepts

УДК 327

Кіянка І. Б.

кандидат політичних наук, доцент,
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України (Львів, Україна), E-mail: kiyanika@i.ua

ІСТОРІЯ ПОПУЛІСТСЬКОГО РУХУ У США КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. Розглянуто проблеми популістського руху у США наприкінці XIX – початку XX століття. Проаналізовано основні проблеми та популістські гасла у виборчих кампаніях даного періоду.

Ключові слова: популізм, популістський рух, ідеологія, виборча кампанія.

У контексті історії популістських рухів неможливо оминати увагою діяльність політичної партії, яка уперше отримала, хоча і неофіційно, таку назву. Йдеться про Народну партію (The People's Party), що відігравала важливу роль у політичному та

суспільному житті США в останнє десятиліття XIX ст. Вона відома також під назвою Популістської партії («популістів»), широко вживаної і сучасниками, і у спеціальній літературі. (Терміни «Народна партія» та «Популістська партія» вживаються далі як тотожні. – І.К.) Як впливова «третя сила» (після Республіканської та Демократичної партій), Народна партія певний час була учасником гострих політичних змагань, брала участь у президентських кампаніях.

Популістська партія виникла у 1892 р. на основі об'єднання двох впливових фермерських організацій з південних та західних штатів. Звертаючись до питання про її створення, варто характеризувати той суспільний, у якому поширився популістський рух, визначити основні чинники організації партії.

Важливою особливістю соціально-економічного розвитку США у десятиліття після завершення Громадянської війни була, в умовах загального масштабного економічного зростання, урбанізації та промислової модернізації, концентрація капіталів, формування колосальних статків, неможливих раніше ані в Америці, ані у Старому Світі. Уперше «мільярдери» з'явилися у Сполучених Штатах саме у цей період. З урахуванням співвідношення купівельної спроможності грошей, а також відсотку національного багатства, яким володіли тодішні нові «супербагаті», рівень зосередження матеріальних можливостей в одних руках був чи не найбільшим в американській історії. Основою приватної економічної потуги ставали монополії – залізничні, сировинні, металургійні та інші, а також банки, подекуди створені шляхом чи не кримінального усунення конкурентів. У таких умовах корупція державного апарату всіх рівнів, відверті зловживання владою, у тому числі і на виборах, перетворилися у надто поширену характеристику суспільного життя США. Водночас у країні набував розмаху профспілковий рух. Подекуди виступи найманих робітників на захист своїх прав придушувалися власниками та владою дуже брутальними методами, і, у свою чергу, теж нерідко були пов'язані із насильством.

Популістська партія постала як організаційне втілення прагнення до змін широких кіл суспільства, низки відмінних соціальних груп. Основою нової партії стали численні фермерські організації, об'єднані (зі збереженням значної автономії) у загально американський Фермерський альянс. Маючи свої часописи, рахунок яким у масштабах країни йшов на тисячі, фермерські союзи на місцях брали участь у політичних змаганнях, подекуди діючи самостійно. Частина активістів фермерського руху прийшла до думки про потребу самостійної політичної організації, вважаючи, що ані Демократична, ані Республіканська партії не виражають їхніх інтересів.

Певний вплив на становлення та діяльність Популістської партії здійснив рух т.зв. націоналізаторів, чи белламістів. Поштовхом до його виникнення і поширення став дуже популярний соціально-утопічний роман «Погляд назад» (1888 р.), автором якого був Едвард Белламі (1850 – 1898). Син священика, юрист за освітою, Е. Белламі у молоді роки звернувся до журналістики (спочатку як публіцист, а згодом також і видавець часопису «Дейлі Ньюз»). Ведучою темою його статей ставали сучасні гострі соціальні проблеми – нерівність та класові конфлікти, страйки, дитяча праця та інше. Вони дають можливість характеризувати ідеали молодого публіциста як загально соціалістичні; сам він визначав свою систему поглядів як «релігію солідарності».

Сюжет роману «Погляд назад» є фантастичним. Його головний герой, молодий багач Джуліан Вест, у 1887 р. впадає у летаргічний сон, і прокидається у рідному Бостоні вже у 2000 р. Так він опиняється у цілковито новому суспільстві, розгорнута розповідь про яке і становить основу роману.

Це ідеальне суспільство у Е. Белламі є соціалістичним. Приватну власність на засоби виробництва скасовано, а економіка раціонально та досконало організована державою. У ньому зникли нерівність, експлуатація, конкуренція та всі форми соціальних конфліктів. Нове суспільство замальовується при цьому як суспільство загального добробуту. Держава забезпечує повністю рівний розподіл доходів, про-

те жорсткої регламентації споживання не існує, бо воно успішно регулюється морально-культурними чинниками. У досконалому суспільстві майбутнього люди, організовані у «промислові армії», зобов'язані працювати лише до 45 років, після чого мають право на вільний вибір способу життя, зайняття наукою, мистецтвом чи літературою. Як і належить фантастичним романам, у Е.Беллами зображено численні технічні досягнення, що у 2000 р. мають полегшити людське існування. Загалом у суспільстві майбутнього панує дух братерства, взаємодопомоги і кооперації. Е. Беллами, отже, був переконаний, що люди повністю формуються соціальним середовищем, і відтак його радикальне вдосконалення зробить людей якісно моральнішими та гуманнішими.

Е. Беллами виступав за мирний, ненасильницький перехід до соціалістичної організації суспільства, через застосування механізмів демократії як інструменту реалізації інтересів більшості (які сприймалися і як загальні інтереси). Прибічники революційного насильства – «послідовники червоного прапора» – мимохідь згадуються у романі як сила, що лише заважала такому переходу.

Роман Е. Беллами став надзвичайно популярним, помітно вплинувши на інтелектуальне та суспільне життя сучасної йому Америки. Захоплені його ідеями прибічники реформ почали створювати власні організації, відомі як «партія націоналізаторів», чи белламистів (за оригінальною назвою – Nationalist party; зауважимо, що її переклад як «націоналістична партія» був би змістовно неправильним. – І.К.). Перша така організація – Бостонський клуб Беллами – виникла у вересні 1888 р. До початку 1890-х рр. у США діяло вже понад 150 клубів націоналізаторів. Їх головним рупором став часопис «Націоналізатор», згодом також «Нью Нейшн». Белламисти обстоювали поступову, мирну націоналізацію основних галузей економіки – зв'язку, транспорту, комунальних послуг, згодом металургії та ін. На їхню думку, розвиток промисловості та виникнення монополій вже і так близько підвели суспільство до такого кроку. Відтак заміна «приватного капіталізму» «громадським капіталізмом» не буде свавільним актом, а необхідним для величезної більшості людей, назрілим рішенням.

Жінки займали важливі позиції в організаціях грейнджерів (тасмних фермерських союзах, об'єднаних в Орден захисників землеробства, що діяли з 1867 р.). Зокрема, будь-яка місцева організація Ордену повинна була мати у своєму складі не менше 9 чоловіків та 4 жінок. Дослідники вказують навіть на спеціальні «жіночі» акценти в ідеологічних побудовах грейнджерів. При цьому саме рух грейнджерів передував масовому створенню фермерських альянсів. Жінки – активістки Популістської партії (Фанні Вікері, Меріон Тодд, Сара Емері, Мері Е. Ліз, Енні Діггс та інші) ще до її заснування висунулися як діячки феміністських організацій. У цілому жіночий рух у США кінця XIX ст., попри його неоднорідний характер, мав виразний соціалістичний ухил у своїй програмі та активності. Як видається, саме налаштування Популістської партії на радикальні соціальні зміни зумовило співпрацю із нею багатьох феміністок, хоча популісти і не вносили окремих положень щодо прав жінок до своєї програми. Американська дослідниця жіночого руху Мері Буль писала, що «жінки-популістки називали політичну гегемонію чоловіків головною причиною занепаду цивілізації». З їх погляду, зазначила вона, доступ жінок до політичної та економічної влади був необхідною умовою встановлення «кооперативної співдружності» (The Cooperative Commonwealth) – того кращого соціального ладу, до якого прагнули популісти. (Сам цей термін походив від назви книги маловідомого письменника Лоуренса Гронлунда (Laurence Gronlund), що побачила світ у 1884 р.). Важливим питанням для феміністок – учасниць Популістської партії, було звільнення жінок з-під ярма хатньої праці (у ті часи та за тодішніх технологій, вочевидь, важчої, ніж сьогодні), яку вони розглядали як перешкоду загальній політичній емансипації жіноцтва. Засобом цього бачилося спільне, «кооперативне» ведення домашнього господарства.

Прагнення жінок-феміністок знайшли відображення у ще одному романі згаданого вище популіста І. Доннеллі – «Золота пляшка» (1892 р.). У ньому змальовано фантастичну картину революційного соціалістичного перетворення США та цілого світу. Одним з головних персонажів цього твору є жінка – активістка жіночого руху Софі Бенізе (Benezet), дружина революціонера – президента майбутніх Сполучених Штатів. За визначення М.Буль, «як квінтесенція популістського роману про соціальну реконструкцію, «Золота пляшка» фокусується на ролі жінок у трансформації соціального порядку у «кооперативну співдружність», а «... позитивні образи жіноцтва, які висунули лідери жіночого руху, а Доннеллі обернув у літературну метафору, стали популістськими іконами».

Американський дослідник Дж. Кріч наголошував на важливому значенні для популістського руху на Півдні релігійної складової. Дуже часто у цьому регіоні США організації Популістської партії очолювали саме пастори місцевих громад євангелічних деномінацій. На думку Дж. Кріча, для багатьох популістів Півдня першоджерелом їх політичної програми стала саме система поглядів, яка базувалася на цінностях американського протестантизму. При цьому «... євангелічні ідеї щодо політики, демократії, економіки, взаємин між класами, раси і гендеру, не лише сформували популістський проект для реформ, але ... мотивували популістів ставити обов'язок щодо Бога над вірністю партії... для того, щоб відновити те, що вони вважали даною Богом американською системою економічної і політичної свободи». Ці «євангелічні» популісти Півдня керувалися ідеалами «Джефферсонівської демократії» – економічної незалежності на особистому рівні, вільного підприємництва, свободи совісті, і вважали, що будь-яка «концентрація» – населення (через урбанізацію), багатства, політичної влади чи керівництва у протестантських деномінаціях веде до «тиранії».

Формування нової партії – Популістської – відбулося протягом 1890 – 1892 рр. Важливою віхою у цьому процесі став з'їзд фермерських організацій південних штатів у м. Окала (штат Флорида) у грудні 1890 р. У ньому також узяли участь делегати деяких фермерських та робітничих спілок Півночі та Заходу. Одночасно у місті відбувся і з'їзд союзу «кольорових» фермерів. Частина учасників з'їзду виступила з ініціативою організації нової партії. Більшість делегатів зборів в Окала підтримала низку програмних пропозицій та вимог, частина яких незабаром стала основою програми популістської партії. Зокрема, з'їзд підтримав пропозицію запровадження нижчих тарифів на залізничні перевезення, жорсткішого регулювання роботи залізниць. З'їзд (хоча і у не надто конкретних формулюваннях) запропонував відновити федеральний податок на доходи, при цьому за прогресивною шкалою, і підтримав пропозицію щодо запровадження «вільного срібла» (про цю ідею докладніше йтиметься далі). Учасники конференції в Окала виступили за прямі вибори сенаторів. Важливою для інтересів фермерів була ідея створення, за федеральні кошти, спеціальних складів, де фермери могли б зберігати зерно в очікування сприятливих цін на нього.

Певну участь в організації Популістської партії узяла також низка профспілок, чії вимоги вплинули на формування її програми. Проте загалом сильні об'єднання профспілок, такі як Американська федерація праці (АФТ), Орден лицарів праці та інші, виходили з того, що Популістська партія є перш за все організацією фермерів, обстоює їхні інтереси, які із інтересами робітництва збігаються не у всьому. Тому для профспілкових лідерів йшлося про можливості співпраці із популістами, але не про масштабне залучення до діяльності новоствореної партії.

У преамбулі першої програми Народної партії, прийнятій на з'їзді в Омасі, декларувалося, що «плоди праці мільйонів нахабно вкрадені для того, щоб збудувати колосальні статки для небагатьох, безпрецедентні в історії людства, власники яких зневажають Республіку і загрожують свободі». Багатство повинно належати тим, хто його створює. При цьому, констатувалося у програмі, міській та сільській

«працюючий люд» має однакові інтереси та тих самих ворогів. Головним же ворогом трудящих (народу) поставали залізничні компанії. «Або залізничні компанії будуть володіти народом, або народ буде володіти залізницями» – проголошували популісти. Омахська програма Народної партії містила вимогу націоналізації залізниць, а також телеграфних і телефонних компаній та пошти. Земля і природні ресурси визначалися як «спадщина народу», яка не може бути приватизована зі спекулятивними цілями. Популісти вимагали повернути державі «надлишок» земель, якими володіють залізничні компанії і монополії; землю має тримати лише той, хто фактично на ній проживає. Висувалася також вимога заборонити володіти землею іноземцям, а ту землю, що вже перебуває у їхній власності – повернути державі.

Стосовно фінансової системи, програма Популістської партії містила наступні положення: запровадження прогресивного податку; запровадження національної валюти, яку випускав би лише уряд; запровадження «срібного долара» та швидке збільшення обігових коштів; створення урядових поштово-ощадних банків; скорочення рівня зборів до державного бюджету та бюджетів штатів; припинення надання державних субсидій приватним корпораціям.

Популісти пропонували встановити пенсії для ветеранів армії та флоту, і водночас скасувати постійну найману армію, існування якої, на їхню думку, суперечило американській конституції та загрожувало свободі. Народна партія пропонувала обмежити перебування на посаді президента та віце-президента одним терміном, запровадити прямі вибори сенаторів, яких тоді призначали законодавчі органи штатів, забезпечити таємне голосування та чесний підрахунок голосів, надати право законодавчої ініціативи безпосередньо громадянам, а також запровадити процедуру ухвалення законів через референдум.

Популісти виступили за скорочення робочого дня, за жорстке дотримання вже існуючого 8-годинного часу праці в державних установах. Крім цього, вони обстоювали заходи з обмеження еміграції, оскільки, на їхню думку, потоки пауперів та злочинців з усього світу підривали рівень заробітків «корінних» американців.

З нашого погляду, у цілому програма Популістської партії поєднувала декілька «кластерів» (груп) різнопланових вимог. Її стрижнем можна вважати ідею націоналізації монополій, соціалістичну за своїм характером. Суголосною вимогам робітничих партій була теза про необхідність скорочення робочого часу. Частина положень популістської програми мала радикально-демократичний або антикорупційний характер. Зрештою, можна вказати і на певні суто популістські, у сформульованому вище значенні, риси програми Народної партії. На нашу думку, доволі популістський характер мала її риторика, що змальовувала соціальну нерівність, поділ на багатих і бідних у категоріях «крадіжки», «пограбування», взаємин «крадіїв» – багатіїв – та «окрадених» – народу, а політичні впливи монополій визначала як «змову». У виборчій програмі популістів на президентських виборах 1892 р. йшлося про «величезну змову проти людства, організовану на обох континентах, що швидко поширюється світом. Якщо вона не зустріне опору і не буде знищена негайно, то призведе до жахливих соціальних вибухів, знищення цивілізації і встановлення абсолютної деспотії». Критикуючи дві головні американські партії, популісти схильні були визначати широкі зв'язки останніх із бізнесом як «змову» проти народу, зраду його інтересів. Повернути владу до рук «простих людей» (“plain people”) – так звучало політичне кредо Популістської партії. Суголосним поглядам багатьох сучасних популістів є її негативне ставлення до масової еміграції до США, таврування новоприбулих переселенців як «голоти» та «злочинців», що шкодять інтересам простих американців. Поруч із цим варто, вочевидь, поставити і вимогу націоналізації земель, що належать іноземцям, заборону для останніх володіти землею у США.

Варто спеціально зупинитися на питанні про т.зв. «вільне срібло», яке у певний момент набуло надто важливого значення у політичній діяльності популістів. У

період, про який йдеться, у Сполучених Штатах діяло правило золотого стандарту, згідно з яким вартість доларових банкнот забезпечувалася певною кількістю золота з державного золотого запасу. В умовах зростання економіки та збільшення національного багатства підтримання золотого стандарту вело до дефляції, поступового подорожчання національної валюти. Відтак кредити (а чимало фермерів мали значні борги), зберігаючи номінальну вартість, ставала насправді дорожчими. Банкіри могли збільшувати свій реальний капітал, просто притримуючи банкноти. При цьому загальний дефіцит обігових коштів дуже ускладнював отримання кредитів, фактично давав кредиторам можливість диктувати позичальникам свої умови. Популісти натомість пропонували, щоб американська валюта забезпечувалася і золотом, і сріблом, при їхньому співвідношенні 1 до 16. Це мало створити гнучкий обмінний курс, водночас усунути можливість для спекуляцій чи обміну паперових грошей на цінні метали. Вони також вимагали, щоб уряд випустив достатню кількість обігових коштів, забезпечених сріблом (не менше 50 доларів на особу). Це мало б полегшити становище боржників, у першу чергу фермерів, зробити кредити доступнішими. З іншого боку, «вільне срібло», безперечно, спричинило б інфляцію. У цьому не були зацікавлені наймані робітники у містах, банки. Прибічники золотого стандарту наголошували на важливості стабільності національної валюти, у тому числі і для її привабливості для міжнародної торгівлі. За визначенням В. Согріна, у разі запровадження «вільного срібла» йшлося б у кінцевому рахунку про державні дотації для фермерів, ціною знецінення національної валюти. При цьому загалом у програмі Популістської партії питання про «вільне срібло» ніколи не висувалося на перший план. Г. Куропятник вказує на зв'язки деяких лідерів партії (Г. Таубенека, Дж. Уівера) з Американською лігою біметалістів, яка об'єднувала, зокрема, і власників срібних копалень у західних штатах, вочевидь зацікавлених у ширшому застосування срібла.

У грудні 1894 р. на конференції у Сент-Луїсі радикальне крило Популістської партії, всупереч опору консервативних лідерів, добилося включення до її програми нових вимог: обмеження розміру статків, у тому числі земельних ділянок, що отримані у спадщину; скасування системи судових приписів та припинення практики застосування армії для придушення страйків; передача у громадську власність та державне управління всіх монополій, «у продукції та діяльності яких зацікавлений народ».

Критично важливою для Популістської партії стала президентська кампанія 1896 р. Уперше популістський кандидат – Дж. Уівер – балотувався у президенти у 1892 р., здобувши близько 1 мільйона (приблизно 10 % їх загальної кількості) голосів виборців. На своєму з'їзді у 1896 р. Демократична партія, прагнучи до розширення електоральної підтримки та перемоги на президентських виборах, що наблизилися, ухвалила нову програму, яка мала низку спільних із популістською платформою положень. Вона, зокрема, передбачала запровадження прогресивного податку на доходи, скасування випуску банкнот приватними банками, урядовий контроль над дотриманням антитрестовського законодавства, нагляд над залізничними компаніями. Як і популісти, демократи засудили застосування військ проти страйкарів та системі судових приписів. Більшість делегатів підтримала ідею запровадження «вільного срібла» (це призвело до розколу на з'їзді, який залишили прибічники збереження золотого стандарту). Кандидатом у президенти від Демократичної партії став 36-річний У. Дж. Брайан, який у яскравій промові, виголошеній на з'їзді, таврував «захланні монополії» та закликав не допустити, щоб людство «розіп'яли на золотому хресті». Ця його фраза швидко стала надзвичайно популярною та багато разів цитувалася у пресі. При цьому У. Брайан, у цілком, з нашого погляду, популістській манері наголошував на значенні «села», фермерів для цілої Америки, певною мірою протиставляючи переважно сільські регіони та міста.

Усвідомлюючи, що самостійно виграти президентські вибори неможливо, части-

на популістів (перш за все керівництво) виступила з ідеєю підтримки У. Брайана. При цьому демократи кандидатом у віце-президенти висунули А. Сьюелла, банкіра, власника залізничної компанії, з точки зору більшості популістів постать одіозну та неприйнятну. У Народній партії почалося напружене протистояння між тими, хто закликав підтримати У. Брайана (а демократи вимагали і обов'язкової підтримки кандидатури А. Сьюелла) та противниками такого рішення. Г. Куропятник вказує на конфіденційну координацію дій керівництва Народної партії та У. Брайана, їх спільне намагання зробити питання про «вільне срібло» ключовим у виборчій кампанії. Подібну думку висловлював і американський дослідник популізму Л. Гудвін, який писав про «тіньовий рух», прихований за темою «срібного долара». Г. Д. Ллойд, активіст Народної партії та водночас діяч робітничого руху, порівнював місце «вільного срібла» у президентській кампанії 1896 р. із зозулею, яка викинула інші «політичні яйця» зі старанно збудованого «популістського гнізда» У липні 1896 р. з'їзд популістів підтримав кандидатуру У. Брайана, але при цьому партійним кандидатом у віце-президенти затвердив Томаса Вотсона, конгресмена з Джорджії, авторитетного партійного активіста. У партії розгорнувся гострий конфлікт, що загрожував їй руйнуванням. Надзвичайно напруженою була і сама президентська кампанія. Прибічники республіканського кандидата У. Мак-Кінлі прагнули зобразити У.Брайана як демагога, вождя охлократії, ледь не соціаліста, а «вільне срібло» – як захід, що загрожуватиме країні економічним крахом.

Популістська партія сформувалася на основі численних фермерських союзів, які об'єднували велику кількість дрібних та середніх землевласників, перш за все у південних і західних, та, менше, у північних штатах. Створені для захисту інтересів фермерів, фермерські альянси скоро виявилися впливовою силою політичного життя у сільськогосподарських регіонах США. Важливим чинником організації та формулювання програми Популістської партії став антимонopolний рух, зокрема, рух «націоналізаторів». Свій внесок у діяльність партії зробили феміністські активістки. На Півдні до витоків ідеології та діяльності популістів можна віднести традиційну систему поглядів (світоглядну систему) частини провідників місцевих громад деяких євангелічних деномінацій. На визначення програми Популістської партії істотним чином вплинув профспілковий рух, що обстоював права робітників. На загал можна говорити про Популістську партію як організаційне ядро, чи більш-менш організований «спільний вектор» низки різномірних реформаторських рухів, які набули впливу у США наприкінці XIX ст.

Програма Народної партії поєднувала у собі вимоги реформ соціалістичного (чи, точніше, у дусі засад державного капіталізму) характеру (націоналізації монополій, вдосконалення трудового законодавства тощо), захисту інтересів фермерів, запровадження елементів прямої демократії, зміни фінансової системи, а також заходів, спрямованих на обмеження імміграції.

Агітаційній риторичі популістів були властиві «конспірологічні» і, подекуди, англофобські та антисемітські мотиви. Проте антисемітизм не вплинув на формування програми Народної партії. З нашого погляду, американських популістів (прибічників та активістів Популістської партії) кінця XIX ст. з популістськими партіями та рухами XX ст. поєднує низка моментів. Один з них – схильність до протиставлення «народу» (як більшості, що працює) верхівці, «еліті», яка змовилася і обманує та експлуатує «народ». Також популістським можна вважати негативне ставлення до «чужинців» – новоприбулих до Сполучених Штатів іммігрантів. Надмірне значення, яке у певний момент Народна партія почала надавати одному з положень своєї програми (запровадження т.зв. «срібного долара»), теж має, як видається, риси популістської методики «простих рішень». Близькими сучасним популістам є і вимоги розширення елементів прямої демократії у загальному механізмі ухвалення політичних рішень (хоча вони, безперечно, самі по собі не є визначальними для популізму). Загалом же, з нашого погляду, Популістська партія

виступила як радикально-реформаторська організація, «політичний авангард» широкого реформаторського руху, яка часто вдавалася до популістської риторики та системи аргументації. Її порівняно швидкий занепад і згодом ліквідацію зумовило поєднання цілої низки політичних та соціально-економічних чинників. При цьому у XX ст. деякі з вимог популістів були, зрештою, реалізовані.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гиленсон Б. Роман Э. Беллами «Взгляд назад» и его роль в литературной и общественно-политической борьбе в США / Б. Гиленсон // Американский ежегодник. 1972. – М.: Наука, 1972. – С. 41-62..
2. Год Н. Двopтiйна система США та популістський рух наприкінці XIX – на початку XX століття: проблема політичної трансформації / Н. Год // Історична пам'ять. – 2012. – № 27. – С. 117-127.
3. Куропятник Г. Фермерское движение в США. От грейнджеров к Народной партии. 1867 – 1896. / Г. Куропятник. – М.: Наука, 1971. – 439 с.
4. Согрин В. Идеология в американской истории. От отцов-основателей до конца XX века / В. Согрин – М.: Наука, 1995. – 456 с.
5. Creech J. Righteous Indignation. Religion and the Populist Revolution. Introduction. – University of Illinois Press. Urbana and Chicago, 2006. – P. XVIII.
6. Goodwyn L. The Populist Moment. A Short History of the Agrarian Revolt in America. – Oxford University Press, 1978.
7. Mary Jo Buhle. Women and American Socialism. 1870 – 1920. (Urbana University of Illinois Press, 1983). (excerpt). – P/ 1-2/6. [Electronic resource] : available at: <http://laborhistorylinks.niu.edu> >...labor.MaryJoBuhle.pdf. (Accessed 20 February 2015)
8. United States History. Volume 2. Section 3.2. National Politics and the Populist Party [Electronic resource] : available at: <http://2012books.lardbucket.org>. – P. 4/18. (Accessed 20 February 2015)
9. United States History. Volume 2. Section 3.2. National Politics and the Populist Party [Electronic resource] : available at: <http://2012books.lardbucket.org>. – P. 7/18. (Accessed 20 February 2015)

REFERENCES:

1. Gilenson, B. (1972) 'Roman E. Bellami «Vzglyad nazad» i ego rol' v literaturnoy i obshchestvenno-politicheskoy bor'be v SShA' [Roman E. Bellami «Looking Backward» and its role in the literary and political struggle in the United States] In *Amerikanskiy ezhegodnik [American Yearbook]*, Moscow, Nauka.
2. Hod, N. (2012) 'Dvopartiynna systema SShA ta populist's'kyy rukh naprykintsi 19 – na pochatku 20 stolittya: problema politychnoy transformatsiyi' [US two-party system and a populist movement in the late XIX - early XX century: the problem of political transformation] In *Istorychna pam'yat' [Historical Memory]*, Vol. 27.
3. Kuropyatnik, G. (1971) *Fermerskoe dvizhenie v SShA. Ot greyndzherov k Narodnoy partii. 1867 – 1896 [Farmers' movement in the United States. From the Grangers to the People's Party. 1867 – 1896]*, Moscow, Nauka.
4. Sogrin, V. Ideologiya v amerikanskoy istorii. Ot ottsov-osnovateley do kontsa 20 veka [Ideology in American history. From the Founding Fathers to the end of the twentieth century], Moscow, Nauka.
5. Creech, J. (2006) *Righteous Indignation. Religion and the Populist Revolution. Introduction*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
6. Goodwyn, L. (1978) *The Populist Moment. A Short History of the Agrarian Revolt in America*, Oxford University Press.
7. Mary Jo Buhle. *Women and American Socialism. 1870 – 1920*. (Urbana University of Illinois Press, 1983). (excerpt). – P/ 1-2/6. available at : <http://laborhistorylinks.niu.edu> >...labor.MaryJoBuhle.pdf. (Accessed 20 February 2015)
8. *United States History. Volume 2. Section 3.2. National Politics and the Populist Party*, available at: <http://2012books.lardbucket.org>. – P. 4/18. (Accessed 20 February 2015)
9. *United States History. Volume 2. Section 3.2. National Politics and the Populist Party*, available at : <http://2012books.lardbucket.org>. – P. 7/18. (Accessed 20 February 2015)

Киянка И. Б., кандидат политических наук, доцент, Львовский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при

Президенте Украины (Львов, Украина), E-mail: kiyanka@i.ua

История популистского движения в США конца XIX - начала XX века.

Аннотация. В контексте истории популистских движений невозможно обойти вниманием деятельность политической партии - Народной партии (The People's Party), игравшая важную роль в политической и общественной жизни США в последнее десятилетие XIX в. Она известна также под названием популистской партии («популистов»), широко применяемой и современниками, и в специальной литературе. (Термины «Народная партия» и «Популистская партия». Как влиятельная «третья сила» (после Республиканской и Демократической партий), Народная партия определенное время была участником острых политических соревнований, участвовала в президентских кампаниях. Важной особенностью социально-экономического развития США в десятилетие после завершения Гражданской войны была, в условиях общего масштабного экономического роста, урбанизации и промышленной модернизации, концентрация капиталов, формирования колоссальных состояний, невозможных ранее ни в Америке, ни в Старом Свете.

Агитационной риторике популистов были свойственны «конспирологические» и, иногда, англофобские и антисемитские мотивы. Однако антисемитизм не повлиял на формирование программы Народной партии. С нашей точки зрения, американских популистов (сторонников и активистов популистской партии) конца XIX в. с популистскими партиями и движениями XX в. сочетает ряд моментов. Один из них - склонность к противопоставлению «народа» (как большинства, работает) верхушке, «элите», которая сговорила и обманывает и эксплуатирует «народ». Также популистским можно считать негативное отношение к «чужакам» - новоприбывших в США иммигрантов. Чрезмерное значение, которое в определенный момент Народная партия начала предоставлять одному из положений своей программы (введение так называемой «серебряного доллара»), тоже имеет, как представляется, черты популистской методики «простых решений». Близкими современным популистам и требования расширения элементов прямой демократии в общем механизме принятия политических решений (хотя они, безусловно, сами по себе не являются определяющими для популизма). В целом же, на наш взгляд, Популистская партия выступила как радикально-реформаторская организация, «политический авангард» широкого реформаторского движения, которая часто прибегала к популистской риторике и системы аргументации.

Ключевые слова: популизм, популистское движение, идеология, кампания выборов.

Kiyanka I. B., PhD in political sciences, assistant professor, Lviv regional institute of public administration of the National academy of public administration under the President of Ukraine (Lviv, Ukraine), E-mail: kiyanka@i.ua

History of the populism movements on the XIX - XX century.

Abstract. In the context of the history of populist movements is impossible to ignore the activities of political parties - the People's Party (The People's Party), plays an important role in the political and public life of the United States in the last decade of the XIX century. It is also known as the Populist Party («populists»), a widely used and contemporaries, and in the literature. (The terms «People's Party» and «Populist Party.» As an influential «third force» (after the Republican and Democratic parties), the People's Party was a party to a specific time of intense political competition, participated in the presidential campaign. An important feature of socio-economic development of the United States in the decade after the Civil War was, in the context of a general scale of economic growth, urbanization and industrial upgrading, the concentration of capital, the formation of huge states, previously impossible nor in America, nor in the Old World.

Campaign rhetoric of populists were characterized by «conspiracy» and, sometimes, anglophobic and anti-Semitic motives. However, anti-Semitism did not affect the formation of the People's Party program. From our point of view, the American populists (supporters and activists of the populist party) the end of the XIX century. with populist parties and movements of the twentieth century. Excess value that at some point the People's Party began offering one of the provisions of its program (the introduction of so-called «silver dollar»), also has appeared to be features of populist methods of «simple solutions». A relatively modern requirements and populists are expanding elements of direct democracy in general mechanism of political decision-making (although they certainly do not in themselves is crucial for populism). In general, from our point of view, the populist party made a radical reformist organization «political vanguard» wide reform movement, which often resorted to populist rhetoric and argumentation system

Key words: *populism , populist movement , ideology, campaign election.*

УДК 321

Ключник Р. М.

кандидат політичних наук,
викладач кафедри політології, соціології та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
(Дніпропетровськ, Україна).
E-mail: ruslan-dne@yandex.ru

КРИЗА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються проблеми методології дослідження криз у політичній системі у контексті новітніх тенденцій розвитку соціально-гуманітарного знання. Розглянуто загальнологічні, загальнонаукові та спеціальні методи, які застосовуються політологами для дослідження даного явища. Доведено, що системний підхід істотно розширив обрії політичної теорії, оскільки вивів на перший план проблеми взаємодії структури суспільства та політичних інститутів, соціального середовища та центрів прийняття рішень. Показано евристичний потенціал синергетичної методології при дослідженні політичних криз.

Ключові слова: криза у політичній системі, методологія політологічних досліджень, політична система, системний підхід, синергетика, політична компаративістика.

Криза є важливим чинником розвитку політичної системи, причому її вплив може бути як негативним, так і позитивним. Вона може не лише гальмувати чи зупиняти розвиток політичної системи, але й надавати нових імпульсів, сприяти якісній трансформації політичних інститутів чи системи в цілому. Криза у сучасній політичній науці вже не розглядається як суто негативне чи небезпечне явище, вона є радше свого роду випробуванням, через яке проходить будь-яка система. Для дослідження цього складного і багато в чому суперечливого феномену слід сформулювати специфічний теоретико-методологічний інструментарій.

Метою даної статті є окреслити найважливіші методи, що застосовуються при дослідженні криз у політичній системі.

Даною проблематикою займалися, зокрема, бельгійські дослідники І. Пригожин та І. Стенгерс, американські політологи Д. Істон та Г. Алмонд, які фактично започаткували системний підхід у політологічних студіях, а серед вітчизняних учених – В. Горбатенко, К. Ващенко, С. Ставченко, Д. Кіслов та інші дослідники.

Вітчизняний дослідник Д. Кіслов слушно зазначає, що аналіз кризових явищ у системах управлінських соціально-політичних комунікацій повинен спиратися на багатофакторний, транзитологічний, інформаційний та системний підходи до оцінки й синтезу кризових проявів у всіх основних сферах сучасної діяльності людства [1, с.28]. Істотно важливою передумовою вибору дослідження криз є новітні тенденції розвитку соціально-гуманітарного знання. За сучасних умов на характер наукового дослідження суспільства вирішальний вплив чинить переорієнтація від монодисциплінарних, предметно-орієнтованих досліджень до міждисциплінарних, проблемно-орієнтованих. Методологія дослідження політичної кризи тісно пов'язана зі здобутками філософії, соціології, економіки та інших наук, але разом з цим, має і свою специфіку. Сучасний дослідник не повинен обмежуватися однією концептуальною схемою, натомість дотримувалися методологічного плюралізму.

Дослідження впливу кризи на політичну систему у міждисциплінарному ключі є ґносеологічним імперативом, що вимагає поєднання методів та дослідницьких підходів з різних наук. Так, слід наголосити на необхідності використання загальнологічних методів наукового пошуку: аналізу, синтезу, абстрагування, уза-

гальнення, індукції, дедукції, моделювання. Так, за допомогою аналізу визначаються окремі складові впливу політичної кризи на політичні процеси. Операції логічного синтезу на всіх етапах дослідження дають змогу об'єднувати результати дослідження різних тематичних блоків. Метод абстрагування дозволяє встановити найбільш типові загальні риси політичних криз на різних етапах розвитку системи. Операції індукції та дедукції дозволили, відповідно, формулювати висновки про збільшення впливу тих чи інших кризогенних факторів на політичні інститути і систему в цілому, залежно від ситуації у окремих державах на основі наявних емпіричних випадків та перевіряти зміст та значення даних емпіричних випадків для стійких теоретичних уявлень, що існують у сучасній політичній науці.

Метод сходження від абстрактного до конкретного (і навпаки – зворотного сходження) дає змогу пізнати кризу спочатку в найзагальніших, а з часом – більш поглиблено – у всіх конкретних характеристиках. На першому етапі пізнання дослідник бачить феномен кризи загалом, без конкретизації, не заглиблюючись у його варіації, без порівнянь. Таке бачення допомагає проникнути в сутність цього складного феномену. Компаративний метод дозволяє порівнювати особливості протікання кризових явищ на різних етапах розвитку політичної системи та у різних країнах.

Слід відзначити важливість методу прогнозування у дослідженні політичних криз. Як зазначає К. Ващенко, прогноз у сфері політики не стільки відіграє роль традиційного пророцтва, скільки є технологією, котра вказує, за яких умов і за допомогою яких засобів можна буде досягнути бажаного майбутнього [2, с.168]. Ефективне прогнозування політичних криз можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновіших даних. В.П. Горбатенко визначає основні принципи здійснення політичного прогнозування: гносеологічний, принцип випереджувальності подій, альтернативності, системності, синтетично-плюралістичний, синергетичний, принцип реактивності, рентабельності, безперервності, верифікації [3, с.72-83]. У нашому дослідженні метод прогнозування дозволив окреслити перспективи вирішення кризових явищ в умовах подальшої еволюції політичних систем низки країн.

Разом з тим слід використовувати й спеціальні наукові методи. Так, значну роль у дослідженні відіграє системний підхід, який істотно розширив обрії політичної теорії, оскільки вивів на перший план проблеми взаємодії структури суспільства та політичних інститутів, соціального середовища та центрів прийняття рішень. З іншого боку, ця концепція об'єднала в єдину модель державні (виконавчі, законодавчі і судові) та недержавні інститути (партії, громадські організації, засоби масової комунікації тощо), тобто макро- і мікроструктури політичного світу. Саме тому дослідження криз має спиратися на політико-системну теорію. Системний аналіз кризи у політичній системі передбачає вивчення проблеми в різних її аспектах; він виявляє компоненти чи елементи системи, її підсистеми, їх функціональне призначення.

Американський політолог Д. Істон одним з перших застосував системний підхід до аналізу політики. У своїх працях він взяв за зразок біологічні системи, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігаються як стабільні системи. Система зазнає впливу середовища й сама активно впливає на нього для самозбереження і розвитку. Політична система, на думку дослідника, подібна до біологічних систем й існує в навколишньому середовищі, яке складають інші суспільні системи – економічна, соціальна, духовно-екологічна, правова тощо. Водночас політична система якісно відрізняється від інших суспільних систем наявністю певних кордонів між нею та її оточенням. Основною одиницею аналізу політичної системи у зв'язку з цим вчений визначив взаємодію (interaction). Відтак, завдання політичної науки, за Д. Істоном, полягає у вивченні обмінів між системою та її оточенням, стабілізуючих і дестабілізуючих чинників самого існування та функціонування політичної системи. Відповідно до цієї моделі механізм функціонування політичної системи включає

чотири фази. По-перше, це «вхід», вплив зовнішнього середовища (соціального, природного) на політичну систему у формі вимог і підтримки. Наприклад, це може бути вимога громадян щодо розширення можливостей політичної участі або зміни політичного курсу, соціальної політики тощо. По-друге, «конверсія» соціальних вимог на загальнообов'язкові рішення, що є певною реакцією уряду. По-третє, це «вихід», прийняття рішень та їхня реалізація у формі практичних акцій. І нарешті, по-четверте, вплив результатів діяльності уряду на зовнішнє середовище через «зашморг зворотного зв'язку». Політична система є «відкритою системою», що одержує постійні імпульси від навколишнього середовища. Її основною метою є збереження стабільності системи за допомогою адаптації і пристосування до середовища [4, р.32-33].

Концепцію Д. Істона розвинув Г. Алмонд, виокремивши три рівні, пов'язуючи групи функцій макросистеми з діяльністю окремих інститутів і груп, включених у системну організацію як її елементи. Першим є рівень процесу, пов'язаний із «входом», тобто із впливом середовища на політичну систему. Це проявляється у здійсненні політичними інститутами певних функцій: 1) артикуляції інтересів (групові об'єднання); 2) агрегування інтересів (партії); 3) вироблення політичного курсу (парламент); 4) здійснення політики (виконавча влада); 5) арбітражу (суди).

Взаємодія соціального середовища з інституційною системою, таким чином, становить динаміку політичного процесу. На тому ж рівні в концепції Г.Алмонда відбувається «конверсія» інтересів індивідів і груп у відповідні рішення та дії державних органів. Викладена класична концепція дає змогу ідентифікувати кола політичних інститутів які можуть стикатися з кризами: в рамках нашого дослідження це парламент, система виконавчої влади і органи влади на місцях.

На другому, системному рівні відбувається адаптація суспільства до політичної системи, від якої залежать перспективи її стабільного відтворення або навпаки, дестабілізації. По-перше, це функція соціалізації індивідів до політичних стандартів і цінностей, пов'язана із соціальними інститутами церкви, родини й освіти. По-друге, це функція рекрутування прихильників або супротивників системи, активних і пасивних громадян. По-третє, це функція політичної комунікації, що забезпечується завдяки інформаційній, пропагандистській роботі ЗМІ та інших організацій. Політичні кризи на рівні функцій виходять за рамки окремого інституту і набувають системного виміру.

На рівні управління вирішуються завдання, пов'язані з управлінням колективними ресурсами суспільства. По-перше, це концентрація ресурсів, як це відбувається, наприклад, із збором податків; по-друге, це структурне регулювання (перекидання ресурсів з одних соціальних сфер і галузей економіки в інші), і нарешті, по-третє, це розподіл ресурсів (виплата соціальної допомоги та пенсій, організація економічних заходів тощо). Далі, так само як і в моделі Д. Істона, діє принцип зворотної петлі, оскільки регулювання суспільних ресурсів повинне певним чином змінити соціальне середовище, що в підсумку підсилить або послабить підтримку політичної системи. Таким чином, концепція Г. Алмонда допомагає розкрити функції політичної системи, які найчастіше стикаються з кризами, виокремивши три основних типи: легітиміційні, ціннісні та комунікативні кризи [5, р.394-395].

Таким чином, політичну систему можна визначити як цілісну та впорядковану сукупність політичних інститутів, політичних зв'язків, процесів і принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, юридичним, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям народу. Структуру політичної системи можна виразити у вигляді таких підсистем: 1) інституційна підсистема, що складається з різних державних і суспільно-політичних інститутів і неполітичних організацій; 2) комунікативна підсистема, що являє собою сукупність відносин і принципом взаємодії, що складаються як усередині політичної системи, так і між її підсистемами; 3) нормативна підсистема,

що виступає як сукупність різних політико-правових норм та інших засобів регулювання взаємозв'язків між суб'єктами політичної системи (конституція, закони, нормативні акти, етнічні традиції і звичаї, мораль тощо); 4) культурно-ідеологічна підсистема, що включає в себе сукупність політичних поглядів, теорій і концепцій, політичну і правову культуру; 5) функціональна підсистема, що поєднує способи реалізації влади, які визначають характер взаємовідносин влади і громадянського суспільства, способи підтримки його єдності і цілісності.

У своїй динаміці політична система проходить етапи конституювання, функціонування, розвитку і розпаду. Конституювання здійснюється не тільки одноразово (шляхом перемоги на виборах, проведення референдуму, заснування нових органів публічної влади), а й постійно: визнання громадянами політичної системи (відкрите або приховане, добровільне або вимушене). Стадія конституювання слугує передумовою для подальших етапів політичного процесу. На стадії функціонування політичні інститути і функції оновлюються і відтворюються. Тут важливу роль відіграє наступність цінностей, нормативно-правових приписів, політичних традицій тощо. Складовими розвитку політичної системи є: 1) забезпечення стабільності суспільства; 2) пристосування до умов, що змінюються; 3) перехід від примітивних систем до більш універсальних. Існування політичної системи припиняється, коли внаслідок кризи руйнується механізм її функціонування і відтворення. У такому випадку система переходить до стадії розпаду і конституювання нової системи.

Політична система зазнає впливу численних факторів, що зумовлюють її розвиток. Їх можна умовно поділити на внутрішні і зовнішні. Внутрішні фактори пов'язані із зміною рівня узгодженості роботи політичних інститутів, зростанням чи зниженням ефективності функціонування окремих підсистем, зміною характеру взаємодії політичної системи із середовищем тощо. До зовнішніх можна віднести соціальні фактори (діяльність громадських організацій, релігійних громад, роботу агентів соціалізації, зокрема, системи освіти), демографічні (зміна гендерного, вікового, етнічного складу населення), економічні (зростання чи зниження ВВП на душу населення, динаміка ІРПП, рівень зайнятості та безробіття, зміни структури господарства країни чи регіону). Нарешті, до зовнішніх чинників розвитку політичної системи може бути діяльність іноземних держав (співробітництво, конфронтація, шпигунство, військове вторгнення). Потужним чинником розвитку політичної системи є також глобальні процеси: глобалізація управління, формування системи мондіалізму, формування глобальних мереж тощо. На нашу думку, є неможливим створити вичерпний перелік чинників розвитку політичної системи, втім, варто зазначити, що криза у політичній системі, виникаючи під дією низки факторів, перетворюється на самостійний чинник розвитку системи.

Отже, системний підхід при дослідженні політичних криз застосовується на макро- та мікрорівні. З точки зору мікрорівня кожен політичний інститут являє собою самостійну, цілісну, відкриту, динамічну систему, що відповідає всім ознакам складних систем. Так, парламент, виконавча влада чи місцеве самоврядування мають складну структуру, виконують численні функції та постійно взаємодіють із зовнішнім середовищем. За такої інтерпретації функціонування кожного інституту є подібним до функціонування політичної системи (моделі «чорного ящика» Д. Істона). Наприклад, парламент, отримуючи із зовнішнього середовища ресурси і запити, за допомогою законодавчого процесу генерує нормативно-правову базу, яка у подальшому імплементується; зворотній зв'язок у даному випадку реалізується шляхом виборів. Макрорівень системного підходу використовується при дослідженні кризових явищ, що виходять за рамки конкретного інституту. Легітимізаційні, комунікативні процеси, а також процес індоктринації політичних цінностей пронизують усю систему, забезпечуючи її стале функціонування та розвиток. Відтак, їх порушення призводить до кризи системного масштабу.

Евристичний потенціал системного підходу доповнюється використанням структурно-функціонального методу. Структурно-функціональний метод є однією з найважливіших форм застосування системного підходу в дослідженні політичних явищ і процесів. Суть його полягає у розділенні складного об'єкта на складові частини, у вивченні зв'язків між ними та у визначенні притаманних їм специфічних функцій. Структурно-функціональний метод у даному дослідженні дозволив виокремити складові політичної сфери та дослідити їх функціонування в умовах кризи. На основі структуризації функцій політичної системи було виокремлено три основні типи політичних криз системного масштабу: легітимаційні, ціннісні та комунікаційні.

Аналізуючи політичні кризи, варто звернутися й до синергетичного підходу, який було запроваджено у суспільні науки завдяки бельгійським ученим І. Пригожину та І. Стенгерс. Відмінність синергетичного підходу від традиційних світоглядних парадигм полягає передусім у тому, що синергетика дає досліднику можливість за допомогою свого категоріального апарату виробити механізми для системного впливу на політичну систему і підвищити точність прогнозу розвитку системи, її поведінки у певному часовому проміжку [6, с.266]. Синергетика виходить з того, що в реальному світі лінійний характер процесів і стан рівноваги домінують не завжди. Слід враховувати складність і непередбачуваність розвитку інститутів та систем. Політичну кризу синергетика тлумачить як точку біфуркації, тобто момент якісної зміни стану системи, що відбувається при зміні зовнішніх та внутрішніх параметрів та обумовлена її власним нелінійним законом розвитку.

Проблематика політичної кризи може бути описана за допомогою аттракторів – специфічних структур, які породжуються у процесі розвитку нелінійної системи. Атрактор – це динамічна система, область, до якої притягуються всі можливі відхилення траєкторії системи на стабільній ділянці її руху. Мовою аттракторів у суспільних науках можна описати явища прогнозованості та принципової непрогнозованості, систематизувати відомості про розвиток нелінійної системи, у тому числі політичної. Прикладами аттракторів можуть бути харизми політичних лідерів, які є тими неочікуваними компонентами системи, що збирають навколо себе важливі її елементи, втягують їх до руху, боротьби за владу, надають системі певні імпульси нестабільності і нерівноважності [7, с.501]. Слід зазначити, що у синергетиці криза розглядається як закономірний феномен, який виявляє дефекти системи чи інституту і дає поштовх до розвитку.

Метод ретроспективного аналізу здавна використовується в політології та інших суспільних науках і допомагає вивченню політичних явищ у їх послідовному часовому розвитку, виявленні зв'язків минулого, теперішнього й майбутнього. Його застосування дозволило адаптувати до завдань політологічного дослідження наявні історичні дані щодо трансформацій політичних систем та встановити ключові розбіжності між особливостями перебігу кризових явищ на етапах конституювання, функціонування та розвитку різних політичних систем.

Що ж стосується власне політологічних методів, то слід передусім назвати метод аналізу документів, завдяки якому проводилася обробка першоджерел, у тому числі нормативно-правових актів, промов та інтерв'ю політичних діячів, у яких міститься актуальна інформація, необхідна для дослідження політичних криз. Так, було проаналізовано, зокрема, конституції низки держав, у тому числі й України, а також заяви представників влади. Крім того, було піддано обробці статистичні дані, що фіксують кількісні показники, наприклад, рівень довіри громадян до політичних інститутів або ступінь доступу населення до послуг «електронної демократії».

Варто також підкреслити значення інституційного підходу. Дослідження політичних інститутів та закономірностей їх розвитку уможливило всебічне дослідження інституційних криз. В рамках нашого дослідження ми обмежилися дослідженням кризових процесів всередині органів державної влади та місцевого

самоврядування, оскільки неурядові інститути (політичні партії, громадські організації, фінансово-промислові групи тощо), на нашу думку, мають бути предметом окремих досліджень.

Важливим інструментом набуття нових знань щодо предмета дослідження став компаративний метод. Він сприяв виявленню актуального змісту близьких теоретичних понять шляхом їх співставлення (наприклад, кризи та конфлікту, лояльної та антисистемної опозиції, легальності та легітимності тощо). За допомогою даного методу проводиться аналіз емпіричних даних, що стосуються кризових процесів у різних країнах. Також шляхом порівняння формулюються основні відмінності у перебігу криз в умовах конституювання та функціонування і розвитку політичної системи. Компаративістика у дослідженні політичних криз застосовується, зокрема, для порівняння різних підходів до бачення ролі кризи у розвитку системи.

Враховуючи потужний евристичний потенціал компаративістики, слід підкреслити, що вона дозволяє зрозуміти те чи інше явище, спочатку вивчивши його як окремий випадок (case study), а потім пов'язати з певною загальною тенденцією. Метод case study уможливорює накопичення емпіричного матеріалу з метою його подальшого аналізу, обробки і узагальнення; за його допомогою було розглянуто численні приклади виникнення, розвитку і вирішення політичних криз у різних політичних системах.

Комплексне застосування вищенаведених підходів та методів вирішальним чином вплинуло на розкриття у якомога повній мірі сутності та специфіки впливу політичних криз на інститути та системи, а також сприяло формуванню достатньо обґрунтованих висновків та наукових положень. Однак головною методологічною умовою вивчення кризових явищ є наукова об'єктивність та нейтралітет, тобто дистанціювання від політичних й ідеологічних уподобань, що дозволяє отримувати максимально достовірні знання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Кіслов Д. Системність криз та кризи управлінських систем / Д. Кіслов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 2. – С. 23-29.
2. Ващенко К. Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу / К. Ващенко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 165-172.
3. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
4. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / D. Easton. – New York : John Wiley and Sons, Inc., 1965. – 507 p.
5. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // The Journal of Politics. – 1956. – Vol. 13, No. 3. – pp. 391-409.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс / пер. с англ. ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
7. Ставченко С. В. Проблеми застосування синергетичного підходу при дослідженні політичної кризи / С. В. Ставченко // Гілея. – 2010. – Вип. 38. – С. 498-505.

REFERENCES:

1. Kislov, D. (2013) 'Systemnist' kryz ta kryzy upravlins'kykh system' [Systemness of crisis and crisis managerial systems] In *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of State Administration under the President of Ukraine], № 2, pp. 23-29.
2. Vashchenko, K. (2007) 'Osnovni formy i pryntsypy doslidzhennya politychnoho analizu y prohnozu' [The basic forms and the principles research political analysis and forecasting] In *Politychnyy menedzhment* [Political management], № 1, pp. 165-172.
3. Horbatenko, V. P. (2006) 'Politychne prohnozuvannya: teoriya, metodolohiya, praktyka' [Political Forecasting: Theory, methodology, practice], Geneza, Kyiv.
4. Easton, D. (1965) *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, Inc., New York.
5. Almond, G. A. (1956) 'Comparative Political Systems' In *The Journal of Politics*, Vol. 13, № 3, pp. 391-409.

6. Prigozhin, I. (1986) *Poryadok iz khaosa : Novyy dialog cheloveka s prirodoy* [Order out of chaos : the new dialogue of man with nature], Progress, Moscow.

7. Stavchenko, S. V. (2010) 'Problemy zastosuvannya synerhetychnoho pidkhodu pry doslidzhenni politychnoi kryzy' [Problems of application of synergetic approach at research of political crisis] In *Gileya*, Vyp. 38, pp. 498-505.

Ключник Р. М., кандидат политических наук, преподаватель кафедры политологии, социологии и гуманитарных наук Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля (Днепропетровск, Украина), E-mail: ruslan-dne@yandex.ru

Кризис в политической системе: проблемы методологии исследования.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы методологии исследования кризисов в политической системе в контексте новейших тенденций развития социально-гуманитарного знания. Рассмотрены общелогические, общенаучные и специальные методы, используемые политологами для исследования данных явлений. Доказано, что системный подход существенно расширил горизонт политической теории, поскольку вывел на первый план проблемы взаимодействия структуры общества и политических институтов, социальной среды и центров принятия решений. Показан эвристический потенциал синергетической методологии при исследовании политических кризисов.

Ключевые слова: кризис в политической системе, методология политологических исследований, политическая система, системный подход, синергетика, политическая компаративистика.

Kliuchnyk R. M., PhD in political science, lecturer of the Department of political science, sociology and humanities, Dnipropetrovsk Alfred Nobel University (Dnipropetrovsk, Ukraine), E-mail: ruslan-dne@yandex.ru

Crisis in political system: problems of methodology of research.

Abstract. The main problems of crisis research methodology are considered. Logical, general scientific and special methods used by political scientists are considered.

In modern political science different methods are used. Gabriel Almond and David Easton used system approach. Easton's principal research interest was in elaborating a systems analytical approach as a central means of understanding how political systems operate.

Structural functionalism is a framework for building theory that sees society as a complex system whose parts work together to promote solidarity and stability. This approach looks at society through a macro-level orientation, which is a broad focus on the social structures that shape society as a whole, and believes that society has evolved like organisms. This approach looks at both social structure and social functions. Functionalism addresses society as a whole in terms of the function of its constituent elements; namely norms, customs, traditions and political institutions. A common analogy, popularized by Herbert Spencer, presents these parts of society as organs that work toward the proper functioning of the whole body. In the most basic terms, it simply emphasizes the effort to impute, as rigorously as possible, to each feature, custom, or practice, its effect on the functioning of a supposedly stable, cohesive system. For Talcott Parsons, structural-functionalism came to describe a particular stage in the methodological development of social science, rather than a specific school of thought. The structural functionalism approach can be considered as macrosociological analysis, with a broad focus on social structures that shape society as a whole.

Ilya Prigogine developed a synergetic one for political crises research. Synergetics is an interdisciplinary science explaining the formation and self-organization of patterns and structures in open systems. In the last few decades political crises have been studied not only in Western countries, but also in post-Socialist ones. The Polish scientist Piotr Sztompka explains the factors and consequences of crises and revolutions.

Key words: crisis in political system, methodology of political research, political system, system approach, synergetics, comparative political studies.

Конах В. К.

кандидат політичних наук,
докторант Національного інституту
стратегічних досліджень (Київ, Україна)
E-mail: konakh_v@ukr.net

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «МЕДІА-ПРОСТІР» В НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Анотація. Здійснено аналіз виникнення та еволюції поняття «медіа-простір» в науковій думці. З'ясовано, що осмислення поняття «медіа-простір» було започатковано в соціологічних та психологічних підходах, а в подальшому визначення цього поняття було здійснено через культурологічний, філософський, геополітичний та інші підходи. Визначено, що наявні підходи спільні у трактуванні медіа-простору, як складної системи, організованої за мережним принципом, а властива йому віртуальність, значною мірою трансформує систему комунікацій, змінюючи характер взаємодії в процесі інформаційного обміну, створення та передачі інформації. Запропоновано авторське інтегральне визначення поняття «національний медіа-простір».

Ключові слова: медіа-простір, мас-медіа, директ-медіа, нові мас-медіа, національний медіа-простір.

У сучасному світі інтенсивних інформаційних обмінів медіа-простір перетворився на важливу складову функціонування сучасного суспільства, адже він через всю сукупність каналів формування, передачі та зберігання інформації трансформує людську свідомість, спрямовуючи дію не лише на загальнолюдські ціннісні орієнтації, а й на специфічні прояви національних особливостей, культур тощо. Зростаюча роль медіа-простору в сучасному світі спричинила підвищений інтерес учених до вивчення цього феномену з наукової точки зору. Проте слід зауважити, що не зважаючи на те, що перші мас-медіа, а саме – газети виникли у XVII ст., аналізувати мас-медіа та їх впливи, як окремі наукові поняття, вчені почали лише під час Першої світової війни, у зв'язку зі стурбованістю щодо посилення ворожої пропаганди, а також розвитком реклами у повоєнні роки. А медіа-простір, як окремий науковий феномен, західними вченими почав осмислюватися лише у середині XX ст. В англomовній літературі поняття «медіа-простір» («media space») стало використовуватися з 1980-х рр. в дослідженнях, М. Маклюєна, а також Р. Стултса і С. Харрісона. В українській науковій думці термін «медіа-простір» було введено в науковий обіг у 90-х рр. XX ст., що передовсім пов'язано з тим, що це поняття нерозривно пов'язано з термінами «медіа» та «мас-медіа», а в українській науковій школі радянського періоду використовувався термін «засоби масової інформації», який є калькою з російського – «средства массовой информации»¹.

Водночас слід відмітити, що не зважаючи на те, що нині термін «медіа-простір» широко використовується у науковій літературі, на сьогодні відсутнє його однозначне трактування, що пов'язано з кількома чинниками. По-перше, поруч із поняттями «медіа-простір» використовуються інші терміни у якості синонімічних або близьких за значенням, зокрема «медіа-сфера», «інформаційний простір», «інформаційно-комунікаційний простір», «мас-медійний простір» тощо. При цьому найбільш вживаним залишається термін «інформаційний простір». Ще одним поняттям, яке іноді заміщає категорію «медіа-простір», є вельми популярне словосполучення «віртуальна реальність», яке використовують тоді, коли хочуть зробити акцент на тому міркуванні, що інформація, що циркулює в медіа-просторі, не завжди

І Деякі автори вважають, що він був уведений у вжиток відділом пропаганди ЦК КПРС у 1970-их рр., як дослівний переклад з французької мови («moyens d'information de masse»). А Б. Потятник виводить поняття ЗМІ ще із впровадженого сталінським режимом терміну «засоби масової інформації та пропаганди» (ЗМІП) [1, с. 19].

відтворює реальну дійсність. По-друге, відсутність загальноприйнятого визначення поняття «медіа-простору» пов'язано з тим, що до наукового осмислення сутності цього феномену зверталися представник різних наук. Зокрема, через соціологічний підхід визначення його змісту здійснювали В. Ліппман, Г. Лассвел, П. Лазарсфельд, Т. Піскун, Є. Юдіна, через психологічний підхід – М. Маклюен, Ж. Бодріяр, Є. Волкова, через культурологічний підхід – А. Аппадурі, М. Уотерс, Л. Зубанова, С. Кулібаба, через філософський підхід – Д. Рашкофф, Ф. Уебстер, В. Ільганаєва та інші автори. З ускладненням інформаційних відносин, здійснювалися спроби міждисциплінарного визначення поняття «медіа-простір» – зокрема, у роботах С. Грицай можна знайти його філософсько-культурологічне осмислення, а в роботах В. Бузина його системно-діяльне визначення. Проте, не зважаючи на значну кількість визначень поняття «медіа-простір», наразі залишається актуальним його інтегральне осмислення, зокрема з огляду на те, що він впливає на процес формування думок, позицій та здійснення суспільно-важливого вибору, не лише окремих осіб, а й значних груп людей, то ж потребує державного управління його розвитком та захистом, а відтак – уведення його у нормативно-правовий обіг задля прийняття відповідних законодавчих актів та керівних документів державної інформаційної політики на цьому напрямку.

З огляду на зазначене, предметом аналізу в цій статті є визначення поняття «медіа-простір» з позицій різних наукових підходів. Метою – з'ясування вагомих спільних характеристик при визначенні поняття «медіа-простір, задля формулювання його авторського інтегрального визначення.

Оскільки поняття медіа-простору нерозривно пов'язано з мас-медіа та їх діяльністю, в першу чергу необхідно звернутися до таких термінів, як «медіа» та «мас-медіа», які є ключовими в його розумінні. Поняття «*media*» (від лат. «*medium*» – посередник, засіб) набуває сучасного значення з середини XIX ст. та на початковому етапі позначає поширення повідомлень за допомогою особливих засобів зв'язку (пошти, телеграфу). На початку XX ст. до цього терміну долучають і газети у якості рекламного посередника. На сучасному етапі терміном «медіа» позначають усю сукупність каналів передачі та/чи зберігання інформації різних типів.

З огляду на форму, через яку медіа здійснюють комунікацію із споживачем інформації їх розділяють на «мас-медіа» і «директ-медіа». До директ-медіа (прямих медіа) відносять такі, які здійснюють пряму комунікацію із споживачем, до них відносяться пошта, телефон, факс та інші. Під «мас-медіа» («*mass media*» скорочена форма від «*media of mass communication*» – засоби масової комунікації) в науковій думці розуміють сукупність методів та засобів, за допомогою яких централізовані постачальники передають, розповсюджують та розподіляють інформацію та інші форми символічної комунікації численній, різномірній і географічно розсіяній аудиторії. Термін «мас-медіа» наразі застосовується також до організацій, які контролюють ці технології, наприклад, телевізійних каналів або видавництв.

Використання одним із перших терміну «*media*» в його сучасному тлумаченні приписують канадському вченому Маршал Маклюєну. Так, у його розумінні медіа це дуже широка категорія, яка включає в себе друковане слово, пресу, телефон, телеграф, радіо, кіно, телебачення, комікс, ігри, рекламні оголошення і навіть електрику [2, с. 14] тобто, все, що пов'язано з комунікаційною дією. Він вважав, що вплив медіа визначається не змістом інформації, а засобом її подання як таким. Основним же критерієм його класифікації виступав рівень залучення споживача інформації в процес комунікації. Оскільки основним результатом споживання інформації є видобування сенсу, він розрізняв мас-медіа, які подають інформацію в зручній формі, що не потребує додаткових зусиль для осмислення (гарячі мас-медіа) і незручній, яка потребує додаткових зусиль від споживача інформації (холодні мас-медіа). Так, телебачення, з огляду на зручну форму споживання інформації, є гарячим мас-медіа, натомість книги (особливо наукові), які потребують від читача максимальної ува-

ги і додаткового залучення уяви є некомфортними холодними носіями інформації. Водночас, в працях М. Маклюєна мас-медіа розглядаються не лише як засоби та канали передачі інформації, а в ширшому значенні – як посередники між людиною-суб'єктом і певним об'єктом надання інформації, які слугують розширенню можливостей сприйняття дійсності та властивостей людини: одяг – розширення шкіри, телебачення – розширення зору, динаміки – розширення слуху [2, с.28-29].

Відтак, на думку канадського вченого, *«медіа-простір – це спосіб розширення людини. Тобто розширення можливостей людини і в той же час звуження самого простору, доступність до перегляду та участі у подіях в різних куточках планети»* [2, с. 301]». А початкове призначення медіа-простору – це продукування та формування громадської думки, спосіб осмислення реальності, здійснення ефективної комунікації. Також вчений у свої роботах вказує на те, що розвиток технологій створює передумови для формування глобального медіа-простору та «перетворення комунікації у виробничу силу, що з необхідністю призводить до виходу за межі європейської соціокультурної системи і підпорядкування її новим глобальним тенденціям управління, пов'язаних з подоланням національно-державних кордонів та культурно-цивілізаційних процесів [3, с. 138]». За М. Маклюєном ці процеси призводять до перетворення людської спільноти в «глобальне село» і забезпечують контроль і програмування нового соціального порядку.

Таким чином М. Маклюєн став одним з перших вчених, який запропонував власне визначення поняттю «медіа-простір» і зробив це з позиції психологічного підходу, адже в центрі його дослідження стояв вплив на особистість, яку здійснює медіа-простір, як особлива форма психологічної реальності. Психологічні підходи до визначення поняття «медіа-простір» спостерігається в подальшому і в працях інших авторів, зокрема Жана Бодрієра, який у своїй роботі «Симулякри і симуляція», приділяючи увагу впливу на особистість мас-медіа, прийшов до висновку, що вони формують гіперреальність, яка не відповідає дійсності – відбувається витіснення реальності та заміщення її симулякрами – певними знаковими символами, які не мають відношення до базової реальності, а формують паралельну реальність. Мас-медіа, за таких умов це не просто сукупність технічних засобів для поширення змісту інформації, це система нав'язування моделей, тому мас-медіа посилюють демонстративну природу будь-якої політичної дії [4]. Оскільки людина оцінює події в залежності від способу їх подачі, через мас-медіа за допомогою симулякрів відбувається симуляція реальності. Так, для доведення своєї тези він, аналізуючи війну у В'єтнамі, констатував, «що війна була виграна одночасно обома сторонами: в'єтнамцями на землі, а американцями в електронному ментальному просторі...» [5, с. 7].

Поруч із психологічним підходом щодо визначення поняття медіа-простору розвивався соціологічний підхід, який перекликається із психологічним однак, має певну відмінність. Так, психологічний підхід, розглядаючи медіа-простір, як особливу форму психологічної реальності, що впливає на особистість, унаслідок чого відбувається процес зміни різних аспектів поведінки, мислення, емоційного стану і сприйняття людини в результаті контакту з джерелом інформації, концентрується на його впливі на конкретну особистість, натомість соціологія розглядає вплив медіа-простору на суспільство.

Зокрема, соціологи розглядають медіа-простір, як вищу форму розвитку соціальних комунікацій у суспільстві, а також, як особливу частину соціального простору, яка має здатність проектувати соціальні конструкції з опорою на специфічні, притаманні лише йому засоби (друковані та електронні ЗМІ). На початковому етапі, в соціології уявлення про медіа-простір формувалося через призму впливу мас-медіа, як окремого соціального інституту, на суспільні процеси, формування громадської думки, політичного іміджу тощо. У цьому контексті варто згадати наукові розвідки вчених-соціологів Валтера Ліппманна [6] та Гарольда Ласс-

велла [7], які ґрунтувалися на твердженні, що аудиторія зазнає потужного впливу мас-медіа, а їх влада над реципієнтами порівнювали з кулями чи наркотиками, що зумовило відповідні назви теорій «шприца» або «кулі» ². На зміну вищезазначених концепцій у 40-х рр. XX ст. була висунута теорія «обмеженого впливу». Її засновники американський та соціолог Паул Лазарсфельд під час контрольованих експериментів вивчали зміни мотивації солдатів, яким показували навчальні чи пропагандистські фільми. Дослідження засвідчили, що перегляд подібних фільмів не посилював їх мотивацію, тому у розвиток теорії «обмеженого впливу» було висунуто концепцію «лідерів думок». Продовжуючи свої дослідження П. Лазарсфельд, на основі вивчення чинників, що визначали точку зору виборців на одній із дільниць штату Огайо, з'ясував, що міжособистісні контакти набагато сильніше впливали на реципієнтів, а ніж мас-медіа [8] ³.

Проте, в подальшому соціологи довели, що між медіа-простором та суспільством існує прямий взаємозв'язок. Зокрема, український соціолог Т. Піскун визначив *медіа-простір*, як відкриту систему відносин виробників і споживачів масової інформації, яка завжди набуває форми тих соціальних і політичних структур, у рамках яких функціонує [9, с. 104]. Як зазначає російський соціолог Єлена Юдіна, «у сучасному світі засоби масової комунікації (ЗМК), або медіа, служать не тільки засобом передачі інформації, але і механізмом формування особливої реальності, яка формує картину світу за межами чуттєвого досвіду індивіда. Цей феномен, який виникає в результаті взаємодії ЗМК і аудиторії, можна визначити як «медіа-простір» [10]. Оскільки медіа-простір є соціальною системою, то всі його структурні елементи: теле-простір, радіо-простір, простір друку, Інтернет тощо взаємопов'язані і підкоряються загальним закономірностям розвитку цілого. Важливою ознакою сучасного медіа-простору в концепції Є. Юдіної є поява нової якості – відтворення людини соціальної, інтегрованої в соціальне простір. Адже події навколишнього світу, що відбираються і тиражуються мас-медіа, перетворюються на товар, призначений для обміну або продажу, у свою чергу виробництво масової інформації передбачає споживання виробленого товару, а суттю інформаційного споживання є відтворення людини соціальної, поглиблення і розвиток відносин індивіда з суспільством, інтеграція його в соціальний простір [10].

Таким чином в межах соціологічного та психологічного підходу медіа-простір розглядається, як особлива сфера відносин між людьми і спільнотами (індивідуумами та групами) в процесі збору, виробництва, розповсюдження та споживання інформації.

В культурологічному підході медіа-простір розглядають як частину символічного простору знаків, що призводить до визначення його як гіпертекстової структури. Зокрема, про медіа-простір як про особливу символічну сферу культури каже Арджун Аппадурай і Малком Уотерс. При цьому А. Аппадурай виділяє медіа-простір в один з п'яти культурно-символічних просторів-потоків (*landscapes*), у глобальному культурному потоці. Медіа-простір у А. Аппадурай отримує характеристики теку-
2 Для визначення впливу, які мас-медіа здійснюють на аудиторію, Г. Лассвелл запропонував модель 5 питань – хто повідомляє? що? по якому каналу? для кого? з яким результатом? Тим самим заклавши основи контент-аналізу. Окрім того, дав визначення трьох важливих соціальних функцій, які виконуються мас-медіа: контроль стану соціального середовища, формування суспільної реакції на події, передача культурних цінностей. Загалом, теорії «кулі» та «шприца» були реакцією на виникнення суспільства ізольованих індивідів, беззахисного перед медіа впливами в умовах урбанізації та індустріалізації та залишалися актуальними до кінця «великої депресії».

3 Інформацію спочатку оприлюднювали мас-медіа, а потім через впливових громадян, так званих лідерів громадської думки, вона передавалася іншим людям. Цей процес – передачі інформації (а також поглядів, думок, оцінок) і впливу на позиції та свідомість інших людей було названо двоступеневим потоком комунікації. А теорія, отримала назву «лідерів думок» – повідомлення, надіслане аудиторії, спочатку досягає лідера думки, а потім через нього інших членів даної групи.

чого, нестабільного простору, що є «будівельними блоками» тих «уявних світів», в яких взаємодіють люди [11, с. 296-299]. М. Уотерс згодом видозмінює класифікацію просторів-потоків А. Аппадурі і поєднує її з концепцією симулякрів Ж. Бодрійяра. Таким чином, медіапростір («сакропростір» в теорії М. Уотерс) – це один з «вимірів» культури, утворений потоком симулякрів інформації [12].

Сергій Кулібаба розглядає медіа-простір в аспекті взаємодії національних культур. Центральним у його роботі стає виявлення ролі медіа-простору, як каналу трансляції духовних цінностей на рівні світової спільноти. Автор виділяє адаптуючу, соціалізуючу та соціально-інтегруючу функції медіа-простору в культурі. На підставі припущення, що всі змістовні тексти, які включені в потоки медіа-простору, мають під собою певні сенси та ідеї, С. Кулібаба розглядає медіа-простір, як хаотичну систему духовно-ціннісної інформації, яка пропонує у відповідності до різних інтересів і потреб користувачів необхідне духовно-пізнавальне середовище, вільне від диктату та комфортне для соціального вибору особистостей. «Ключовим завданням особистості, соціальних груп і держави в цілому є пошук драйверів в медіа-просторі для трансляції інтегруючих термінальних духовних цінностей [13]», – підсумовує автор.

Подібне тлумачення представлено і в роботах Л. Зубанової, яка під медіа-простором розуміє ціннісний простір сучасних засобів масової інформації – «арену» ціннісної взаємодії учасників комунікації, «трибуну» трансляції значущих орієнтирів суспільного розвитку. «Ми маємо справу з особливою організацією простору, пов'язаною з символічними формами – широкою сукупністю текстів і образів, які створюються і упізнаються суб'єктами в якості смислових конструкцій, утворюють культурний порядок через моделі пояснення реальності [14, с. 6]».

На процес ціннісних трансформацій у сфері мас-медіа, на прикладі метафорично-позначених моделей медіа-простору звертає увагу О. Астаф'єва. Так, модель медіа простору «Симуляція» ставить питання: «Симуляція чого»? Відповідь очевидна, вважає автор: медіа-реальність може бути представлена як симуляція свободи і демократії, культурних ініціатив, політичних альтернатив, соціальних можливостей тощо. Модель «Камуфляж» змушує шукати аналогії, намагаючись відповісти на питання: «Під що»? Варіантів відповідей може бути безліч: під релігійний плюралізм, під духовний та культурний потенціал суспільства – це створення умов для творчої самореалізації та саморозвитку людини, в якому ЗМІ відіграють далеко не останню роль. У кожній з цих моделей мас-медіа виконують свої основні комунікаційні функції, проте їх динаміка і ієрархічність впливають на особливості формування суспільної свідомості в одну з версій медіа реальності, де на перший план виходять інформаційна та розважальна функції, в той час, як підтримка моделі культуро-центризму передбачає посилення інформаційної та просвітницької функцій, а також формування відкритого діалогового простору взаємодії суб'єктів на засадах демократії, прав, свобод та відповідальності [15].

Окрім того, до нових викликів призводить глобалізація медіа-простору. Згідно з Н. Кириловою це – «збереження національної ідентичності в комунікативному просторі», «діалог культур» і «культурний плюралізм», «інтерпретація культурної спадщини», «ризики і альтернативи майбутнього культури», «можливість існування єдиної світової культури [16]» тощо.

Таким чином в культурологічному підході медіа-простір розглядається, як частина символічного простору знаків, що виступає вмістилищем різноманітних образів, концептів та інших знакових («інформаційних одиниць» (знань, переконань, вірувань, ціннісних уявлень тощо), які в свою чергу і піддаються аналізу з огляду на той вплив який вона здійснює на людину чи суспільство.

З позиції загальної теорії журналістики медіа-простір розглядається Н. Пономарьовим, який вважає його частиною інформаційного простору, де головним структурним елементом виступають ЗМІ та ЗМК, які здійснюють збирання, обробку,

вироблення, розповсюдження, інтерпретацію інформації. Так, на думку Н. Пономарьова, під інформаційним простором може розумітися безліч всіх повідомлень, які транслюють соціальні суб'єкти, використовуючи технології та засоби масової комунікації (розміщення реклами, прокат кінофільмів, театральні постановки, заходи шоу-бізнесу, публікації в ЗМІ), де останні – безліч повідомлень ЗМІ – складають медіа-простір як область всього інформаційного простору [17].

А на думку Марини Литвинович медіа-простір являє собою сукупність джерел, з яких люди отримують інформацію, і смислове поле, яке ці джерела формують [18]. Міхаїл Омелін під медіа-простором розуміє сукупність джерел, суб'єктів сфери ЗМІ (персоналій і спільнот), текстів які вони передають (причому цей процес розглядається як комунікативний - цілеспрямоване поширення інформації, яка є підставою для дії) та колективного адресату, який і сприймає ці тексти - масову аудиторію, як цільову, так і найширшу [19].

З точки зору теорії журналістики синонімічним до поняття медіа-простір розглядається поняття «медіа-середовища», під яким розуміється сукупність технічних і програмних медіа-засобів (технічних засобів), які використовуються для створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання, розповсюдження, сприйняття інформації і обміну нею між автором медіа-тексту і тим, хто його сприймає. А медіа-текст – це повідомлення, викладене у будь-якому вигляді і жанрі медіа (телепередача, відео кліп, мультфільм, комп'ютерна гра, платформна гра і тому подібне). Таким чином теорія журналістики розглядає медіа-простір, як частину «інформатизованого» фізичного простору та передбачає дослідження мас-медіа, як складової матеріальної, фізичної основи виробництва та передачі масової інформації.

Медіа-простір, як частина фізичного середовища, розглядається й через технологічний підхід, де він сприймається, як сукупність баз та банків даних, технологій їх використання, інформаційно-телекомунікаційних мереж та систем. Зокрема Боб Шульц під медіа-простором розуміє «електронні умови, в яких групи людей можуть працювати разом, навіть якщо вони не знаходяться в одному й тому ж місці в той же час. В медіа-просторі, люди можуть створювати в реальному часі візуальні та звукові середовища, які охоплюють фізично розподілені площі. Вони також можуть контролювати запис, доступ та відтворення зображень і звуків з цих середовищах [20]».

Варто зауважити, що підхід до медіа-простору, як фізичного простору, також дозволяє наділити його «територіальними» ознаками, завдяки яким він може бути розглянутий через поняття певної території та специфічних ресурсів, які належать державі. У даному випадку, як зазначає Іосіф Дзялошинський, медіа-простору надаються дві головні ознаки: бути вмістилищем чогось і мати межі. Таким чином, медіа-простір набуває геополітичного розуміння «простору-території», де розташовуються медіа-ресурси, джерела інформації, технологічні системи збору, обробки, поширення інформації, а також користувачі інформаційних ресурсів, що потрапляють під юрисдикцію чинного законодавства на даній території [21]. Такий підхід передбачає, що процеси, що відбуваються в медіа-просторі (тобто на певній території) можуть бути описані в термінах освоєння, завоювання, колонізації. Також у рамках геополітичного підходу, медіа-простір розуміється як складова інформаційного простору, що розміщується на певній території, де взаємодіють різні політичні суб'єкти, що керуються необхідністю контролювати власний інформаційний сегмент, ефективно протистояти конкурентам і розширювати сферу свого впливу. Увага при цьому, як правило, зосереджується навколо проблем доступу до медіа-ресурсів, їх ролі в економічному і політичному розвитку територіальних (державних) спільнот [22]. За такого підходу медіа-простір може бути структурований за такими основними ознаками: покриття території (місцевий, регіональний, національний), власника (громадський, комерційний, державний), технологій (традиційних, нових, конвер-

гентних мас-медіа). Відтак, в рамках геополітичного підходу під медіа-простором розуміється певна медіа-територія, яка має як фізичні так і соціально-політичні характеристики.

Таким чином вищезазначені підходи розглядають медіа-простір в контексті одного з трьох вимірів: як сферу особливих інформаційних відносин між людьми (соціологічний та психологічний підходи), як символічний простір знаків (культурологічний підхід), як «інформатизований» фізичний простір (геополітичний підхід, технологічний підхід та підхід в межах теорії журналістики).

Окреме місце у визначенні поняття медіа-простору посідає філософський підхід який, під впливом ідей В.І. Вернадського і П. Тейяр де Шардена до аналізу проблематики, застосовує термінологію і підходи, розроблені в рамках концепції ноосфери. Зокрема, відомі американські медіа-аналітики Джон Аркіла та Девід Ронфлед вважають, що ноосфера в сучасному розумінні об'єднує такі поняття, як «кіберпростір» та «інфосферу» (мас-медіа), у «всеохоплюючий простір свідомості [23]». А інший американський дослідник Дуглас Рашкофф використовує поняття «інфосфера» і «медіа-простір» як синоніми та виділяє дві актуальні для медіа-діяльності концепції медіа-простору. Перша концепція передбачає прийняття медіа-простору, як породження природи. «Інфосфера стала поводитися, як живий організм – система не менш складна, масштабна і самодостатня, ніж сама природа [24]». Відповідно до цієї моделі, нитки медіа-павутини подібні до волокон, коренів біологічного організму і прагнуть до зростання, ускладнення і спаровування. На думку Д. Рашкоффа, «будучи наділені, як жива істота, здатністю до емоційних реакцій, медіа поводять себе відповідно [24]». Другий підхід полягає в розгляді медіа-середовища, як ненавмисної реалізації «комплексної системи»: якщо система стає надто складною, то вона з одного боку стає глобальною, а з іншого – «хаотичною» і демонструє абсолютно новий набір властивостей, які сприяють руйнуванню будь-якого нав'язаного ззовні порядку або контролю. У цьому контексті Д. Рашкофф зазначав: «якої б точки зору на процес злиття медіа в інфосферу ми не дотримували, стає зрозуміло, що ця технологія вийшла з-під управління. Вона стала занадто глобальною і комплексною, щоб яке-небудь угруповання могло її контролювати, і зрадила свої початкові цілі, зробивши могутнішим те саме населення, для керування яким вона була розроблена [24]».

Такий підхід до просторових характеристик медіа-середовища характерний і для праць Френка Уебстера, який пише, що «ми існуємо в медіа насиченому середовищі, що означає: життя істотно символізується, воно проходить у процесах обміну та отримання – або спробах обміну та відмови від отримання – повідомлень про нас самих і про інших. Визнання вибухового зростання смислів змушує... говорити про те, що ми ввійшли в інформаційне суспільство [25]».

В. Ільганаєва, в межах філософського підходу до розгляду поняття медіа-простір, акцентує увагу на тому, що «створюючи нові умови життєдіяльності соціуму, нова реальність впливає не тільки на його організаційні, комунікаційні особливості, але й на характер суспільних відносин, які стають стрімкішими, медіа насиченішими, розмаїтішими та інтенсивнішими, породжуючи нові соціально-психологічні, інформаційно-психологічні феномени: інформаційні фобії, інформаційні навантаження та напруження, агресію та інформаційні злочини [26]». Поглиблюючи і розробляючи філософську концепцію в структурі медіа-простору, В. Ільганаєва виділяє наступні його складові: інфотехносферу – середовище технічних засобів відтворення глобальних інформаційних циклів – середовище комунікаційних зв'язків і обігу документалізованої, будь-якої структурованої електронної інформації і формалізованих знань; семіосферу – середовище сигналів – середовище ментальних структур; еніосферу – середовище енергоінформаційних, духовних субстанцій [26].

Таким чином філософський підхід надає можливість розглядати поняття «медіа-

простір» з позицій його багато-аспектності, синтетичного характеру, та тяжіє до його міждисциплінарного визначення. Водночас варто зауважити, що незважаючи на розгалужене павутиння трактувань, яким обплутано визначення поняття медіа-простору в окремих науках, більшість авторів вказують на необхідність та здійснюють спроби його міждисциплінарного осмислення.

Зокрема, Валерій Бузін розглядає медіа-простір в межах системно-діяльного підходу та розуміє його, як продукт взаємопроникнення двох середовищ – культурного та соціального, який виконує свою роль, як у забезпеченні рівноваги і внутрішнього гомеостазису системи, так і в їх подоланні. Відповідно, по відношенню до соціального середовища медіа-простір дає можливість адаптуватися до нього, досягти поставлених завдань, об'єднатися з іншими суб'єктами діяльності, відтворювати існуючі соціальні структури або виробляти нові, знімати нервові і фізичні навантаження, а по відношенню до культурного середовища медіа-простір виступає, як місце зберігання та виробництва системи символів і норм – у цій якості він виступає важливим регулятором життя суспільства [27].

Особливо тенденція до міждисциплінарного визначення поняття «медіа-простір» проявилася на межі XX – XXI ст., коли відбулося його ускладнення, зокрема виникнення нового медіа-ландшафту та нового медіа-порядку, глобалізації інформаційних відносин, які були спричинені активним розвитком інформаційного суспільства та конвергенцією інформаційно-комунікаційних технологій (взаємопроникненням та стиранням відмінностей між Інтернетом, телебаченням, пресою, книгою та телефоном). При цьому слід зауважити, що не зважаючи на певні відмінності, спільною ознакою сучасних підходів до аналізу та визначення медіа-простору є розширене трактування медіа, яке охоплює не лише мас-медіа – засоби масової комунікації (преси, телебачення, радіо, Інтернет-ЗМК), а й користувальницькі «нові медіа» (блоги, соціальні мережі, сайти та портали), а також всі технічні засоби виробництва, передачі, сприйняття і споживання інформації (смартфони, ноутбуки тощо), з огляду на те, що статус останніх як засобів «міжособистісної комунікації» розмивається в силу технічної конвергенції «масових» і «директ» медіа.

Зокрема, українська дослідниця С. Грицай розглядає поняття «медіа-простір» з позиції філософсько-культурологічного підходу. Узагальнюючи роботи В. Ільганаєвої, Е. Лоренца, І. Пригожина та інших авторів, вона зазначає, що медіа-простір є за своєю суттю не стільки ретранслятором інформації, але і її виробником, усі події об'єктивно існуючого світу створюють інформаційні передумови, у зв'язку з чим медіа-простір постає як складна, глобальна система, що самоорганізується, містить усі соціально-культурні складові, які здатні генерувати інформаційні передумови і запити, здатні забезпечувати потреби в інформації всіма можливими комунікаційним засобами [28]. То ж, на її думку, необхідно ввести до структури медіа-простору весь обсяг інформації, що циркулює в інформаційних потоках, різних за обсягами, часом створення, актуальності, інформативності, швидкості протікання, всі засоби трансляції інформації, зокрема бібліотеки, архіви, сховища, ЗМІ, засоби усної комунікації. Такий підхід до визначення змісту поняття «медіа-простір», на думку С. Грицай, дозволяє виокремити його в окрему просторову категорію (поряд з поняттями «простір – час», «простір – обсяг», «простір – відстань»), у рамках якого і тільки в ньому відбуваються всі процеси обміну інформацією та спілкування на різних рівнях і за допомогою різних комунікаційних засобів. Медіа-простір функціонує як цілісна соціально-комунікативна, інформаційна система, що забезпечує різні форми соціальної комунікації, посідаючи таким чином провідне місце в сучасному просторі людського буття початку XXI ст. [28].

Міждисциплінарне визначення медіа-простору намагається дати й російська дослідниця Є. Нім, яка виділяє три його виміри [31]:

1) «медійований простір» – це «переданий», репрезентований за допомогою медіа простір (як фізичний, так і соціальний), де ми маємо справу з медіа-образами

та медіа-текстами, як результатом медійного «картографування» реальності мас-медіа, які не просто відображають різні місця, а приписують їм певні значення і смисли, спонукаючи аудиторію сприймати ці місця особливим чином;

2) «медіатизований простір» – це будь-який тип соціального простору, що припускає використання медіа та/або відчуває їх значний вплив – саме в цьому сенсі можна говорити про медіатизацію публічного та приватного простору, медіатизацію політики, релігії, роботи, відпочинку, шопінгу, подорожей тощо;

3) простір медіа («старих», «нових», їх конвергентних форм) – це, насамперед, матеріальний простір мас-медійних мереж і потоків.

Таким чином, якщо «медійовий простір» співвідноситься з контентом, «медіатизований простір» – з середовищем його розповсюдження та споживання, то «простору медіа» відповідають канали виробництва і передачі інформації, тобто самі медіа та система їх взаємозв'язків. З огляду на зазначене медіа-простір може мати як фізичну, так і «віртуальну» географію.

Нік Коулдрі та Анна Маккарті у своїй роботі «Mediaspace: Place, Scale, Culture in a Media Age» також підкреслюють, що «медіа-простір – це поняття, що має кілька вимірів – з одного боку, медіа-простір матеріальний і складається з об'єктів (приймачів, дисплеїв, кабелів, серверів, передавачів), які «вбудовані» в певні географічні структури влади і сегменти економіки, з іншого боку, вже стало загальним правилом підкреслювати «віртуальність», «примарність» і ефемерність медіа-простору (особливо «кібер-простору») на противагу «реальності», його віддаленість від матеріального плану існування [30]». Н. Коулдрі та А. Маккарті звертають увагу на те, що електронні мас-медіа все більше насичують повсякденне життя образами інших місць і просторових порядків (уявних чи реальних), тому стає важко говорити про простір, не кажучи при цьому про медіа – і навпаки. На думку авторів, медіа-простір – це діалектичне поняття, що відображає, як медіа-форми виробляють і одночасно самі виробляються існуючим соціальним простором [30]. Як зазначають автори, поняття медіа-простору передбачає діалектику зовнішнього і внутрішнього, присутності і відсутності, приналежності й відчуження, «системи» і актора, свободи та домінування. Медіа-простір може піддаватися ідеологічному контролю, але, як і будь-які складні системи, він має властивості «плинності», спонтанності і хаотичності, що обмежує чинюю можливість керувати ним.

У своїй роботі Н. Коулдрі і А. Маккарті підкреслюючи міждисциплінарний характер медіа-простору, як об'єкту дослідження, виділяють п'ять можливих рівнів (напрямів) його аналізу [30]:

1) вивчення медіа-репрезентацій соціального простору – дослідження медіа-образу локального, національного або глобального простору, яке є першою сходинкою аналізу медіа-простору, оскільки сфокусовано здебільшого на медіа-наративах (інтерпретаціях), а не просторовому аспекті самого медіа-процесу;

2) аналіз ролі медіа в зміні конфігурації соціального простору – аналіз впливу (пчастини деструктивного) на локальну культуру і сформовані просторово-комунікативні практики медіа-образів, медіа-текстів та інформаційних потоків;

3) вивчення простору споживання та простору виробництва по обидві сторони медіа-процесу – аналіз медіа-простору на цьому напрямку передбачає вихід за межі медіа-дискурсу в світ медіа-інститутів та організацій та охоплює все, починаючи від попередніх маркетингових досліджень аудиторії та створення медіа-образу (наприклад, у стінах телевізійної студії) до місця сприйняття цього образу (вдома, в барі або аеропорту) за допомогою мережі широкого мовлення або Інтернету;

4) аналіз багаторівневих ефектів діяльності медіа в просторі – аналіз цього напрямку дослідження медіа-простору ґрунтується на твердженні про те, що під впливом медіа соціальний простір набуває складної конфігурації: з одного боку розвиток новітніх технологій призвів до стискання простору-часу то дозволив здійснювати комунікацію людей один з одним без їх фізичної присутності в одному і тому ж місці,

наприклад за допомогою «скайпу», з іншого боку, певні місця стали «вузлами» в глобальних мережах, інші опинилися за їх межами і стали ще більш роз'єднаними;

5) вивчення викликаних медіа багаторівневих ефектів, того як вони приживаються та сприймаються в конкретних місцях – аналіз просторових протиріч, які виникають під впливом медіа, а також можливості їх інтегрування у повсякденне життя та сприйняття через більш формальні і менш рефлексивні моделі (ритуалу чи гри).

Інший сучасний напрям дослідження медіа-простору відображений в роботі європейських дослідників «Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies», в якій редактори цієї колективної праці – Джаспер Фолкхаймер і Андре Янсон – відзначають, що колишні теорії масової інформації та комунікації були породженням «масового суспільства» і припускали існування чітких меж між виробниками медіа-повідомлень та аудиторією, між текстом і контекстом [31]. Але в епоху просторових «розмитостей», «невизначеностей», «гіпер-просторової» комунікації думати про комунікації як про поширення повідомлень в просторі – це зовсім не те, що думати про комунікації як про виробництво простору.

Тож, на думку Д. Фолкхаймера та А. Янсона, нова теорія медіа обов'язково повинна включати три категорії, які описують режим «гіпер-просторової» комунікації в сучасному суспільстві: мобільність, конвергенцію та інтерактивність. Мобільність проявляється в двох взаємопов'язаних формах: мобільності людей та мобільності медіа-технологій. Повсякденне життя насичене медіа-текстами, і значна їх частина споживається не лише вдома або на роботі, але і в русі, на ходу. Мобільність людей супроводжується зростаючою мобільністю медіа-технологій – стаціонарні, важкі медіа поступаються місцем легким, портативним багатофункціональним медіа, прив'язаним до рухомого тіла (мобільним телефонам, ноутбукам, кишеньковим комп'ютер тощо). З точки зору медіа-досліджень, перетин мобільних людей і мобільних медіа створює проблеми при визначенні тексту і контексту, оскільки вони можуть легко мінятися місцями. Конвергенція (взаємопроникнення) проявляється у двох вимірах – культурному та технологічному. Технологічна конвергенція проявляється в розвитку мультимедійних технологій, що дозволяють об'єднати в одному засобі комунікації (телефоні, планшеті, плеєрі) кілька форматів надання інформації (графіку, звук, відео, анімацію). В свою чергу, поширення мультимедіа стирає відмінності між аудіовізуальними та друкованими ЗМІ, масовою та високою культурою, інформацією і розвагою, освітою і пропагандою. Цей процес можна назвати культурною конвергенцією. Інтерактивність нових медіа, як зазначають Дж. Фолкхаймер та А. Янсон, насамперед асоціюється з особливостями комунікації в мережі Інтернет, проте, традиційні мас-медіа, наприклад, телебачення, також включають сьгодні інтерактивні компоненти (глядачі беруть участь у голосуваннях і конкурсах). Але аудиторію телебачення не можна вважати повноцінним творцем медіа-контенту, тут лінія демаркації між виробниками і споживачами інформації проглядається дуже чітко. Однак інтерактивність може проявлятися в іншому – у взаємній підвищеній «чутливості» виробників товарів та їх споживачів. Виробництво «товарів-знаків» стає все більш персоналізованим, спрямованим на конструювання індивідуальної ідентичності споживача. В тій чи іншій формі, інтерактивність змінює конфігурацію взаємозв'язків між виробництвом та споживання інформації [31].

Виходячи із нових характеристик сучасного медіа-простору Д. Фолкхаймер та А. Янсона обґрунтовують актуальність розвитку географії медіа-комунікацій у якості нової академічної дисципліни, яка може мати три основні виміри [31]:

1) ідеологічний та політичний вимір, де спостерігаються процеси взаємопроникнення публічної і приватної сфер, а також глобального і локального – прикладами досліджень на цьому напрямі можуть бути критичний аналіз геополітичного медіа-дискурсу або вивчення того, як брендинг територій та тури-

стична реклама культивують певні стереотипи та ідеологічні установки у аудиторії;

2) технологічний вимір, де медіа розуміються, насамперед, не в якості культурної форми або інструменту політичного впливу, а як технічні засоби зв'язку, технології опосередкування досвіду і соціальних взаємодій;

3) «текстуральний вимір ⁴», який описує механізми і процеси матеріалізації простору за допомогою культури, де «текстура – це медіатор не тільки між матеріальними і символічними аспектами простору, але також між просторовою структурою і комунікативним агентом; між правилами і імпровізаціями, між тоді і зараз».

Згідно А. Янссону, вивчення текстур передбачає не просто опис «комунікативних перформансів» в конкретних соціальних просторах, а це також вивчення самих просторових структур і правил (формальних і неформальних), які роблять ці перформанси можливими, сприяючи «регіоналізації» простору. Модифікуючи теорію А. Лефевра стосовно завдань досліджень медіа, А. Янссон виділяє три типи просторів: а) соціо-матеріальний простір, піддане медіатизації; б) репрезентаційний простір (його символічні медіації через медіаобрази і медіатексти); в) простір репрезентацій (медіатизоване сприйняття місця, «senseofplace»). Ці простори, він в свою чергу, пропонує вивчати на трьох рівнях: регіональному; інституційному та глобальному (віртуальному). На кожному рівні можливий текстурний аналіз простору того чи іншого типу [31].

Американський географ Паул Адамс в своїй роботі «Geographies of Media and Communication» пропонує дещо іншу концепцію дослідження медіа-простору, де він виділяє чотири напрямки просторового вивчення комунікацій [32]:

1) «медіа в просторі» («media in space») – вивчення географічного розташування комунікаційних мереж, їх технічної інфраструктури та геометрії «простору потоків», створюваних шляхом передачі цифрових чи інших сигналів;

2) «простору в медіа» («spaces in media») – аналіз, підтримуваних за допомогою медіа, унікальних просторів комунікації, які не мають географічних координат, проте відображають топологію потоків інформації та ідей;

3) «місця в медіа» («places in media») – дослідження механізмів за допомогою яких конкретні місця отримують своє значення через медіа, у центрі уваги тут знаходяться скоріше певні місця (завдяки медіа формуються їхні образи, передані як вербальними, так і невербальними засобами), а ніж простори;

4) «медіа в місцях» («media in place») – вивчення того, які види медіа-комунікацій і в силу яких правил можливі чи неможливі у певному місці та за певних обставин.

П. Адамс вводить ці чотири перспективи географічного дослідження комунікації в квадрант, осі якого утворюють дві пари опозицій: «простір / місце» і «просторова організація / просторова репрезентація». Простір більш абстрактно і частіше асоціюється географами зі свободою (але й уразливістю), можливістю руху від місця до місця, тобто, подоланням відстаней. Місце, навпаки, має значення обмеження, захисту та володіння, воно стабільне і конкретне, сприймається скоріше емоційно, ніж інтелектуально. Простір виражає ідею віддаленості і протяжності, місце – близькості і локальності. Просторова організація («media in space», «media in place») припускає, що «простори» і «місця» можуть розглядатися в якості «контейнерів», що охоплюють, обмежують і надають форму медійним комунікаціям. Просторова репрезентація («spaces in media», «places in media») відображає процес виробництва просторів і місць в комунікаціях за допомогою вербальних, візуальних та аудіо репрезентацій [32].

Таким чином, в різних сучасних дисциплінарних та міждисциплінарних підходах при визначенні поняття «медіа-простір» актуалізуються ті чи інші складові цього

4 Концепт «текстура» введено Андре Янссон під впливом ідей Анрі Лефевра, Ірвіна Гофмана та Ентоні Гідденс. Зокрема, в основі лефевровської теорії виробництва простору лежить тристороння діалектичний зв'язок між просторовими практиками, репрезентаціями простору і просторами репрезентації (діалектика матеріального, символічного і уявного).

феномену, а з огляду на підхід він може розглядатися як:

- сукупність всіх медіа текстів та інших інформаційних повідомлень – «дискурсивний» простір;
- медіа-ринок в якому інформаційно-комунікаційна взаємодія здійснюється через всю сукупність медіа-засобів;
- інституційна система інформаційно-комунікаційних засобів, зокрема мас-медіа на певній території (місто, регіон, держава);
- «віртуальна» реальність, сегмент інформаційно-комунікаційного універсуму в якому для організації обміну інформацією використовують спеціальні технічні пристрої;
- особлива реальність, що є частиною соціального простору, яка пронизує всі сфери людської діяльності та організує соціальні практики та представлення агентів, включених в систему виробництва та споживання масової інформації.

Аналіз сучасних концепцій щодо вивчення та визначення властивостей медіа-простору, не зважаючи на їх певні відмінності, дозволяє виділити такі його характеристики:

- медіа-простір являє собою складну систему, що володіє певним набором структурних елементів, які взаємопов'язані і підкоряються загальним закономірностям розвитку цілого; медіа-простір є динамічною системою, що розширюється в міру розвитку суспільства;
- медіа-простір має два основні виміри: фізичний та віртуальний:
 - віртуальна складова медіа-простору – «дискурсивний» простір - це певне середовище, яке містить всю сукупність різноманітної інформації (текстової, аудіовізуальної тощо) в усіх сферах життєдіяльності суспільства;
 - фізична складова медіа-простору – це система інформаційно-комунікаційних засобів та специфічних ресурсів, що знаходяться або функціонують на цій території; підхід до медіа-простору, як фізичного простору дозволяє наділити його «територіальними» ознаками, завдяки яким він може бути розглянутий через поняття певної території (регіону, держави);
- основу медіа-простору становлять усі види і типи медіа – засоби виробництва і розповсюдження інформації, а також сама інформація; однак основним ядром медіа-простору є традиційні та новітні мас-медіа (телебачення, радіо, преса, Інтернет-ЗМК, блоги та інші), які і визначають головні тенденції розвитку медіа-простору та активно впливають на формування інших видів просторів: соціального, культурного, освітнього, релігійного тощо;
- сучасний медіа-простір базується здебільшого на новітніх ІКТ, функціонує за рахунок технічних засобів відтворення інформації та являє собою систему, організовану за мережним принципом, а його головними ознаками є мобільність, конвергентність та інтерактивність;
- сучасний медіа-простір – це не лише відображення реальності, а й розуміння світу, яке конструюється та ретранслюється мас-медіа та може в значній мірі відрізнятися від реальності.

Висновки. Увага науковців до такого феномену, як медіа-простір виникла в середині XX ст., у зв'язку з стрімким розвитком аудіовізуальних мас-медіа та їх різно-векторним впливом на особистість та суспільні процеси, тому наукове осмислення поняття «медіа-простір» було започатковано в соціологічних та психологічних підходах. В подальшому, спроби визначення цього поняття було здійснено через соціологічний, психологічний, культурологічний, філософський, геополітичний та інші підходи. З огляду на те, що до визначення його змісту зверталися представники різних наук, наразі існує значна кількість визначень поняття медіа-простір, а в різноманітних дисциплінарних підходах актуалізуються одні чи інші змістовні складові цього феномену. Таким чином на сучасному етапі поняття «медіа-простір» використовується в кількох значеннях – як певна умовна територія,

на якій розміщуються інформація та її носії та на яку час від часу заходять виробники та користувачі інформації, як система взаємовідносин між певними суб'єктами та об'єктами з вироблення, розповсюдження переробки та використання інформації, як частини символічного простору, що має певну гіпертекстову структуру. З іншого боку, з ускладненням інформаційних відносин, формувалися його міждисциплінарні визначення – зокрема можна виділити філософсько-культурологічне, системно-діяльне та інші.

Аналіз наявних підходів до визначення поняття «медіа-простір» дозволяє констатувати, що вони спільні у його трактуванні, як складної системи, що володіє певним набором структурних елементів, які взаємопов'язані і підкоряються загальним закономірностям розвитку цілого. Зокрема це пов'язано з тим, що цей термін охоплює дві складові «медіа» і «простір». Де під терміном «простір» розуміють певне середовище або територію (зокрема державну), де розміщується інформація, відбувається інформування та комунікація та діють певні суб'єкти та об'єкти інформаційних відносин. А під терміном медіа розуміють не лише традиційні мас-медіа (пресу, радіо та телебачення), та нові медіа (Інтернет-ЗМК та інші Інтернет-ресурси – блоги, соціальні мережі тощо), а й всі технологічні засоби виробництва, передачі, сприйняття та використання інформації (смартфони, ноутбуки тощо). При цьому статус останніх – директ-медіа, як засобів міжособистісної комунікації, розвивається з огляду на конвергенцію «масових» і «директ» медіа.

Водночас, важливим суб'єктом формування медіа-простору залишаються мас-медіа, які не лише ретранслюють інформацію та відображають реальність, а й конструюють віртуальний світ, який може значною мірою відрізнитися від справжнього. Таким чином, нині медіа-простір активно впливає на формування інших видів просторів: соціального, культурного, освітнього, релігійного тощо.

Сучасний медіа-простір являє собою складну систему, організовану за мережним принципом, а властива йому віртуальність, значною мірою трансформують систему комунікацій, змінюючи характер взаємодії в процесі інформаційного обміну, створення та передачі інформації. Нині медіа-простір, акумулювавши всі технологічні інновації та набувши таких властивостей як мобільність, конвергентність та інтерактивність, перетворився на середовище, в якому не лише мас-медіа здійснюють інформування за принципом один до багатьох, а й поступово стираються кордони між виробниками й користувачами інформації та відбувається комунікаційна взаємодія між учасниками інформаційних відносин за принципом багатьох до багатьох.

Усі вищезазначені тенденції вказують на подальшу необхідність інтегрального осмислення та визначення поняття «медіа-простору». При цьому варто виходити з того, що основу медіа-простору складають засоби виробництва та розповсюдження масової інформації, сама інформація, а також процес вироблення, розповсюдження, використання інформації та пов'язані з ними регуляторні заходи.

З огляду на вищезазначене, вбачається за доцільне розуміти під поняттям «національний медіа-простір» – «середовище на території держави, в якому у відповідності до наявних законів, принципів та правил, на основі наявної медіа-інфраструктури – традиційних та новітніх мас-медіа (засобів масової інформації та комунікації), здійснюється інформаційна та комунікаційна взаємодія (створення, збір, зберігання, поширення та використання різних видів та типів інформації) організацій та осіб, з метою задоволення їх інформаційних прав та свобод».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Хаб'юк О. Концептуальні основи медіа-економіки. Монографія / Олексій Хаб'юк. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – 180 с.
2. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека [Электронный ресурс] / Маршалл Маклюэн ; [пер. с англ. В. Николаева]. – М.: Канон-Пресс, 2003. – 458 с. – Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/cultur/mcluhan-understanding_media=ann.htm#_Toc86177826 (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

3. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / Маршалл Маклюэн. – М. : Академический проект, Фонд «Мира», 2005. – 496 с.
4. Бодрийар Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодрийар. – К. : «Основи», 2004. – 230 с.
5. Бодрийар Ж. Реквием по масс-медиа [Электронный ресурс] / Жан Бодрийар ; [пер. с франц. М.М. Федоровой] // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии. – 1999. – С. 193–226. – Режим доступа : www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/Rekviem.php (Accessed 20 February 2015)
6. Lippmann W. Public opinion [Electronic resource] / Walter Lippmann // The Project Gutenberg EBook of Public Opinion. – Access mode : www.gutenberg.org/cache/epub/6456/pg6456-images.html (Accessed 20 February 2015).
7. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War [Electronic resource] / Harold D. Lasswell. – New York: Pater Smith, 1938. – 283 p. – Access mode : <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000379902;view=1up;seq=13> (Accessed 20 February 2015).
8. Mill J.S. The Two-Step Flow of Communication Theory [Electronic resource] / John Stuart Mill. – Access mode : <http://ancacid.yolasite.com/resources/05.101%20-%20ISI%20-%20e-Folio%20A%20-%20Enunciado%20-%20Texto%20-%206446504-Lazarsfeld-Theory.pdf> (Accessed 20 February 2015).
9. Пискун Т. В. Медиапространство как особая социальная структура: к методологии вопроса [Электронный ресурс] / Т. В. Пискун // Режим доступа : www.readera.org/article/medyeaprostranstvo-kak-osobaja-sotsyealnaja-0-10118474.html (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
10. Юдина Е. Н. Развитие медиапространства современной России (на примере телевидения) автореф. дис. ... докт. социол.наук.: 22.00.04 [Электронный ресурс] / Елена Николаевна Юдина // М.: 2008. – 50 с.– Режим доступа : www.dissercat.com/content/razvitie-mediaprostranstva-sovremennoi-rossii-na-primere-televideniya (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
11. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy [Electronic resource] / Arjun Appadurai // Theory Culture Society. – 1990. – Vol. 7. – P. 295-310. – Access mode : www.unc.edu/~jbecks/comps/pdf/appadurai_disjuncture.pdf (Accessed 20 February 2015)
12. Waters M. Globalization / Malcolm Waters. – L.: Routledge. – 1996. – 185 p.
13. Кулибаба С. И. Медиапространство и трансляция духовных ценностей [Электронный ресурс] / Сергей Иванович Кулибаба // Материалы Международ. науч. конф «Медиакультура новой России: методология, технологии, практики» / [под ред. Н. Б. Кирилловой и др.]. – 2007. – Т.2 – С. 125–134. – Режим доступа : http://vk.com/doc-54830594_213541276 (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
14. Зубанова Л. Б. Современное медиапространство: подходы к пониманию и принципы интерпретации [Электронный ресурс] / Л. Б. Зубанова // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2008. – № 2 (14). – С. 6–17. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=521114> (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
15. Астафьева О. Н. Медиакультура и некоторые принципы формирования информационно-коммуникативного пространства [Электронный ресурс] / О. Н. Астафьева // Сборник материалов I Международной научной конференции «Судьба России: вектор перемен». – Режим доступа : www.ural-yeltsin.ru/knigi/rossija_na_rubezhe/document633/ (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
16. Кириллова Н. Б. Многообразие культур в глобальном медиапространстве [Электронный ресурс] / Н. Б. Кириллова // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. – 2006. – № 47, Вып. 12. – С. 58–68. – Режим доступа : <http://hdl.handle.net/10995/23304> (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
17. Пономарев Н. Ф. Связи с общественностью: социально-психологические аспекты. Учебное пособие [Электронный ресурс] / Н. Ф. Пономарев. – СПб.: Питер, 2008. – 208 с. – Режим доступа : <http://padaread.com/?book=34625&pg=1> (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
18. Литвинович М. Как интернет меняет медиапространство. – Интеллектуальная Россия. [Электронный ресурс] / Марина Литвинович // – Интерлос. – Режим доступа: www.intelros.ru/intelros/reiting/rejting_09/material_sofi/8763-kak-internetmenyaet-mediaprostranstvo.html (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
19. Омелин М. Медиапространство как составляющая информационного простран-

ства [Электронный ресурс] / Михаил Омелин. – Access mode : <http://omelin.ru/index.php/publikatsii/33-mediaprostranstvo-kak-sostavlyayushchaya-informatsionnogo-prostranstva> (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

20. Stults B. Media Space [Electronic resource] / Bob Stults // Xerox PARC, 1986. – 24 p. – Access mode : <http://people.cs.vt.edu/~srh/Downloads/Media%20Space%20Report.pdf> (Accessed 20 February 2015).

21. Дзялошинский И. Ф. Информационное пространство России: структура, особенности функционирования, перспективы эволюции [Электронный ресурс] / Иосиф Михайлович Дзялошинский. – М. : Моск. Центр Карнеги, 2001. – 30 с. – Режим доступа : www.dzyalosh.ru/01-comm/books/info-prostranstvo/info-prostranstvo.pdf (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

22. Джибилов А. О. Медиа-пространство Закавказья и его роль в политической стабильности региона: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 10.01.10 [Электронный ресурс] / Алан Олегович Джибилов. – Санкт-Петербург, 2005. – Режим доступа : www.dissercat.com/content/media-prostranstvo-zakavkazy-i-ego-rol-v-politicheskoi-stabilnosti-regiona (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

23. Arquilla J. The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy [Electronic resource] / John Arquilla, David Ronfeldt // RAND/MR-1033-OSD. – Santa Monica, 1999. – 102 p. – Access mode : www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1033.html#toc (Accessed 20 February 2015)

24. Рашкофф Д. М. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание [Электронный ресурс] / Дуглас Рашкофф. – М. : Ультра-Культура, 2003. – 323 с. – Режим доступа : www.klex.ru/1qf (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

25. Уэбстер Ф. Теории информационного общества [Электронный ресурс] / Френк Уэбстер // М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000690/> (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

26. Ільганаєва В. О. Інформація та знання в соціально-комунікаційних процесах [Електронний ресурс] / Ільганаєва В. О. // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 2. – С. 149–153. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/91> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

27. Buzin V. N. Media Space and the Social Space [Electronic resource] / Valery N. Buzin // Culture. Religious. Ethnos. Mass Media. Social Identity. – P. 463–471. – Access mode : www.acvi.ru/Portals/0/docs/463.pdf (Accessed 20 February 2015)

28. Грицай С. В. Визначення поняття «медіа-простір» з позиції міждисциплінарного підходу [Електронний ресурс] / С. В. Грицай // Вісник. – 2012. – Випуск 36. – Режим доступу : www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v36/36-2-18.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

29. Ним Е. Г. Медиапространство: основные направления исследования [Электронный ресурс] / Е. Г. Ним // Бизнес. Общество. Власть. – 2013. – № 14. – С. 31–41. – Режим доступа : www.hse.ru/mag/27364712/2013--14/83292427.html (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.

30. Couldry N. Mediaspace: Place, Scale and Culture in a Media Age [Electronic resource] / Nick Couldry, Anna McCarthy // Taylor & Francis. – 2004. – 320 p. – Access mode : http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781134436354_sample_900238.pdf (Accessed 20 February 2015)

31. Falkheimer J. Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies [Electronic resource] / Jesper Falkheimer, André Jansson. – Göteborg: Nordicom, 2006. – 309 p. – Access mode : www.ep.liu.se/ecp/015/040/ecp015040.pdf (Accessed 20 February 2015)

32. Adams P. Geographies of Media and Communication: A Critical Introduction [Electronic resource] / Paul C. Adams. – L. : Wiley-Blackwell, 2009. – 288 p. – Access made : https://books.google.com.ua/books?id=ChjN8_co7UMC&pg=PR4&lpg=PR4&dq=Adams+P.+Geographies+of+Media+and+Communication:+A+Critical+Introduction&source=bl&ots=xjOQjOZ1P3&sig=d3coirRi8lUmTUImp8vQvJrQ19c&hl=ru&sa=X&ei=Z2hXVfm-K4KuU43SgWg&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q=Adams%20P.%20Geographies%20of%20Media%20and%20Communication%3A%20A%20Critical%20Introduction&f=false (Accessed 20 February 2015)

REFERENCES:

1. Khabyuk, O. (2012) *Kontseptualni osnovy media-ekonomiky. Monografiya [Conceptual basis of media economy. monograph]*, LNU im. Ivana Franka, Lviv.

2. Makluien, M. (2003) *Ponimaniye media: vneshniye rasshireniya cheloveka*

[*Understanding Media: external expansion of human*], Kanon-Press, Moscow.

3. Makluen, M. (2005) *Galaktika Gutenberga. Stanovleniye cheloveka pechatayushchego* [*Gutenberg Galaxy. Becoming Human printing*], Akademicheskiiy proekt, Fond "Mira", Moscow.

4. Baudrillard, J. (2004) *Symuliakry i symuliatsiya* [*Simulacra and Simulation*], Osnovy, Kyiv.

5. Baudrillard, J. (1999) 'Rekviyem po mass-media' [Requiem for media] In *Poetika i politika. Almanakh Rossiysko-frantsuzskogo tsentra sotsiologii i filosofii* [*Poetics and Politics. Almanac Russian-French center of sociology and philosophy*], pp. 193–226.

6. Lippmann, W. *Public opinion*, in *The Project Gutenberg EBook of Public Opinion*, available at: www.gutenberg.org/cache/epub/6456/pg6456-images.html (Accessed February 15, 2015)

7. Lasswell, H. D. (1938) *Propaganda Technique in the World War*, Pater Smith, New York, available at: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000379902;view=1up;seq=13> (Accessed February 15, 2015)

8. Mill, J. S. *The Two-Step Flow of Communication Theory*, available at: <http://ancacid.yolasite.com/resources/05.101%20-%20ISI%20-%20e-Folio%20A%20-%20Enunciado%20-%20Texto%20-%206446504-Lazarsfeld-Theory.pdf> (Accessed February 15, 2015).

9. Piskun, T. V. *Mediaprostranstvo kak osobaya sotsialnaya struktura* [*Media space as a specific social structure: a methodology issue*], available at: www.readera.org/article/medyeaprostranstvo-kak-osobaya-sotsyalnaya-0-10118474.html (Accessed February 15, 2015)

10. Yudina, E. N. (2008) *Razvitiye mediaprostranstva sovremennoy Rossii (na primere televideniya): avtoref. diss.* [*The development of modern Russian media space (TV example) : dissertation abstract*], Moscow, available at: www.dissertat.com/content/razvitiye-mediaprostranstva-sovremennoi-rossii-na-primere-televideniya (Accessed February 15, 2015)

11. Appadurai, A. (1990) 'Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy', in *Theory Culture Society*, Vol. 7, pp. 295-310.

12. Waters, M. (1996) *Globalization*, Routledge, London.

13. Kulibaba, S. I. (2007) 'Mediaprostranstvo i translyatsiya dukhovnykh tsennostey' ['Broadcast media space and spiritual values'] In *Materialy Mezhdunarod. nauch. konf. «Mediakultura novoy Rossii: metodologiya, tekhnologii, praktiki»* [*Proceedings of the International. scientific. conf. «Media culture of the new Russia: methodology, technology, practice»*], ed. Kirillova, N.B., Vol. 2, pp. 125–134.

14. Zubanova, L. B. (2008) 'Sovremennoye mediaprostranstvo: podkhody k ponimaniyu i printsipy interpretatsii' [Modern media space: approaches to understanding and principles of interpretation] In *Vestnik Cheliabinskoy gosudarstvennoy akademii kultury i iskusstv* [*Bulletin of Cheliabinsk state academy of culture and art*], Vol. 2 (14), pp.6-17, available at: <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=521114> (Accessed February 15, 2015)

15. Astafyeva, O. N. 'Mediakultura i nekotoryye printsipy formirovaniya informatsionno-kommunikativnogo prostranstva' [Media culture and some formation principles of information and communication space] In *Sbornik materialov I Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Sudba Rossii: vector perenev»* [*Proceedings of the I International. scientific. conf. «The fate of Russia: the vector of changes»*], available at: www.ural-yeltsin.ru/knigi/rossija_na_rubezhe/document633/ (Accessed February 15, 2015)

16. Kirillova, N. B. (2006) 'Mnogoobraziye kultur v globalnom mediaprostranstve' [The variety of cultures in the global media space], in *Izvestia Uralskogo gosudarstvennogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.2, Gumanitarnyye nauki* [*Proceedings of the Ural State University. Ser.2, Humanitarian sciences*], Vol. 47, Vyp. 12, pp. 58–68, available: <http://hdl.handle.net/10995/23304> (Accessed February 15, 2015)

17. Ponomarev, N. F. (2008) *Svazi s obshchestvennostyu: sotsialno-psikhologicheskiye aspekty. Uchebnoye posobiye* [*Public relations: social and psychological aspects. Study Guide*], Piter, Saint-Petersburg, available at: <http://padaread.com/?book=34625&pg=1> (Accessed February 15, 2015)

18. Litvinovich, M. 'Kak Internet meniaet mediaprostranstvo. – Intellektualnaya Rossiya' [How the Internet changes the media space. - Intellectual Russia] In *Interlos*, available at: www.intelros.ru/intelros/reiting/rejting_09/material_sofiy/8763-kak-internetmenyaet-mediaprostranstvo.html (Accessed February 15, 2015)

19. Omelin, M. *Mediaprostranstvo kak sostavlyayushchaya informatsionnogo prostranstva* [*Media space as part of the information space*], available at: <http://omelin.ru/index.php/>

publikatsii/33-mediaprostranstvo-kak-sostavlyayushchaya-informatsionnogo-prostranstva (Accessed February 15, 2015)

20. Stults, B. (1986) 'Media Space', in *Xerox PARC*, available at: <http://people.cs.vt.edu/~srh/Downloads/Media%20Space%20Report.pdf> (Accessed February 15, 2015)

21. Dzialoshinskiy, I. F. (2001) *Informatsionnoye prostranstvo Rosii: struktura, osobennosti funktsionirovaniya, perspektivy evoliutsii* [Russian information space: the structure, especially the operation and prospects of evolution], Mosc. Tsentr Karnegi, Moscow, available: www.dzyalosh.ru/01-comm/books/info-prostranstvo/info-prostranstvo.pdf (Accessed February 15, 2015)

22. Dzhibilov, A. O. (2005) *Media-prostranstvo Zakavkazya i ego rol v politicheskoy stabilnosti regiona: avtoref.dis.* [Media space of Caucasus and its role in the political stability of the region: dissertation abstract], Saint-Petersburg, available at: www.disscat.com/content/media-prostranstvo-zakavkazya-i-ego-rol-v-politicheskoi-stabilnosti-regiona (Accessed February 15, 2015)

23. Arquilla, J. & Ronfeldt, D. (1999) 'The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy' In *RAND/MR-1033-OSD*, Santa Monica, available at: www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1033.html#toc (Accessed February 15, 2015)

24. Rashkoff, D. M. (2003) *Mediavirus. Kak pop-kultura tayno vozdeystvuyet na vashe soznaniye* [Mediavirus. As pop culture secretly works on your mind], Ultra-Kultura, Moscow, available at: www.klex.ru/1qf (Accessed February 15, 2015)

25. Uebster, F. (2004) *Teorii informatsionnogo obshchestva* [Theories of the information society], Aspekt Press, Moscow, available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000690/> (Accessed February 15, 2015)

26. Ilganayeva, V. O. (2009) 'Informatsiya ta znannia v sotsialno-komunikatsiynykh protsesakh' [Information and knowledge in social and communication processes] In *Osvita regionu. Politologiya, psikhologiya, komunikatsiya* [Education in the region. Political science, psychology, communication], Vol. 2, pp. 149–153, available at: <http://social-science.com.ua/article/91> (Accessed February 15, 2015)

27. Buzin, V. N. 'Media Space and the Social Space' In *Culture. Religious. Ethnos. Mass Media. Social Identity*, pp. 463–471, available at: www.acvi.ru/Portals/0/docs/463.pdf (Accessed February 15, 2015)

28. Gritsay, S. V. (2012) 'Vyznachennia poniattia «media-prostranstvo» z pozytsiyi mizhdystsyplinarnogo pidkhodu' [The definition of 'media space' from the standpoint interdisciplinary approach] In *Visnyk [Bulletin]*, Vol. 36, available at: www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v36/36-2-18.pdf (Accessed February 15, 2015)

29. Nim, Y. G. (2013) 'Mediaprostranstvo: osnovnyye napravleniya issledovaniya' [Media space: the main research directions] In *Biznes. Obshchestvo. Vlast.* [Business. Society. Power], № 14, pp. 31–41, available at: www.hse.ru/mag/27364712/2013--14/83292427.html (Accessed February 15, 2015)

30. Couldry, N. & McCarthy, A. (2004) 'Mediaspace: Place, Scale and Culture in a Media Age' In Taylor & Francis, available at: http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781134436354_sample_900238.pdf (Accessed February 15, 2015)

31. Falkheimer, J. & Jansson A. (2006) *Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies*, Nordicom, Göteborg, available at: www.ep.liu.se/ecp/015/040/ecp015040.pdf

32. Adams, P. (2009) *Geographies of Media and Communication: A Critical Introduction*, Wiley-Blackwell, London, available at: https://books.google.com.ua/books?id=ChjN8_co7UMC&pg=PR4&lpg=PR4&dq=Adams+P.+Geographies+of+Media+and+Communication:+A+Critical+Introduction&source=bl&ots=xjOQjOZ1P3&sig=d3coirRi81UmTUImp8vQvJrQ19c&hl=ru&sa=X&ei=Z2hXVfm-K4KuU43SgWg&ved=0CDYQ6AEwAw#v=onepage&q=Adams%20P.%20Geographies%20of%20Media%20and%20Communication%3A%20A%20Critical%20Introduction&f=false

Конах В. К., кандидат политических наук, докторант Национального института стратегических исследований, (Киев, Украина), E-mail: konakh_v@ukr.net

Возникновение и эволюция понятия «медиа-пространство» в научной мысли

Аннотация. Осуществлен анализ возникновения и эволюции понятия «медиа-пространство» в научной мысли. Выяснено, что осмысление понятия «медиа-пространство» был основан в социологических и психологических подходах, а в дальнейшем определение этого понятия было осуществлено через культурологический, философский, геополитический

и другие подходы. Определено, что имеющиеся подходы едины в трактовке медиа-пространства, как сложной системы, организованной по сетевым принципам, а присущая ему виртуальность, в значительной мере трансформирует систему коммуникаций, изменяя характер взаимодействия в процессе информационного обмена, создание и передачи информации. Предложено авторское интегральное определение понятия «национального медиа-пространства».

Ключевые слова: медиа-пространство, масс-медиа, директ-медиа, новые масс-медиа, национальный медиа-пространство.

Konakh V., PhD in Political Science, PhD seeker of National institute for strategic studies, (Kyiv, Ukraine), E-mail: konakh_v@ukr.net

The origin and evolution the definition «the Media Space» on the scientific thought

Abstract. The study tested the analysis of the origin and evolution of the concept of «the media space» in scientific thought. Clarified that understanding the concept of «the media space» was launched in sociological and psychological approaches, and in the further definition of this concept was carried out through a the cultural, philosophical, geopolitical approaches etc. In view of the above, the subject of analysis in this article is the definition of «media space» with the positions of various scientific approaches, the goal - finding significant common characteristics in the definition of «media space for the formulation of its author integral definition.

In view of the above, the subject of analysis in this article is the definition of «the media space» with the positions of various scientific approaches; the goal is the finding significant common characteristics in the definition of «the media space» for the formulation of its author integral definition.

Determined that at the present stage, the concept of «the media space» is used in several senses – as a conditional territory where take place information and there transmitters, which f time to time enter producers and users of information; as a system of relationships between certain subjects and objects of production, distribution, processing and use of information; as part of a symbolic space that has a specific hypertext structure.

It is found out, that present approaches are general in interpretation of media-space, as a complex system that organized by the network principle, peculiar to them virtually largely transforms communication system, changing the nature of the interaction in the process of information exchange, creation and transmission of information.

Proved that the important subject of forming the media-space are remained mass-media, that accumulating all of the technological innovations and acquiring such properties as mobility, convergence and interactivity have transformed the media-space in the environment in which gradually erased the boundaries between producers and users of information and communication interaction between participants of information relations on the principle of many-to-many.

The author integral definition of «the national media space» as «the environment in the territory of the state which, in accordance with existing laws, principles and rules, based on the existing media infrastructure (traditional and new mass-media) carried out information and communication interaction (creation, collection, storage, distribution and use of various kinds and types of information) between organizations and persons to meet their information rights and freedoms».

Key words: the media space, the mass-media, the direct media, the new media, the national media space.

УДК 327(470)339

Кондратенко О. Ю.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
E-mail: olegva@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОСІЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ ТА ГЕОСТРАТЕГІЇ

Анотація. Проаналізовано концепти витоків російської геополітики на основі

інтерпретації таких відомих геополітичних і соціально-філософських вчень як панславізм та євразійство. Названі теоретико-методологічні напрями домінування на євразійському просторі покликані були стати альтернативою стратегій пангерманізму та пантюркізму. З'ясовано, що сучасна геополітична поведінка Росії базується на ідеях інтеграції східнослов'янської спільноти та євразійського простору.

Ключові слова: геополітика, панславізм, євразійство, Росія, Євразія.

Сьогодні гіперболізовано актуалізується проблематика геополітичної трансформації світового порядку на фоні наростання кризи у контексті російсько-українського протистояння. Головними «архітекторами» будівництва нового світопорядку виступають великі держави як провідні центри міжнародного впливу. У зв'язку з цим, провідну роль у відстоюванні національних інтересів знову активно відіграє геополітика, яку визначає географічне розташування держави. Геополітична парадигма РФ має все є свою специфіку, оскільки включає в себе елементи політичного та економічного тиску, енергетичного шантажу, а останнім часом і відкритої військової агресії проти сусідніх держав. Геополітична поведінка Росії відзначається агресивністю, одним із наслідків якої стала анексія Криму та порушення державного суверенітету і територіальної цілісності України. Останні події що розгорнулися довкола України засвідчують перетворення її на геополітичний рубіж боротьби західної і слов'янської/православної цивілізації. Все ж, експерти доводять, що захоплення територій більш потужними державами є архаїчним типом геополітики, яка абсолютно не відповідає методам відстоювання національних інтересів державами ХХІ ст. Відтак, важливим завданням для політологів є сьогодні зрозуміти та проаналізувати витоки специфічної поведінки Росії на міжнародній арені.

Питання геополітики Росії досить тривалий час привертає увагу представників різних гуманітарних наук та дослідницьких напрямів. Зокрема в Росії проблематикою геополітики в цілому та євразійства зокрема займаються такі науковці як: Р. Абдаразаков, А. Бельянінов, К. Гаджієв, Н. Гейдаров, В. Дергачов, В. Добренєв, О. Дугін, Д. Кузьмін, С. Кулагін, С. Лузянін, С. Панарін, К. Сорокін, Д. Фетищев тощо.

В Україні питання сучасної геополітичної поведінки Росії розробляють О. Волошин, О. Галушко, М. Гнатюк, М. Дорошко, Р. Жангожа, О. Ірхін, Л. Коврик-Токар, Г. Перепелиця, Р. Рукомедя та ін.

Серед зарубіжних науковців, які значну увагу приділяють питанням, пов'язаним з сучасною геополітикою РФ назовемо: А. Аслунда, З. Бжезинського, Т. Грема, Е. Качинса, Е. Лукаса, О. Мотиля, А. Стент, А. Умланд, Дж. Шерра і т. д.

Враховуючи вищесказане актуальність даного питання не викликає сумнівів. Тому метою автора буде здійснити ретроспективний аналіз концептуальних витоків російської геополітики, зокрема основних ідей панславістів та євразійців. Така постановка завдання необхідна задля детальнішого і більш глибокого розуміння російської геополітичної поведінки в умовах трансформації сучасної світ-системи.

На разі в Росії актуалізується історичне обґрунтування повернення державі її достойного місця у багатополярному світі. Зокрема російськими істориками, ще з імперських часів тиражується ідея про спадкоємність геополітичної естафети від Візантії до Росії. У цьому контексті вважається, що після розпаду Візантії, з ХV ст. наступність у релігійному, ідеологічному та політичному протистоянні двох претендентів на спадщину давнього Риму перейняв новий суб'єкт євразійської історії – Московська Русь у якості т. зв. «Третього Риму». Таким чином, в основу як сучасних так і попередніх геополітико-ідеологічних напрямів та дискурсів покладено власне географічне розташування Росії як необхідну умову забезпечення впливу на сусідні держави. У свій час саме на географічну складову російської зовнішньої політики звернув увагу відомий американський політолог і державний діяч Г. Кіссінджер, відзначивши, що: «Розриваючись між нав'язливою ідеєю

незахищеності і місіонерським завзяттям, між вимогою Європи і спокусою Азії, Російська імперія завжди відігравала певну роль у європейській рівновазі, але у духовному плані ніколи не була її частиною. В умах російських лідерів зливалися воедино потреби в завоюваннях і потреби в безпеці... Рухаючись вперед, Росія рідко проявляла відчуття міри; наštовхуючись на протидію, вона зазвичай погрожувала в стан похмурого обурення. Упродовж значної частини своєї історії Росія була річчю в собі в пошуках самореалізації» [9, с.16-17].

За певний відрізок часу склалася своєрідна політична, економічна та ідеологічна «особливість»/пасіонарність розвитку Росії як імперії з власним царем-самодержцем і своїм патріархом. Така особливість, притаманна лише Росії, відображала характерне її коливання між Заходом і Сходом, що не могло не зумовити появу ідеологічних крайнощів у її геополітиці – радикалізму і консерватизму. Все це у підсумку лише ускладнювало як політичну так і економічну модернізацію держави. Загалом, концепція «Третього Риму» поклала початок формування не лише політичних але й ідеологічних євразійських інтеграційних ідей в історичній ретроспективі від Московської Русі до РФ. Відтоді перед Росією постала дилема – бути частиною Європи чи самостійно створювати новий полюс впливу на місці Візантії. У підсумку московські царі проголосили себе спадкоємцями візантійських імператорів (не нормандських Рюриковичів – О.К.), а зрештою тих, які походили від римських правителів. Таким чином, Росія ставала спадкоємицею Заходу через спадщину Сходу. У результаті в Росії були закладені дві крупні ідеології західництво і слов'янофільство з якого пізніше виділилися панславізм та євразійство [1, с.83].

Вдаючись до ретроспективного аналізу геополітики Росії передусім варто виділити парадигму панславізму, яка стала одним із перших теоретико-методологічних напрямів обґрунтування геополітичного домінування Росії як у східній Європі так і Євразійському регіоні через об'єднання всіх слов'янських земель під гегемонією Росії. Одним із перших основоположників панславізму став відомий російський соціолог і публіцист М. Данилевський, який у своїх працях відстоював необхідність єдності слов'янських народів з метою протистояння зовнішнім викликам. Ідея панславізму покликана була стати альтернативою пангерманізму, що також виступав за об'єднання всіх німецьких земель і народів під гегемонією Пруссії. Отже, ці два напрями репрезентували боротьбу як на європейському так і євразійському векторах. Наприкінці XIX – на поч. XX ст. активно йшла боротьба ідей панславізму та євразійства за вплив у Східній Європі, дещо згодом – боротьба між ідейними натхненниками євразійства і пантюркізму за економічне й політичне домінування в Азії. На думку представників теоретичного напрямку політології, виникнення подібних течій у XIX ст. ознаменувало передовсім становлення в Євразії політико-економічних конкурентів ліберальній Англії та початок протистояння за вплив як на Європу так і Азію, а також колоніальні території. Разом з тим, вважається, що таке протистояння ідей сприяло оформленню у першій пол. XX ст. двох тоталітарних ідеологій – фашизму та комунізму, а у підсумку стало причиною ще й двох світових війн. Така ідеологічна діалектика продовжує визначати боротьбу за Євразію як ключовий форпост геополітичної гегемонії провідних геополітичних гравців в умовах формування нового світового порядку [1, с. 84].

Загалом, панславізм як одна з геополітичних ідеологій, окрім Російської імперії, був поширений в країнах Східної та Південно-Східної Європи, населених переважно слов'янськими народами. Загальновідомо, що основна ідея даної ідеології полягала у створенні слов'янської федерації на основі етнічної культурної і мовної спільноти всіх слов'янських народів під егідою православної Росії. Головною метою такого об'єднання, у свій час, було сприяння визволенню слов'ян з-під гніту Австрії та Туреччини [1, с.87]. У свою чергу пантюркізм й пантуранізм були поширені серед тюркських народів та передбачав об'єднання останніх під впливом Туреччини шляхом створення т. зв. Великого Турану – простору на північ від Ірану, Кавказу до Саян.

Ідеї пантюркізму були спрямовані також на розвиток турецької нації за рахунок економічних і політичних досягнень Європи. При цьому, тюркський світ розглядався у якості ядра Турану, а пантюркізм став більш вузьким вираженням пантуранізму. Загалом, туранський світ, у відповідності до свого ідейного вчення, включав азійські території Російської імперії, а пізніше СРСР, що розглядалося елітою останніх як пряма загроза існуванню імперської державності. В СРСР на перших етапах його існування актуальним були як панславізм так і євразійство, що до певної міри мали слугувати альтернативою пантюркізму та сприяти геополітичній перемозі Росії над Туреччиною у боротьбі за її імперську спадщину. Зокрема панславізм мав стати форпостом забезпечення впливу Росії на Східну і Південно-Східну Європу, тоді як євразійство покликане було забезпечувати російський вплив переважно в Азії. Проте невдовзі у СРСР на противагу етнічному підходу був проголошений класовий як єдино прийнятний для радянської ідеології, що тим самим послугувало у якості відправної точки визнання євразійства ворожою для Радянського Союзу ідеології [7, с.168, 176].

Варто відзначити, що серед усіх теоретико-методологічних напрямів, які використовуються останнім часом для обґрунтування геостратегії РФ особливе місце належить євразійству, яке також надто тісно переплітається в ідейній основі з панславізмом. Звернення до цієї ідеології відстоювання та захисту геополітичних інтересів на євразійському просторі пов'язано з наростанням претензій РФ до участі у побудові нового світопорядку як рівної серед інших потужних геополітичних гравців сучасності. До того ж, власну могутність РФ ототожнює зі статусом євразійської наддержави з її монопольним правом особливих інтересів на пострадянському просторі.

Загалом, паростки євразійства як ідеологічної течії та геополітичного вчення з'явилися у першій пол. XIX ст. Зокрема, ще А. Краєвський, як один із перших його представників, у своїй програмній статті «Думки про Росію», опублікованій у 1837 р. вважав, що Росію не можна віднести ні до Європи ні до Азії, оскільки вона, на його думку, є чимось серединним і самотнім [4]. Згаданий М. Данилевський у своїй основній праці «Росія і Європа» навіть виступав за відродження Східної імперії зі столицею не в Москві чи Санкт-Петербурзі, а саме в Константинополі-Царгороді. Останній мав стати столицею т. зв. Всеслов'янського союзу, що стало би передумовою вирішення східного питання. Даний союз, відповідно до його концепції, мав би включати: Росію, Чехію, Моравію, Словаччину, Сербію, Хорватію, Словенію, Болгарію, Румунію, Македонію, Грецію, Угорщину і частину Туреччини [5, с.564, 586].

Євразійство як новий інтелектуальний та суспільний рух бере свій початок від закінчення Першої світової війни, розпаду Російської імперії та послаблення панславізму. Остаточо ж євразійство як напрям геополітичного вчення сформувалося у 20 30-х рр. XX ст. в середовищі російських білоемігрантських кіл. Зрештою до євразійства як нової течії приєдналося багато російських відомих вчених, письменників та філософів еміграції. (Г. Вернадський, М. Алексєєв, В. Ільїн, Л. Карсавін, Д. Святополк-Мирський, С. Франк, Л. Шестов, М. Бердяєв та ін.). Представники нового напрямку намагалися принципово підійти до формування ідеї щодо необхідності створення нового інтеграційного об'єднання в Євразії. Маючи спільні корені з пізнім слов'янофільством (М. Данилевський, К. Леонтєв), головною проблемою євразійства став пошук економічного і політичного розвитку Росії, пов'язаний з її особливим географічним положенням і розташуванням між Заходом і Сходом [2, с.1503, 1508]. Поштовхом до виникнення та становлення євразійства стала критика європоцентризму у роботі М. Трубецького «Європа і людство» [23]. Найважливішими тезами автора стала критика та відкидання європоцентризму, бездуховної європейської культури, універсальних законів історії, загальнолюдських цінностей. Відповідно, євразійці виступали за рівноцінність різних культур та

неприйнятність їх диференціації на вищі й нижчі, а також недоцільність обрання культурного прогресу за основу визначення рівня технічного розвитку. М. Трубецької хоча і вважав економічне існування Росії «західницьким», однак відстоював у своїх працях «культурну своєрідність» Росії. На його думку євразійські народи не є європейцями як не є й азіатами. Тому, представники народностей євразійського простору, згідно вчення М. Трубецького, є своєрідним сплавом, котрий увібрав у себе традиції як Європи так і Азії й на основі цього створили самобутню «пасіонарну культуру». Вчений підкреслював особливий, самобутній шлях Росії відкидаючи при цьому ідеї європоцентризму і євразійського шовінізму, зокрема наголошуючи на створенні особливої культури через самопізнання представників євразійського простору. Разом з тим М. Трубецької відстоює ідеократичність Росії, засновану на відданості керівної еліти спільній ідеї, а також проводить паралелі між імперією Чингізхана, Російською імперією та СРСР як прикладами різних моделей інтеграції Євразії [24, с.314].

Подальшому розвитку ідей євразійства сприяла поява потужної суспільної організації, яка утворилася в Софії на базі євразійського гуртка до котрого входили: М. Трубецької, П. Савицький, Г. Флоровський, П. Сувчинський. Так, відомий представник євразійства П. Савицький активно виступав проти європеїзації Росії шляхом заснування різних ідеологічних та політичних течій. На його думку Росії варто відмовитися від застарілих методів об'єднання через насильство і війну, а здійснювати об'єднаний процес на основі співпраці. Також задля створення повноцінної євразійської держави, вчений радив обрати за основу євразійську культуру, котра як істина ідеологія має перетворитися на «органічну системну ідею» [6, с.101].

Досить цікавим видається те, що для євразійців кінець Європи означав «урочистість Євразії» як закономірний фінал історії. Проте євразійство не обмежувалося науковими дослідженнями, воно почало політизуватися, формувати власні політичні позиції щодо СРСР, згодом почали створюватися організаційні структури євразійства. Так, у 1926 в Празі, створена Рада євразійства, а невдовзі у 1932 р. євразійська партія. Основним завданням нової течії став пошук та встановлення причин революції 1917 р., загибель Російської імперії і панславізму, а такою пошук підходів до вибудовування нової Російської держави. В революції 1917 р. євразійці окрім негативу вбачали формування нового типу культури, а російський комунізм на їх думку створив передумови для формування нового суспільства. У зв'язку з цим євразійці не підтримували повалення радянської системи, а вбачали у ній перехідний режим політичного устрою Росії та прагнули зробити її відправним пунктом до здійснення державних реформ, які б мали призвести у підсумку до заміни комуністичної партії євразійською. Саме тому євразійство трактувало СРСР як традиційного правонаступника Російської імперії, а його представники в цілому позитивно ставилися до Радянського хоча й були при цьому противниками комунізму. Водночас євразійці виступали за встановлення сильної влади, засуджували будь-які прояви сепаратизму (децентралізації і дезінтеграції). Також його представники підтримували відверто антизахідну, імперіалістичну та ідеократичну позицію СРСР. Така ситуація пояснюється співпадінням ідей СРСР з мрією євразійців про створення континентальної держави. Загалом, еталоном євразійства вважалася євразійська держава у рамках кордонів СРСР до 1939 р. з єдиною відмінністю, яка полягала включенні Монголії до складу Радянського Союзу. Також актуальним серед представників даної течії було те, що євразійському простору, обмеженому Східноєвропейською, Західносибірською і Туркестанською рівнинами належить особливий «окраїнно-приморський» осіло-степовий світ і особливе «континентальне» «монгольське» його сприйняття. Саме охоплення Росією значної частини Євразії визначає її культурну спорідненість, близькість та культурно-історичну особливість поряд з іншими державами євразійського просто-

ру. Останнє відрізняє Росію від «морського» «західноєвропейського» сприйняття світу західною цивілізацією [1, с.83-84].

Представники євразійської течії з одного боку визначили «серединну частину» Євразії як географічне поняття території між лінією Балтика Адріатика і Кавказьким хребтом, що включає Середню Азію обмежену Курилами і кордоном з Китаєм на півдні й південному сході, а з іншого «розташування» особливої євразійської культури, ядром якої виступає культура східнослов'янських народів [6, с.101].

Подібну позицію займав і К. Леонтьєв, виступаючи тим самим за відновлення православ'я в Константинополі як релігійного християнського центру, що має стати головною духовною і геополітичною місією Росії. Загалом, на думку апологетів панславізму та євразійства слов'янсько-православна цивілізація мала б у перспективі охопити весь світ у контексті так званого вселенського або універсального православ'я. Панславісти як і євразійці планували боротися із Західною цивілізацією хоча і не виступали за її повне знищення. Також останні вважали тоді, що іслам буде зведено нанівець із розпадом Османської імперії. При всьому панславістам на відміну від євразійців доволі складно було пояснити феномен неправославних слов'ян і православних неслов'янських народів (здебільшого греків). В цілому ж панславістам довелося розчаруватися у своїй теорії, хоча б тому, що після визволення з-під влади Османської імперії, слов'янські народи не проявили жодного інтересу до створення разом з Росією якогось православного союзу. Зрештою ідея панславізму втратила свій сенс під тиском націоналістичних тенденцій як у слов'янських так і неслов'янських державах, що виникли на уламках Османської імперії [11, с.126].

Отже, прагнення до самовизначення та бажання створити національні держави взяло гору над створенням абстрактного до того часу маловідомого слов'янського союзу. При всьому тодішні вчені та філософи визнавали існування розмитой «загальнопраслов'янської» ідентичності, яка відрізнялася русофільськими почуттями та залучалася підтримкою Росії. Невдовзі ідея відродження Східної/Візантійської імперії під російським патронатом поступилася місцем ідеї створення держави, що об'єднує всіх православних греків. Зрештою панславісти прийшли до висновку, що жоден союз з іншими слов'янськими народами Росії непотрібен, оскільки їй необхідно передусім зміцнювати своє духовне, національне ядро. Останнє вказує на зародження ідей побудови Росії як національної держави. Зокрема за створення такої держави виступали чорносотенці, які вважали, що заснування слов'янської федерації призвело б до збільшення кількості внутрішніх ворогів Росії [21, с.22].

Подібно до слов'янофільства/панславізму євразійство було спрямовано проти експансії західних (романо-германських) раціонально-прагматичних економічних і політичних цінностей, що ведуть до стирання культурних відмінностей між Європою і Росією в умовах наростання глобалізації і європеїзації [10; 11; 19]. Президент Міжнародної Слов'янської Академії Б. Ісаков доводить, що «концепція слов'яно-євразійства суттєво відрізняється від концепції євразійства і панславізму... Наприклад євразійство знижує роль слов'ян, а «слов'янські фундаменталісти» ігнорують факт глибокого проникнення Росії на Схід...».

Відповідно до концепції євразійства конфлікт у суспільстві відбувається між двома групами. Однією стороною цього конфлікту виступає молоде покоління та інтелектуальна еліта, які приймають європейські цінності та лібералізм. Другою стороною конфлікту є старше покоління, представники якого є прихильниками традиційних цінностей консерватизму. На думку апологетів євразійства такий конфлікт призвів зрештою до двох революцій у 1917 р. та падіння Російської імперії. Євразійці de-facto продовжили панславістську традицію уподібнення Росії до Візантії, утім вже тоді стало зрозуміло, що слов'янство і православ'я не є синонімами. На відміну від ідей М. Данилевського про формування всеслов'янського союзу, панславісти висунули концепцію євразійської «континентальної держави» імперії,

котра б поєднувала в собі безліч різних, у т. ч. й неслов'янських та неправославних етнічних і релігійних груп. Першим політичним втіленням євразійської єдності представники цієї течії вважали імперію Чингізхана. Водночас вони доводили, що саме до Московського улусу перейшла функція політичного центра Євразії з перенесенням до Москви ханської ставки. У свою чергу Православ'я, на думку євразійців та його сучасних інтерпретаторів, є центром цілого релігійно-культурного світу, котрий поки що знаходиться поза Руською Православною Церквою, утім мав би прийняти православну віру як потенційно вселенську релігію. З т. з. євразійців «Православний світ» надзвичайно масштабний, який прямо або потенційно включає навіть народи Туреччини, Ірану та Китаю, котрі ніколи не проживали в Росії [18, с.28]. Саме з «Православного світу» беруть свої витoki ідеї «Руського світу» в сучасній Росії, яка до того ж, на думку неоевразійців, є центром православної цивілізації. Також євразійські ідеологи стверджують, що Росія у своїх стосунках з іншими країнами намагається здебільшого керуватися не власними інтересами, а прагне розкрити свій внутрішній світ як своєрідну «загальнолюдську правду» [17, с.173]. Своєрідні думки стосуються Росії як євразійської імперії. Зокрема, представники класичного євразійства вважали, що континентальна євразійська імперія мала б стати не клерикальною, а ідеократичною державою в якому правляча верхівка обрилася б на основі відданості спільній ідеї. Імперія мала би бути заснована не на монархічному правлінні, а формувалася б як православна республіка у якій би обраний на певний термін лідер вважав себе представником народу перед Богом і захисником православ'я [25, с.405].

Наприкінці 1920-х рр. в оцінках ролі СРСР відбувся розкол євразійства на про радянську позицію «лівого» євразійства (Л. Карсавін, Д. Святополк-Мірський) та «праву» антирадянську (П. Савицький, В. Ільїн). Зрештою у передвоєнний період 1930-1939 рр. відбулося затухання і крах євразійства. Однією з причин його розпаду вважається курс на інтеграцію зі Східною та Південно-Східною Європою, що розцінювалося не інакше як політичне відродження панславізму.

Упродовж 1970-х-1990-х рр. відбулося часткове відродження євразійства через формування нової якісно нової течії, що у підсумку отримала назву «неоевразійство» (Л. Гумільов, О. Сулейменов) [3; 22]. Погляди неоевразійців в цілому відтворюють традиційні ідеї євразійства, пов'язані з оцінкою культурно-історичного значення слов'янських і тюркських народів в російській історії. Загалом, для цього були всі підстави, оскільки на фоні ослаблення панславізму відбувалася активізація пантюркізму. Досить нестандартний підхід обґрунтування євразійської ідеї демонструє класик неоевразійства Л. Гумільов. На його думку етноси як природні утворення піддаються впливу «енергетичних імпульсів» з космосу і здатні викликати «ефект пасіонарності». Він стверджує, що люди пасіонарії, породжені цим ефектом є творцями нових етносів, культур і держав. Поряд з цим вчений доводить, що всі етноси мають свої стереотипи поведінки, які формуються під впливом конкретних географо-кліматичних умов. Росіяни, на думку Л. Гумільова, доволі легко встановлюють зв'язки з монголоїдами, звідси євразійський ґрунтується на слов'яно-тюркському началі [6, с.102]. Загалом, представники неоевразійства, намагаються обґрунтувати проєкт інтеграції для Євразії, який би замінив два попередні (Російська імперія та СРСР), що потерпіли крах. Проте, на думку низки науковців, основною перешкодою інтеграції Євразії, як у свою чергу для панславізму та класичного євразійства, є культурна та етнічна неоднорідність даного простору. В цілому, як і за часів існування Російської імперії так і СРСР не склалося єдиної інтеграційної культури. Всі парадигми єдиного культурного ареалу євразійського простору видалися міфом.

Сучасні панславісти та неоевразійці готові визнати пріоритет слов'янської єдності через всезагальне сповідання православ'я. Утім, більшість панславістів критикують євразійців переважно за їх ірреалістичні ідеї. Все ж останнє не заважає пред-

ставникам сучасного панславізму мислити суто імперськими категоріями. Зокрема, відомий російський історик Н. Нарочницька вважає, що Росія має відчувати себе лідером виключно східнослов'янського світу та відстоювати його інтереси. При цьому авторка відзначає, що у боротьбі за постслов'янський простір відбувається зіткнення інтересів православної, латинської та ісламської цивілізацій і доводить, що основною метою Заходу є недопущення появи крупної слов'янської держави з яскраво вираженим національним духом. Окремо історик виділяє іслам, а точніше його фундаменталістську гілку у якості союзника в боротьбі з «союзом американських, пантюркістських та ізраїльських сил» [13, с.232, 238, 240]. Досить нестандартно позиціонує себе один із сучасних апологетів євразійства К. Мягло, котрий вважає, що євразійський проект лише сприятиме закріпленню при владі туранських еліт, що призведе до знищення православної Росії [12, с.106]. К. Смирнов і О. Катаєва відносно лояльно відносяться до мусульманського світу, однак їх насторожує євразійська ідея віддалення від слов'янства і зближення Росії зі Сходом. У той же час останні виступають за створення всеслов'янського економічного союзу де у кожній з держав-учасниць будуть перебувати в обігу власні національні валюти, а задля розрахунків за межами союзу буде використовуватися конвертований рубль [20, с.77, 123, 125].

Таким чином, за майже сторічний період склалися три напрями ідеологічні та теоретико-методологічні напрями: панславізм, євразійство та неоевразійство, які вплинули на формування геополітичної парадигми сучасної Росії. Зокрема, слов'янофіли виступали за створення панслов'янської держави під егідою Росії. Ідея покликана була слугувати альтернативою пангерманізму та пантуранізму/пантюркізму, котрі як ідеологічні течії так само передбачали об'єднання своїх етносів німців і турків. Не зважаючи на те, що пантюркізм розглядався у якості загрози для Російської держави, представники євразійства вважали, що культури тюркських (туранських) народів, пов'язаних з росіянами спільною історичною долею, є ближчими до російської культури, аніж культури південних і західних слов'ян. Тому, власне євразійці виступали проти інтеграції Росії зі Східною та Південно-Східною Європою, віддаючи при цьому перевагу інтеграції з центральноазіатськими країнами. Така інтеграція для євразійців видавалася прийнятною тому, що в Євразії домінуючим етнічним елементом є саме росіяни з тюркськими культурно-етнічними елементами. В цілому ж ідея про російський народ як месію – складала стрижень євразійства, яке закликала несвропейські народи об'єднатися проти руйнівного впливу європейської цивілізації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бельянинов А. Ю. Интеграционная политика России в Евразии / А. Ю. Бельянинов. – М.: Научная книга, 2013 – 276 с.
2. Вахитов Р. Р. Генеалогия евразийства: роль старших славянофилов / Р. Р. Вахитов // Вестник Башкирского университета. – 2014. – Т. 19. – №4. – С. 1503-1508.
3. Гумильов Л. Н. От Руси к России. Очерки этнической истории / Л. Н. Гумильов. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 318 с.
4. Цит. за: Гумилев – «последний евразиец» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gumilev-center.ru/gumilev-poslednijj-evraziyec/ (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
5. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к романо-германскому / Н.Я. Данилевский. – М.: Благословения Ин-т русской цивилизации, 2011. – 816 с.
6. Иманалиев К. К. Об истоках евразийства / К. К. Иманалиев // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2009. – № 6. – С. 100-102.
7. Ирхин А. А. Геополитические циклы Евразии и национальные интересы Украины / А. А. Ирхин – Севастополь: Рибэст, 2011. – 294 с.
8. Исаков Б. И. Супер-этнос на перепутье [Электронный ресурс] / Б. И. Исаков. – Режим доступа: <http://stepanov-plus.ru/literator/interviews/iskakov.html> (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.

9. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
10. Ламанский В. И. Три мира Азийско-Европейского материка / В. И. Ламанский – СПб., 1892 – 132 с.
11. Леонтьев К. Н. Византизм и славянство: сборник статей / К. Н. Леонтьев. – М.: Дарь, 2005. – 493 с.
12. Мягло К. Русский вопрос и евразийская перспектива / К. Мягло // В кн.: Евразийская идея и современность. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2002. – 271 с.
13. Нарочницкая Н.А. Борьба за поствизантийское пространство / Н.А. Нарочницкая // Наш современник. – 1997. – № 4. – С. 231 244.
14. Пантиюркизм: вековая угроза России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.pravda.ru/world/asia/centralasia/11-12-2007/248234-turkey-0/](http://pravda.ru/world/asia/centralasia/11-12-2007/248234-turkey-0/) (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
15. Пантиюркистский проект (Туран) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.geopolitics.ru/2012/09/pantiyurkistskij-proekt-turan/](http://geopolitics.ru/2012/09/pantiyurkistskij-proekt-turan/) (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
16. Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. Антология. – М.: Наука, 1993. – 368 с.
17. Савицкий П. Н. В борьбе за евразийство / П. Н. Савицкий // В кн.: Континент Евразия. – М.: Аграф, 1997. – 464 с.
18. Савицкий П. Н. Православие как основа идеологии / П. Н. Савицкий // В кн.: Континент Евразия. – М.: Аграф, 1997. – 464 с.
19. Семенов-Тянь-Шанский В. П. О могуществе территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии [Электронный ресурс] / В. П. Семенов-Тянь-Шанский. – Режим доступа: www.geopolitica.ru/Articles/381/ (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
20. Смирнов К. А. Исторический вызов славянскому обществу / К. А. Смирнов, О. В. Катаева. – М.: [б и], 2000. – 125 с.
21. Степанов С. А. Черная сотня в России (1905 1914 годы) / С. А. Степанов. – М.: Россузнака, 1992. – 329 с.
22. Сулейменов О. О. Аз и Я / О. О. Сулейменов. – М.: Грифон, 2005 – 272 с.
23. Трубецкой Н. С. Европа и человечество / Н. С. Трубецкой. – София, 1920. – 36 с.
24. Трубецкой Н. С. Исход к Востоку / Н. С. Трубецкой // В кн.: Пути Евразии. Русская интеллигенция и судьбы России / Сост. И. А. Исаев. – М.: Русская книга, 1992. – 432 с.
25. Трубецкой Н. С. Мы и другие ... / Н. С. Трубецкой. // В кн.: Классика геополитики, XX век: Сборник / Сост. К. Королев. – М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 731 с.

REFERENCES:

1. Belyaninov, A.Y. (2013) *Integratsionnaya politika Rossii v Evrazii [Integration policy of Russia in Eurasia]*, Nauchnaya Kniga, Moscow.
2. Vakhitov, R.R. (2014) ‘Genealogiya yevraziystva: rol starshykh slavianofilov’ [Genealogy Eurasian: the role of senior Slavophiles] In *Vestnik Bashkirsokogo universiteta [Bulletin of Bashkir University]*, Vol. 19, Vol. 4, pp. 1503 1508.
3. Gumiliov, L. N. (2003) *Ot Rusi k Rossii. Ocherki etnicheskoy istorii [From Russia to Russia. Essays on ethnic history]*, Ayris-press, Moscow.
4. Tsit. za: Gumilev – «posledniy yevraziyets» [Quot.: Gumilev - «the last Eurasian»], available at: www.gumilev-center.ru/gumilev-poslednij-evraziyets/ (Accessed February 18, 2015)
5. Danilevskiy, N.Y. (2011) *Rossiya i Yevropa. Vzgliad na kulturnyye i politicheskiye otnosheniya slavianskogo mira k romano-germanskomu [A look at the cultural and political relations of the Slavic world to the Roman-Germanic]*, Blagosloveniya In-t russkoy tsivilizatsii, Moscow.
6. Imanaliev, K.K. (2009) ‘Ob istokakh tevraziystva’ [On the origins of Eurasianism] In *Yevraz. Integratsiya: ekonomika, pravo, politika [Evr. integration: economics, law, politics]*, № 6, pp. 100 102.
7. Irkhin, A. A. (2011) *Geopoliticheskiye tsikly Yevrazii i natsionalnyye interesy [The geopolitical cycles of Eurasia and the national interests of Ukraine]*, Ribest, Sevastopol.
8. Isakov, B. I. *Super-etnos na pereputiye [Super-ethnicity at a crossroads]*, available at: <http://stepanov-plus.ru/literator/interviews/iskakov.html> (Accessed February 18, 2015)
9. Kissinger, H. (1997) *Diplomatiya [Diplomacy]*, Ladomir, Moscow.
10. Lamanskiy, V. I. (1892) *Tri mira Aziysko-Yevropeysokgo materika [Three worlds of*

Asian-European continent], Saint-Petersburg.

11. Leontiyev, K. N. (2005) *Vizantizm i slavianstvo: sbornik statey [Byzantium and the Slavs: a collection of articles]*, Dar, Moscow.

12. Miaglo, K. (2002) 'Russkiy vopros i yevraziyskaya perspektiva' [Russian question and Eurasian prospect] In *Yevraziyskaya ideya i sovremennost [Eurasian idea and modernity]*, Izd-vo Ros. Un-ta druzhby narodov, Moscow.

13. Narochnitskaya, N.A. (1997) 'Borba za postvizantiyskoye prostranstvo' [The fight for the post-Byzantine space] In *Nash sovremennik [Our contemporary]*, Vol. 4, pp. 231-244.

14. *Panriurkizm: vekovaya ugroza Rossii [Pan-Turkism: the age-old threat to Russia]*, available at: www.pravda.ru/world/asia/centralasia/11-12-2007/248234-turkey-0/ (Accessed February 18, 2015)

15. *Pantiurkistskiy proekt (Turan) [Pan-Turkic project (Turan)]*, available at: www.geopolitics.ru/2012/09/pantiurkistskiy-proekt-turan/ (Accessed February 18, 2015)

16. *Rossiya mezhdru Yevropoy i Aziyey: Yevraziyskiy soblazn. Antologiya (1993) [Russia between Europe and Asia: Eurasian temptation. Anthology]*, Nauka, Moscow.

17. Savitskiy, P. N. (1997) *V borbe za yevraziystvo [In the struggle for Eurasianism]*, Agraf, Moscow.

18. Savitskiy, P. N. (1997) 'Pravoslaviye kak osnova ideologii' ["Christianity as the basis of ideology"] In *Kontinent yevraziya [Eurasian continent]*, Agraf, Moscow.

19. Semenov-Tian-Shanskiy, V. P. *O mogushchestve territorialnom vladenii primenitelno k Rossii. Ocherk politicheskoy geografii [About the power of territorial possession in relation to Russia. Outline of political geography]*, available at: www.geopolitica.ru/Articles/381/ (Accessed February 18, 2015)

20. Smirnov, K. A. & Katayeva, O. V. (2000) *Istoricheskiy vyzov slavianskomu obshchestvu [The historical challenge to Slavic community]*, Moscow.

21. Stepanov, S.A. (1992) *Chernaya sotnia v Rossii (1905-1914 gody) [The Black Hundred in Russia (1905-1914)]*, Rossvuznauka, Moscow.

22. Suleymenov, O.O. (2005) *Az i Ya [As i A]*, Grifon, Moscow.

23. Trubetskoy, N.S. (1920) *Evropa i chelovechestvo [Europe and humanity]*, Sofia.

24. Trubetskoy, N.S. (1992) 'Iskhod k Vostoku' [Exodus to the East] In *Puti Yevrazii. Russkaya intelligentsiya i sudby Rossii [Ways of Eurasia. Russian intelligentsia and the fate of Russia]*, ed. Isayev, I.A., Russkaya kniga, Moscow.

25. Trubetskoy, N.S. (2003) 'My i drugiye' [Us and others] In *Klassika geopolitiki, XX vek: Sbornik [Classical geopolitics, XX Century: Collection]*, ed. Korolev K., OOO "Izdatelstvo AST", Moscow.

Кондратенко О. Ю., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры международной информации, Национального авиационного университета, (г. Киев, Украина), E-mail: olegva@ukr.net

Концептуальные основы российской геополитики и геостратегии.

Аннотация. Проанализированы концепты истоков российской геополитики на основе интерпретации таких известных геополитических и социально-философских учений как панславизм и евразийство. Названные теоретико-методологические направления доминирования на евразийском пространстве призваны были стать альтернативой стратегий пангерманизма и пантюркизма. Выяснено, что современное геополитическое поведение России базируется на идеях интеграции восточнославянского сообщества и евразийского пространства.

Ключевые слова: геополитика, панславизм, евразийство, Россия, Евразия.

Kondratenko O. Yu., PhD in historical sciences, associate professor of the department international information, National Aviation University, (Kyiv, Ukraine), E-mail: olegva@ukr.net.

Conceptual bases of Russian geopolitics and geostrategy.

Abstract. Against the background of recent developments related to escalation of the conflict around Ukraine today is a very relevant question of geopolitics, which is a key indicator of the manifestation of the behavior of the international arena. In the establishment of a new world order in which take part mainly major powers, Russia has resorted to the old instruments of defending its foreign policy interests that were relevant during the Cold War. In this regard, experts argue that the capture territories more powerful states are archaic type of geopolitics, which does not correspond

to the foreign policy of states in the XXI century. In case actualized in historical justification return to the state it an appropriate place in a multipolar world. In particular, Russian historians once again appealed to the terminology such as «Moscow the Third Rome». The basis of the current and previous geopolitical discourses and ideologies assigned geographical position of Russia as a precondition for the effects on neighboring states. Paradigm Pan-Slavism became one of the first areas of theoretical and methodological study of geopolitical dominance in Eastern Europe and Eurasia region through the unification of all Slavic lands under the hegemony of Russia. The basic idea of this ideology was to create a Slavic federation based on ethnic cultural and linguistic community of Slavic nations under the auspices of the Orthodox Russia. The idea of Pan-Slavism was intended to be an alternative Pan-Germanism, which also advocated the unification of all German lands and peoples under the hegemony of Prussia. Another key theoretical direction in shaping Russian geopolitical strategy was Eurasianism. Sprouts Eurasianism as ideological currents and geopolitical doctrine appeared in the first half. Nineteenth century. Its representatives have become known Russian writers and philosophers, such as G. Vernadsky, N. Alekseev, V. Ilyin, L. Karsavina, D. Svyatopolk-Mirsky, S. Frank, N. Troubetzkoy, P. Sawicki, G. Florovsky P. Suvchynskyy, L. Shestov, N. Berdyaev and others. The central problem was to find Eurasian economic and political development related to its special geographical location and the location between East and West between Europe and Asia. Also Eurasian nations, according to representatives of the current, is a kind of fusion, which incorporates the tradition as Europe and Asia and from this created a distinctive culture of passionate.

Key words: geopolitics, Pan-Slavism, Eurasianism, Russia, Eurasia.

УДК 323.26+355.4

Кравченко В. Ю.

аспірант кафедри політології,

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

(м. Дніпропетровськ, Україна), E-mail: darkliths@rambler.ru

ТЕОРІЯ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Анотація. Досліджено специфіку становлення теорії «гібридної війни» в сучасному науковому дискурсі. Проаналізовано політичні, економічні, дипломатичні, військові та інформаційні аспекти реалізації гібридної боротьби в українських умовах.

Ключові слова: гібридна війна, тероризм, політичне насилля, інформаційна війна.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Колективне насилля у формі війни завжди було присутнім у системі соціально-політичних відносин. Одночасно з еволюцією людства змінювалися зміст, форми, учасники, інтенсивність та цілі військового протистояння. В останні роки стрімкий технологічний розвиток, доступність зброї і посилення процесів глобалізації спричинили трансформацію політичної боротьби. Враховуючи це, деякі сучасні аналітики кинули виклик традиційним уявленням про природу політичного насилля і конфліктів. Все більше з них прагнуть змусити традиціоналістів поглянути на сутність насилля через призму теорії «гібридної війни». Автором даного концепту прийнято вважати американського військово-політичного теоретика і стратега Френка Хоффмана. Саме він одним із перших, використовуючи структурно-функціональну методологію, вказав на фундаментальну трансформацію сутності, природи і форм військово-політичного насилля. Відповідно до його теоретичних уявлень сучасна війна перетворюється на складне політико-інформаційне, дипломатичне, економічне, терористичне, партизанське і психологічне асиметричне протистояння, яке є поліваріантним, мультивузовим та мультимодальним поєднанням традиційних і нерегулярних бойових дій із все більшим залученням недержавних суб'єктів, які володіють доступом до новітньої зброї і технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених теорії гібридної війни, свідчить про значну зацікавленість західних дослідників даним феноменом. Се-

ред усього масиву робіт варто виокремити доробки Ф. Хоффмана, Дж. МакКуена, Р. Уїлкі, М. Кайлана. Нажаль, до останнього часу українські дослідники практично не приділяли уваги даній проблемі. Лише останні поодинокі фрагментарні публікації військово-політичних аналітиків М. Требіна, П. Шевчука, Є. Магди, В. Телелима, Ю. Пунди вказали на важливість даного напрямку досліджень. Виходячи з недостатньої розробки і особливої актуальності даної проблематики для сучасної української політичної безпеки, необхідно докладніше проаналізувати специфіку сучасних гібридних загроз.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у виявленні сутності, джерел механізмів і особливостей реалізації теорії гібридної війни, а також вивченні політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних та військових аспектів гібридної боротьби проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним аспектом гібридної війни є поєднання і використання терористичного, кримінального і військового насилля для досягнення політичних цілей, якими найчастіше є бажання зруйнувати легітимність, довіру і авторитет представників влади. Але разом з цим, вирішальну роль для успіху гібридної стратегії відіграють не військові, а гуманітарні, економічні, політичні та інформаційні фактори. Розробка теорії гібридної війни дозволяє задовольнити нові термінологічні потреби в описі сучасних форм асиметричного насилля. Аналітик з питань національної безпеки Ф. Хоффман звернув увагу на те, що: «Ця теорія готова подолати вузький традиціоналістський підхід до розуміння військових дій в ХХІ столітті. Підготовка до епохи асиметричних війн – не дурниця, не стратегічний чи імперський вибір, це просто необхідність в епоху постійних нелінійних конфліктів» [10, с. 49]. Він дійшов висновку, що теорія гібридної війни здатна вдало описати еволюцію збройних конфліктів, зруйнувати традиційні рамки дискусій з приводу військового насилля, підвищити рівень обізнаності про потенційні ризи і загрози для політичної безпеки держав і деталізувати широкий спектр можливих форм і проявів політичних конфліктів. Найкраще специфіку гібридної війни описує термін «конвергенція» (злиття), що відображає злиття в єдине ціле збройних сил і цивільного населення, військової сили та інформаційно-психологічної пропаганди, державних і недержавних суб'єктів насилля. Це відображає здатність сучасних конфліктів поєднувати в собі складні, партизанські, військові, інформаційні, терористичні загрози. Відповідний характер сучасного політичного насилля яскраво підкреслений емоційними словами Ф. Хоффмана: «Гібридна війна – це суміш летальності міждержавного конфлікту з фанатизмом і лютюю партизанської війни. В таких конфліктах держави, або підтримані ними бойовики і терористи будуть використовувати переваги сучасного озброєння, систем зв'язку, кіберзлочинності, інформаційної пропаганди і масового насилля проти цивільних» [13]. В таких умовах, недержавні, злочинні, повстанські, або терористичні угруповання отримують доступ до озброєння, інформації і стратегій, які раніше могла дозволити собі лише держава.

Американський дослідник Дж. МакКуен вбачає в гібридній війні поєднання традиційних і асиметричних форм насилля з одночасним залученням місцевого населення до участі у конфлікті і введення в оману міжнародної спільноти, або нівелювання її впливу. Він вважає гібридну війну одним з із сучасних проявів асиметричної війни, яка розгортається у трьох вимірах: серед громадян зони конфлікту; серед громадян агресора; серед міжнародної спільноти [15, р. 108]. Фактично будь-яка гібридна війна є багатовимірним процесом і поєднує в собі традиційні форми насилля, кібервійну, тероризм, організовану злочинність, нерегулярні військові формування, приватні військові компанії. Тому, все частіше в сучасних умовах регулярним державним військам доводиться протистояти аморфному ворогу, якого складно ідентифікувати і який використовує широкий спектр методів здійснення насилля для досягнення асиметричної переваги. Використан-

ня нерегулярних збройних угруповань дозволяє державам приймати опосередковану участь в конфлікті і відкидати звинувачення у плануванні і реалізації такої підтримки. Саме тому, американський аналітик Роберт Уілкі запропонував в якості гібридної війни розглядати конфлікт під час якого держава, або недержавне угруповання використовує терористичне насилля, нерегулярних військових, невибіркове насилля, злочинців і найманців, з метою дестабілізації політико-економічного статусу опонента [16, р. 14]. Гібридна війна ведеться, частіше за все, нерегулярними військовими формуваннями, які мають доступ до новітнього озброєння та технологій і отримують приховану підтримку певної держави. Вона набуває форми повзучого, перманентного конфлікту.

М. Требін одним з перших українських дослідників визначає гібридну війну, як: «Комбінацію з партизанської і громадянської війни, заколоту і тероризму, головними дійовими особами яких є нерегулярні військові формування, бойовики, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, спецслужби іноземних держав, приватні військові компанії, військові контингенти міжнародних організацій» [9, с. 366]. Для більшості з перелічених суб'єктів насилля характерна недисциплінованість, прагнення до збагачення, індивідуалізм, зневага до правил війни і використання насилля проти цивільних громадян. Це дозволяє державам зняти з себе відповідальність за військове втручання, порушення норм міжнародного права і підтримку нерегулярних військових формувань. В схожих термінологічних рамках дане явище аналізують експерти українського Центру суспільних відносин, коли визначають гібридну війну, як сукупність підготовлених і оперативно реалізованих державою дій військового, дипломатичного, інформаційного, економічного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей [1]. Тому, все частіше досягнення перемоги відбувається не на полі бою, а в психологічно-інформаційному та економічному просторі. Українські дослідники В. Телелим, Д. Музиченко та Ю. Пунда у колективній роботі визначають гібридну війну, як: «Загострення протиріч між державами, які вирішуються не лише військовими методами боротьби, а й застосуванням широкого спектру економічних, інформаційних та політичних методів боротьби» [8, с. 30]. Використання переваг гібридної війни дозволяє державам уникати відповідальності за розв'язання збройного конфлікту, військові злочини, порушення міжнародного права або знаходити інформаційні приводи для виправдання власної агресії.

Важливою частиною такої форми політичного насилля є використання цивільної інфраструктури та інформаційних каналів комунікації для маніпулювання суспільною думкою і забезпечення підтримки місцевого населення. Фактично, це реалізується у формі інформаційної війни, яка включає отримання розвідувальної інформації, психологічний тиск і дезінформацію, кібератаки, руйнування інформаційної інфраструктури опонента. Саме тому, український політолог Є. Магда висловив думку, що в умовах сучасного інформаційного суспільства головним засобом ефективної реалізації гібридної війни є контроль над інформаційним простором [4, с. 139]. Як ми можемо побачити, гібридна війна характеризується органічним поєднанням методів прямої і непрямой агресії, із залученням нерегулярних військових формувань, невдоволеного цивільного населення та інфраструктури. Гібридна війна завжди є брудною за своїм змістом, бо, як зазначає Ю. Радковець, вона характеризується такими методами, як: підкуп, залякування, злочинність, викрадення людей, мародерство, насилля проти цивільних, захоплення державних установ, організація і проведення терористичних актів (підтвердженням цього стали численні теракти в Одесі та Харкові) [7, с. 38].

У 2008 році близько 8 тисяч дослідників зі всього світу на замовлення НАТО провели важливе дослідження Multiple Futures project, яке повинно було дати відповідь на те, які нові форми політичного насилля будуть загрожувати національні і міжнародній безпеці. Вони спрогнозували, що сильні держави будуть нав'язувати

свою волю слабким, через територію яких проходять геополітичні і гео економічні розломи. Сьогодні таку лінію можна провести через територію України, Білорусії, Молдови, Грузії, Казахстану. В цьому дослідженні особливу увагу звернули на поширення в найближчому майбутньому гібридних, нелінійних воєн, коли одна держава, за підтримки бойовиків, найманців, кримінальних елементів, терористів, місцевого населення і військових формувань без розпізнавальних ознак, здійснюватиме приховану агресію проти іншої і все це прикриватиметься пропагандою у ЗМІ. Дослідники спрогнозували, що майбутні супротивники НАТО уникатимуть прямого військового зіткнення з державами-членами Альянсу, а прагнутимуть використовувати нетрадиційні та асиметричні методи прихованої боротьби. Тому, гібридні конфлікти, які поєднують політичні, соціально-економічні, військові, інформаційні і терористичні аспекти все частіше ставатимуть нормою, а не винятком в системі суспільних відносин.

Гібридна війна не є абсолютно новим явищем в світовій історії. В тій чи іншій мірі, деякі аспекти такої форми протистояння можна було помітити у Пелопоннеській війні, використанні римськими полководцями нерегулярних варварських формувань, війні за незалежність США, американо-в'єтнамській війні, концепції «затяжної революційної війни» Мао Цзедун, боротьбі Хезболла проти ізраїльських сил безпеки, чеченських угруповань проти російської армії. Ознаки гібридної війни, в тій чи іншій мірі, можна помітити у війні Росії проти Грузії в 2008 році, коли Росії вдалося органічно поєднати безпосередню військову операцію з елементами інформаційно-психологічної, економічної та кібер війни. Нарковійна у Мексиці, яка з 2006 року призвела до загибелі понад 50 тисяч людей. Однак, хрестоматійним прикладом використання гібридної війни є конфлікт між Хезболлою та Ізраїлем. Починаючи з 2006 року ліванському недержавному угрупованню вдалося апробувати нову модель бойових дій, поєднавши регулярні і нерегулярні форми боротьби. Хезболла використовує зброю, яку раніше могли собі дозволити лише регулярні військові формування (протитанкові і протиповітряні ракети, безпілотні літальні апарати). Проте, в останнє десятиліття загрози від гібридних конфліктів поставили під сумнів можливості міжнародної спільноти адекватно реагувати і запобігати відповідним формам військово-політичного втручання. В середині 1980-х років ізраїльський військовий теоретик М. ван Кревельд спрогнозував, що з одночасним зниженням інтенсивності міждержавних війн відбудеться зростання політичних конфліктів за участю нерегулярних збройних формувань, терористів, партизанів, польових командирів. В 2009 році міністр оборони США Роберт Гейтс під час виступу в Сенаті вперше публічно звернув увагу на нові загрози для національної безпеки і оборони від гібридних воєн. Це вказує на те, що ми до сих пір не розуміємо, як боротися проти гібридної війни, в умовах якої противник прагне затягнути тривалість конфлікту, нівелювати поняття «перемога», залучити цивільне населення і дискредитувати державу опонента в очах міжнародної спільноти. Гібридні війни, на думку Ф. Хоффмана, можуть бути мультивузовими, тобто здійснюватися, як державними, так і недержавними акторами. До головних суб'єктів такої форми насилля він відніс Іран, Китай, Росію і Північну Корею [10, с. 56].

Експерт латвійської Академії національної оборони Яніс Берзінш проаналізувавши сучасні концепції гібридної війни, запропонував вісім етапів її реалізації:

- 1) використання психологічних, інформаційних, дипломатичних та економічних важелів тиску для підготовки інтервенції;
- 2) посилення пропаганди та інформаційного маніпулювання громадською думкою;
- 3) залучення на свій бік зрадників серед високопосадовців і військових протилежної сторони конфлікту;
- 4) поява нерегулярних військових формувань, які захоплюють державні установи

і здійснюють диверсії;

5) встановлення зони заборони польотів;

6) завдання точкових ударів по ключових об'єктах інфраструктури і опору опонента;

7) повномасштабна інтервенція;

8) ліквідація останніх точок опору [2].

Події в Україні продемонстрували неготовність глобальної системи безпеки ефективно реагувати на появу нових форм і проявів збройного насилля. Постійний силовий, економічний та інформаційний тиск на Україну засвідчив необхідність вивчення і аналізу нових форм неоголошеної зовнішньої та внутрішньої військової агресії (гібридної та молекулярної війни), ставка, в якій, робиться на нерегулярні, незаконні, парамілітарні, кримінальні збройні формування, регулярних військових без розпізнавальних ознак, найманців та сепаратистів, насилля проти цивільних осіб і штучне руйнування національно-культурної ідентичності громадян. РФ веде гібридну війну не лише проти України, але й проти ЄС, використовуючи широкий спектр руйнівних політичних, економічних, гуманітарних та інформаційно-психологічних методів тиску, які деморалізують суспільство і руйнують систему державної влади. Особливе значення в цьому процесі відіграють енергетичні ресурси і енергетична інфраструктура, які використовуються в якості інструмента геополітичної та гео економічної боротьби. В умовах гібридної війни проти України, окрім військових дій, було застосовано торгівельно-економічну і енергетичну війну, яка не обмежилася підвищенням ціни на газ і припиненням його поставок, але й завдала удару по вугільно-добувній галузі, зруйнувавши роботу 80% шахт на підконтрольних терористам територіях. В подальшому варто очікувати завдання шкоди об'єктам української атомної енергетики, що змогло б повністю зруйнувати енергетичну безпеку. Конфлікт на Сході України посилюється через існування незаконних угруповань, контрольованих польовими командирами (варлордами), які утримують контроль над територією завдяки збройному насиллю і криміналізації економічних відносин.

Застосування Росією політичного насилля у формі гібридної війни проти України призвело до швидкої анексії Криму, дестабілізації української державності, підігрівання і фінансування сепаратизму, посилення економічної кризи. Ведення неоголошеної війни, постачання зброї, найманців, диверсантів і військових самопроголошеним республікам покликане підірвати нормальний розвиток, створити на території України зону постійної нестабільності у формі замороженого конфлікту, який стане на заваді євроатлантичних прагнень українців. Здійснюючи приховану інтервенцію Росія розраховує на поступове виснаження військових, економічних і політичних ресурсів України, що дозволить нав'язати їй власну модель подальшого розвитку. З метою посилення тиску Росія постійно тримає значні військові контингенти у безпосередній близькості від державного кордону України. Посилення дестабілізації ситуації відбувається за рахунок найманців і військових без розпізнавальних ознак, яких, з правової точки зору, складно віднести до терористів, партизан, чи офіційних військових. Все це значно ускладнює ідентифікацію учасників бойових дій, протікання конфлікту і процес політичного виходу із кризи.

Американський журналіст Мелік Кайлан, наголошує на тому, що використовуючи тактику гібридної війни російська влада повторює грузинський сценарій на українській землі. «Спочатку Росія озброює сепаратистів, бойовиків і диверсантів, далі відправляє свої війська без розпізнавальних ознак і довівши ситуацію до кипіння зможе здійснити повномасштабне вторгнення», – констатує журналіст [14]. У свою чергу, заступник генерального секретаря НАТО Александр Вершбоу підтвердив, що Росія прикриваючись недержавними суб'єктами використовує гібридну війну для руйнування українського суверенітету. «Російська гібридна війна – це військове залякування з одночасним замаскованим вторгненням, прихованим постачанням

зброї, економічним шантажем, дипломатичним лицемірством і дезінформацією», – зазначає він, наголошуючи на систематичне порушення Росією норм міжнародного права і безпеки [3]. Така поведінка Росії, разом із загрозою від Ісламської держави Іраку і Леванту, змушує НАТО збільшувати витрати на озброєння і реагувати на нові виклики у сфері міжнародної безпеки. Прагнучи знайти відповіді на нові виклики у сфері міжнародної безпеки, актуальність яких стрімко посилилася після військової інтервенції Росії проти України, генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг оголосив про намір створити до 2016 року передові сили швидкого реагування (Very High Readiness Joint Task Force), які будуть постійно знаходитися у стані підвищеної бойової готовності і зможуть швидко реагувати на потенційні загрози [5]. Такі сили, разом із додатковою військовою інфраструктурою і технікою дозволять посилити систему колективної безпеки у Європі і вкотре запевнити держав-членів про готовність захищати їхню територіальну цілісність.

Тактика гібридної війни дозволяє Росії використовувати власні війська на території України без дозволу Ради Федерацій і постійно відкидати звинувачення міжнародної спільноти у військовому втручанні на територію суверенної держави. Нав'язаний Україні ззовні гібридний конфлікт стає причиною тотального руйнування економічної і соціальної інфраструктури держави, що за задумом сторони-агресора має посилити антиурядове невдоволення серед широких верств населення. Тому, у довготривалій перспективі навіть незначні військові перемоги можуть не вирішити економічні проблеми і призвести до політичної і стратегічної поразки нашої держави. Вдаючись до тактики гібридної війни Росія прагне дестабілізувати не лише Україну, але й розхитати ситуацію в середині Європейського Союзу.

Колишній секретар РНБО України А. Парубій у своїй публікації військове втручання Росії назвав «війною керованого хаосу» або гібридною війною, головне завдання якої: «Геополітичне знищення держави-жертви, нейтралізація її геополітичних характеристик – розміру території, чисельності населення, економічних можливостей, військового потенціалу і міжнародного іміджу» [6].

Для такої форми військово-політичного насилля характерні три стадії:

1. цілеспрямоване розпалювання внутрішньодержавного конфлікту;
2. послаблення або цілковите руйнування функціональних можливостей державних інститутів;
3. зміна політичного режиму або стратегічних напрямків політичного розвитку держави.

В умовах гібридної війни вбивство військових противника втрачає першочергове значення. Особливого значення набуває здатність за допомогою каналів комунікації фальсифікувати докази збройного насилля опонента по відношенню до цивільного населення. Це дозволяє агресорові позиціонувати себе в якості жертви, або миротворця, що дозволяє йому вводити в оману не лише місцеве населення, але й міжнародну спільноту. Це дозволяє державі-агресорові вести неоголошену, приховану війну, уникати відповідальності за військові і кримінальні злочини у зонах бойових дій і за допомогою методів інформаційно-психологічного та кібернетичного тиску руйнувати морально-патріотичний стан цивільного населення і армії іншої держави. Інформаційно-психологічні операції покликані дезінформувати індивідуальну і масову свідомість громадян, їхню волю, почуття, систему знань і сприйняття політичної, економічної і військової дійсності. Захоплення Росією українського інформаційного простору дозволило їй посилювати серед громадян антиукраїнські настрої і виправдовувати свою інтервенцію перед міжнародною спільнотою. З цією метою здійснюється залучення невійськових каналів комунікації і маніпуляції. Зокрема, Росія в умовах військової інтервенції проти України в цілях пропаганди активно використовувала релігійний вплив УПЦ МП на своїх прихожан. Ці заходи доповнювалися розповсюдженням неправдивої інформації проти України, чуток, політичних міфів, агітаційної продукції сепаратистського спрямування, а та-

кож фальсифікацією історичних даних. Вагому роль в українській кризі відіграв економічний і соціально-політичний занепад держави. За рівнем зростання ВВП Україна програла усім пострадянським державам. Складна економічна ситуація була доповнена нерівномірним ресурсним розподілом між окремими регіонами і високим рівнем корупції, що посилювало наростання конфліктних настроїв у суспільстві.

Прагнучи проаналізувати і усвідомити використання політичного насилля в нових динамічних і мінливих умовах гібридної війни американські аналітики розробили концепцію Перемоги у складному світі (Win in a Complex World). Це стало відповіддю на російські «нелінійні операції» із залученням кіберпростору, соціальних мереж, військових без розпізнавальних ознак, бойовиків-найманців в Криму та на Сході України, а також організації Ісламська держава на Близькому Сході. Особлива увага в цій концепції акцентується на неможливості перемогти в сучасному світі лише військовою могутністю, а тому, необхідною є постійна органічна взаємодія між військовими, ЗМІ, дипломатами, лідерами громадської думки, західними партнерами, активістами, міжнародними організаціями.

В доповіді Командування спеціальних операцій США наголошується, що: «Росія використовує такі елементи гібридної війни як: участь регулярних військових, економічне залякування України, демонстрація сили на кордоні з НАТО, дипломатичний тиск, транснаціональні злочини угруповання, політичні провокації та інформаційна пропаганда» [12]. Дослідники наголошують, що Росія може вдатися до провокацій і в інших регіонах з великою часткою російськомовного населення (Молдова, Грузія, Казахстан, Латвія, Литва, Естонія). Головна мета таких дій – спровокувати офіційну владу на непропорційне застосування насилля, що дозволить зруйнувати суспільно-політичний порядок і її легітимність в очах місцевого населення та міжнародної спільноти. Тобто, політичні, інформаційні, економічні і дипломатичні аспекти конфлікту починають відігравати значно більше значення ніж традиційні військові. Гібридна війна створює нову форму конфлікту, поєднуючи переваги традиційних і нерегулярних військових дій. Виходячи за межі правового поля гібридна війна перетворюється на джерело неконтрольованого і довготривалого невибіркового насилля, в умовах якого межа між станом війни і миру стає достатньо умовною.

Події в Криму та південному-сході української держави привернули увагу дослідників і військових експертів до вивчення нових непрямих, прихованих викликів і загроз для міжнародної безпеки. Нездатність українських силових структур у перші тижні військової агресії ефективно протидіяти збройним угрупованням ворога, засвідчили їхню неготовність реагувати на нові форми гібридних конфліктів. Планомірне руйнування системи національної безпеки і оборони в останні роки, разом із відсутністю належного фінансування, саботажем, зрадництвом військового керівництва і солдат, актуалізувало необхідність вироблення, реформування і впровадження нових форм реагування на нові форми військово-політичного насилля.

Висновки: Таким чином, розгляд сучасної специфіки теорії гібридної війни дає всі підстави стверджувати про розгортання проти України саме такої форми збройної інтервенції. Подолати відповідний комплекс військово-політичних, економічних та інформаційних заходів Україні вдасться лише сформувавши системну стратегічного мережевого управління, горизонтальних зв'язків між державними, громадськими і військовими структурами. Такі процеси мають бути підсилені залученням професійних аналітиків для розробки ефективної інформаційної політики, підтримки патріотичного піднесення громадян, оперативного реагування на мінливі військово-політичні обставини і руйнування корупційних систем на всіх рівнях державної влади. Отже, Україна зможе протистояти новим політичним загрозам лише реформувавши власну систему безпеки і оборони, Збройні сили, правоохоронні органи, Стратегію національної безпеки. Проте, кардинальні зміни

мають торкнутися і систем колективної безпеки (РБ ООН, ОБСЄ, НАТО), які виявилися неготовими реагувати на події в Україні. Окрім цього, українська держава має вести боротьбу за розум і серце громадян східних регіонів. Успіх буде залежати від здатності продемонструвати переваги української моделі розвитку з ефективною системою верховенства права, високими демократичними стандартами, якісною освітою і гарною роботою, боротьбою з корупцією і ефективним управлінням, що дозволить покращити суспільну думку. Україна має стрімко адаптуватися до нових реалій і загроз, що допоможе ефективно реагувати на нетрадиційні виклики у сфері національної безпеки та оборони.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гібридна війна: як це працює [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.csr.org.ua/index.php/uk/aktsenti-dnya/318-gibridna-vijna-yak-tse-ratsyue. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
2. Гибридная война России с Украиной вступила в шестую фазу из восьми – польские СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.facenews.ua/articles/2014/199090/. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
3. Заместитель генсека НАТО заявил, что поведение России в украинском кризисе заставляет Запад наращивать военные расходы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://interfax.com.ua/news/general/235806.html>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
4. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір / Є. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 5. – С.138–142.
5. НАТО создает силы быстрого реагирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ukrinform.ua/rus/news/nato_sozdaet_sili_bistrogo_reagirovaniya_1689855. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
6. Парубій А. Війна Росії проти України і світу [Електронний ресурс] / А. Парубій // . – Режим доступу: www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
7. Радковець Ю. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України / Ю. Радковець // Наука і оборона. – 2014. – № 3 – С. 36-42.
8. Телелим В. Планування сил для виконання бойових завдань у «гібридній війні» / В. Телелим, Д. Музиченко, Ю. Пунда // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 30-35.
9. Требін М. Феномен «гібридної» війни / М. Требін // Гілея. – 2014. – Випуск 87 (8). – С. 366–371.
10. Хоффман Ф. Гибридные угрозы: переосмысление изменяющегося характера современных конфликтов / Ф. Хоффман // Геополитика. Информационно-аналитическое издание. – 2013. – Выпуск 21. – С. 45–62.
11. Хоффман Ф. Гибридная война и ее вызовы [Электронный ресурс] / Ф. Хоффман // . – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page34272.html>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
12. Gertz B. Russia, China, Iran Waging Political Warfare, Report Says [Electronic resource] / Bill Gertz // The Washington Free Beacon. – Access mode: <http://freebeacon.com/national-security/russia-china-iran-waging-unconventional-warfare-report-says/>. (Accessed 20 February 2015)
13. Hoffman F. Further Thoughts on Hybrid Threats [Electronic resource] / F. Hoffman // Small Wars Journal. – Access mode: www.smallwarsjournal.com/blog/2009/03/further-thoughts-on-hybrid-thr/. (Accessed 20 February 2015)
14. Kaylan M. Is Putin About To Invade Ukraine? [Electronic resource] / M. Kaylan. – Access mode: www.forbes.com/sites/melikkaylan/2014/11/12/is-putin-about-to-invade-ukraine/. (Accessed 20 February 2015)
15. McCuen J. Hybrid Wars / John McCuen // Military review. – 2008. – March-April. – P. 107-113.
16. Wilkie R. Hybrid Warfare. Something Old, Not Something New / Robert Wilkie // Air & Space Power Journal. – 2009. – Vol. 23, № 4. – P. 13-17.

REFERENCES:

1. *Gibrydna vijna; yak tse pratsiuye [Hybrid war: how it works]*, available at: www.csr.org.ua/index.php/uk/aktsenti-dnya/318-gibridna-vijna-yak-tse-ratsyue (Accessed February 20, 2015).
2. *Gibridnaya voynaya Rossii s Ukrainoy vstupila v shestuyu fazu iz vosmi – polskiye SMI [Hybrid war between Russia and Ukraine entered the sixth phase of the eight - Polish media]*, available at: www.facenews.ua/articles/2014/199090/ (Accessed February 20, 2015).

3. *Zamestitel genseka NATO zayavil? Chto povedeniye Rossii v ukrainskom krizise zastavliayet Zapad narashchivat voennyye raskhody* [NATO Deputy Secretary General said that Russia's behavior in the Ukrainian crisis is forcing the West to increase military spending], available at: <http://interfax.com.ua/news/general/235806.html> (Accessed February 20, 2015).

4. Magda, Y. (2014) 'Vykylyky gibrydnoyi viyny: informatsiynyy vymir' [Challenges of hybrid wars: information dimension] In *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [Scientific notes Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], № 5, pp.138-142.

5. *NATO sozdayet sily bystrogo reagirovaniya* [NATO creates rapid reaction force], available at: www.ukrinform.ua/rus/news/nato_sozdaet_sili_bistrogo_reagirovaniya_1689855 (Accessed February 20, 2015).

6. Parubiy, A. *Viyina v Rosiyi proty Ukrainy i svity* [The war of Russia against Ukraine and the world], available at: www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/ (Accessed February 20, 2015).

7. Radkovets, Y. (2014) 'Oznaky tekhnologiy «gibrydnoyi viyny» v agresyvnnykh diyakh Rosiyi proty Ukrainy' [The signs «hybrid war» technology in hostile actions of Russia against Ukraine] In *Nauka i oborona* [Science and defense], № 3, pp. 36-42.

8. Telelim, V., Muzychenko, D. & Punda, Y. (2014) 'Planuvannia syl dlia vykonannia botovykh zavdan u «gibrydnyy viyni»' [Planning forces for combat missions in «hybrid war»] In *Nauka i oborona* [Science and defense], № 3, pp. 30-35.

9. Trebin, M. (2014) 'Fenomen «gibrydnoyi» viyny' [The phenomenon of «hybrid war»] In *Gileya*, Vyp. 87 (8), pp. 366-371.

10. Hoffman, F. (2013) 'Gibridnyye ugrozy: pereosmysleniye izmeniyushchegosia kharaktera sovremennykh konfliktov' [Hybrid Threats: reinterpretation of the changing nature of contemporary conflicts] In *Geopolitika. Informatsionno-analiticheskoye izdaniye* [Geopolitics. Information-analytical publication], Vyp. 21, pp. 45-62.

11. Hoffman, F. *Gibridnaya voyna i yeye vyzovy* [Hybrid warfare and its challenges], available at: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page34272.html> (Accessed February 20, 2015).

12. Gertz, B. 'Russia, China, Iran Waging Political Warfare, Report Says' In *The Washington Free Beacon*, available at: <http://freebeacon.com/national-security/russia-china-iran-waging-unconventional-warfare-report-says/> (Accessed February 20, 2015).

13. Hoffman, F. 'Further Thoughts on Hybrid Threats' In *Small Wars Journal*, available at: www.smallwarsjournal.com/blog/2009/03/further-thoughts-on-hybrid-thr/ (Accessed February 20, 2015).

14. Kaylan, M. *Is Putin About To Invade Ukraine?*, available at: www.forbes.com/sites/melikkaylan/2014/11/12/is-putin-about-to-invade-ukraine/ (Accessed February 20, 2015).

15. McCuen, J. (2008) 'Hybrid Wars' In *Military review*, March-April, pp. 107-113.

16. Wilkie, R. (2009) 'Hybrid Warfare. Something Old, Not Something New' In *Air & Space Power Journal*, Vol. 23, № 4, pp. 13-17.

Кравченко В. Ю., аспирант кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, (г. Днепропетровск, Украина), E-mail: darkliiths@rambler.ru

Теория «гибридной войны»: украинское измерение.

Аннотация. Исследована специфика становления теории «гибридной войны» в современном научном дискурсе. Проанализированы политические, экономические, дипломатические, военные и информационные аспекты реализации гибридной борьбы в украинских условиях.

Ключевые слова: гибридная война, терроризм, политическое насилие, информационная война.

Kravchenko V., postgraduate student of Political science department, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university, (Dnipropetrovsk, Ukraine), E-mail: darkliiths@rambler.ru

The theory of «hybrid war»: Ukrainian measurement.

Abstract. Investigated the specific formation of the theory of «hybrid war» in modern scientific discourse. Analyzes the political, economic, diplomatic, military and informational aspects of hybrid struggle in Ukrainian conditions. In political science there is a constant search for new scientific theories can adequately describe and analyze the changes in the socio-political relations.

One of these theories, which now has considerable heuristic potential, can be called the theory of «hybrid war», which in modern Ukrainian conditions of particular importance. Each hybrid war is a multidimensional process that combines traditional forms of violence, cyberwar, terrorism, organized crime, irregular military forces, private military companies. An important part of this form of political violence is to use civilian infrastructure and information communication channels to manipulate public opinion and providing support to civilians.

Key words: hybrid war, terrorism, political violence, the information war.

УДК 327.55:340.132](477+575.4)(045)

Крупеня І. М.

аспірант Дипломатичної академії України
при МЗС України (Київ, Україна),
E-mail: tokis@rambler.ru

*«Хто взяв меч, від меча загине»
Новий Завіт (Матвія 26:52)*

НЕЙТРАЛІТЕТ ЯК ЗАСІБ ЗМІЦНЕННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ТУРКМЕНИСТАНУ

Анотація. *Нейтралітет - це особливий міжнародно-правовий статус держав, який є засобом реалізації міжнародної політики. Доцільність порушення питання визнання світовим співтовариством постійного нейтралітету України задля уникнення блокового протистояння, подальших людських жертв та повернення миру - є досить актуальним питанням. Автор намагався проаналізувати досвід Туркменістану на шляху офіційного набуття зовнішньополітичного статусу постійного нейтралітету.*

Ключові слова: АСЕАН, міжнародна політика, постійний нейтралітет, воєнний (евентуальний) нейтралітет, неприєднання (позаблоковість), іноземні військові бази, зовнішня політика, Будапештський меморандум.

Міжнародні відносини є одним із пріоритетних видів діяльності більшості країн світу. Належне обґрунтування зовнішньополітичного курсу країни, адекватні відносини із сусідніми державними утвореннями певним чином можуть надавати можливість для розширення міжнародних зв'язків, що неодмінно сприятиме удосконаленню інформаційного простору, зміцнення наукового та виробничого потенціалу і загальному розвитку національної економіки. При цьому слід обов'язково зважати на те, що сьогодні у світі продовжує мати місце значна кількість конфліктів різного виду масштабів і деякі з них вирішуються виключно шляхом застосування зброї. Такий стан справ спостерігається майже впродовж усього існування людської цивілізації і, нажаль, тенденції щодо переходу вирішення проблемних питань співіснування людей виключно у мирній площині на цей час може не простежуватися.

Таким чином, у державі органічно виникає необхідність заходів щодо її можливої участі у певних військово-політичних блоках, які мають бути додатковим важелем гарантій постійного додержання безпеки та територіальної і політичної цілісності країни.

На цей час для України це питання набуло особливої гостроти та актуальності, беручи до уваги те, що у минулому десятилітті керівництвом держави неодноразово ухвалювалися рішення певного виду правової ієрархії, які регулювали зазначені вище питання неоднозначно. Політичний вектор держави щодо членства у військово-політичних союзах міждержавного рівня неодноразово змінювався і останнім часом на державному рівні було прийнято рішення про позаблоковість України.

Слід зазначити що деякі останні праці наукового та публіцистичного характеру

вітчизняних і зарубіжних авторів, можуть бути підтвердженням актуальності питання щодо визначення правового статусу України в міжнародних відносинах стосовно систем колективної безпеки. Так, серед зарубіжних вчених доцільно зазначити роботи П. Тейлора, Д. Уїтта, Ю. Баскіна, Ю. Безбородова, К. Борисова [1, с.498].

Заслужують уваги праці вітчизняних дослідників В. Буткевича, В. Денисова, В. Євїнтова, В. Голуба, О. Коломієць, І. Лоссовського, О. Мельника, М. Сунгуровського, Л. Чекаленко, Г. Д. Хоменко. У роботах зазначених вище дослідників висвітлюється необхідність визначення остаточної позиції держави щодо міжнародно-правового статусу суб'єкта колективної безпеки, або країни, яка вирішуватиме оборонні питання самостійно. При цьому наголошується на необхідності ухвалення відповідних правових рішень на найвищому державному рівні найближчим часом і визначається як одне з пріоритетних завдань у зовнішній політиці.

Таким чином, дана стаття в сьогднішніх українських реаліях є досить актуальною, зважаючи на геополітичне становище держави, та ряд інших зовнішніх і внутрішніх факторів, які безпосередньо впливають на підрив суверенітету та територіальної цілісності України. Від вибору та успішності реалізації зовнішньополітичного курсу України залежить стан не лише її національної безпеки. Від політики Києва, в умовах прихованої війни із Російською Федерацією, залежить стан безпеки і стабільності в європейському регіоні. Подовження ситуації фактичної невизначеності свого місця у системі світової і регіональної безпеки загрожує перетворенням України на буферну зону між потужними міжнародними гравцями, які намагатимуться використувати її для зменшення власних ризиків.

Проаналізовано також досвід Туркменістану на шляху офіційного набуття зовнішньополітичного статусу постійного нейтралітету.

Український науковець Г. Д. Хоменко в своєму навчальному посібнику визначає термін нейтралітет (neutrality) – як особливий міжнародно-правовий статус держав. У міжнародному праві нейтралітет визначається як становище нації чи держави, яка прямо чи опосередковано утримується від участі у війні (конфлікті) між іншими державами [2, с.290].

Кандидат історичних наук С. С. Корольов термін «нейтралітет» (від латинського «neuter» - ні той, ні інший), визначає такий зовнішньополітичний курс держави, який характеризується її неучастю у війнах між іншими державами та відмовою від воєнної допомоги воюючим сторонам, а також не входженням у воєнні союзи чи воєнно-політичні блоки, відсутністю іноземних військ на її території, власних військових баз на території інших країн. Статус постійного нейтралітету держави передбачає непорушність її кордонів та недоторканість території, а також майна громадян цієї держави. У випадку порушення статусу нейтралітету нейтральна держава має право його захисту всіма засобами, включаючи й воєнні, як власними збройними силами, так і за допомогою інших держав, з якими є угода про взаємодопомогу, згідно статті 53 Статут ООН [1, с.499].

Статут ООН визначає нейтралітет як один з інститутів міжнародного права, побудований на визнанні прав нейтральної держави:

- на територіальну недоторканність і цілісність держави;
- на власні збройні сили, чисельність яких не перевищує потреб самооборони;
- на надання нею притулку біженцям і постраждалим внаслідок конфліктів;
- на економічну допомогу інших держав, якщо це не порушує її нейтралітету, а також її юридичних обов'язків;
- здійснювати миролюбну зовнішню політику, розвивати дружні взаємини з усіма без винятку державами, сприяти зміцненню загального миру та безпеки;
- на практиці доводити готовність здійснювати міжнародне співробітництво з вирішення економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем, сприяти та розвивати повагу до прав і основних свобод усіх без винятку людей, незалежно від раси, статі, мови та релігії;

• вирішувати міжнародні спори мирними засобами, спрямованими на зміцнення миру, безпеки і справедливості, утримуватися в міжнародних відносинах від погроз силою і від її застосування.

Міжнародне право вирізняє кілька форм нейтралітету:

- воєнний (евентуальний) нейтралітет – неучасть у воєнному конфлікті. Цей статус визначає позицію держави стосовно конкретного конфлікту, але стосовно іншого - ця позиція може змінюватися без порушення норм міжнародного права.

- постійний нейтралітет - неучасть у будь-яких воєнних конфліктах (єдиним дозволеним для держави з постійним нейтралітетом видом воєнного конфлікту є оборона війна – коли вона збігається з індивідуальною самообороною), у воєнних блоках і союзах, діяльність яких спрямована проти інших держав; постійний нейтралітет передбачає також протидію втягуванню у війну, недопущення іноземного втручання у внутрішні справи, створення на власній території іноземних військових баз і формування загонів воюючих сторін, передачі воюючим сторонам техніки та боєприпасів; у випадку порушення цих правил воюючі сторони вправі вважати територію нейтральної держави театром воєнних дій;

- неприєднання (позаблоковість) - відмова від вступу до воєнних союзів без будь-яких гарантій або міжнародного визнання такого статусу іншими державами [4].

На сьогодні постійно нейтральними державами є: Швейцарія (відповідно до Паризького акта про визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканності її території від 8 листопада 1815р.); Австрія (відповідно до Федерального конституційного закону про нейтралітет Австрії від 26 жовтня 1955 р.); Мальта (Декларація Уряду Республіки Мальта від 14 травня 1981 р.); Туркменістан (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1995 р.); Ватикан (Латеранський договір з Італією від 11 лютого 1929 р.); Республіка Сан-Марино (Договір з Італією від 31 березня 1939 р.); Камбоджа (Угода, підписана на Паризькій конференції 23 жовтня 1991 р.).

Оголошений статус постійного нейтралітету в різні історичні періоди мали Бельгія, Люксембург, Швеція, Фінляндія, Ірландія, Ліхтенштейн, Лаос. Болгарія та Молдова також проголосили нейтралітет, але поки що їхній статус ніхто не визнає.

У часи блокового протистояння країни, що вивільнилися з колоніальної залежності, намагалися привернути до себе увагу та підкреслити дієвість власного нейтралітету, тобто заявити про активну зовнішню політику своїх держав і самостійність прийняття рішень з різноманітних міжнародних проблем. Такий підхід вони називали політикою активного, позитивного або конструктивного нейтралітету [4, с.16-17].

На думку автора прикладом активного нейтралітету в 70-х – 80-х рр. скористалися країни-члени АСЕАН підписавши в 1971 році Куала-Лумпурську декларацію про зону миру, волі і нейтралітету в Південно-Східній Азії. В ній проголошувалася мета нейтралізації регіону, вимагалось від країн-учасниць вжиття необхідних зусиль щодо забезпечення визнання і поваги регіону як зони, що не приймає втручання ззовні. План нейтралізації допускав врегулювання суперечностей на двох рівнях: серед самих членів АСЕАН та між Асоціацією й позарегіональними державами, готовими прийняти зобов'язання визнати нейтральний статус асеанівського субрегіону і гарантувати невтручання в його внутрішні справи [5].

Досвід Туркменістану. Туркменістан, який у складі СРСР був слаборозвинутою республікою, проголосив свій суверенітет ще 22.08.1990 р., а 26.10.1991 р. уряд провів референдум щодо незалежності Туркменістану. Про статус постійно нейтральної держави поки що не йшлося. Вперше про намір набути статусу постійно нейтральної держави тодішній президент Туркменістану Сапармурат Ниязов заявив у березні 1995 р. на нараді глав-держав Організації економічного співробітництва (ЕКО), членом якої Туркменістан є з 1992 р. Ця пропозиція була одногослоно підтримана учасниками наради.

В жовтні цього ж року на черговій зустрічі глав держав-учасників Руху

неприєднання (Туркменістан – член Руху неприєднання з 1992 р.) ініціатива президента С.Ніязова дістала всебічну підтримку. Це сприяло тому, що Туркменістан звернувся до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з відповідним проханням. Дванадцятого грудня 1995 року Генеральна Асамблея ООН ухвалює резолюцію «Постійний нейтралітет Туркменістану», за яку проголосувало 185 держав-членів ООН [1, с.500-501].

Статус постійно нейтральної держави Туркменістану закріплено в ст.6 Конституції Туркменістану, в якій зазначено: «Туркменістан, будучи повноправним суб'єктом світового співтовариства, дотримується у зовнішній політиці принципів постійного нейтралітету, невтручання у внутрішні справи інших країн, відмови від застосування сили та участі у військових блоках і союзах, сприяння розвитку мирних, дружніх і взаємовигідних відносин з країнами регіону та державами всього світу» [6].

Парламент Республіки Туркменістан (Халк Маслахати) також схвалив Концепцію зовнішньої політики Туркменістану як нейтральної держави. В Концепції чітко фіксуються критерії і напрямки стратегії тактики у відносинах з іншими державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин на далеку перспективу, а також визначаються основні завдання зовнішньої політики Туркменістану.

В розділі Концепції, який висвітлює політичні аспекти, підкреслюється, що Туркменістан відмовляється від використання сили чи загрози її використання у взаєминах з іншими державами, зобов'язується ніколи не розпочинати війни, не брати участі у війні (окрім самооборони), утримуватися від політики дипломатичних чи інших дій, які б могли привести до війни чи конфлікту. Нейтральна держава не входить у воєнні союзи чи блоки, в міждержавні об'єднання з жорсткими регламентуючими функціями чи колективною відповідальністю.

При цьому досить суттєвим є твердження про те, що Туркменістан «... не буде мати, виробляти і розповсюджувати ядерну, хімічну, бактеріологічну та інші види зброї масового ураження, сприяти створенню нових видів і технологій їх виробництва».

Гуманітарні контакти з іншими державами і міжнародними організаціями розглядаються як важливі засоби зближення народів, поглиблення взаєморозуміння між ними, розвитку дружби і співробітництва. Дія даної Концепції не обмежена в часі, а в процесі розвитку системи міжнародних відносин її положення можуть доповнюватися і уточнюватися без зміни її основоположних принципів.

Статус постійного нейтралітету знайшов законодавче закріплення також в «Основних положеннях воєнної доктрини Туркменістану» від 10.05.1994 р., зі змінами і доповненнями, затвердженими рішенням Халк Маслахати від 27.09.1996р.

У вступній частині цього документу наголошується на тому, що «...основні положення воєнної доктрини Туркменістану є невід'ємною частиною Концепції безпеки Туркменістану, Концепції зовнішньої політики Туркменістану як нейтральної держави і являють собою документ становлення Туркменістану як незалежної держави, яка проводить політику «10 років стабільності», здійснення демократичних реформ і формування нової системи міжнародних відносин».

У розділі «Політичні основи воєнної доктрини» наголошується, що Туркменістан відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12.12.1995р. «Про постійний нейтралітет Туркменістану» визнаний і підтриманий світовим співтовариством як постійна нейтральна держава. Через це він не відноситься до жодної держави як до свого противника, не бере участі у воєнних блоках і союзах, зобов'язується не розпочинати війни і воєнні конфлікти і не брати в них участі, а також не здійснювати любых заходів, які можуть до них привести. Свою воєнну безпеку Туркменістан реалізує сукупністю всіх заходів за пріоритетності політико-дипломатичних та мирних засобів [1, с.500-501].

Не заглиблюючись в теорію міжнародних відносин, слід зазначити, що більшість

держав у пошуку шляхів забезпечення мирного співіснування з іншими державами намагаються дотримуватися теорії політичного реалізму. Ця теорія стверджує, що загалом існують лише два перевірених часом варіанти забезпечення воєнної безпеки держави: створення власних потужних оборонних можливостей; об'єднання у воєнні союзи (блоки). Водночас держави і блоки прагнуть досягнення балансу сил шляхом створення міжнародних інституцій, домовленостей, договорів з контролю над озброєнням та роззброєння.

Зміцнення власних оборонних можливостей є необхідним елементом забезпечення національної безпеки, оскільки дозволяє керівництву держави проводити політику стримування (coercive diplomacy) як з метою реалізації власних національних інтересів за межами держави, так і попередження можливої агресії з боку противника. Такий підхід не є універсальним і не може дати надійних довгострокових гарантій миру та безпеки. Крім того, визначальним фактором вибору цього варіанту є наявність економічних можливостей і готовності суспільства та політиків нести величезні оборонні витрати, в т.ч. – за рахунок соціальних потреб.

Об'єднання у воєнні союзи (блоки) є, власне, продовженням першого підходу, а саме - зміцненням власних воєнних можливостей окремих держав шляхом об'єднання їх можливостей з метою протидії спільній загрозі. Водночас, участь у воєнному союзі покладає на кожну з держав-учасниць додаткові обмеження та зобов'язання - особливо, коли держава бере на себе довгострокові зобов'язання, вступаючи до союзу на підставі сьогоденного збігу національних інтересів з інтересами інших учасниць союзу.

Слід зазначити, що воєнні союзи як засіб забезпечення національної безпеки мають як прихильників, так і противників. Так, Президент США В.Вілсон, послідовник лібералізму в міжнародних відносинах, ще на початку минулого століття застерігав від небезпеки об'єднання держав у воєнні союзи. Він стверджував, що саме їх наявність сприяє переростанню локальних конфліктів у широкомасштабні війни та як альтернативу союзам відстоював ідеї колективної системи безпеки, яка б стримувала агресію будь-якої держави колективними зусиллями інших держав, координованим через міжнародні інституції [7, с.4].

Україна відступаючи від принципів теорії політичного реалізму в питаннях мирного співіснування опиралася на принципи теорії політичного ідеалізму, отримавши гарантії безпеки, які на практиці не спрацювали, як наслідок Україна має шукати інший шлях для убезпечення свого внутрішнього середовища.

Повертаючись до міжнародних гарантій зупинимось на Будапештському меморандуму 1994 року – Меморандуму «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (ДНЯЗ, 1968р.). Відсутність рішучої протидії світової спільноти російській агресії проти України, конкретних міжнародних дій на захист її територіальної цілісності та непорушності кордонів з боку ядерних держав-гарантів у рамках Будапештського меморандуму викликала низку критичних заяв високих представників міжнародного політикуму та громадськості, у тому числі Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна, який у кінці березня 2014 року після анексії Росією Кримського півострова заявив, що ядерні держави порушили зобов'язання, гарантовані Україні Будапештським меморандумом, надійність цих гарантій серйозно підірвана, а наслідки, як для національної безпеки України, так і для національних нормативних документів із нерозповсюдження ядерної зброї є глибинними. Міністр закордонних справ Польщі (нині – Маршал Сейму) Р. Сікорський у вересні 2014 р. заявив: «... Якщо ці гарантії мають бути переконливими для Ірану чи Північної Кореї, то підписанти цього меморандуму мусили б прийти Україні на допомогу...» [8, с.6].

Будапештський меморандум містить кілька цікавих статей. З огляду на важливість наведемо їх тут повністю.

«Ст. 2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної

Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України....

Ст. 3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ (994_055) утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

Ст. 4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098), що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

Ст. 5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю...».

Таким чином, країни-гаранти пообіцяли: не застосовувати проти нас ядерну зброю, утримуватися від загрози силою, утримуватися від економічного шантажу і, нарешті, домагатимуться негайних дій від Ради Безпеки ООН, щоб вона нас захистила в разі чийсь агресії... Отже, ця заява залишилася заявою, не закріпленою на законодавчому рівні державами, що її підписали, оскільки не вироблено конкретного механізму відповідних кроків захисту України. І оскільки цей документ є юридично неспроможним, деякі наші гаранті залюбки застосовують економічний шантаж. Наскільки відомо, за міжнародними гарантіями безпеки, будь-якій державі країни-гаранти розробляють механізм, тобто заходи з надання конкретної допомоги на її захист у разі агресії. У меморандумі про це - ані слова [4, с.18-19].

За словами одного з американських учасників переговорного процесу з підготовки меморандуму, колишнього Посла США в Україні С. Пфайфера, під час переговорів великим питанням було, який термін вжити «guarantees» чи «assurances», оскільки перший використовувався для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Однак американська адміністрація не була готова надавати Україні військові гарантії, тим більше, було зрозуміло, що Сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими зобов'язаннями. За твердженням С.Пфайфера, меморандум планувався, як політична угода і передбачав «конкретно не визначені запевнення, але не військові гарантії». Водночас, учасники меморандуму мають чіткі зобов'язання реагувати, навіть якщо і не зобов'язані застосовувати силу. Відсутність жорсткої реакції Заходу на російську агресію, на думку дипломата, дискредитує західні безпекові гарантії та негативно впливає на стабільність режимів нерозповсюдження. Аналогічну позицію поділяє й низка інших західних дослідників [8, с.6].

З огляду на наведені міжнародні правові норми та особливості сучасної ситуації у сфері міжнародної безпеки, обираючи модель забезпечення національної безпеки України приходиш до висновку, що позаблоковий статус не надає Україні жодних гарантій безпеки, об'єднання у воєнні союзи (блоки) на даному етапі може породити крах європейської системи безпеки, яка є складовою світової системи і породити новий виток переподілу світу. Задля припинення кровопролиття та утихомирення європейської системи безпеки можливо є доцільним розглянути питання надання Україні статусу постійного нейтралітету.

На прикладі Республіки Туркменістан, можна побачити, що за наявності відповідної політичної волі, дієвої консолідації усіх гілок керівництва країною та народного волевиявлення набуття статусу нейтральної держави цілком можливе.

Якщо раніше процедура набуття статусу постійно нейтралітету в Україні навіть не могла розглядатися з огляду на розміщення Чорноморського Флоту в АР Крим, то в сучасних умовах це питання може бути предметом дискусії, звичайно за умови погодження втрати суверенних прав на цей півострів.

Оскільки держави-гаранти згідно Будапештського меморандуму по сьогоднішній день відмовляються в наданні військової допомоги в боротьбі з агресором Російською Федерацією, тому задля уникнення блокового протистояння, повернення миру на Україну та європейський контингент, подальших людських жертв, доцільно було б порушити питання визнання світовим співтовариством постійного нейтралітету. Із прикладу Туркменістану відомо, що ряд територіальних претензій висував Узбекистан. Напруженими були відносини з Азербайджаном щодо ресурсів нафти в акваторії Каспійського моря тощо.

Статус постійного нейтралітету для України має позитивно вплинути на проведення політичних та економічних реформ всередині країни, які можуть бути неоднозначно сприйнятими як урядовими колами так і населенням. Всесвітнє визнання нейтрального статусу держави надасть їй можливість більш ефективно реалізувати власний сировинний потенціал, не потрапивши при цьому в політичну чи економічну залежність від сусідніх держав.

Набуття Україною статусу постійного нейтралітету дає підстави для надання важливих гарантій для залучення іноземних інвестицій та банківського капіталу, які вкрай необхідні національній економіці держави.

Політика нейтралітету дозволяє переглянути воєнну доктрину України та перевести з державного бюджету частину воєнних витрат на потреби національної економіки.

Статус постійного нейтралітету України має запобігти ухваленню неприємних чи непотрібних зовнішньополітичних рішень, не викликаючи непорозуміння, чи навіть роздратування сусідніх держав. Таким чином, принципи нейтралітету тісно пов'язані з національними інтересами держави і є надійною основою її міжнародних відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Корольов С. С. Правове визначення нейтралітету як засобу реалізації міжнародної політики держави/ С.С.Корольов//Форум права.-2012.-№1.С.498 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12kccmpd.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
2. Хоменко Г. Д. Основи миротворчості: [навчальний посібник] / Г. Д. Хоменко. – Київ: Видавничий дім ДЕМІД, 2008. – 312 с.
3. Сунгуровський М. Іспит на нейтралітет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/files/category_journal/NSD103_ukr_3.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
4. Чекаленко Л. Д. Позаблоковість чи нейтралітет: європейський досвід // Зовнішні справи. – 2013. – №7. – С.16-17.
5. Коломієць О. В. Концепція «Співтовариства безпеки» АСЕАН як геополітична модель національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p04/14_kolom.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
6. Конституція Туркменістану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ambturkm.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=31 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
7. Мельник О. Україна у структурі регіональної і глобальної безпеки / О. Мельник // С.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/files/category_journal/NSD103_ukr_2.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
8. Лоссовський І. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: агресія Росії проти України як чинник ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження / Ігор Лоссовський // Зовнішні справи. – 2014. – №11. – С.6

REFERENCES:

1. Korolov, S. S. (2012) 'Pravove vyznachennia neitralitetu yak zasobu realizatsii mizhnarodnoi polityky derzhavy' [The legal definition of neutrality as a means of implementing

the international policy] In *Forum prava [law Forum]*, Vol. 1, available at: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12kccmpd.pdf (Accessed 20 February 2015)

2. Khomenko, H. D. (2008) *Osnovy myrotvorchosti [Peacemaking Basics]*, Kyiv, Vydavnychiy dim DEMID.

3. Sunhurovskiy, M. *Ispyt na neitralitet [Test of Neutrality]*, available at: www.uceps.org/files/category_journal/NSD103_ukr_3.pdf (Accessed 20 February 2015)

4. Chekalenko, L. D. (2013) 'Pozablokovist chy neitralitet: yevropeyskyi dosvid' [Neutrality or non-alignment: European Experience] In *Zovnishni spravy [Foreign Affairs]*, Vol. 7, pp. 16-17.

5. Kolomiets, O. V. *Kontseptsiiia «Spivtovarystva bezpeky» ASEAN yak heopolitychna model natsionalnoi bezpeky [The concept of «security community» ASEAN as a geopolitical model of national security]*, available at: www.kymu.edu.ua/vmv/v/p04/14_kolom.pdf (Accessed 20 February 2015)

6. *Konstitutsiia Turkmenistanu [The Constitution of Turkmenistan]*, available at: www.ambturk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=31 (Accessed 20 February 2015)

7. Melnyk, O. *Ukraina u strukturi rehionalnoi i hlobalnoi bezpeky [Ukraine in the structure of regional and global security]*, available at: www.uceps.org/files/category_journal/NSD103_ukr_2.pdf (Accessed 20 February 2015)

8. Lossovskiy, I. (2014) 'Do 20-yi richnytsi budapeshtskykh «harantii»: ahresiiia Rosii proty Ukrainy yak chynnyk erozii mizhnarodno-pravovykh rezhymiv nerozpovsiudzhennia' [20th anniversary Budapest «guarantees»: aggression of Russia against Ukraine as a factor in the erosion of international legal regimes of non-proliferation] In *Zovnishni spravy [Foreign Affairs]*, Vol. 11.

Крупеня И. Н., аспирант Дипломатической академии Украины при МИД Украины (Киев, Украина), E-mail: tokis@rambler.ru

Нейтралитет как средство укрепления мира и безопасности: опыт Туркменистана.

Аннотация. Нейтралитет – это особый международно-правовой статус государств, который является средством реализации международной политики. Целесообразность постановки вопроса признания мировым сообществом постоянного нейтралитета Украины во избежание блокового противостояния, дальнейших человеческих жертв и возвращения мира – является весьма актуальным вопросом. Автор попытался проанализировать опыт Туркменистана на пути официального приобретения внешнеполитического статуса постоянного нейтралитета.

Ключевые слова: АСЕАН, международная политика, постоянный нейтралитет, военный (эвентуальный) нейтралитет, неприсоединение (внеблоковость), иностранные военные базы, внешняя политика, Будапештский меморандум.

Krupenya I., postgraduate student of the Diplomatic Academy of Ukraine at the Ukrainian Ministry of Foreign affairs (Kyiv, Ukraine), E-mail: tokis@rambler.ru

Neutrality as a means of strengthening peace and security: the experience of Turkmenistan.

Abstract. Neutrality - a special international legal status, which is a tool for implementing the international policy. The feasibility of raising the issue of recognition by the world community of permanent neutrality to avoid Ukraine bloc confrontation, further loss of life and return to peace - is very relevant question. The author tried to analyze the experience of Turkmenistan as for the way of acquiring by foreign officials the status of permanent neutrality.

Key words: ASEAN, international politics, permanent neutrality, military (eventual) neutrality, non-alignment, foreign military bases, foreign policy, Budapest Memorandum.

УДК 327:297 (44)

Малиновська Н. В.

аспірантка

Східноєвропейського університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна), E-mail: tala_malynovska@ukr.net

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Франція є одним із фундаторів міжнародних організацій, учасник миро-

творчих операцій та міжнародних переговорів, активний захисник Європейського союзу, вона не має сталого вектору руху. Її зовнішня політика вирізняється багатовекторністю і орієнтована на укріплення територіальних меж, послаблення держав-сусідів, здобуття контролю в арабському регіоні. Прагнення Франції, бути в першому ряді політичних лідерів та займати домінуюче становище у Європі, створює головні причини невдачі зовнішніх концепцій. Існує суттєвий розрив між баченням Францією своєї місії і сприйняттям Франції у світі.

Ключові слова: Франція, зовнішня політика, колоніалізм, Шарль де Голль, Європейський союз, ядерна зброя.

Постановка проблеми. Для Франції зовнішня політика у всі епохи мала велике значення. Це перша європейська держава, яка з державної політики виокремила зовнішні інтереси і керувалася цими орієнтирами впродовж століть. З початком діяльності П'ятої Республіки, Франція використовує зовнішню політику, як спосіб повернення свого місця у міжнародних відносинах. Пошук та варіювання зовнішніх концепцій в черговий раз підтверджує, що багатовекторність держави не має єдиного вектору і має амбітні плани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті представлено різні підходи французьких науковців, філософів, істориків, політологів, експертів з міжнародних відносин. Особливе місце займають праці представників школи «Анналів» М. Блока, Ж. Ле Гоффа Л. Февра, які повернули інтерес до політики та підняли дискусію серед науковців щодо місця Франції у міжнародних відносинах. Напрацювання географів Е. Реклю, В. де Ла Бланша, К. Хаусхофера, Ф. Моро-Дефаржа надали географічній школі політичного забарвлення та заклали фундамент для французької школи геополітики. Також в статті важливі праці І. Літлвуда, М. Арзаканян, В. Шадурського, Є. Обичкіної, в яких аналізується діяльність французьких політиків.

Метою статті є аналіз концепцій зовнішньої політики Франції, які орієнтовані на багатовекторність держави та мають на меті з'ясування основних завдань: 1) виокремлення концепцій зовнішньої політики Франції; 2) визначення ролі французьких наукових шкіл та державних діячів у формуванні й оцінці національних інтересів.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування наукових результатів. Першим серед європейських державців виокремив французьку зовнішню політику князь Церкви А. Ж. дю Плессі, кардинал Рішельє. Під його керівництвом принцип національних інтересів (*raison d'état*) замінив середньовічну концепцію універсальності моральних цінностей і став основою основ французької політики на подальші століття. Франція була однією з перших держав-націй, яка найяскравіше реалізовувала новий підхід. Протягом XVII століття після Вестфальського миру 1648 року, доктрина найвищих інтересів держави перетворилися у провідний принцип європейської дипломатії [11, с. 49, 53].

Ми розглянемо найбільш відомі концепції французької зовнішньої політики, їхнє трактування науковими школами та політичними колами, що відповідно знаходять продовження у її втіленні. Багатовекторність концепцій зумовлена активною позицією Франції, як геополітичного гравця. У формуванні концепцій важливу роль займають напрацювання та дослідження французьких науковців, що дозволило сформувати потужну теоретичну базу та її використання під час реалізації на основі чого виокремлено експансіоністську концепцію, концепцію політичної географії, історіографічну концепцію. На основі аналізу подій та документів, умов і стану Франції в міжнародних відносинах, заяв політиків і оцінці діяльності політологами, експертами розглянемо політику європейського архітектора, політику національної безпеки та політику глобальної відповідальності.

Експансіоністська концепція (колоніальної держави) знаходилася в основі французької політики в різні історичні епохи, а відтак має серед прихильників більше політичних діячів, а ніж серед науковців. Її успішно реалізовували кардинал Рішельє, Людовик XIV, Наполеон Бонапарт, завдяки чому розширювалися кордони

Французької імперії [15, с. 98]. Питання французького колоніалізму мало місце в політичних колах Франції. Зокрема, у 1882 р. французький парламентар і майбутній президент Ж. Клемансо домігся відставки уряду Феррі, використовуючи, як аргумент щодо противника, його колоніальну політику, а саме наукові експедиції та встановлення протекторату в Тунісі [20, с. 67]. У другій половині XX ст. більшість французьких колоній отримала незалежність, а відтак концепція має продовження в концепції неокolonіалізму та політиці планетарної відповідальності щодо новостворених держав. Питання постколоніальних відносин входить до наукових інтересів француза І. Лакоста. У проблемі колоніалізму він вбачає виключно геополітичний феномен. Сучасні економічні й культурні характеристики більшості колонізованих держав є наслідком різних форм впливу колоніальної влади і геополітичного вибору колонізаторів [12]. Невдачі цієї політики обґрунтовує французький президент В.-Ж. д'Естен (1974-1981). Він вказує на те, що в історії Франції є дві гілки: історія завоювань та історія реформ. Історія завоювань пов'язана з розширенням території держави. Знаходячись на географічному перехресті Європи, вона зуміла раніше, ніж більшість її сусідів розширити, захистити і об'єднати свої території. Але щодо напрямку реформ, вона має значно менші досягнення. Серед великих держав, Франція знаходиться серед тих, хто найгірше керував своїм розвитком. Французьке суспільство еволюціонувало хаотично, долаючи багаточисельні перешкоди і обмеження революційними поривами. Звідси постійна зміна режимів, конституцій та п'ять республік [9, с. 167]. Дана концепція має значення в розумінні сучасних відносин Франції та країн Африки, пояснює причини політики щодо іммігрантів-мусульман, і як наслідок, зовнішньополітичні вектори, що є одним із завданням дослідження. Виснажливі колоніальні війни, які Франція вела протягом всього часу завоювань, негативно позначилися на внутрішньому становищі країни. Надавши незалежність своїм колоніям, Франція змінила концепцію колоніальної імперії на політику співпраці та збереження зон впливу, яка буде розглянута окремо.

Концепція політичної географії, засновником якої є В. де Ла Бланш, фундатор французької географічної школи. Концепцію розробляли А. Зігфريد, І. Лакост, Ф. Моро-Дефарж, Е. Реклю, К. Хаусхофер. Останній вбачає причину надмірної уваги науковців до географії в тому, що термін «геополітика» досить зручно використовується у Франції для позначення реалій епохи. Французи знають, що їх країна перестала бути центром світом, як це було в XVII – XVIII століттях і тому «їм доводиться засвоювати таку науку як географія, перелистуючи атласи та читаючи книги» [16, с. 145]. У статті «Відмінний характер географії» 1913 р. В. де Ла Бланш вбачає задачу географії у з'ясуванні, яким чином фізичні та біологічні закони, що керують світом, поєднуються і змінюються на різних частинах поверхні Землі [26, с. 6]. Географ Е. Реклю є автором дев'ятнадцяти томної праці «Земля і люди». Він пов'язує могутній вплив географічного середовища з успіхами європейської нації. Саме умови ґрунту, клімату, форми і розташування материка надали європейцям можливість стати першими в пізнанні землі в цілому і тривалий час залишатися на чолі людства [21, с. 5]. Засновник німецької школи геополітики К. Хаусхофер звертав увагу на те, що ситуація з кордонами в Європі наперед розроблялася у французьких книгах, де в назвах говориться в першу чергу про Європу, а не про Францію, але в сутності мова йде про перенесення кордонів на користь французької життєвої форми [24, с. 199]. Головний недолік французької геополітики в цілому полягає в її науковості і відсутності практиків. Французький політолог Ф. Моро-Дефарж називає єдиним французьким геополітиком Ш. де Голля. Він також пов'язує відсталий розвиток французької геополітики передусім з тим, що в період з 1871 по 1945 роки цілі французької зовнішньої політики зводилися до трьох тез, які переслідували головну ціль – створити супротив Німеччині, яка мала численні переваги в населенні, промисловості і військовій силі, шляхом приваблення й утримання в якості союзника Великобританію; залучення союзників, що знаходяться в тилу Німеччини і

могли б, за необхідності, нав'язати останній війну на два фронти; максимального послаблення Німеччини при утворенні сприятливих для цього умов [16, с. 126]. Відтак помітні протиріччя у наукових дискусіях Франції та Німеччини, що безпосередньо мали вплив на формування французької школи геополітики. Головним чином, науковці намагалися знайти співвідношення, а відповідно і обґрунтування території держави, її географічних даних могутності, сили, відносин з сусідами та інші компоненти, які визначають геополітичне становище держави.

Історіографічна концепція важлива для дослідження, позаяк після останнього повороту в розвитку історичної науки у 1970х рр. відродився інтерес до політики і, як наслідок, на перший план в дослідженнях французьких істориків висунулася подія [8]. Розробниками напрямку є представники декількох поколінь школи «Анналів», яка сформувалася на основі журналу «Аннали», що безперервно виходить з 1929 р. [22, с. 39]. Зокрема, її засновниками є М. Блок, Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, Л. Февр.

На думку Ж. Дюбі вивчення політичної сфери не зводиться до вивчення простих зчеплень причин і наслідків, а прагнення розглянути всю сукупність багаточисельних факторів, які призводять до події і обумовленої розстановки сил. Так, події і біографії вивчаються не заради них самих, а для інформації, до якої вони відкривають доступ. Висловлювання сучасників з приводу події піднімає завісу над прихованими структурами, які визначають вчинок чи діяльність відомої людини, над структурами, всередині яких розгорілася і на яких відобразилася криза [8]. М. Блок, засновник журналу вважає, що перша і найочевидніша допомога, яку очікують від ретельного порівняння фактів, почерпнутих в несхожих і прикордонних суспільствах – це можливість встановити, який вплив виявляли один на одного дані групи факторів [5, с. 71]. Особливість даної концепції полягає в тому, що науковці розглядають історію не як науку, а як спосіб пізнання, намагаються не просто заповнити історичні прогалини, крізь минуле пояснити теперішнє, звертаються до фактів, подій, особистостей в історії та політиці. Можна припустити, що вплив на школу «Анналів» здійснив біхевіористичний напрям. У власній дискусії місця політичної історії Ж. Ле Гофф, називає її не «становим хребтом», а скоріше «ядром» історії [14, с. 190]. Ж. Дюбі вбачає в цій орієнтації зв'язок з політичною ситуацією у Франції, зі змінами, які відбулися в результаті заворушень 1968 р., з кінцем голлістського режиму і крахом пануючої ідеології. Життя задавало питання, відповідь на які мали дати і історики [8].

Л. Февр у праці «Бої за історію» піднімає болюче для Франції питання післявоєнних років. «Франція зробила свій вибір. Вона вибрала катастрофу. Вибір цей нікому не зрозумілий. Ми шукали Францію там, де їй належало бути. Але там її не виявилось. Вона грала в ляльки, які дісталися їй від бабусі. Грала з розумним виглядом. З поклонінням. Грала по-дурному» [22, с. 61]. Це бачення науковця необхідно враховувати при дослідженні векторів зовнішньої політики Франції, співвідношенні національних амбіцій з її можливостями. В цілому науковці-аннали піднімають питання ролі французів у сучасному світі, шукають витоки втрати центру Європи та формують сучасну французьку політичну думку.

Політика європейського архітектора. Практичний початок ідеї європейського об'єднання надали переважно французькі державні діячі (Наполеон, А. Бріан), а теоретичний – німецькі ідеологи (І. Кант, Г. Лейбніц) [24, с. 278]. Ідею створення Європейського Союзу вперше запропонував міністр закордонних справ Франції А. Бріан на Асамблеї Ліги Націй 5 вересня 1929 р. [19, с. 292]. Проте поглянути на створення єдиного європейського простору, як самостійного напрямку у зовнішній політиці, Франція змогла тільки після розпаду колоніальної імперії. Її натхненниками і реалізаторами можна назвати Ш. де Голля, Жискара д'Естена, Ж. Моне, В. Ж. Ширака. Велика роль в утворенні ЄС належить державному діячу Ж. Монне. Він не залишив наукових напрацювань, але доклав багато зусиль для об'єднання Європи. «Франція тепер занадто мала, щоб вирішувати свої проблеми самостійно»

[9, с. 96].

На відміну від інших, європейська цивілізація завжди багато чекала від своєї пам'яті. Цьому сприяли християнський і античний спадок [4]. Переконання спільності європейських народів: біла раса, християнське віросповідання, спосіб життя, тісно пов'язаний між собою в сфері мислення, мистецтва, науки, політики, торгівлі стали фундаментом для Ш. Де Голля, який виступив за створення «єдиної Європи». Для нього було природнім утворення у світі своєї особливої організації. Де Голль вважав, що європейські держави є головною ланкою планети – центром, який несе на собі всю відповідальність по відношенню до інших континентів. Європа стимулює і навіть направляє духовний і технічний розвиток світу [1, с. 400]. Його погляди сформувалися в концепції «Європа вітчизн», яка базувалася на принципі міждержавного співробітництва суверенних держав-учасниць на противагу «наднаціональному» принципу. Щодо «зовнішнього» світу «Європа вітчизн» задумувалася як самостійна і активна сила нарівні з двома «наддержавами» США та СРСР [23, с. 344]. Відтак де Голль заклав основний фундамент для подальшого руху Франції, а його погляди стали дороговказом для наступників. Проте просування власних інтересів та прагнення утворити потужне військово-політичне утворення, підконтрольне Франції наражалося на постійну критику та незгоду з боку інших держав Європи, сповільнювало міждержавну співпрацю.

Перед П'ятою Республікою Франції постали три основні завдання: повернути домінування в Європі, створити противагу США і НАТО та забезпечити себе від можливої німецької загрози. Ці умови стали визначальними для створення Європейського об'єднання вугілля і сталі у 1950 р. [25, с.17]. Учасники не могли досягнути згоди в питаннях структури та призначенні утворення. Франція, як головний з ініціаторів та рушіїв об'єднання була запеклим супротивником будь-якого наднаціонального інституту. «Об'єднану Європу» французькі діячі бачили тільки як «Європу вітчизн», конфедеративний союз, в якому кожна держава зберігає свій суверенітет. У французьких президентів європейський вектор ставав стержнем всієї зовнішньої політики та впливав на внутрішнє життя країни. Затверджений країнами ЄЕС в Гаазі у 1969 р. план французького президента Ж.Помпіду нагадував більше план політичної співпраці без кінцевих цілей Європейського Союзу [18, с. 322-323].

З моменту свого створення об'єднана Європа наражається на критику не тільки політиків країн-учасниць, а і науковців. Так, зокрема, Ле Гофф вказує на те, що сьогоднішньому складу Європи доводиться зіштовхуватися з амбіціями пари Франція-Німеччина, яка одночасно підтримує стабільність в Європі і породжує нерівність, що є джерелом напруги у Європейській спільноті [13, с. 68]. Ряд недоліків виділяє французький філософ А. де Бенуа. Перш за все, це прагнення одразу створити Європу економічну, на шкоду політичній і культурній. Друге це спроба створити Європу без народів Європи. Третя помилка – це створення Європи зверху технократичним і бюрократичним чином, а не знизу. Четверта помилка полягає в тому, що Європа надала пріоритет розширенню Європи, а не поглибленню її політичних структур. «Єдина» Європа стала створюватися надто поспішно. І останнім, чи не головним недоліком є нечітко визначені кінцеві цілі створення цієї єдиної Європи [7]. Це свідчить про те, що Париж у своєму зовнішньому курсі не врахував національних настроїв та не спрогнозував наслідків зовнішньої політики, однією з яких є вплив мігрантів. Президенти Франції вбачали свою місію і обов'язок у внесенні своєї участі в укріплення європейського об'єднання. Франція увесь час намагалася перебрати на себе роль домініону і проводити власну політику в тій структурі, яка з моменту свого створення передбачала рівність та партнерство. Власні амбіції завдавали більше шкоди та сповільнювали процес розвитку європейського об'єднання. Також розвиток гальмувався через відмінне бачення шляху учасниками ЄС, завдань і напрямків організації.

Політика національної безпеки, яка включає політику ядерної парасольки та ядер-

ного стримування. Її розробники належали до групи «пуризму», тобто прихильники так званого «чистого» або «абсолютного стримування». Їхні наукові доробки увійшли до доктрини «стримування слабким сильного». До цієї групи належать генерали А. Бофр, Ж. Б'юньє, П. Галлуа, Л. Пуар'є, які є фахівцями з ядерної безпеки. Важливу роль в стратегуванні національної безпеки Франції займають наукові центри – Французький інститут міжнародних відносин (IFRI), Інститут стратегічних і міжнародних відносин (IRIS), Інститут вищих досліджень національної оборони (IHEDN), Група по дослідженню ядерних проблем і міжнародних і стратегічних відносин (GENERIS).

Прагнучи звільнитися з-під впливу Сполучених Штатів, Франція шукала надійний спосіб забезпечення власної безпеки. Цим способом стала ядерна зброя – швидкісна можливість знищення супротивника. Відтак ядерна сила була покладена в основу військової доктрини П'ятої Республіки. На думку французького генерала, фахівця з ядерної зброї П. Галлуа, розвиток військової техніки призвів до створення балістичної ракети з ядерним бойовим зарядом. «Держава, яка кинула виклик іншій державі, ризикує втратити за декілька годин, все що створено нею до цього. І опинитися відкинutoю на декілька десятиліть назад, навіть, якщо вона володіє переважачою військовою міцністю» [6, с. 29].

У 1960 р. президентом Ш. де Голлем був затверджений план реалізації чотирьох ядерних програм, розрахованих на 1960–1982 рр. Головними принципами оборонної політики, які згодом увійшли в документ були: 1) відповідальність за безпеку держави; 2) відмова від будь-якої інтеграції, яка не дає можливості діяти в рамках союзів, склад і сфера діяльності, яких можуть розвиватися; 3) озброєння військовими засобами, що дозволяють Франції грати у світі ту роль, на яку вона претендує [10, с. 219]. Окреслені принципи, стосувалися не скільки внутрішньополітичних питань, скільки стратегії захисту національних інтересів та її зовнішньополітичного курсу, що і сформувало нову концепцію зовнішньої політики Франції. «Біла книга» виходила в чотирьох редакціях французьких президентів – Ж. Помпіду (1972 р.), Ж. Ширака (1994 р.), Н. Саркозі (2008 р.), Ф. Олланда (2013 р.) та відповідала викликам зовнішньої політики, амбіціям Франції та стану міжнародних відносин.

Успіх ядерної політики Франції пов'язаний із послідовністю керівників держави. Де Голль заклав настільки міцний фундамент зовнішньої політики V Республіки, що він став каркасом для наступних президентів, незалежно від їхніх політичних ідеологій. Французькі президенти почасти розривалися між створенням європейської зони безпеки, де б Франція займала лідируючу позицію і, щоразу зазнаючи поразки та невизнання свого домінуючого становища, поверталися до звичної для себе концепції «національної незалежності». Характерно, що після надання незалежності своїм колоніям, з кожною наступною редакцією «Білої книги» сфера впливу та стратегічні завдання постійно збільшувалися. Врешті, Ф. Олланд в останньому документі надав законне обґрунтування військовій інтервенції Франції.

Політика «глобальної відповідальності». Її визначення належить російській дослідниці Є. Обичкіній, а сама політика характерна для французьких президентів Н.Саркозі та Ф.Олланда. На межі XX-XXI ст. Франція активно проводить гуманітарну та військову інтервенцію. Перше міжнародне звинувачення, внаслідок військового втручання, Франція зазнала після геноциду в Руанді у 1993-1994 рр. Вона співпрацювала з президентом Ж.Хабіарімана, який мав повну монополію влади та не вчинив жодних дій для захисту етнічної групи тутсі. Після невдачі «Турецької операції» Франція вивела свої війська. Під час геноциду було вбито більше вісімсот тисяч тутсі [27]. Французи не змогли власними силами врегулювати конфлікт, спричинений в тому числі і наслідками їхньої колоніальної політики.

Франція почала активно залучати ЄС до євро-африканського партнерства. Вона є першим донором Європейського фонду розвитку і постійно виступає ініціатором надання міжнародної допомоги бідним країнам, в тому числі списання боргів

[17, с. 87]. Окрім подолання бідності та розриву між багатотою Північчю та бідним Півднем, Франція демонструє жест доброї волі та прагне підтримувати позитивний імідж на теренах колишніх колоній. Проте ці дії не зменшують критику французької армії у військових операціях та не стримують її активного втручання у внутрішній суверенітет інших держав.

Відхід від зовнішньої політики, яка орієнтована на блиск та сенсаційні тріумфи, а не на довгострокову, кропітку роботу, стане для Франції найважчим. Відступ від політики, яка вже не в змозі відрізнити тактику від стратегії, гру від результату, і в кінцевому вигляді направлена на самоствердження в постійно оновленій грі [2]. Геополітичні поразки Франції слугують причинами для обговорення стратегії зовнішньої політики Франції.

З метою зменшення міжнародних нападів, під час військового втручання Франція почала виступати під егідою ООН та в коаліції з іншими державами. Крім того, в останній військовій доктрині Франції «Білій книзі» під керівництвом президента Ф. Олланда разом з традиційними завданнями, а саме захист, стримування, реагування, різкою відмінністю в документі є визнання військових операцій в якості «найважливішого елемента» безпеки. Відтак дії Франції в Афганістані, Кот-д'Івуарі, Лівії, Малі вплинули на концептуальні погляди керівництва країни, яке зайняло позицію активного втручання в іноземні конфлікти під виглядом захисту національних інтересів [3]. Франція надає законне обґрунтування військовій інтервенції у військовій доктрині, розширює сферу впливу та стратегічні завдання. Під виглядом гуманітарної допомоги, Франція здійснює військове втручання у внутрішній суверенітет та зміни політичного режиму. Вона використовує міжнародне право як спосіб легітимізації своїх дій, а також задля уникнення міжнародної критики. Позаяк втілення Францією концепції «планетарної відповідальності» виявилось дещо спотвореною. Сама назва не відповідає дійсності, позаяк Франція розширює територію втручання, але сумніви викликають рівень її відповідальності. Підтримуючи військове втручання під тиском Франції, міжнародне право втрачає авторитет та вносить розлад у міжнародні відносини.

Висновок. Зовнішня політика Франції має одну з найдавніших історій, порівняно з іншими державами. Архітектура зовнішньої політики Франції ілюструє залежність національних історичних традицій та притаманних для неї рис, які проявлялися незалежно від умов. Перш за все, Франція дбає про національні інтереси. Цей принцип простежується у всіх концепціях її зовнішньої політики. По-друге, Франція завжди відстоює своє право на головну роль. Вона ніколи не могла змиритися з будь-якою поразкою, а відтак будувала свої взаємовідносини з іншими державами з позиції домініону, незалежно від того в яких умовах вона перебувала насправді. По-третє, Франція захищає своє право на завоювання. Вона спромоглася відмовитися від своїх колоніальних володінь лише в період, коли вони поставили під сумнів внутрішню безпеку і порядок у Франції. По-четверте, Франції характерні харизматичні правителі. Аналізуючи етапи розвитку зовнішньої політики Франції, можна провести паралелі між її успішною реалізацією та яскравістю особистостей, які очолювали Францію. Одночасно це має негативний бік, оскільки тривалість керівництва збігається з тривалістю життєдіяльності зовнішньополітичної концепції.

Розглянуті моделі в певній мірі подібні між собою, позаяк переслідують головну мету – утриматись на головних позиціях у міжнародних відносинах. Відтак політика Франції більше нагадує способи досягнення цілей, а тому і відзначається непослідовністю, ірраціональністю та схильністю до імпульсивних рішень. У ХХІ ст. Франції доведеться не просто переглянути свою політику, їй потрібно змінити сприйняття та розуміння того, що світ змінився. Змінився формат міжнародних відносин. Змінилася сама Франція. Після перемини біполярного світу на багатополосність, немає потреби в явному лідері наддержави, яка здійснює вплив на інші держави. Небажаючи цього визнавати на національному рівні, Франція прагне продовжувати

жити за старими правилами у новому світі. Мультикультурна Франція має знайти своє місце у багатополіусному суспільстві. Розуміння цього дозволить французам зосередитися спершу на внутрішніх інтересах, а відтак визначити свої пріоритети.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Арзаканян М.Ц. Политическая история Франции XX века: Учеб. Пособие / М. Ц. Арзаканян. – М. : Высш. шк., 2003. – 157 с.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм [Электронный ресурс] / Р. Арон. – М., Изд-во «Текст», 1993. – с. 303. – Режим доступа: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aron/index.php. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
3. «Белая книга» об обороне и национальной безопасности Франции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://stranovedenie.info/belaya-kniga-ob-oborone-i-nacionalno>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
4. Блок М. Апология истории, или ремесло историка [Электронный ресурс] / М. Блок. – Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000028/index.shtml>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
5. Блок М. К сравнительной истории европейских обществ / Текст выступления в Осло / М. Блок / Проблемы компаративной истории. – С. 65-93.
6. Галлуа П. Стратегия в ядерный век / П. Галлуа. – М. : Воениздат, 1962 г. – 208 с.
7. Де Бенуа А. Глобализация и новая консервативная парадигма в XXI веке [Электронный ресурс] / Стенограмма лекции Алена де Бенуа. – МГУ им. М.В. Ломоносова, 24 октября 2008 года. – Режим доступа: <http://files.alaindebenoist.com/alaindebenoist/pdf/globalizatsiya.pdf>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
8. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года [Электронный ресурс] / Ж. Дюби. – Режим доступа: www.read.in.ua/book205030. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
9. Жискард д'Эстен В. Власть и жизнь / В. Жискард д'Эстен / Пер. с фр. Н.Ю. Дубининой // Под ред. Л.М. Видясовой. – М.: Междунар. Отношения, 1990. – 320 с.
10. Идеи Шарля де Голля и их развитие в XX веке. Российский военный сборник. Вып. 14. – М. : Военный университет, 1997. – 466 с.
11. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова / Г. Киссинджер. – М., Ладомир, 1997. – 848 с.
12. Лакост И. Постколониальный вопрос [Электронный ресурс] / И. Лакост. – Режим доступа: www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0704-LACOSTE-RU.pdf. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
13. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Ж. Ле Гофф / Пер. с фр. А. и. Поповой. Предисл. А. О. Чубарьяна. – СПб.: «Александрия», 2008. – 398 с.
14. Ле Гофф Ж. Является ли все же политическая история становым хребтом истории? / Ж. Ле Гофф // THESIS, 1994, вып. 4. – с. 177-192.
15. Литтлвуд Й. История Франции / Йен Литтлвуд; пер. с англ.. А. В. Бряндинской. – М. : АСТ: Астрель, 2008. – 224 с.
16. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику [Электронный ресурс]. – М.: Конкорд, 1996. – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/dfrg/chapt06.htm>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
17. Обичкина Е. О. Франция на рубеже XX-XXI веков: кризис идентичности : монография / Е. О. Обичкина. – М. : МГИМО, 2003. – 137 с.
18. Осипов Е. А. Европейские идеи Жоржа Помпиду [Электронный ресурс] / Е. А. Осипов / Диалог со временем. 2010. №33 – С.321-330. – Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/data/2012/12/26/1251396200/18.pdf>. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
19. Панкова Є.В. Історія Європи : навчальний посібник / Є. В. Панкова. - Київ : Альтерпрес, 2007. - 352 с.
20. Плицкер Д.П. Жорж Клемансо: Полит. Биография. – М.: Мысль, 1983. – 316 с.
21. Реклю Ж. Э. Земля и люди. Всеобщая география в 19 томах [монография] [Электронный ресурс] / Ж. Реклю. – Т.1-2. – С.-Петербург: Издание Товарищества «Общественная польза», 1898 г. – 912 с. – Режим доступа: www.ex.ua/81463534. (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
22. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М. : Изд-во «Наука», 1991. – с. 632.
23. Франция / Отв. ред. Г.Г. Дилигенский, В.И. Кузнецов. – М: Мысль, 1982. – 431 с.
24. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет [Электронный ресурс] / К. Хаусхофер

фер. – М.: Мысль, 2001. – 426 с. – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/haushofer/content.htm>.

25. Шадурский В. Г. Внешняя политика Франции (1945-2002): Учеб. пособие / В. Г. Шадурский. – Мн.: БГУ, 2004. – 175 с.

26. De la Blache P. V. Des caractères distinctifs de la géographie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://classiques.uqac.ca/classiques/vidal_de_la_blache/car_distincts_geographie/vidal_car_distincts_geo.pdf.

27. Sarkozy au Rwanda : «la France doit réfléchir à ses erreurs» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lemonde.fr/afrique/article/2010/02/25/sarkozy-au-rwanda-la-france-doit-reconnaitre-ses-erreurs_1311160_3212.html#VqoC2y26CwLla3E8.99.

REFERENCES:

1. Arzakanyan, M. Ts. (2003) *Politicheskaya istoriya Frantsii 20 veka* [The political history of the twentieth century France], Moscow, Vyssh. shk., 157 p.

2. Aron, R. (1993) *Demokratiya i totalitarizm* [Democracy and totalitarianism], Moscow, Izd-vo «Tekst», available at: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aron/index.php. (Accessed 20 February 2015).

3. «Belaya kniga» ob oborone i natsional'noy bezopasnosti Frantsii [The White Paper «on defense and national security of France», available at: <http://stranovedenie.info/belaya-kniga-ob-oborone-i-nacionalno>. (Accessed 20 February 2015).

4. Blok, M. *Apologiya istorii, ili remeslo istorika* [Apology history or the craft of the historian], available at: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000028/index.shtml>. (Accessed 20 February 2015).

5. Blok, M. 'K sravnitel'noy istorii evropeyskikh obshchestv' / Tekst vystupu v Oslo [To the comparative history of European societies / Text has acted in Oslo] In *Problemy komparativnoy istorii* [Problems of comparative history], pp. 65-93.

6. Gallua, P. (1962) *Strategiya v yadernyy vek* [Strategy in the nuclear age], Moscow : Voenizdat, 208 p.

7. De Benua, A. (2008) *Globalizatsiya i novaya konservativnaya paradigma v XXI veke. Stenogramma lektzii Alena de Benua* [Globalization and the new conservative paradigm in the XXI century. Transcript of a lecture Alain de Benoist. – M.V. Lomonosov Moscow State University, October 24, 2008], available at: <http://files.alaindebnoist.com/alaindebnoist/pdf/globalizatsiya.pdf>. (Accessed 20 February 2015).

8. Dyubi, Zh. *Razvitie istoricheskikh issledovaniy vo Frantsii posle 1950 goda* [Development of historical studies in France after 1950], available at: www.read.in.ua/book205030. (Accessed 20 February 2015).

9. Zhiskar d'Esten, V. (1990) *Vlast' i zhizn'* [Power and life], Moscow: Mezhdunar. Otnosheniya., 320 p.

10. Idei Sharlya de Gollia i ikh razvitie v 20 veke. Rossiyskiy voennyi sbornik (1997) [The ideas of Charles de Gaulle and their development in the twentieth century. Russian military collection]. Vyp. 14, Moscow : Voennyi universitet, 466 p.

11. Kissindzher, G. (1997) *Diplomatiya* [Diplomacy], Moscow, Lodomir, 848 p.

12. Lakost, I. *Postkolonial'nyy vopros* [The post-colonial question], available at: www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0704-LACOSTE-RU.pdf. (Accessed 20 February 2015).

13. Le Goff, Zh. (2008) *Rozhdenie Evropy* [The Birth of Europe], Sankt-Peterburg, «Aleksandriya», 398 p.

14. Le Goff, Zh. (1994) 'Yavlyaetsya li vse zhe politicheskaya istoriya stanovym khrebtom istorii?' [Is still the political history of the backbone of the story?] In *THESIS*, Vol. 4, pp. 177-192.

15. Littlvud, Y. (2008) *Istoriya Frantsii* [History of France], Moscow, AST: Astrel', 224 p.

16. Moro-Defarzh, F. (1996) *Vvedenie v geopolitiku* [Introduce to geopolitik], Moscow, Konkord, available at: <http://grachev62.narod.ru/dfrg/chapt06.htm>. (Accessed 20 February 2015).

17. Obichkina, E. O. (2003) *Frantsiya na rubezhe 20-21 vekov: krizis identichnosti* [France at the turn of the XX-XXI centuries: the identity crisis], Moscow, MGIMO, 137 p.

18. Osipov, E. A. (2010) *Evropeyskie idei Zhorzha Pompidu* [European idea Pompidou] In *Dialog so vremenem* [Dialogue with time], Vol.33, pp.321-330, available at: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/12/26/1251396200/18.pdf>. (Accessed 20 February 2015).

19. Pankova, Ye. V. (2007) *Istoriya Yevropy* [History of Europe], Kyiv, Al'terpres, 352 p.

20. Plitsker, D.P. (1983) *Zhorzh Klemanso: Polit. biografiya* [Georges Clemenceau: Polit. biografiya], Moscow, Mysl', 316 p.

21. Reklyu, Zh. E. (1898) *Zemlya i lyudi. Vseobshchaya geografiya v 19 tomakh* [Land and People. Universal geography in 19 volumes]. – T.1-2. – Sankt-Peterburg, Izdanie Tovarishchestva «Obshchestvennaya pol'za», 912 p., available at: www.ex.ua/81463534. (Accessed 20 February 2015).

22. Fevr, L. (1991) *Boi za istoriyu* [Fighting for history], Moscow, Izd-vo «Nauka».

23. *Frantsiya* (1982) [France], Moscow, Mysl', 431 p.

24. Khaushofer, K. (2001) *O geopolitike. Raboty raznykh let* [Karl Haushofer about geopolitics. Works of different years], Moscow, Mysl', 426 p., available at: <http://grachev62.narod.ru/haushofer/content.htm>.

25. Shadurskiy, V. G. (2004) *Vneshnyaya politika Frantsii (1945-2002)* [Foreign policy of France (1945-2002)], Minsk, BGU, 175 p.

Малиновская Н. В., аспирантка Восточноевропейского университета им. Леси Украинки (Львук, Украина), E-mail: tala_malynovska@ukr.net

Внешнеполитические концепции Французской Республики

Аннотация. Франция является одной из основательниц международных организаций, участница миротворческих операций и международных переговоров, активная защитница Европейского союза, она не имеет устойчивого вектора движения. Ее внешняя политика отличается многовекторностью и ориентирована на укрепление территориальных границ, ослабление государств-соседей, получение контроля в арабском регионе. Стремление Франции быть в первом ряду политических лидеров и занимать доминирующее положение в Европе создает главные причины неудачи внешних концепций. Существует значительный разрыв между видением Францией своей миссии и восприятием Франции в мире.

Ключевые слова: Франция, внешняя политика, колониализм, Шарль де Голль, Европейский союз, ядерное оружие.

Malynovska N. V., postgraduate student of the Lesya Ukrainka Eastern European National University (Luts, Ukraine), E-mail: tala_malynovska@ukr.net

Foreign Policy Concepts of the French Republic

Abstract. This study aims to analyze the concepts of French foreign policy that is focused on multi-vector policy of the country and are intended to clarify the main objectives: 1) Description of foreign policy concepts of France; 2) determination of the role of French schools and public figures in creation and evaluation of national interests.

The author examines the most famous French foreign policy concepts, their interpretation by scientific schools and political circles which continues to its implementation. It allowed to form a strong theoretical base from which made it possible to single out a number of concepts and policy models.

Expansionary concept is appropriate for the French policy of Cardinal Richelieu, Louis XIV, Napoleon Bonaparte, George Clemenceau, Charles de Gaulle, and after the independence of the French colonies it has continued into the concept of neo-colonialism and policy of planetary responsibility for the newly formed states. The concept of political geography was introduced by the French geographer E. Reclus and W. de la Blanche and continued by K. Haushofer, F. Moreau-Defarzh, who turned it into political sphere and laid the foundation for the French school of geopolitics. Historiographical concept has been initiated by the representatives of «Annals» school – M. Block, J. Le Fevre, L. Hoff, who returned interest into politics and raised debate among scientists about the place of France in international relations.

Based on the analysis of politicians, political scientists and experts evaluation, there were considered external policy models of France. The policy of European architect gets its practical start from statement of French Foreign Minister A. Briand in 1929. However thinking of creating a single European space as a separate course in its foreign policy, France was able only after the collapse of the colonial empire. Its masterminds and implementers may be considered Charles de Gaulle, Jean Monnet, V. Giscard d'Estaing, Jacques Chirac. The national security policy includes nuclear umbrella and nuclear deterrence policies. The strategy of national interests protection is reflected in the «White Book», which was published in four editions of French presidents – J. Pompidou (1972), J. Chirac (1994) N. Sarkozy (2008), F. Hollande (2013) and was consistent with the ambitions of France and the state of international relations. The «global responsibility» policy lies in the active participation of France in the Arab region, military operations and humanitarian intervention in Afghanistan, Côte d'Ivoire, Libya, Mali and is typical for French Presidents N.

Sarkozy and F. Hollande.

The architecture of French foreign policy illustrates the dependence of national and historical traditions and its inherent features that used to appear regardless of conditions. Firstly, France is concerned of its national interests. This principle can be traced in all concepts of its foreign policy. Secondly, France is always defending its right to a major role. It could never accept any defeat, and therefore was creating its relationships with other countries from a position of dominion, regardless the conditions in which it actually was. Thirdly, France defends its right to conquer. It managed to give up its colonial possessions just at a time when they questioned the internal security and order in France. Fourthly, France is typically known by charismatic rulers. Analyzing the stages of the French foreign policy, one can draw parallels between its successful implementation and bright personalities who headed it. In the XXI century, France will have to not just review its policy but it needs to change the perception and understanding of the fact that the world has changed.

Key words: France, foreign policy, colonialism, Charles de Gaulle, European Union, nuclear weapon.

УДК 341.232.7

Манько В. І.

аспірантка кафедри міжнародних відносин,
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара
(Дніпропетровськ, Україна)
E-mail: lera.moonko@gmail.com

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ТА ОБМІНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Розглянуто освіту та освітні програми Європейського Союзу як інструменти впливу та побудови іміджу країн ЄС. Вказано, що у результаті процесів глобалізації та інтернаціоналізації освіти за останні десятиліття значно посилилася соціальна, економічна і політична роль університетів. Розглянуті основні освітні та наукові програми ЄС та їх функції. Визначені основні переваги та проблеми залучення України до Європейського освітнього простору.

Ключові слова: вплив, ЄС, зовнішня політика, освіта, мобільність студентів, освітні програми, «Еразмус», «Темпус», Болонський процес.

Актуальність. Центральне завдання зовнішньої політики будь-якої держави полягає у зміцненні її позицій і авторитету на міжнародній арені, створенні сприятливих зовнішніх умов для довгострокового соціально-економічного розвитку країни. Зовнішньополітичний інструментарій реалізації даного завдання змінюється від однієї епохи до іншої. У ХХ ст. в умовах біполярного світу домінуючою тенденцією було нарощування державами в першу чергу «жорсткої сили» - військової та економічної потужності. На сучасному етапі світового розвитку під впливом процесів глобалізації і в умовах формування нової багатополунової системи міжнародних відносин на передній план в якості головних чинників впливу держав на світову політику, поряд з військово-політичною вагою та економічними ресурсами, висуваються інші фактори: здобутки держав в галузі культури та мистецтва, науки, технологій, освіти і т. д..

Метою статті є дослідити освітні програми як інструмент поширення впливу ЄС на інші держави.

Основна частина. Культура є не тільки основою, але й важливим чинником для поширення впливу держави. Так, зовнішні культурні обміни є обов'язковою складовою частиною дипломатії передових країн.

За останні три десятиліття кількість студентів, що навчаються за межами своєї країни (або «мобільних студентів», згідно класифікації ЮНЕСКО), зросла більш ніж у чотири рази (з 0,8 млн чол. у 1975 р. до 3,7 млн. чол в 2009 р.). У період з 1975 по 2004 р. ЮНЕСКО відзначає три найбільш помітних підйоми міжнародної

студентської мобільності. Під час першого підйому (1975 - 1980 pp..) загальне число «мобільних студентів» збільшилося на 30% - з 0,8 до 1,04 млн чол. Наступний підйом спостерігався з 1989 по 1994 р., коли кількість «Мобільних студентів» збільшилося на 34%. З 1999 по 2004 р. стався третій підйом - на 41% [7, с. 32-34].

В останні десять років міжнародна студентська мобільність продовжувала зростати. У 2007 р. загальносвітова чисельність іноземних студентів становила 2,8 млн осіб, а в 2009 р. - 3,7 млн осіб. Згідно з прогнозами, до 2020 р. міжнародна студентська мобільність досягне 5,8 млн осіб і 8 млн осіб - до 2025 р. Можливо, сьогодні ми можемо спостерігати четверту хвилю «інтернаціоналізації вищої освіти», яка є відображенням сучасних процесів глобалізації та інтернаціоналізації в економіці і в суспільстві.

Міжнародна мобільність студентів стимулюється різними програмами (в Європі найбільш відомі програми - це «Еразмус», «Сократ», «Нордплюс») і може приймати різні форми: від повної програми навчання у вузах іншої країни до участі в окремих мовних програмах. Міжнародної академічної мобільності сприяють також спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів та студентів, такі як французькі «Edu France», «Egide» або німецька DAAD.

У результаті процесів глобалізації та інтернаціоналізації освіти за останні десятиліття значно посилилася соціальна, економічна і політична роль університетів. Широку популярність у всьому світі отримала так звана модель глобального науководослідного університету (global research university), в рамках якої університети стають активними гравцями не тільки у виробництві нових знань, але і в їх поширенні і використанні через інноваційну діяльність.

Крім цього, в останні п'ятнадцять років виникли нові форми інтернаціоналізації, що характеризуються транскордонною мобільністю вузів чи їх програм. Програмна мобільність включає в себе дистанційні курси навчання, пропонувані зарубіжними вузами, або спільні курси і програми. Мобільність вузів передбачає відкриття зарубіжних кампусів університетами чи створення абсолютно нового вузу із залученням капіталу іноземного університету [7, с. 32 – 34].

Вчасно усвідомивши переваги впливу на світ через освіту, північноамериканські університети стали світовими лідерами з залучення іноземних студентів. За даними ЮНЕСКО, в 2007 р. вузи США прийняли найбільшу кількість іноземних студентів - 595 900 осіб, 21,3% від загального числа іноземних студентів у світі. Значна кількість іноземних студентів навчалася у Великобританії - 351 500 осіб (відповідно 12%). Третє місце належить Франції - 246 600 осіб (9%), за трійкою лідерів ідуть Австралія - 211 500 осіб, Німеччина - 206 900 осіб, Японія - 125 900 осіб, Канада - 68 500 осіб, Південна Африка - 60 600 осіб, Росія - 60 300 чоловік і Італія - 57 300 осіб [11, с. 117.].

На ці 11 держав припадає 71% мобільних студентів в світі, з них 62% навчається в перших шести країнах. Більшість країн з цього списку одночасно є країнами постачальниками іноземних студентів: Німеччина (77500), Японія (54500), Франції (54000), США (50300), Канада (43900) і Росія (42900). Найбільше число студентів за кордон посилає Китай (майже 421100), Індія (153300) і Республіка Корея (105300).

Великим постачальником «молодих умів» для США сьогодні є Азія. Половина іноземних студентів, що навчаються в американських університетах, є вихідцями з Індії, Китаю, Тайваню, Південної Кореї та Японії. Крім політичного впливу, навчання зарубіжних студентів приносить США значний економічний прибуток. Важливу роль у привабливості американської освіти відіграє англійська мова, яка є мовою міжнародного спілкування. Крім цього, у США є «дозвольна практика», яка дозволяє іноземним студентам, які здобули освіту в США, протягом одного календарного року постійно проживати на території США без оформлення додаткових в'їзних документів і працювати в університетах, некомерційних дослідницьких

організаціях або в приватному секторі. Таким чином, будь-який іноземний громадянин, який закінчив американський університет, може отримати в США ще досвід роботи за фахом [3, с. 214].

Важливою умовою у розподілі іноземних студентів за світовими освітніми центрами є не тільки привабливість тієї чи іншої освітньої системи, а й неакадемічні фактори, такі як вартість проживання, умови отримання віз, громадянства після закінчення університету, рівень толерантності суспільства в приймаючій країні та умови інтеграції в нього.

Головною програмою ЄС з обміну студентів вважається Еразмус Мундус – освітня програма ЄС, спрямована на активізацію міжнародної співпраці та підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців європейських університетів та вищих навчальних закладів третіх країн на всіх континентах. Намагаючись перетворити ЄС на світового лідера в освіті, а європейські університети – на осередки знань та інновацій, програма Еразмус Мундус також ставить за мету сприяння взаєморозумінню між людьми, активізацію міжкультурного діалогу.

Програма Еразмус Мундус є відповіддю на виклики, що постають перед сучасною системою вищої освіти: підготовка громадян Європи до життя в глобалізованому багатокультурному суспільстві, яке ґрунтується на знаннях та освіті, підвищення якості й привабливості вищої освіти в Європі. Такі принципи відповідають Лісабонській стратегії ЄС, згідно з якою уряди країн - членів ЄС взяли на себе зобов'язання зробити європейську економіку конкурентоспроможною і здатною до динамічного розвитку, а європейську систему вищої освіти – доступнішою і найякіснішою у світі. Програма підтримує також реалізацію Болонського процесу, сприяючи визнанню академічних ступенів і розвитку інтернаціоналізації університетської освіти.

Програма Еразмус Мундус була започаткована Європейським Союзом в 2004 р. для країн, які не входять до ЄС. Студенти старших курсів і науковці з різних країн, у тому числі й з України, мають змогу отримувати стипендії від ЄС для продовження навчання або проведення наукових досліджень в країнах ЄС. Програма має три компоненти.

Перший компонент – Спільні курси і програми Еразмус Мундус:

- спільні, розроблені за участю консорціуму університетів, магістерські (1a) та докторські (1b) програми;
- стипендії для тих студентів, які обирають ці програми;
- стипендії для підготовки та викладання спільних програм і проведення досліджень в рамках навчання [1].

Участь в обмінах програми можуть брати: українські студенти або випускники, які вже здобули вищу освіту (ступінь бакалавра, магістра або їх еквіваленти), аспіранти, докторанти, молоді науковці, а також українські науковці і викладачі, на запрошення своїх колег з європейських університетів, теж можуть долучитися до розробки курсів і програм Еразмус Мундус (за чинними умовами, треті країни, включаючи Україну, не можуть виступати ініціаторами або заявниками на створення консорціуму і розробку курсів і програм Еразмус Мундус).

Другий компонент - Партнерство Еразмус Мундус (колишній напрям Еразмус Мундус: Вікно зовнішньої співпраці):

- налагодження партнерства між університетами ЄС і третіх країн з метою обміну студентами (бакалаврський, магістерський, докторський рівні) та науково-педагогічними кадрами;
- стипендії для студентів, викладачів, науковців з європейських вищих навчальних закладів і третіх країн.

За цим компонентом програми з конкретною метою утворюється партнерство між європейськими університетами та вищими навчальними закладами третьої країни або групи країн. Стипендії для студентів і викладачів на оплату подорожування, навчання, проведення досліджень тощо надаються, щоб сприяти досягнен-

ню загальної мети партнерства. Передбачено двосторонній обмін, тож в рамках утвореного партнерства в українських університетах можуть викладати зарубіжні викладачі і навчатися студенти-іноземці [2].

Еразмус Мундус – одна з самих популярних програм обміну серед українських студентів. Серед українських вузів, що входять до консорціуму:

1. Дніпропетровський національний університет
2. Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця
3. Харківська національна академія міського господарства
4. Львівський національний університет ім. Івана Франка
5. Національний університет ім. Тараса Шевченка
6. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

Компонент 3: Проекти з пропагування освіти взагалі та міжнародної співпраці в освіті.

В епоху економіки знань додана вартість та економічне зростання досягаються за рахунок освіти та інновацій. Відповідно, університети перетворюються на центри, де акумулюються знання і народжуються інновації.

Проекти в рамках зазначеного компоненту спрямовані на підвищення привабливості вищої освіти в ЄС, її пропагування в третіх країнах, посилення міжкультурної співпраці, поширення й поглиблення міжкультурного діалогу.

Участь у цьому компоненті програми можуть брати:

- вищі навчальні заклади та науково-дослідні інституції з країн – членів ЄС і третіх країн;
- інші організації освітньої галузі, орієнтовані на підтримку розвитку сфери вищої освіти [2].

Європейська Комісія відповідала за функціонування програми Еразмус Мундус у період 2009-2013 р. Вона керувала бюджетом і встановлювала пріоритети, цілі і критерії Програми. Крім того, вона спрямовувала і контролювала здійснення загального спостереження та оцінки Програми на європейському рівні.

The Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA) відповідає за здійснення Програми Erasmus Mundus [1].

Тобто, за проведення та суть обінних програм відповідають інституції ЄС, що осприяє контролю над освітнім простором не тільки на території ЄС, але й впливає на освітні процеси інших країн-партнерів ЄС.

У 2014 році стартувала нова програма Еразмус, що має назву «Еразмус для всіх» («Erasmus for all»). Це нова програма ЄС у галузі освіти, професійної підготовки, розвитку молоді і спорту, запропонована Європейською комісією 23 листопада 2011 року.

Програма «Erasmus для всіх» має об'єднати всі нинішні проекти ЄС та міжнародне співтовариство в галузі освіти, професійної підготовки, розвитку молоді і спорту, замінивши існуючі ініціативи єдиною програмою. Ці зміни покликані підвищити ефективність, спростити процес отримання грантів, а також скоротити дублювання функцій і фрагментацію.

Удвічі більше учасників, ніж раніше - тобто до 5 мільйонів чоловік - зможуть отримати освіту і пройти професійну підготовку за кордоном завдяки грантам в рамках «Erasmus для всіх». Очікується, що серед них будуть майже 3 мільйони студентів вищих навчальних і професійних закладів. Студенти денної форми навчання, які претендують на отримання Магістерського ступеня, зможуть також скористатися новою програмою кредитування, запущеною спільно з Групою Європейського інвестиційного банку [8].

Програма Темпус (Tempus – Trans-European Mobility Programme for University Studies) – освітня програма Європейського Союзу, яка підтримує модернізацію системи вищої освіти та створює простір для співпраці в країнах-партнерах ЄС через університетські проекти. Також програма спрямована на добровільне наближен-

ня систем вищої освіти в країнах-партнерах до здобутків розвитку вищої освіти в державах-членах ЄС, і додатково пропагує підхід міжлюдської співпраці (people to people approach).

Програма Темпус, заснована в 1990 році для максимально збалансованого співробітництва та вдосконалення систем вищої освіти в державах-членах ЄС і країн-партнерів, та охоплює сьогодні загалом 27 країн: на Західних Балканах, у Східній Європі, Центральній Азії, Північній Африці та на Близькому Сході [119].

Програма Темпус фінансує міжуніверситетську співпрацю в сфері розробки та вдосконалення навчальних програм, управління університетами, взаємодії науковців та громадянського суспільства, партнерство освіти і бізнесу, а також структурні реформи в сфері вищої освіти.

Програма Темпус є найбільш тривалою, її перший етап розпочався в 1990 році: Tempus I – 1990-1994; Tempus II – 1994-1998; Tempus II ibis – 1998-2000; Tempus III – 2000-2006. З 2007 року було розпочато новий етап програми – Tempus IV (2007-2013) [4].

Україна приєдналася до програми Темпус 29 квітня 1993 р. На той період, програма Темпус мала спрямованість на удосконалення управління закладами освіти, оновлення або розробку нових навчальних програм і підвищення кваліфікації викладачів, особливо у таких дисциплінах, як економіка, іноземні мови, суспільні науки, європейські студії та право.

На третьому етапі програми Темпус (2000-2006 рр.) відбувся перехід до нових пріоритетів і нової предметної сфери. Участь України в програмі Темпус III узгоджувалася з приєднанням до Болонського процесу та входженням до Європейського простору вищої освіти, що відповідно позначалося на цілеспрямованні проектів. До пріоритетних напрямів, крім економіки та бізнес-менеджменту, було включено сільське господарство, інформаційно-комунікативні технології та екологію [4].

Починаючи з 2000 р. до проектів Темпус, окрім університетів, долучаються інші партнери – підприємства, неурядові організації, органи влади. Тож, учасниками проектів Темпус в Україні стають Секретаріат Кабінету Міністрів України, міністерства освіти і науки, охорони довкілля, аграрної політики, обласні державні адміністрації та міські ради, спілки промисловців, аграрні підприємства, порти, слухацькі ради університетів і науково-дослідні інституції.

Програма допомагає в придбанні нового сучасного обладнання для університетів – комп'ютерів і спеціального лабораторного обладнання, у проведенні наукових досліджень тощо.

Пріоритети та напрями реалізації програми Темпус четвертого етапу в Україні пов'язані, насамперед, з розвитком Болонського процесу [10].

Пріоритети першого, другого, третього, четвертого та п'ятого конкурсів були спрямовані загалом: на модернізацію початкових планів, враховуючи впровадження треступеневої структури, відповідно до Європейської системи накопичення та трансферу кредитів (ECTS) та визнання дипломів; розвиток дисциплін: педагогіка, машинобудування та технології, право, освіта, матеріалознавство, соціальні науки, природничі науки, сільське господарство, навколишнє середовище, туризм та послуги, міське та регіональне планування; управління ВНЗ та студентськими службами; запровадження механізмів забезпечення якості; інституційна та фінансова автономія; рівний та прозорий доступ до вищої освіти; розвиток міжнародних зв'язків, а також у напрямку вища освіта та суспільство: розвиток партнерства ВНЗ із бізнесом, рівний доступ до вищої освіти, тренінги для державних службовців, трикутник знань: освіта – інновації – дослідження, рамка кваліфікацій.

Унаслідок реалізації проектів Темпус в Україні були розроблені нові навчальні курси та програми, що відповідають сучасним потребам ринку праці. Викладачі університетів підтверджують, що кооперація з європейськими колегами надала можливість набути нових знань, запровадити нові методи викладання та оцінювання,

що зрештою збільшило конкурс в університетах – учасниках програми Темпус.

Проекти, зокрема, стосуються:

- забезпечення якості, включаючи удосконалення процедур ліцензування, акредитації та атестації; запровадження Європейської системи накопичення та трансферу кредитів, відповідної підготовки експертів і викладачів;
- переходу до трициклової системи вищої освіти, включаючи розробку необхідного нормативно-правового забезпечення, підготовку та запровадження курсів і програм третього циклу;
- удосконалення систем управління і врядування у вищих навчальних закладах, включаючи студентське самоврядування, оптимізацію процесів управління вищим навчальним закладом, розширення кола осіб, залучених до процесів прийняття управлінських рішень [9].

Програма Темпус сприяє інтернаціоналізації університетів, створенню тривалого партнерства між українськими та європейськими вищими навчальними закладами, яке не припиняється й після завершення проектів, започаткуванню нових дослідницьких проектів або проектів з обміну. У багатьох випадках програма Темпус допомогла налагодити діалог між вищими навчальними закладами та Міністерством освіти і науки України, його регіональними підрозділами, між науково-педагогічним складом та адміністрацією закладу, між працедавцями, викладачами та студентами.

Особливої уваги заслуговує політика ЄС (Болонський процес), спрямована на створення Європейського простору вищої освіти. Цей процес спочатку мав два виміри: внутрішній і зовнішній. Внутрішньоевропейське завдання Болонського процесу полягало у підвищенні якості вищої освіти в Європі (на початку 1990-х років намітилося певне відставання в цій сфері від США та Австралії); в підвищенні ефективності освітньої діяльності університетів для потреб економіки, заснованої на знаннях; і у формуванні нової ідентичності - «європейського студента» (а не німецького, французького і т. д.).

Зовнішній вимір Болонського процесу спрямований на конкурентну боротьбу за кращих студентів та викладачів на міжнародному освітньому ринку за допомогою підвищення привабливості європейської системи вищої освіти, а також переходу від «європеїзації» до «інтернаціоналізації» (до 1990-х років ці поняття збігалися) освіти в Європі [5].

Українська освітня система поки мало придатна для того, щоб готувати освічені й кваліфіковані кадри для сучасного ринку праці. Вирішення цієї проблеми вимагає серйозних змін у підходах до навчання, структури та змісту навчального процесу, мотивованого навчання студентів і, нарешті, відповідності отриманих студентами знань до попиту з боку роботодавців. І введення, наприклад, двох циклів навчання для української освіти не може бути самодостатньою метою. Це означає, що входження України в Болонський процес має комплексні перешкоди: по-перше, структура системи освітніх рівнів, по-друге, якісні зміни в навчальному процесі, так як і змістовне наповнення навчальних програм відповідних освітніх рівнів [6, с. 4].

Якщо приймати умову про двох циклах навчання, то тут ми стикаємося з проблемою недооцінки такого освітнього рівня бакалавр - як з боку студентів, так і з боку роботодавців. В цілому, для західних освітніх систем рівень бакалавра є вже достатнім для того, щоб випускник вважався фахівцем у своїй галузі і мав можливість займати відповідну виробничу позицію. Для України кваліфікаційний рівень бакалавра поки виглядає чимось дивним і екзотичним, а на побутовому рівні (і навіть на співбесідах з роботодавцями) розглядається як вища освіта.

Чи не краще складається ситуація і з рівнем магістра та спеціаліста. З одного боку, програми навчання, в основі своїй, подібні. З іншого боку, спеціалісти та магістри акредитуються за різними рівнями - III і IV рівня акредитації, відповідно. Це в тих умовах, що ступінь бакалавра проходить теж за III рівнем акредитації.

В результаті, намагаючись формально наблизити нашу систему до європейських вимог, ми тільки заплутали систему освітньо-кваліфікаційних рівнів, не змінивши змістовної частини навчальних планів. Вимоги до рівня спеціаліста не зазнали змін, а рівні бакалавра та магістра не отримали якогось нового змістовного наповнення – це виявилися або урізані, або кілька розширені програми.

Висновки. Слід зазначити, що академічні обміни та наближення нашої системи освіти до європейської – два важливих інструмента ЄС вплинути та змінити думку громадськості на Союз. Адже можна спостерігати, що студенти, котрі хоч деякий час навчалися в європейських вузах, починають ототожнювати себе з європейцями. Одним з головних завдань як Болонського процесу, так і обмінних програм є впровадження європейського виміру у систему освіти України та інших держав. Сферу освіти можна вважати одним з інструментів поширення політики «розумної сили» ЄС поруч з економічними важелями, політикою безпеки, дипломатією та ін.

Спільний освітній простір та програми обміну є корисними для внутрішньої політики, так і зовнішньої. Єдність освітньої системи ЄС є дієвим механізмом конструювання європейської ідентичності. Якісна та кваліфікована освіта стає визитною карткою Союзу серед інших країн. Все більше студентів намагаються потрапити до європейських вузів заради отримання «гідної» освіти. Тим самим, у ЄС є інструмент впливу на розвиток поглядів молодого покоління, котрі, повертаючись додому, розповсюджують європейські цінності та ідеї серед громадськості.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. About Erasmus Mundus 2009-2013 [Electronic resource]. – Access mode : http://eacea.ec.europa.eu/erasmus_mundus/programme/about_erasmus_mundus_en.php (Accessed 20 February 2015)
2. Erasmus Mundus [Electronic resource]. – Access mode : http://v4.udsu.ru/inter/erasmus_mundus – Access mode:
3. How many students study abroad? // OECD Factbook 2011-2012. Economic, Environment and Social Statistics. – 2011. – P. 214.
4. Tempus Programme [Electronic resource]. – Access mode : <http://eacea.ec.europa.eu/tempus> (Accessed 20 February 2015)
5. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Electronic resource]. – Access mode : www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf (Accessed 20 February 2015)
6. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу / В. Андрущенко // Освіта України. – 2004. – № 13. – С. 4–6
7. Всемирный доклад по образованию 2006. Сравнение мировой статистики в области образования – Институт статистики ЮНЕСКО. – Монреаль, 2006. – С. 32-34
8. Высшее образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/fields_cooperation/higher_education/index_ru.htm (дата обращения: 20.02.2015). – Название с экрана.
9. Карта проектів програми Темпус в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/catalogue/248354.html> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
10. Темпус в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tempus.org.ua/uk/tempus/tempus-v-ukraini/79-2009-05-19-20-52-43.html (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
11. Тремблэй К. Интернационализация: формирование стратегий в национальном контексте / К. Тремблэй // Вестник международных организаций. – 2010. – № 3 (29). – С. 110–169.

REFERENCES:

1. About Erasmus Mundus 2009-2013, available at: http://eacea.ec.europa.eu/erasmus_mundus/programme/about_erasmus_mundus_en.php (Accessed 15 February 2015)
2. Erasmus Mundus, available at: http://v4.udsu.ru/inter/erasmus_mundus (Accessed 15 February 2015)
3. 'How many students study abroad?' (2011) In *OECD Factbook 2011-2012. Economic, Environment and Social Statistics*, p. 214.
4. Tempus Programme, available at: <http://eacea.ec.europa.eu/tempus> (Accessed 15 February 2015)

5. *The Bologna Declaration of 19 June 1999*, available at: www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf (Accessed 15 February 2015)
6. Andrushchenko, V. (2004) 'Pedagogichna osvita Ukrainy v strategiyi Bolonskogo protsesu' [Pedagogical education of Ukraine in the strategy of Bologna process] In *Osvita Ukrainy [Education of Ukraine]*, № 13, pp. 4–6
7. *Vsemirnyy doklad po obrazovaniiu 2006. Sravneniye mirovoy statistiki v oblasti obrazovaniya* (2006) [Comparison of World Education Statistics], UNESCO Institute of Statistics. Montreal, pp. 32–34
8. *Vyssheye obrazovaniye [Higher education]*, available at: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/fields_cooperation/higher_education/index_ru.htm (Accessed 15 February 2015)
9. *Karta prektiv programy Tempus v Ukraini [Map of Tempus projects in Ukraine]*, available at: <http://eu.prostir.ua/catalogue/248354.html>
10. *Tempus v Ukraini [Tempus in Ukraine]*, available at: www.tempus.org.ua/uk/tempus/tempus-v-ukraini/79-2009-05-19-20-52-43.html (Accessed 15 February 2015)
11. Trembley, K. (2010) 'Internatsionalizatsiya: formirovaniye strategiy v natsionalnom kontekste' [Internationalisation: Shaping Strategies in the national context] In *Vesnik mezhdunarodnykh organizatsiy [Bulletin of international organizations]*, № 3 (29), pp. 110–169.

Манько В. И., аспирантка кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина). E-mail: lera.moonko@gmail.com

Образовательные программы и обмен как инструмент влияния Европейского Союза

Аннотация. Рассмотрены образование и образовательные программы Европейского Союза как инструменты влияния и построения имиджа стран ЕС. Указано, что в результате процессов глобализации и интернационализации образования за последние десятилетия значительно усилилась социальная, экономическая и политическая роль университетов. Рассмотрены основные образовательные и научные программы ЕС и их функции. Определены основные преимущества и проблемы привлечения Украины в Европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: влияние, ЕС, внешняя политика, образование, мобильность студентов, образовательные программы, «Эразмус», «Темпус», Болонский процесс.

Manko V., postgraduate student of the department of the international relations, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnipropetrovsk, Ukraine), E-mail: lera.moonko@gmail.com

Educational programs and exchange as the tool of impact of the European Union

Annotation. The central task of the foreign policy of any state is to strengthen its position and prestige in the international arena, creating favorable external conditions for long-term socio-economic development. Foreign policy tools of the task changes from one era to another. In XX century. in a bipolar world dominated by the increasing trend was primarily «hard power» - military and economic power. At the present stage of world development under the influence of globalization and the formation of a new multipolar system of international relations to the fore as the main factors of influence on world politics, along with military and political weight and economic resources imposed factors «soft power»: achievements in the field of culture and art, science, technology, education, etc.

As a result of globalization and internationalization of education over the past decade has increased the social, economic and political role of universities. Widely known throughout the world was the so-called model of a global research university, in which universities are active players not only in the production of new knowledge, but also in their distribution and use through innovation.

It should be noted that academic exchanges and convergence of our educational system to EU - two important EU instruments to influence and change public opinion in the Union. We can see that students who attended at least some time in European universities are beginning to identify with Europeans. One of the main objectives of the Bologna Process as well as exchange programs is the introduction of the European dimension in the education system of Ukraine and other countries. Sphere of education can be considered one of tools distribution of «smart power» policy alongside the EU economic levers, security policy, diplomacy and others.

A common educational space and exchange programs are useful for domestic policy and foreign policy. Unity and uniqueness of EU educational system is an effective mechanism for constructing European identity. Qualitative and qualified education becomes Business Card for Union among other countries. More and more students are trying to get to European universities for the sake of «worthy» of education. Thus, the development younger generation views, who, returning home, spread European values and ideas among the public, is a tool to the EU's influence.

Key words: impact, EU foreign policy, education, mobility of students, educational programs, «Erasmus», «Tempus», Bologna Process.

УДК 32.25

Насадюк Ю. С.

аспірантка Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна), E-mail: julia_rovbyt90@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПРОЦЕС ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Анотація. У запропонованій статті розкриваються особливості формування політичних цінностей починаючи з розпаду СРСР і до сьогодення. Основна увага акцентується на тому, що політичні цінності є складовими цінностями певного соціуму, тобто мають соціальний характер. Зазначається, що сукупність політичних цінностей створює певну систему, яка виступає однією з ключових ланок політичних відносин суспільства і певним чином впливає на процес забезпечення життєдіяльності українського соціуму.

Ключові слова: політичні цінності, культура, соціум, суспільство, солідарність, субсидіарність, системотворча цінність.

Цінності функціонують на різних рівнях – як принцип регулятивних засад держави, як норми впорядкування відносин в суспільстві, умова формування комунікативних зв'язків, як система впорядкування та самоствердження особистісних начал людини. Якщо розглядати політичні цінності як переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу мають реалізувати, то саме поняття цінність – це феномен, який має для людини важливе значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам, тобто це опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного у досягненні потреб. Актуальності та практичній значущості цій проблематиці надає дослідження політичної культури глобалізованого світу, у якому зростає взаємозалежність країн, збільшується кількість світових інформаційних потоків, що проникають в усі сфери життєдіяльності, в тому числі зміни зазнають також цінності. Культура є середовищем політичного розвитку, політичної активності населення. Саме від неї залежить характер і якість реформування суспільства.

Для вивчення проблеми політичних цінностей важливе значення мають роботи В. Будза, Й. Гейзінга, М. Корвата, В. Мілановського, В. Медведчука, Н. Неновські, І. Чудінової та інших. Серед вітчизняних авторів проблему політичних цінностей у контексті її змісту, форм, сутності, механізмів формування тощо досліджували Н. Гедікова, Н. Жабінець, Л. Лясота, О. Сверхко, Б. Цимбалістого та ін. Дослідники відзначають, що під впливом різних економічних, політичних, соціальних і культурних факторів домінуючими у ціннісній свідомості українців стали вітальні цінності. Помітнішою стає значущість для людей певних соціальних і самореалізаційних цінностей («створення у суспільстві однакових можливостей для всіх», «суспільне визнання», «відсутність значного соціального розшарування»). Саме тому виникає необхідність більш детального дослідження впливу політичних цінностей на життя та діяльність українського суспільства.

Для того щоб розглянути яким чином політичні цінності зв'язані з людською свідомістю, та як саме впливають на життєдіяльність українського соціуму, спо-

чатку розглянемо особливості формування та розвитку політичних цінностей в суспільстві.

Цінності, й зокрема політичні вимагають свого дослідження віднаходження їх у певних прикладних сферах, де вони виявляються найяскравіше. Такими сферами можуть виступати три системи існування людини: сама людина, суспільство та реальність(дійсність, об'єктивне буття). Під реальністю ми розуміємо сферу, в якій утілилася економічно-соціальна ситуація, яка може бути відмінною від її розуміння як конкретно людиною, так і суспільством, ба й обома загалом. Взаємодія в цих царинах і надає концептуальності трактуванню політичних цінностей. Ми розглянемо історичну ретроспективу розвитку політичних цінностей з метою визначення елементів, що їх формують, і окреслимо найактуальніші й найважливіші на сьогоднішній день [1, с. 118-119].

Для людини цінності виступають у двох основних іпостасях: як цінності-цілі і як цінності-засоби. Вони визначають одну з можливих рамок людської соціокультурної активності людини, виявляють себе в діях причому виступають як їхнім суб'єктом, так і об'єктом. Вони є невід'ємною атрибутивною складовою людської діяльності, формою трансформації й реалізації людських бажань. Сприйняття їх творить межу сприйняття людини, відтворюється в її внутрішньому світі й способі визначення власних потреб, які саме й визначають сутність дій, зокрема політичних, а також способи їхньої інституціоналізації, проєкції на майбутнє та, головне, показують координати місця людини в системі політичних відносин у державі [1, с. 119].

Зміна характеру політичної системи викликала необхідність трансформації політичної культури, яка проходить зі значними труднощами та деформаціями. До цього призвели зневіра в політиці та владі, аполітичність населення. Як наслідок, більшість людей не оцінюють належним чином символів держави, лідерів політичних партій, не відслідковують основні події в житті країни. Швидкий розпад колишнього СРСР на окремі незалежні держави спричинив те, що суспільство із застарілою системою цінностей опинилося в нових політичних, економічних і навіть географічних умовах. Попередня система цінностей ще жива та активно використовується громадянами в сучасних умовах трансформації політичної культури. Сучасне суспільство розкололося: паралельно існують дві культури, дві системи оцінок, норм, що виявляється в дестабілізації суспільства, виникненні конфліктів та напруженості.

Різноманітність ідей, цінностей, які спостерігаються в нашому суспільстві, означає існування тоталітарних стереотипів та одночасне виникнення національних ідей, розповсюдження демократичних норм. Все це дивовижно переплітається у формуванні політичної культури сучасного українського суспільства. Розкол суспільства по базових цінностях спричиняє дестабілізацію політичного та соціально-економічного життя країни [2].

В результаті розколу суспільства можливе виникнення так званих ціннісних конфліктів, які породжуються несправедливим розподілом матеріальних і духовних благ, подолання яких можливе за допомогою політики соціального вирівнювання, характерної для соціальних держав.

В рамках соціальної держави здійснюється пошук оптимального співвідношення між цінностями рівності і свободи. Від цього співвідношення значною мірою залежать взаємовідносини держави та індивіда. Якщо переважає рівність як цінність, тоді виправдовується державний перерозподіл доходів, якщо ж домінує цінність свободи, тоді основна ставка здійснюється у бік вільного ринкового регулювання. Гармонійне забезпечення зазначеного співвідношення в рамках соціальної держави досягається поєднанням принципів солідарності і субсидіарності. Солідарність передбачає єдність та цілеспрямоване об'єднання різних груп і верств суспільства довкола основних визначених державою цілей і цінностей, як поточних, так і розрахованих на довгострокову перспективу. Ідея солідарності ґрунтується на допомозі

сильніших слабшим, на взаємній підтримці і взаємних обов'язках громадян перед державою та один перед одним. Субсидіарність є принципом організації і діяльності держави та інших інститутів, згідно з яким вищі ешелони управління виконують лише ті завдання, які виявляються не під силу нижчим за рангом органам і зобов'язуються допомагати останнім у підтриманні їхньої самостійності та власної відповідальності. Ініційована державою субсидіарність сприяє подоланню споживацької психології у громадян та їхніх об'єднань, функціонального перевантаження держави, неконтрольованого розростання бюрократії, а також стимулює групову та особисту ініціативу населення.

Механізм формування і функціонування політичних цінностей в окремо взятому суспільстві тісно пов'язаний із загальним розвитком моральних норм в різних сферах суспільного життя. Наявність кризових явищ у сфері моралі, – на думку Йогана Гейзінги, – є «більш небезпечною, ніж пониження інтелектуального потенціалу» [3, с. 306]. Втрата теоретичних підвалин ціннісно-морального розвитку суспільства тягне за собою втрату сили і розуміння обов'язковості моральних норм.

Сьогодення вимагає від сучасного суспільства створення стійкої, диференційованої системи політичних суспільно-позитивних цінностей, які відповідали б уподобанням громадян, історичним реаліям та сприяли створенню демократичного суспільства. Спостерігається підвищення значення таких цінностей як порядок і стабільність, зміцнення держави, від якої її громадяни очікують позитивних змін у вирішенні своїх матеріальних і соціальних проблем.

Значне місце займає система цінностей як у формуванні цілісної структури особистості, так і в забезпеченні стабільності будь-якої політичної системи суспільства, згуртованості соціальних груп. Боротьба між пануючими цінностями призводить, з одного боку, до нестабільності суспільства, конфліктів в ідеології та політиці, руйнування політичної культури, а з іншого, – до пошуку нових ціннісних орієнтацій, подолання духовної та політичної кризи. На особистісному рівні втрата або руйнування базових цінностей призводить до дезорієнтації людини в політичному процесі, втрати мотиваційного компоненту діяльності, а іноді й до зневіри та внутрішньої нестабільності.

Система цінностей вимагає виявлення головної (системотворчої) цінності, за допомогою якої навколо неї могли б об'єднатися інші цінності та ідеї. Можна запропонувати різні ідеї-цінності, які можуть виступати системотворчими. Зокрема, А. Демидов стверджує, що «екологічна та гуманістична ціннісні домінанти є найбільш перспективними: на їх основі можуть бути вироблені гарантії виживання людства; вони не знаходяться в стані жорсткої конфронтації з інтересами будь-якої соціальної групи або політичної спільності; їх послідовна реалізація буде сприяти гармонізації суспільних відносин». А. Аніпкін вважає такою ідеєю – ідею Батьківщини. З. Бжезінський обґрунтовує, як найпривабливішу політичну цінність, права людини. Проте, на нашу думку найважливіше значення належить національній ідеї, оскільки навколо неї об'єднуються полі- чи моноетнічна спільнота, як джерело і синтез стратегії дій, які уможливають збереження і розвиток національного буття. Основою її визначаються права і свободи людини забезпечені державою. Але ця ідея може мати різні вияви: від вкрай негативних (нацизм, війовничий націоналізм, автаркія) до загальноприйнятих (патріотизм, економічна самостійність, повага до національних меншин та ін.). Системотворчою може бути також ідея безпеки, що гарантує екологічну та соціальну свободу суспільства. Об'єднання людей заради миру та згоди, розвитку суспільства та людини можливе, на думку І. Чудінової, навколо таких цінностей як стабільність і толерантність [4]. В. Медведчук визначає в якості основних цінностей свободу, справедливість, солідарність, які сприяють єднанню нації «у її прагненні загального суспільного блага» [5]. Ідеї гуманізму приваблюють сучасних науковців і пропонуються ними як національна ідеологія, що визнає найвищою цінністю людину, її життя та працю. «Через гуманізм можна дося-

нути свободу в матеріальному та духовному, економічному та політичному вимірах. Тільки через гуманізм можна побудувати стабільне громадянське суспільство, де мораль та право зосереджені на людині» [6, с. 51].

Для нашого суспільства, яке є перехідним, щоб визначити системотворчу ідею-цінність необхідно подолати нестабільність, політичну незрілість народу, невизначеність й неоднозначність національної і соціальної структури суспільства, стару систему цінностей, і тоді створити нову систему цінностей та цілісну ідеологію. Більшість населення в такому суспільстві віддає перевагу економічним перетворенням над суспільно-культурними. Консолідація людей навколо створення центральної ідеї-цінності (або ряду ідей) допоможе в розробці основних засад формування цілісного суспільства, яке буде економічно та політично стабільним.

У процесі формування системи цінностей суспільству, що стало на шлях формування демократичного ладу, важливо враховувати багатий досвід високорозвинених демократичних країн Заходу з достатньо розвинутою громадянською політичною культурою. Особливо актуальними на теперішньому етапі перетворення українського суспільства є засвоєння та запозичення європейських ціннісних пріоритетів у суспільно-політичній сфері та в галузі економіки. Слід зауважити, що процес формування системи цінностей західного суспільства відбувався поступово, протягом тривалого історичного періоду на основі певних національних, релігійних, загальнокультурних традицій. Таким чином, зміст системи цінностей країни залежить від рівня розвитку національної культури, психології, ментальності її народу. Дослідники української ментальності В. Храмова, Ю. Пахомов, Б. Цимбалістий та інші слушно зазначають, що Україна за своїми ментально-психологічними характеристиками має великі шанси швидкої інтеграції до суспільства західного типу, порівняно з іншими колишніми республіками СРСР [2].

Проте, культура нашого народу характеризується певними особливостями, які часто пов'язані з розбіжностями в традиціях, історичній та релігійній свідомості: традиціоналізм, що спричиняє уповільнений темп реформування політичної та соціальної сфери життя; політичній поведінці українського суспільства, зокрема, не характерна така риса як суворість дотримання моральних та політико-правових норм поведінки. Контроль за їх дотриманням сприймається як вторгнення у сферу самодіяльності суверенної особистості. Хоча нерідко така самодіяльність є шкідливою і навіть небезпечною для суспільства.

В українському суспільстві спостерігається бездіяльнісне сподівання на «Божу милість», на допомогу «братів-сусідів». Переважають споглядацький спосіб життя над активним, що зумовлене довготривалим співіснуванням нашого народу з плідною землею, сприятливим кліматом; тяжінням до малих груп, об'єднань (родина, громада); особливим значенням жінки в ментальності українців (Б. Цимбалістий) [7].

Політичні цінності, якщо вони формуються адекватно до потреб розвитку конкретного соціуму, здатні слугувати засобом ефективної комунікації. Ціннісна основа, якщо вона співпадає на цивілізаційному рівні, може бути використана в якості способу налагодження нормальних відносин не тільки на внутрішньополітичному, а й на міждержавному рівні. «Відмінність між суспільствами і спільнотами полягає в рівні і цілях комунікації: в перших вона є засобом мирного співіснування, а в останніх – це цінність сама по собі. Контроль над комунікацією між учасниками конфлікту являє собою спробу підвищити її рівень, що дозволило б перетворити конкуренції і протиріччя в пошук спільних цінностей» [8, с. 137].

Сучасне суспільство стоїть на шляху визначення нових цінностей, їх зміни та реалізації інтересів, враховуючи зміни в історичному, соціально-політичному житті цивілізації. За визначенням болгарського вченого Н. Неновськи, «будь-яка ціннісна ієрархія носить конкретно-історичний характер, змінюючи мету людство змінює й значення деяких окремих цінностей» [9]. За цих умов помітно зростає інтерес до

вивчення людини, як особистості, її самоцінності, формування її суджень, оцінок, світогляду, уявлень про бажане та небажане, цілей. А це в свою чергу передбачає виникнення нової системи цінностей та норм соціально-політичного співжиття. На думку А. Гордієнка, суспільна свідомість за нинішніх умов характеризується зміною ціннісних парадигм у бік усвідомлення пріоритетів загальнолюдських цінностей.

Розвинувши особисте, людина переходить до загального, коли мета життя свого роду реалізує загальнолюдські призначення. Суспільство стає засобом реалізації людини. Вона постійно вимагає від нього форми свого відображення як елементу, який стає точкою відліку, виміру людини, точкою, на яку вона може орієнтуватися, рівнятися, і точкою, яку вона має перевершити як форму самореалізації чи створення нової системи відліку [1, с. 127].

З огляду на матеріалістичну природу виникнення та розуміння цінностей та розуміння, що вони є одним з найважливіших елементів формування та корегування суспільної поведінки, слід звернутися до соціологічного аналізу цінностей саме з позицій їх суспільного значення. У цьому аспекті їх дослідив польський науковець і громадський діяч Ян Щепанський. За його визначенням, цінністю є будь-який предмет – матеріальний або ідеальний, реальний чи уявний, ідея або інститут, стосовно якого індивіди або групи займають позицію оцінки, приписують йому важливу роль у своєму житті і прагнення володіти ним відчують як необхідність. Цінностями є ті предмети, які необхідні групі для підтримання внутрішньої згуртованості і є важливими факторами поведінки індивіда. Потяг до них визначає відносини з іншими індивідами. Кожен індивід має певну ієрархію цінностей. Можуть існувати визнані цінності, до яких, проте, він не має потягу, а може існувати потяг до тих цінностей, про які індивід не зізнається. Тобто існують і приховані цінності [10, с. 22-23].

Ян Щепанський розглядав також питання про природу походження цінностей, зокрема в суспільному житті. Цікавою є його концепція, згідно з якою цінності є колективним продуктом, який формується в соціальних процесах і є ядром культури кожного індивіда та колективу або спільноти. Отже, цінності – продукт колективної життєдіяльності суспільства, формування якого починається зі створення родових форм життя з метою регуляції соціального процесу; інакше кажучи, це соціальний феномен, який виникає під впливом потреб суспільства. Закріплюючись у цій ролі, цінності стають також елементом саморегуляції, підтвердження цьому наводить Н. Крохмаль у праці «Історичні форми саморегуляції соціального процесу» [11]. У культурі кожної спільноти визнані певні системи цінностей і певна їх ієрархія. Первісні суспільства нав'язували цю ієрархію своїм членам, на противагу більш розвинутим суспільствам, де кожен має право вибирати та формувати власну систему цінностей з відповідною ієрархією, виявляючи поблажливе ставлення до відмінних цінностей. Існують цінності, повагу до яких спільнота вважає запорукою власного існування, а тому беззаперечно нав'язує їх усім, хто до неї належить, існують також інші цінності, які визнають менш важливими. Особливі ієрархії індивідуальних цінностей повинні розташовуватися в рамках ієрархії, визнаної спільнотою; право намагатися змінити систему цінностей належить дуже невеликій кількості людей, які мають особливе становище в спільноті. Отже, система цінностей розвивається в рамках культури і визначально впливає на перебіг суспільного життя [10, с. 23].

Цінності виступають загальнообов'язковими нормами існування спільноти, формуючи з неї цілісну систему, тож їх прийнято визнавати як загальнообов'язкове правило поведінки. Будучи елементом компромісу, вони опосередковано визначають структуру суспільства, формують систему узгодженості як вимогу існування єдиної системи, а отже, і політичності людської спільноти. Завдяки сформованості в певну логічну структуру, вони визначають способи взаємодії суб'єктів у суспільстві, виступають компромісом між усіма членами людської спільноти, бо є такими, що, з одного боку, здатні поєднувати консервативні і позитивні сторони, захищаючи людину від різких змін, що травмують свідомість і спричиняють відчуття розгубленості

й страху, а з іншого – мають неабияку здатність до трансформацій, закладену в структурі їхнього утворення. Цінності наділені високим мобільним потенціалом, позаяк створюються кожною одиницею спільноти – людиною, сім'єю, родом, «вулицею», містом, регіоном, країною, групою держав чи світовою спільнотою, отже, мають діяльнісний аспект, який відображає всю реальну практику, але водночас формується крізь призму практик, що відбулися, і мають не тільки прогностичні характеристики, а й наділені відчуттям отримання результату [1, с. 118].

Отож, цінності можна визначити як зовнішні чинники, що детермінують встановлення системи бачення людством самого себе. Саме за допомогою цієї системи людина сприймає дійсність як цінність. Цінності виступають межами допустимої дії у рамках конкретної системи і заборонаю виходу поза її межі. Цінності і є ця система загалом.

Отже, цінності, а саме суспільні, незалежно від їх походження, є основними і домінантними цінностями для кожної реальності, суспільства, людини. Саме в соціальній роботі людина здійснюється як особистість. Людське життя – це і є самоздійснення, але за допомогою певної діяльності. Життя і діяльнісний характер останнього є найважливішою цінністю. Коли людська особистість виходить за межі власне матеріальних потреб і суспільної необхідності, тоді вона створює систему власного існування, що висуває найцікавіше питання залежності людини від суспільної необхідності. Будь-яка спроба відірватися від суспільства, повертає людину до реальності, до боротьби за матеріальне, а не духовне. Суспільство – це той елемент, який змушує людину відчувати себе незалежною, втрата суспільства – це втрата самого себе, здатності до реалізації. Таким чином, досить складно, неоднозначно утверджують себе ціннісні начала суспільства як системотвірної основи індивідуальних форм буття. Проте цінностей взагалі не існують в ізоляції від суспільства та суб'єкта соціального чи політичного простору. Певна властивість предмета може стати цінністю, поєднавшись з відповідною властивістю суб'єкта (потребою, інтересом). Саме зв'язки між цими двома типами властивостей і формують цінність, тобто цінність одночасно і об'єктивна, і суб'єктивна.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Денисенко В. М. Дискурс свободи: утопія та реальність вибору. / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук, Ю. О. Привалов. – Львів: Астролябія. - 2007. – 212с.
2. Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства: дис. канд. політ. наук: 23. 00. 03 / Н. В. Жабінець // НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ. – 2006. – 182 с.
3. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статті по історії культури / Й. Хейзинга. – М. : Прогресс-Традиция, 1997. – 416 с.
4. Чудинова И. М. Социально-политические ценности современного российского общества: проблемы их обновления и усвоения / И. М. Чудинова // Социально- гуманитарное знание. – 2003. – № 5. – С. 3-19.
5. Медведчук В. В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива / В. В. Медведчук. – К. : Основні цінності. - 2000. – 200 с.
6. Будз В. Власність і свобода як цінності та чинники гуманізму / В. Будз // Людина і політика. – 2003. – №4. – С. 51-55
7. Цимбалістий Б. Українська душа / Б. Цимбалістий. – К. : «Феникс». - 1992. – 128 с.
8. Воронов І. О. Політичні теорії ХХ століття / І. О. Воронов. – К. : Генеза. - 2004. – 288 с.
9. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски: Пер. с болг. / Вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова; Под ред. В. Д. Зорькина. – М. : Прогресс, 1987. – 248 с.
10. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи : монографія / Ю. Щербакова // – К. : ВЦ «Академія». - 2014. – 208 с.
11. Крохмаль Н. Історичні форми саморегуляції соціального процесу / Н. Крохмаль. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 144с

REFERENCES:

1. Denysenko, V. M., Klymonchuk, V. Y., Pryvalov, Yu. O. (2007) *Dyskurs svobody: utopiya ta real'nist'vyboru* [Discourse of freedom: utopia and reality of choice], L'viv, Astrolyabiya, 212 p.

2. Zhabinets', N. V. (2006) *Politychni tsinnosti ta yikh vtilennya u protsesi demokratyzatsiyi ukrayins'koho suspil'stva. Dokt. Diss. [Political values and their implementation in the process of democratization of Ukrainian society. PhD. Diss.]*, Kyiv, 182 s.
3. Kheyzinga, Y. (1997) *Homo Ludens. Stat'i po istorii kul'tury [Homo Ludens. Articles on the history of culture]*, Moscow, Progress-Traditsiya, 416 p.
4. Chudinova, I. M. (2003) 'Sotsial'no-politicheskie tsennosti sovremennogo rossiyskogo obshchestva: problemy ikh obnovleniya i usvoeniya' [Socio-political values of modern Russian society: the problem of renewal and assimilation] In *Sotsial'no- gumanitarnoe znanie*, № 5, pp. 3-19.
5. Medvedchuk, V. V. (2000) *Dukh i pryntsypy sotsial-demokratiyi: ukrayins'ka perspektyva [Spirit and principles of social democracy: Ukrainian perspective]*, Kyiv, Osnovni tsinnosti, 200 p.
6. Budz, V. (2003) 'Vlasnist' i svoboda yak tsinnosti ta chynnyky humanizmu' [Property and freedom as values and humanism factors] In *Lyudyna i polityka [Man and policy]*, Vol.4, pp. 51-55
7. Tsymbalistyy, B. (1992) *Ukrayins'ka dusha [Ukrainian soul]*, Kyiv, «Fenyks», 128 p.
8. Voronov, I. O. (2004) *Politychni teorii XX stolittya [Political Theory XX century]*, Kyiv, Heneza, 288 p.
9. Nenovski, N. (1987) *Pravo i tsennosti [Law and values]*, Moscow, Progress, 248 p.
10. Shcherbakova, Yu. (2014) *Tsinnosti ob'yednanoi Yevropy [Values united Europe]*, Kyiv, VTs «Akademiya», 208 p.
11. Krokhmal', N. (2000) *Istorychni formy samorehulyatsiyi sotsial'noho protsesu [Historical form selfregulation of social process]*, Zaporizhzhya, Prosvita, 144 p.

Насадюк Ю. С., аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна), E-mail: julia_rovby90@mail.ru

Особенности формирования и влияния политических ценностей на процесс жизнедеятельности украинского социума

Аннотация. В предлагаемой статье раскрываются особенности формирования политических ценностей начиная с распада СССР и до настоящего времени. Основное внимание акцентируется на том, что политические ценности являются составляющими ценностями определенного социума, то есть имеют социальный характер. Отмечается, что совокупность политических ценностей создает определенную систему, которая выступает одним из ключевых звеньев политических отношений общества и определенным образом влияет на процесс обеспечения жизнедеятельности украинского социума.

Ключевые слова: политические ценности, культура, социум, общество, солидарность, субсидиарность, системотворческая ценность.

Nasadyuk J. S., postgraduate student of The Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine), E-mail: julia_rovby90@mail.ru

The features of formation and influence of political values on the proces of live of ukrainian society

Abstract. Values function at different levels - as a principle of regulative foundations of state, as the norms of regulation of relationships in society, as the condition of formation of communicative connections, as the system of regulation and self-affirmation of personal rights of people. If we consider the political values as beliefs of the goals that can be realized by subjects of the political process, the concept of value should be a phenomenon that is very important to humans and respond to their urgent needs and ideals. It is a concept, that is mediated by culture and which is a benchmark of relevance in achieving of needs. Relevance and practical importance of this issue is provided by a study of political culture in a globalized world, contributing to change the values of the population.

Under the influence of various economic, political, social and cultural factors the vital values became dominant in value consciousness of Ukrainians. And these vital values do important for people certain social and self-fulfillment values («creation of a society of equal opportunities for all», «public recognition», «no significant social stratification»). Therefore there is a need for more detailed study of the impact of political values on life and activity of Ukrainian society.

For exploring this question, we will consider the historical retrospective of political values to determine the elements that form them, and will outline the most actual and important for today.

Previous value system is still alive and actively used by citizens in modern conditions of transformation of political culture. Modern society is split, and today there are two cultures, two

systems of evaluations and norms. That is manifested in the destabilization of society, conflict and tension of relation. The mechanism of formation and functioning of political values in a particular society is closely connected with the common development of moral standards in different areas of public life.

Present day demands from modern society the creation of a sustainable, differentiated system of positive socio-political values, that compliant with the preferences of citizens, the historical realities and are promoted to development of a democratic society. It is observed growing importance of such values as order and stability, strengthening the state, from which its citizens expect positive changes in solving their material and social problems.

Specific hierarchy of individual values must be placed within the hierarchy that is recognized by community; the right to try to change the value system belongs to a very small number of people who have a special position in the community.

Thus, the system of values is developed within the culture and influence on the course of public life. Therefore, values can be defined as external factors that determine the installation of a system of vision by humanity itself. It is through this system a person perceives reality as value. Values act as limits of permissible action within the framework of a specific system and prohibition of exit out of its framework. Values are this system in general.

Key words: *political values, culture, society, community, solidarity, subsidiarity, system value.*

УДК 327+341.1:061.1ЄС

Пуйо Г. І.

асистент кафедри суспільних дисциплін

Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна),

E-mail: pujo-galina@rambler.ru

УКРАЇНСЬКА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В ЄС: ОСНОВНІ ПРИЧИН ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ

Анотація. *Досліджено сучасний стан та масштаби української трудової міграції в ЄС. Визначено структуру трудових мігрантів за гендерною ознакою, за віковими групами, рівнем освіти та сферою зайнятості. Досліджена географічна спрямованість та рівень участі різних регіонів України у трудовій міграції, виявлено причини такого розподілу. Визначено фактори впливу на трудову міграцію та її наслідки.*

Ключові слова: *міжнародна трудова міграція, міграційний процес, країни-члени ЄС.*

Українці є однією з найчисленніших національних груп мігрантів, що прибули до країн ЄС у пошуках праці і заробітків. Зрештою, це певною мірою вигідно для самої держави, якщо кошти, зароблені її громадянами, повертаються разом із ними на батьківщину. Однак основним негативним наслідком такої еміграції є, поперше, те, що більшість українців, котрі від'їжджають за кордон на роботу, працюють нелегально, бо працевлаштування там здається їм легшим і доступнішим. Зазвичай такі, на перший погляд, легкість і доступність у подальшому спричиняють непередбачувані наслідки: юридичні проблеми в країні перебування, соціальну незахищеність людини в чужому для неї середовищі. І по-друге – якщо іммігранти починають працювати легально, то переважно вже не повертаються на батьківщину.

ООН зазначає, що міграція є неминучим і потенційно вигідним компонентом сучасного життя кожної країни чи регіону світу [10, с. 3]. Визначення реальної картини української трудової міграції в ЄС дозволить краще усвідомити можливості, які надає міграція, а також формувати адекватну сучасним вимогам міграційну політику держави.

Не обійшли своєю увагою проблеми міграційних процесів і науковці. Слід відзначити праці таких вчених, як З. Воронович, Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська, С. Одинець, Д. Б. Муратова, С. В. Науменко, О. В. Поліщук, Ю. І. Римаренко та ін. Проте серед наукових робіт, що досліджують процеси міграції, недостатньо уваги приділяється проблемам української трудової міграції.

Метою статті є визначення на основі вітчизняних і зарубіжних статистичних даних та проведених досліджень сучасного стану української трудової міграції в ЄС її основних причин та можливих наслідків цього явища.

Після розпаду Радянського Союзу неминучим наслідком глибокої кризи в Україні, як і в ряді інших колишніх радянських республік, стало різке послаблення соціальної захищеності більшості населення, різке зниження життєвого рівня. У 1994 р., у період найбільшого падіння макроекономічних показників, реальні доходи громадян упали до 19% порівняно з базовим рівнем 1991 р. Купівельна спроможність середньої зарплати за різноманітними продуктами харчування знизилась за період 1990 – 1993 рр. у 3 – 9 разів, а мінімальної зарплати – у 10 – 29 разів. У період гіперінфляції у 1992 – 1994 рр. особливо різким було падіння реальних розмірів пенсій. За межею бідності опинилося понад 80% населення. Скорочення обсягів виробництва призвело до різкого зменшення зайнятості і зростання безробіття. Рівень фактичного безробіття в країні за різними оцінками становив від 1,4 млн осіб до 3,5 млн, що становить 20 – 25% працездатного населення, а з урахуванням прихованого безробіття, вимушених відпусток за свій рахунок, затримкою виплат і без того низької заробітної плати рівень безробіття становив більше 40% [3]. Така глибока економічна криза та відкриття кордонів, дала поштовх розвитку зовнішньої трудової міграції в Україні.

Падіння рівня життя в Україні досягнуло тієї межі, коли заради заробітку люди погоджувались на будь-яку роботу в разі, якщо праця достойно (відповідно українським міркам) оплачувалась. Тому досить поширеним явищем стає виїзд за кордон на тимчасові заробітки висококваліфікованих працівників, які погоджувались виконувати будь-яку навіть низько кваліфіковану роботу. Не були виключеним і висококласні спеціалісти, люди з середньо-спеціальною та вищою освітою.

Низький рівень життя безпосередньо вплинув на зміну міграційних установок українців. З кожним роком зростає число тих, хто починає роздумувати в кращому випадку про тимчасову міграцію з країни, а в гіршому, що б покинути її назавжди. Так, за даними дослідження компанії HeadHunter, яке проводили у першій половині листопада 2012 року, аж 91% кваліфікованих фахівців зізналися, що думають про те, аби виїхати на роботу за кордон. Серед них 48% заявили, що їхні наміри виїхати з України – цілком серйозні [4].

Президент ГО «Всеукраїнська асоціація імміграційних адвокатів і консультантів» Сергій Крижановський під час інтернет-конференції в 2013 році заявив, що «За статистикою аналітиків, з України зараз хоче виїхати 2,5 мільйона чоловік. В недалекому майбутньому – 5 мільйонів чоловік. І коли-небудь – 10 мільйонів. Це, я б сказав, точка неповернення» [8].

Учасники опитування – це не типові заробітчани, до яких ми звикли: жінки-прибиральниці та чоловіки-підсобники, які їдуть в чужу країну, аби прогнати сім'ю. Це люди, яким в середньому 30 років, вони мають вищу освіту (деякі навіть науковий ступінь). Найцікавішим є те, що серед причин, чому хотіли б виїхати, на першому місці не низькі зарплати в Україні, а те, що ці люди не бачать хорошого майбутнього для себе та своєї сім'ї на батьківщині. На цю безперспективність вказали 72% опитаних, тоді як зарплата має значення лише для 44% [2].

Такі міграційні настрої в суспільстві назрівають тоді, коли простір можливостей в країні «стискається до межі» [1], пояснює доктор економічних наук, професор Ірина Прибиткова, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України. «Це люди, які усвідомили, що у них немає майбутнього, їх майбутнє закінчується сьогодні, вони нічого не можуть спланувати (через нестабільні політичних і економічних реалій в країні)», – констатує експерт, яка досліджує процеси міграції в Україні протягом 21 року незалежності [1].

На сьогодні Україна є найбільшою країною-постачальником робочої сили в Європі. Наші громадяни працюють і у західноєвропейських країнах, і в країнах –

нових членах Євросоюзу, на теренах СНД, і навіть за океаном.

На жаль, наразі відсутні достовірні й повні дані про кількість українців, що працюють за кордоном. До того ж, дослідження, проведені різними відомствами й установами, використовують різні критерії для встановлення чисельності трудових емігрантів і відбивають ситуацію в країні лише частково (у певний період часу чи у певному регіоні), не даючи загальної картини та не визначаючи чітких тенденцій.

Так, форма статистичного обліку № 1-ТМ «Звіт про чисельність громадян України, які тимчасово працюють за кордоном» (дані збираються Державним центром зайнятості населення) фіксує лише тих українських трудових мігрантів, які були працевлаштовані за допомогою офіційних посередницьких структур; таких заробітчан у 2005 – 2008 рр. нараховувалось 56,5 – 80,4 тис. осіб відповідно.

За результатами обстеження «Життєві шляхи населення України», проведеного у березні 2001 р. у 8 областях Західної України та Донбасу на засадах додаткового модулю до обстеження з питань економічної активності населення, яке щоквартально здійснюється Держкомстатом, у 2000 р. за межами України працювали (за наймом) 380,5 тис. їх жителів, що було в 70 раз більше зареєстрованої державною статистикою кількості працівників-мігрантів з цих регіонів (5579 осіб.) [6]. Рівень участі працездатного населення в трудових міграціях склав 3,2%, в т. ч. осіб віком 20 – 49 років – 4,9%. Крім того 95,0 тис. осіб (0,8% населення віком 15 – 70 років) були задіяні у так званій «човниковій» торгівлі. Поєднання отриманих результатів з інформацією інших джерел дозволяє оцінити загальний обсяг трудових міграцій як мінімум в 1 млн. осіб.

Відповідно до даних обстеження, найбільш масові потоки трудової міграції спрямовані до Росії, Польщі, Чехії, Італії, Іспанії, Португалії, Угорщини, Греції, Словаччини.

У цілому на країни Західної і Центральної Європи (включаючи Туреччину і Кіпр) припадає майже 60% загального потоку трудових мігрантів з 8 областей України. У т. ч. Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина акумулюють 2/5 обсягу трудових мігрантів або 2/3 потоку міграції до країн старого зарубіжжя. Майже 40% українських трудових мігрантів працює в державах СНД і Балтії, на несвропейські країни (США, Канада, Аргентина) припадає менше 1% трудових мігрантів.

Дані Державної прикордонної служби щодо перетинів державного кордону є непридатними, оскільки, по-перше, відображають не кількість осіб, а кількість перетинів кордону, тобто одна й та сама особа може бути зафіксована декілька разів, по-друге, не дають можливості виділити трудових мігрантів із загальної маси переїжджаючих, оскільки реальні цілі осіб часто відрізняються від декларованих. Інформація консульських служб Міністерства закордонних справ України (далі – МЗС) про кількість громадян України, які перебувають та (чи або) яких взято на консульський облік, стосується не тільки трудових мігрантів, скільки осіб, які постійно мешкають за кордоном, зберігаючи українське громадянство. Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС), поряд з іншими даними, фіксує інформацію про кількість громадян України, яким видано дозвіл для виїзду на постійне місце проживання за кордон.

Джерелом статистичних даних щодо міграції населення є адміністративні дані територіальних підрозділів (органів) служби громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС. Зокрема, на підставі зазначеної інформації отримуються дані щодо кількості громадян України, які виїхали за кордон на постійне місце проживання.

Саме відсутність комплексного емпіричного матеріалу не дозволяє провести ретельний і всебічний аналіз проблеми та є головною причиною недостатнього розуміння серйозності проблем міграції з боку вищого керівництва країни, яке не надає належної пріоритетності розробці державної міграційної політики.

Перше масштабне обстеження, проведене Державним комітетом статистики у

2001 р., охопило 18 тис. осіб працездатного віку у 8 областях України й дало змогу оцінити тогочасний загальноукраїнський обсяг тимчасових трудових міграцій у 2,3 – 2,7 млн, або 10% працездатного населення [3].

У цілому ці дані співпадали з оцінками Міністерства закордонних справ на основі інформації посольств України за кордоном, відповідно до якої на заробітках за межами держави перебували до 2,5 млн громадян. Водночас дані Міністерства соціальної політики України, отримані на основі аналізу ринку праці, дали змогу визначити обсяги трудової міграції приблизно у 3 млн осіб [3].

У 2008 р. Державним комітетом статистики України було опитано 22 тис. домогосподарств, у складі яких нараховувалося 48 тис. працездатних осіб по всій території України. Виявлено, що впродовж трьох років до моменту обстеження, тобто в 2005 – 2008 рр., на роботу за кордон бодай раз виїжджали 1,5 млн українців, або 5,1 % працездатного населення [7].

Таким чином, отримані дані були меншими, ніж наведені вище, оскільки обстеженням не були охоплені особи, які виїхали на роботу за кордон до 2005 р. і впродовж 2005 – 2008 рр. в Україну жодного разу не поверталися. Крім того, зовнішня трудова міграція українців, досягнувши максимуму на початку 2000-х рр., у наступні роки, коли економіка досить успішно розвивалася, дещо скоротилася.

Разом з тим у заявах політиків і публікаціях преси досі зустрічаються значно більші цифри щодо трудової міграції. Зокрема, у доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини називається цифра 5 млн. трудових мігрантів [15].

Теоретично корисним джерелом інформації, з допомогою якого можна було б контролювати точність оцінок вибірових обстежень, є дані міжнародних організацій (Статкомітет СНД, Євростат, МОП, МОМ тощо) та відповідних органів країн призначення щодо чисельності працевлаштованих громадян України на основі офіційно наданих дозволів та контрактів на роботу. Однак, на жаль, по-перше, ці дані надходять до українських дослідників нерегулярно, зазвичай неофіційними каналами, по-друге, вказані цифри включають не лише трудових мігрантів, але й громадян України, які проживають за кордоном постійно (особливо це стосується Німеччини), по-третє, в ході вибірових обстежень респонденти не завжди можуть точно визначити свій статус у країні перебування відповідно до місцевого законодавства.

Отримані в ході досліджень дані свідчать, що інтенсивність трудових міграцій вища у прикордонних областях і особливо висока в Закарпатській області. Трудові мігранти – майже виключно особи віком 20 – 49 років, тобто представники найбільш економічно продуктивних вікових груп. Частіше до роботи за кордоном залучається населення сіл і малих міст, майже 70% мігрантів становлять чоловіки. Переважна більшість мігрантів одружені. Однак, найбільш висока інтенсивність трудових міграційних поїздок властива розлученим. Для розлучених мігранток-жінок, які змушені утримувати дітей без допомоги батька, трудова міграція стає чи не єдиним виходом. Згідно з даними обстеження українських трудових мігрантів, що працюють в Італії, тільки 6,1% мігранток-жінок не мають дітей, тоді як понад 3/4 залишили вдома по 1 – 2 дітей, а майже 8% – по 3 і більше [14, с. 11].

Згідно з результатами другого загальнонаціонального обстеження з питань трудової міграції, проведеного Державною службою статистики України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за замовленням МОП у квітні – червні 2012 р., кількість громадян у віці 15-70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку [5]. При цьому обстеженням не могли бути охоплені члени домогосподарств, які у повному складі виїхали за кордон і мешкають там вже протягом багатьох років, тобто реальні масштаби українського заробітчанства є більшими.

Традиційно у міграціях, насамперед трудових, активніше беруть участь чоловіки.

Але з початку 2000-х років відбувається процес фемінізації української трудової міграції, що стає загальносвітовою тенденцією, про які свідчать результати першого загальнонаціонального вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції 2008 р. це: 67,2% – чоловіки, жінок серед них – 32,8%. Порівняно з результатами вибіркового обстеження Держкомстату у 2001 р., жінки становили лише чверть працівників-мігрантів (24%). Її специфікою на пострадянському просторі є те, що до неї долучилися не тільки робітничі, але й представниці збіднілого середнього класу, включаючи його вищі шари – державних службовців, представників наукової інтелігенції, адміністративних структур тощо.

Згідно даних МОМ 2011 року кількість емігрантів, тобто вихідців з України за переписами населення зарубіжних країн, де вони проживають, становить 6,5 млн. осіб – це 14,4 % від усього населення України. А кількість осіб, які емігрували у 2011 році становить 12 тис. 272 осіб – це на 8,7%, або на 1 тис. 167 людей менше порівняно з 2010. Щодо статеву приналежності, то це близько 67% чоловіки, та 33% жінки, тобто 4050 жінок [11]. Водночас, міграції в деякі країни ЄС, особливо в Південну Європу, притаманна перевага жінок. Так, в Іспанії вони становлять до 55% усіх вихідців з України, що працюють у країні; у Греції – 75,5%, в Італії – 90,2%. Натомість міграція в деякі інші країни є переважно чоловічою: в 2001 році чоловіки становили 80,6% українських заробітчан, що працюють у Польщі, у Португалії – 68%, у Росії – 60,4%, у Німеччині – 60,9% [16].

О. Малиновська пояснює процес фемінізації української трудової міграції трьома причинами: у країнах-реципієнтах збільшується попит на жіночу робочу силу в домашньому господарстві та сфері послуг; підтримка співвітчизників, родичів, друзів, які внаслідок уже тривалої еміграції з України встигли закріпитися в зарубіжних країнах, зменшує ризики міграції, у т. ч. загрозу потрапити в ситуацію торгівлі людьми, полегшує її здійснення для жінок; деякі мігранти, які успішно облаштувалися в країні перебування і налаштовані на тривале перебування там, об'єднуються із своїми сім'ями за кордоном [9, с. 18].

Як уже зазначалося вище, серед трудових мігрантів переважають чоловіки, які становлять майже 2/3 усіх мігрантів. При цьому спостерігаються суттєві відмінності в напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків та жінок. Так, в період 2005 – 2008 років серед основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили помітне переважання жінок спостерігається серед мігруючих до Італії [12, с. 125]. Серед працюючих у Польщі, Іспанії та Португалії переважають чоловіки, однак частка жінок є вищою, ніж по всіх міграційних потоках. Польща, Чехія і, особливо, Росія є країнами переважно чоловічої міграції з України.

Особливістю сучасної міграційної ситуації є значна диференціація інтенсивності міграційних потоків. Україна залишається однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Найбільшими країнами-реципієнтами вітчизняної робочої сили є Російська Федерація (43,2%), Польща (14,3%), Італія (13,2%) та Чеська Республіка (12,9%). Серед інших країн, куди спрямовані помітні потоки трудових міграцій, є Іспанія (4,5%), Німеччина (2,4%), Угорщина (1,9%), Португалія (по 1,8%). При цьому спостерігаються суттєві відмінності у напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків та жінок. Так, серед основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили перевага жінок спостерігається серед мігруючих до Угорщини (53,0%) і, особливо суттєва – до Італії (78,5%). Серед працюючих в Білорусі, Польщі та Іспанії переважають чоловіки, однак частка жінок тут є помітно вищою, ніж по всіх міграційних потоках. Російська Федерація і Чеська Республіка є країнами переважно чоловічої міграції з України (83,8% та 75,1% відповідно). Гендерна структура заробітчан у Німеччині та Португалії в цілому відповідає загальному розподілу трудових мігрантів за статтю [5].

Таким чином, порівнюючи дані різних досліджень можна стверджувати, що помітною особливістю розвитку трудових міграцій в останні роки є: по-перше,

збільшення кількості жіночої міграції; по-друге, збільшення випадків переходу трудової міграції українських громадян в постійну форму (в 1990-х роках такі випадки були рідкісними). Зокрема довгострокові мігранти, які освоїлися в країнах Південної Європи, все частіше забирають до себе своїх дітей. Необхідно усвідомлювати, що частина трудових емігрантів вже ніколи не повернуться в Україну.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. В Украине начинается новая волна эмиграции [Електронний ресурс] // MIGnews. – 11 січня 2013. – Режим доступа : <http://mignews.com.ua/sobitiya/inukraine/502830.html>. (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
2. Воронович З. Вирок держави: 91% молоді не хоче жити в Україні! [Електронний ресурс] / Зіновія Воронович // Високий замок. – 29 листопада 2012. – Режим доступа : www.wz.lviv.ua/ukraine/121339. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
3. Дослідження ситуації у сфері трудової міграції: Україна (аналітична доповідь) [Електронний ресурс] / Документ для обговорення на Національному тристоронньому семінарі з питань зовнішньої трудової міграції у рамках Проекту МОП «Можливості професійного навчання, зайнятості та міграційна політика як фактори запобігання й скорочення масштабів торгівлі жінками в Україні». – 2-4 листопада 2005. – Режим доступа : www.ilo.org.ua/DocLib/Pубликации/Migration%20Policy%20Study%20Final_2005.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
4. За кордон хоче переїхати 91 % українців. Знайти достойну роботу зможуть лише одиниці [Електронний ресурс] // Дослідний центр Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна. – 2012. – Режим доступа : <http://hh.ua/article/14496>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
5. Звіт про науково-дослідну розробку здійснення моніторингу реалізації генеральної схеми планування території України та підготовка щорічної доповіді кабінету міністрів України про стан її реалізації за 2012 рік, 2 етап. Підготовка звіту про моніторинг реалізації Генеральної схеми планування території України за період 2012 р. та підготовка проекту доповіді Кабінету Міністрів про стан її реалізації (заключний). Договір №Н-10/242-2013 від 18. 10. 2013 [Електронний ресурс] // К. – 2012. – Режим доступа : www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2273/MonitoringGenscheme_Zvit_z2012.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
6. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
7. Зовнішня трудова міграція населення України // Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К. : ДП «Інформаційноаналітичне агентство», 2009. – С. 27.
8. Из Украины уже хотят уехать 2,5 миллиона человек [Електронний ресурс] // MIGnews. – 20 лютого 2013. – Режим доступа : http://mignews.com.ua/aktualnye_novosti/449402.html. (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
9. Малиновська О. Зовнішня трудова міграція з України: деякі характеристики та гендерні особливості / Олена Малиновська // Жінки та міграція. – Харків: Права людини, 2010. – С. 18.
10. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2010. – 32 с. – С. 3.
11. Міграція в Україні: факти і цифри [Електронний ресурс] // Міжнародна організація з міграції (МОМ) в Україні. – вересень 2011. – Режим доступа : http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
12. Населення України. Трудова еміграція в Україні // К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – С. 125.
13. Одинець С. Міграція: заборонити не можна дозволити [Електронний ресурс] / Світлана Одинець // Політ. уа. - 13 марта 2012. – Режим доступа : <http://polit.ua/articles/2012/03/13/migr.html>. (дата звернення 20. 02. 2015) – Назва з екрану.
14. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції. – Львів, 2003. – С. 11.
15. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – К., 2003. – С. 18.
16. Толстокорова А. Жіноче обличчя трудової міграції: усе більше українок вирушають на заробітки за кордон [Електронний ресурс] / Аліса Толстокорова // Український тиждень.

- 27. 08. 2012. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/58627>. (дата звернення 20.02.2015)
– Назва з екрану.

REFERENCES:

1. 'V Ukraine nachinaetsya novaya volna emigratsii' (2013) [New wave of emigration beginning in Ukraine] In *MIGnews*, 11.01.2013, available at: <http://mignews.com.ua/sobitiya/inukraine/502830.html>. (Accessed 20 February 2015)
2. Voronovych, Z. (2012) 'Vyrok derzhavi: 91% molodi ne khoche zhyty v Ukrayini!' [Sentence country: 91% of young people do not want to live in Ukraine!] In *Vysokyy zamok [High Castle]*, 29 lystopada 2012, available at: www.wz.lviv.ua/ukraine/121339. (Accessed 20 February 2015)
3. *Doslidzhennya sytuatsiyi u sferi trudovoyi mihratsiyi: Ukrayina (analitychna dopovid')*. Dokument dlya obhovorenniya na Natsional'nomu trystoronn'omu seminaru z pytan' zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi u ramkakh Proektu MOP «Mozhlyvosti profesijnoho navchannya, zaynyatist' ta mihratsiyna polityka yak faktory zapobihannya y skorochennya masshtabiv torhivli zhinkamy v Ukrayini» (2005) [Study the situation of labor migration: Ukraine (analytical report). Discussion paper on national tripartite workshop on foreign labor migration in the framework of the ILO Project «Opportunities for vocational training, employment and migration policies as factors preventing and reducing trafficking in Ukraine»], available at: www.ilo.org.ua/DocLib/Publikatsiyi/Migration%20Policy%20Study%20Final_2005.pdf. (Accessed 20 February 2015)
4. *Za kordon khoche pereyikhaty 91 % ukrayintsev. Znayty dostoynu robotu zmozhut' lyshe odyntsi* (2012) [91% of Ukrainian wants to move abroad. Find a decent job will only unit], available at: <http://hh.ua/article/14496>. (Accessed 20 February 2015)
5. *Zvit pro naukovu-doslidnu rozrobku zdiysnennya monitorynhu realizatsiyi heneral'noyi skhemy planuvannya terytoriyi Ukrayiny ta pidhotovka shchorichnoyi dopovidi kabinetu ministriv Ukrayiny pro stan yiyi realizatsiyi za 2012 rik, 2 etap. Pidhotovka zvituv pro monitorynh realizatsiyi Heneral'noyi skhemy planuvannya terytoriyi Ukrayiny za period 2012 r. ta pidhotovka proektu dopovidi Kabinetu Ministriv pro stan yiyi realizatsiyi (zaklyuchnyy). Dohovor № 10/242-2013 vid 18.10.2013* [Report on the research and development of monitoring implementation of the general scheme of planning the territory of Ukraine and preparing an annual report Cabinet of Ukraine on its implementation by 2012, Stage 2. Preparation of the report on monitoring the implementation of the General Scheme of Planning in Ukraine for the period of 2012 and preparation of the draft report of the Cabinet of Ministers on the status of its implementation (final). Contract № 10/242-2013 on 18.10.2013], available at: www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2273/MonitoringGenscheme_Zvit_zh2012.pdf. (Accessed 20 February 2015)
6. *Zovnishnya trudova mihratsiya naseleennya Ukrayiny* (2002) [Zovnishni trudovi mihratsiyi naseleennya Ukrayiny], Kyiv, RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, 206 p.
7. *Zovnishni trudovi mihratsiyi naseleennya Ukrayiny* (2009) [Zovnishni trudovi mihratsiyi naseleennya Ukrayiny], Kyiv, DP «Informatsiynoanalitychne ahentstvo».
8. 'Iz Ukrainy uzhe khotyat uekhat' 2,5 milliona chelovek' (2013) [2.5 million people already want to leave Ukraine], In *MIGnews*, 20.02.2013, available at: http://mignews.com.ua/aktualnye_novosti/449402.html. (Accessed 20 February 2015)
9. Malynovs'ka, O. (2010) 'Zovnishnya trudova mihratsiya z Ukrayiny: deyaki kharakterystyky ta henderni osoblyvosti' [External labor migration from Ukraine: some gender characteristics and features] In *Zhinky ta mihratsiya [Women and migration]*, Kharkiv, Prava lyudyny.
10. Malynovs'ka, O. (2010) *Mihratsiyna polityka Ukrayiny: stan i perspektyvy rozvytku [Migration Policy of Ukraine: state and prospects of development]*, Kyiv, NISD, 32 p.
11. *Mihratsiya v Ukrayini: fakty i tsyfy. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi (MOM) v Ukrayini. – veresen' 2011 [Migration in Ukraine: facts and figures. International Organisation for Migration (IOM) in Ukraine]*, available at: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf. (Accessed 20 February 2015)
12. *Naseleennya Ukrayiny. Trudova emihratsiya v Ukrayini (2010) [The population of Ukraine. The labor migration in Ukraine]*, Kyiv, In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny.
13. Odynets', C. (2012) 'Mihratsiya: zaboronyty ne mozha dozvolity' [Migration: ban should not be allowed], In *Polit.ua*, 13.03.2012, available at: <http://polit.ua/articles/2012/03/13/migr.html>. (Accessed 20 February 2015)
14. *Sotsial'ne oblychchya novitn'oyi ukrayins'koyi trudovoyi mihratsiyi* (2003) [The social

face of modern Ukrainian labor migration], L'viv.

15. Stan dotrymannya ta zakhystu prav hromadyan Ukrayiny za kordonom: Spetsial'na dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyiny (2003) [The observance and protection of rights of citizens of Ukraine abroad: Special report of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights], Kyiv.

16. Tolstokorova, A. (2012) 'Zhinoche oblychchya trudovoyi mihratsiyi: use bil'she ukrayinok vyrushayut' na zarobitky za kordon' [Female face of migration: more and more Ukrainians go to work abroad] In *Ukrayins'kyi tyzhden'* [Ukrainian week], 27.08.2012, available at: <http://tyzhden.ua/Society/58627>. (Accessed 20 February 2015)

Пуїо Г. И., ассистент кафедры общественных дисциплин Мукачевского государственного университета (Мукачево, Украина), E-mail: pujo-galina@rambler.ru

Украинская трудовая миграция в ЕС: основные причины и возможные последствия.

Аннотация. Исследовано современное состояние и масштабы украинской трудовой миграции в ЕС. Определена структура трудовых мигрантов по половому признаку, по возрастным группам, уровню образования и сферой занятости. Изучена географическая направленность и уровень участия различных регионов Украины в трудовой миграции, выявлены причины такого распределения. Определены факторы влияния на трудовую миграцию и ее последствия.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, миграционный процесс, страны-члены ЕС.

Pujo G. I., assistant department of social sciences Mukachevo state university (Mukachevo, Ukraine), E-mail: pujo-galina@rambler.ru

Ukrainian labor migration in the EU: main causes and possible effects.

Abstract. The deals with current situation and scope of labor migration in Ukraine. The structure of migrant workers by gender, age group, level of education and employment were described. The geographic focus and level of participation of different regions of Ukraine in labor migration, revealed the reasons for this distribution were investigated. The factors of influence on labor migration and its consequences were revealed.

Key words: international labor migration, migration, the EU Member States.

УДК 32:303.442.3

Ржевська Н. Ф.

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
E-mail: rzhevaska@ua.fm

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Стратегічне розуміння потрібне для того, щоб зробити зовнішню політику держави стабільною й послідовною, а отже – ефективною. Політика держави з чітко означеними цілями, яка послідовно здійснюється за наявності інших рівних умов, є впливовішою в міжнародних відносинах, ніж політика прагматична, яка не має чіткої стратегії і прямує від однієї перспективи до іншої.

Ключові слова: прогнозування, стратегічне прогнозування, політика, зовнішня політика держави.

Прогнозування міжнародних відносин, до якого пропонуємо віднести прогнозування стратегічне, є найскладнішим різновидом гуманітарного прогнозування. Динаміка сучасних глобальних, а отже – субконтентальних і субрегіональних змін є настільки стрімкою, масштабною й глибокою, що може слугувати ва-

гомим підґрунтям того, щоб говорити про ущільнення й стиснення сучасного геополітичного простору. Подібна ситуація, у свою чергу, створює нову проблему: наш розум відчуває наростаючу потребу реальної оцінки віртуальної картини майбутньої світобудови й майбутнього світопорядку.

Обґрунтовуючи багатовимірні характеристики прогнозування зовнішньої політики держави ми звертаємося до праць К. Волта, Р. Даллека, Ф. Зелікова, П. Кенеді, Р. Кеохейна, Г. Кіссінджера, Ч. Краутхаммера, Дж. Маккорміка, Дж. Міершеймера, Г. Моргентау, Дж. Ная, М. Олбрайт, К. Райс, Д. Розенау, Дж. Фрідмана, В. Анікіна, Р. Арзумяна, І. Бестужева-Лади, А. Богатурова, К. Брішполець, К. Гаджієва, Д. Гвішіані, С. Грін'єва, О. Дегтярьова, Ю. Курносова, В. Лі, Н. Нарочницької, О. Панаріна, К. Сімонова, А. Уткіна, теоретиків і практиків вітчизняної аналітики: І. Бутовської, В. Горбатенка, Ю. Кальниша, О. Литвиненка, Б. Парахонського, С. Телешуна, В. Фесенка, В. Чалого.

Мета статті – розкрити роль стратегічного прогнозу в забезпеченні вироблення ефективного зовнішньополітичного курсу держави.

Ми керуємося тим, що в якості підґрунтя зацікавленості прогнозом завжди виступають вагомі мотиви, в першу чергу – масштабного характеру [1]. Практика ж управління зовнішньополітичними процесами підтверджує: чим вищий рівень прогнозування, тим ефективнішим і результативнішим є планування й управління. Для органів вищого політичного керівництва наявність стратегічних прогнозів означає можливість отримати передбачення ходу розвитку політичних подій міжнародного масштабу.

Проблеми майбутнього, по-особливому, є важливими для державної політики, надто – зовнішньої. Однією з найбільш характерних ознак нашого часу – це прагнення безпосередньо вирішити питання майбутнього людства як єдиного цілого, умова якого перебуває в площині процесів міжнародної взаємодії. Та існує проблема: майбутньому не приділено належної уваги в зовнішньополітичних концепціях держав і просто – в політичному мисленні. Фахівці констатують: «у держав відсутнє розуміння розвитку майбутнього» [2, с. 102], а відповідно, – за відсутності належних знань про майбутнє, – складно приймати активну участь у його формуванні. Саме це й вимагає концентрації уваги на теорії і практиці прогнозування в сфері зовнішньої політики.

Прогнозування необхідне для того, щоб зробити політику стабільною й послідовною, а отже – ефективною. Політика з чітко означеними цілями, яка послідовно здійснюється за наявності інших рівних умов, є значно впливовішою в міжнародних відносинах, ніж політика прагматична, яка не має чіткої перспективи і прямує від однієї перспективи до іншої [3, с. 43–44, 51].

Проблематика прогнозних досліджень у міжнародних відносинах протягом останніх років стала особливо значимою. Вироблення механізмів і засобів, які дозволяють прогнозувати кризові ситуації та потенційні конфлікти, стає життєво важливою проблемою для політиків міжнародного експертного співтовариства.

Наука про політику ґрунтується на тому, що кожна концептуальна ідея, покладена в основу діяльності влади, має певні наслідки для держави і суспільства, а діяльність глобальних акторів міжнародної системи на світових і регіональних просторах суттєво доповнює свою результативність впливом на дво- і багатосторонні відносини, рівень їхньої стабільності чи кризовості, політико-правове і нормативне забезпечення можливостей міжнародних організацій у прийнятті й реалізації загальнозначущих рішень. Відтак, національні політичні й державні діячі активних держав-учасниць світової політики зацікавлені в постійному й адекватному концептуальному забезпеченні своїх стратегій на міжнародній арені. З цією метою використовують потенціал аналітичних інституцій, зокрема, «мозкових центрів», співробітники яких на постійних засадах досліджують реальні події в своїх країнах і за кордоном, маючи на меті визначати загальні обриси і напрями політики, напо-

внюючи її й політиків певними ідеями (розробляють стратегічні прогнози).

«Як усі складні типи політичної й соціальної активності стратегічне прогнозування має подвійну природу. Мова йде не про біполярність, яка передбачає існування двох протилежностей, а про подвійність – наявність об'єктивної і суб'єктивної частини» [4, с. 4]. Об'єктивна – включає елементи, що є невід'ємними атрибутами, завдяки яким стратегічний прогноз може розрізнятися за масштабами, як регіональний або глобальний та за галуззю дослідження (бізнес, військова, політична сфера). У всіх випадках об'єктивні моменти присутні й не можуть бути прогнозовані. Суб'єктивна природа стратегічного прогнозування містить у собі унікальні елементи, саме ті, які роблять прогнозний продукт самотутнім. До них можна віднести особовий склад експертів, які здійснюють дослідження, загальний контекст, у межах якого проводяться ці дослідження, специфічні риси регіону, вимоги конкретного замовника та інше. Об'єктивна й суб'єктивна складова взаємодіють між собою, а результатом цієї взаємодії є неперервні зміни обох іпостасей стратегічного прогнозу.

Стратегічний прогноз потребує всебічної й цілісної оцінки явища, підпорядкування й узгодження процесів, які протікають на кількох рівнях і в кількох площинах. Ми наполягаємо на тому, що особливістю стратегічного прогнозування є те, що йому необхідно доводити й обґрунтовувати перед політичним істеблшментом свою потрібність і необхідність нині й саме в даний момент, урахувавши, що показати могутність і правдивість своїх прогнозів він зможе лише в майбутньому. Це означає, що стратегічне прогнозування потребує присутності на політичній арені не лише політичного, а й державного діяча, який міг би дивитися за горизонт своєї особистої кар'єри. У свою чергу, аналітики з корпорації «REND» стверджують, що поява таких політиків у XXI столітті є досить поодиноким, що й змушує розробляти підходи, які б дозволили стратегічному прогнозуванню розвиватися й за відсутності таких особистостей [4, с. 9].

Наприклад, в межах американського розвідувального співтовариства завдання стратегічного прогнозування виконує спеціально сформована при Раді з національної розвідки «Група стратегічного майбутнього». Завданням групи є не просто демонстрація відповідної активності, а й формування культури стратегічного прогнозування в розвідувальному співтоваристві США.

Зовнішня політика, представлена як певний процес і явище розробки, прийняття і практичної реалізації владними структурами інтересів тієї чи іншої держави на міжнародній арені. Його невід'ємною складовою завжди залишатиметься забезпечення стратегічними прогнозами національної безпекової стратегії, відповідних власних безпекових інтересів і цілей із урахуванням позицій союзників та існуючих і потенційних викликів і загроз.

Оскільки розробка, прийняття і реалізація політичних рішень різних рівнів, переважно, відбувається в рамках усталених і публічно проголошених норм та відомих обставин, ми вважаємо, що зовнішня політика є насамперед прерогативою історико-політологічних досліджень, а стратегічне прогнозування можна розглядати як концентроване зусилля, спрямоване на виявлення та дослідження ключових властивостей саме альтернативних версій зовнішньополітичного курсу держави.

Такий підхід оцінювання стратегічного прогнозування стає вирішальним у критичних ситуаціях для певної держави чи міжнародних відносин і міжнародної системи в цілому. Йдеться не тільки про виявлення і подання певних зовнішньополітичних цілей та особливостей відповідної діяльності, а також – про мотивації сил, які їх визначають і здійснюють, про оцінювання причиново-наслідкових зв'язків між цілями і мотивами, з одного боку, та ефективності зовнішньополітичної дії, з іншого.

Наступною, дуже важливою за значенням функцією стратегічного прогнозування, вважають ідентифікацію і чітке представлення нових цілей, які ставить перед собою держава чи міжнародна організація, або ж включення поправок у старі цілі та модифікацію, здійснюваних у зовнішньому світі дій.

І, нарешті, стратегічне прогнозування кожного разу сприяє ефективному порівнянню і співставленню механізмів досягнення стратегічних цілей із використанням альтернативних підходів на засадах остаточного цілісного вибору з кількох версій.

Окрім того, стратегічне прогнозування у своїй глибинній сутності та оригінальності найкраще пізнається саме через постановку ключових питань, на які в процесі дослідження шукає відповіді прогнозист. У цьому випадку найбільш відповідною є вже зазначена вище точка зору Р. Кутлера, яку ми доповнюємо суттєвим авторським міркуванням – обов'язково враховувати особливості світосприйняття представника конкретної держави, яка досить тривалий час переживає складний і критичний перехідний етап становлення й розвитку зовнішньої політики та пошуку механізмів її прогнозування [2].

У цьому сенсі першим завданням, традиційно, виступає й має виступати чітке й максимально відповідне вимогам та потребам суспільства визначення цілей, яких необхідно досягнути завдяки провадженню певного зовнішньополітичного курсу, а також причини вибору саме такої стратегічної парадигми.

Далі, відповідно ступеню значимості, слідує з'ясування причин вибору того чи іншого пріоритетного набору механізмів досягнення вже попередньо окреслених цілей, потрібних для цього ресурсів та їх загальної вартості для держави, суспільства й громадян.

Третім завданням є обґрунтування підстав для існування та появи довіри до запропонованих механізмів реалізації розроблених і проголошених цілей на засадах верховенства демократичних норм, прав людини, національних інтересів тощо.

Четверте – це з'ясування й аргументація потенційних наслідків здійснюваної зовнішньої політики, реалізації намірів і т. ін.

П'яте – аргументоване цілісне визначення меж ефективності обраного зовнішньополітичного курсу та представлення політикам і суспільству тих цілей і механізмів, застосування яких може стати помилковим і навіть руйнівним.

Шосте – повторна спроба оцінити зв'язок між затратами на реалізацію поставлених цілей та їх ефективністю, включно з пропозицією відмовитися від другорядних завдань та сконцентрувати ресурси і можливості на досягненні головного.

Сьоме – виявлення ризиків для національних інтересів унаслідок потенційного провалу обраних механізмів чи помилковості у поданні базових і другорядних цілей.

Восьме – обов'язкове врахування можливості згубного впливу реалізації однієї із визначених цілей на досягнення цілей в інших сферах життєдіяльності держави і суспільства.

Дев'яте – максимально цілісний підхід до презентації цілей і засобів їх реалізації з концентрацією особливої уваги на тих аспектах, які є найбільш перспективними.

Десяте – співставлення, задля порівняння й пошуку додаткових шляхів підвищення ефективності обраної чи запропонованої політики, власних проєктів із уже існуючими

Одинадцять – таке ж, як і на попередньому етапі, порівняння вартості чи витратності запропонованого певним дослідником зовнішньополітичного курсу з вартістю і витратністю тієї міжнародної політики, що вже проводилася державою або ж пропонується іншими науковими школами, «мозковими центрами» чи окремими вченими.

Дванадцять – концентрація аналітичних зусиль на пошуках варіативних сценаріїв у випадку неможливості досягнення поставлених цілей тими політичними силами, які перебувають при владі, а також доведеній низькій вірогідності їх заміни в органах державного управління «більш відповідними» партіями і діями.

Тринадцять – представлення цілісної картини стану й перспектив із урахуванням усіх елементів стратегічного прогнозу, представлених вище, з метою розробки остаточної версії положень, висновків і рекомендацій.

Слушно зауважити, що стратегічний прогноз вирізняється серед домінуючих суб'єктивних шляхів представлення альтернатив варіантам державної політики більшою практичністю, гнучкістю і ситуативністю, адресністю, концентрацією зусиль на прийнятті рішень зовнішньополітичного характеру й механізмах їх реалізації замість «пошуку істини», деталізацією політичних кроків і процедур, представленням надмірної кількості питань для розгляду, виділенням складності та концентрованим наданням наукового статусу об'єкту дослідження, яким є політика.

Обов'язковим атрибутом ефективності стратегічного прогнозу, з нашої точки зору, є мінімальна політична заангажованість дослідника. Прогностична робота в рамках виконання заздалегідь представленої жорсткої схеми «цілі – механізми їх досягнення», зазвичай, веде до мінімальної і короткотривалої ефективності, а часто – до прямого обману суспільства авторитетом науки чи науковця. Обов'язковим є паралельне застосування системного підходу й стратегічного аналізу, які у конкретного випадку вибору об'єкта і предмета дослідження будемо розглядати не окремо, а як складову стратегічного прогнозування.

Досвід концептуального забезпечення зовнішньої політики США провідними науково-дослідницькими центрами цієї держави засвідчує, що відмова владних інститутів чи політичних партій Америки від застосування представлених незалежними науковцями рекомендацій, може призвести до руйнівних наслідків. Те ж саме можемо стверджувати про відносно низьку ефективність стратегічного прогнозу, спрямованого на внесення поправок до окремих елементів запланованого і впроваджуваного діючою адміністрацією Сполучених Штатів зовнішньополітичного курсу. Річ у тім, що традиційно реалізація публічно проголошеної президентом і його урядовим кабінетом програми дій і визначених у ній цілей, з ідеологічних і рейтингових міркувань мало залежить від оригінальної інтерпретації науковців та експертів.

До того ж, новий напрям у зовнішній і безпековій політиці, зазвичай, не може бути втілений у життя й успішно реалізований за час перебування при владі діючої політичної сили, президента і конгресу Сполучених Штатів. Із цих причин, «мозкові центри» поєднують у своїй роботі поточні дослідницькі проекти, котрі мають на меті внесення певних поправок до існуючих програм та проектів влади, і так звані, перспективні розробки, що мають суто академічний характер. Здатністю конкретного президента й уряду підхопити саме перспективний підхід визначається можливість надходження до влади, врахування нею та реалізація академічного замислу. Однак такі ситуації трапляються доволі рідко з огляду на те, що час, особливості світосприйняття, ідеологічні пріоритети і дії нових керівників держави вносять свої суттєві корективи до стратегії зовнішньої політики США та її геополітичних пріоритетів.

У якості прикладу перспективного підходу державних діячів США прийнято вважати той, що був застосований Р. Макнамарою – міністром оборони США в адміністраціях Дж. Кеннеді та Л. Джонсона, які діяли на завершальному етапі в'єтнамської війни [5]. У той же час, не будучи надто обізнаним у питаннях національної оборони, він, будучи обдарованою людиною, дуже швидко освоїв предмет своєї нової сфери діяльності з подання корпорації «REND» і прийшов до висновку про доцільність такої управлінської філософії (стратегічного прогнозування – авт.), яка б поставила під питання домінуючі концепції ведення агресивних дій, спонукала до вибору альтернативних варіантів забезпечення національних інтересів США у віддалених регіонах планети.

Стратегічне прогнозування передбачає використання достатньої кількості емпіричного матеріалу, без чого не можливо точно описати і пояснити певні феномени зовнішньої політики. Здійснення його, безумовно, передбачає використання нормативного, чи близького до нього – прескриптивного методу. Оскільки нормативний метод (на відміну від прескриптивного) доволі широко представлений в українській політичній науці, вважаємо доцільним дати йому своє коротке пояс-

нення, виходячи з класичної позиції Дж. Файста [6, с. 592-603]. З огляду на його переконання, прескриптивний аналіз вирізняється наперед визначеною метою, яка ставиться перед дослідником, і саме тому в англomовній версії часто застосовується синонімічне поняття «аналіз рішень» [7, с. 679-695]. Саме такий аналіз є підґрунтям для побудови стратегічних прогнозів.

Отже, маємо справу зі все тим же політико-системним аналізом, але в більшє звуженій версії – дослідження певних державних рішень стратегічного характеру. Нелінійний характер державних документів і постанов органів влади завжди змушує дослідників рахуватися з існуючими та можливими альтернативними версіями й подавати саме їх на розгляд правлячих політичних сил чи політичних партій. Прескриптивний аналіз не допускає заздалегідь визначених висновків. Останні формуються на засадах співставлення окремих позицій рішень, що аналізуються, та поданні додаткових рекомендацій щодо їх поліпшення і підвищення ефективності.

Провідні американські дослідницькі центри, на нашу думку, якраз у такий спосіб суттєво підвищують точність своїх розробок, оцінок і висновків. По суті, вони у конкретній дослідницькій діяльності відмовляються від маніпулювання багаточисленними назвами і визначеннями методів політичної науки, накопиченими в останні десятиліття, особливо після виходу в світ класичної монографії Г. Моргентау, розробника реалістичної парадигми міжнародних досліджень [8]. У зазначеній праці представлено шість ключових постулатів політичного реалізму:

- політика здійснюється в рамках об'єктивних законів, які беруть початки у людській природі;
- ключовим аспектом політичного реалізму є концепція інтересу в рамках влади, яка робить певний раціональний порядок об'єктом політичної дії й тим самим уможливорює теоретичне розуміння політики;
- інтерес у розумінні влади є універсальною об'єктивною категорією;
- до уваги береться моральне значення політичної дії, що породжує дихотомію між моральністю й успішною політичною дією;
- заперечується моральність права однієї держави переносити своє бачення на універсальний (глобальний) рівень;
- і, нарешті, за основу береться автономія політичної сфери і плюралістична концепція людської природи.

Слушно зауважити, що стратегічний прогноз вирізняється серед домінуючих суб'єктивістських шляхів представлення альтернатив варіантам державної політики більшою практичністю, гнучкістю і ситуативністю, адресністю, концентрацією на прийнятті рішень зовнішньополітичного характеру й механізмах їх реалізації замість «пошуку істини», деталізацією політичних кроків і процедур, представленням надмірної кількості питань для розгляду, виділенням складності та концентрованим наданням наукового статусу об'єкту дослідження, яким є політика.

Ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде», «станеться». Воно має слугувати в якості умовної, інструментальної діяльності, що вкладається у формулу: «Може бути або станеться за певних умов». Такий підхід, що знайшов відображення у працях В. Базарова-Руднєва, Б. де Жувенеля, Д. Белла, І. Бестужева-Лади та інших футурологів, на сьогодні викристалізувався у концепцію «технологічного прогнозування» і є альтернативою спрощеним передбаченням, які постають під іменем прогнозування і намагаються, як правило, дати відповіді на запитання: «Хто переможе на виборах?», «Яким буде курс долара?», «Хто стане президентом?» тощо [9, с. 37].

Прогнозист у галузі політики «виступає в ролі технолога, який показує – за яких саме умов і за допомогою яких засобів може бути досягнутий той чи інший стан бажаного майбутнього» [10] і, таким чином, стратегічний прогноз створює умо-

ви цілісному підходу при постановці наукової проблеми та її розв'язанні, поєднує в собі теоретичні, концептуальні й прикладні цілі та завдання, дає можливість вийти на точні положення, узагальнення і висновки шляхом перевірки лише після його втілення в конкретних зовнішньополітичних діях держави. Попри всю незаперечність необхідності використання стратегічних прогнозів у сфері зовнішньополітичної взаємодії, з погляду на досягнення реальних результатів прогнозування, їх не можна та й не варто абсолютизувати. Особливості способів їх вироблення накладають принципи обмеження на їхні можливості; не всі політичні процеси однаковою мірою піддаються прогнозним оцінкам.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Нэсбит Дж. Что нас ждёт в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000 / Дж. Нэсбит, П. Эбурдин. – М. : Республика, 1992. – 416 с.
2. Kugler R. L. Policy Analysis In National Security Affairs: New Methods for a New Era / R. L. Kugler. – Washington, DC: National Defense University Press, 2006. – 639 p.
3. Лукашук И. И. Внешняя политика России и международное право / И. И. Лукашук. – М., 1997. – 54 с.
4. Гриняев С. Стратегический анализ и планирование в США на современном этапе: точка зрения экспертов REND. Аналитический доклад / С. Гриняев, Р. Арзумян. – М. : Центр стратегических оценок и прогнозов, 2012. – 28 с.
5. McNamara R. S (January 21, 1961 – February 29, 1968). 8th Secretary of Defense Kennedy and Johnson Administration [Електронний ресурс] / R. S. McNamara / Histories of the Secretaries of Defense. – Режим доступу: www.defenselink.mil/specials/secdef_histories/bios/mcnamara.htm. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
6. Fiet J. O. A Prescriptive Analysis of Search and Discovery / J. O. Fiet // Journal of Management Studies. – 2007. – Vol. 44, Issue 4. – P. 592-611.
7. Howard R. A. Decision analysis: Practice and promise / R. A. Howard // Management Science. – 1988. – Vol 34. – P. 679-695.
8. Morgentau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / H. Morgentau, K. Thompson, D. Clinton. – [5th edition]. – New York NY: Alfred A. Knopf, 1978. – 752 p.
9. Бестужев-Лада И. В. Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании / И. В. Бестужев-Лада // Социологические исследования. – 2000. - №1. – С. 37-41.
10. Горбатенко В. П. «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами / В. П. Горбатенко // Політичний менеджмент. 2006. - №2 (17). – Режим доступу www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Nehsbit, Dzh. & Ehburdin, P. (1992) *Chto nas zhdet v 90-e gody. Megatendentsii. God 2000* [What awaits us in the 90s. Megatrends. Year 2000], Moscow, Respublika, 416 p.
2. Kugler, R.L. (2006) *Policy Analysis In National Security Affairs: New Methods for a New Era*, Washington, DC, National Defense University Press, 639 p.
3. Lukashuk, I. I. (1997) *Vneshnyaya politika Rossii i mezhdunarodnoe pravo* [Russia's foreign policy and international law], Moscow, 54 p.
4. Grinyaev, S., Arzumyan, R. (2012) *Strategicheskii analiz i planirovanie v SShA na sovremennom etape: tochka zreniya ehkspertov REND. Analiticheskii doklad* [Strategic analysis and planning in the United States at the present stage: the point of view of experts REND. Analytical Report], Moscow: Tsentr strategicheskikh otsenok i prognozov, 28 p.
5. McNamara, R. S (January 21, 1961 – February 29, 1968). 8th Secretary of Defense Kennedy and Johnson Administration' In *Histories of the Secretaries of Defense*, available at: www.defenselink.mil/specials/secdef_histories/bios/mcnamara.htm. (Accessed 20 February 2015)
6. Fiet, J. O. (2007) 'A Prescriptive Analysis of Search and Discovery' In *Journal of Management Studies*, Vol. 44, Issue 4, pp. 592-611.
7. Howard, R. A. (1988) 'Decision analysis: Practice and promise' In *Management Science*, Vol. 34, pp. 679-695.
8. Morgentau, H., Thompson, K., Clinton, D. (1978) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Alfred A. Knopf, 752 p.
9. Bestuzhev-Lada, I. V. (2000) 'Metodika dolgosrochnogo uprezhdayushchego analiza dannykh v tekhnologicheskome prognozirovanii' [The technique of long-term predictive analysis

of data in the technological forecasting] In *Sotsiologicheskie issledovaniya*, №1, pp.37-41.

10. Horbatenko, V. P. (2006) '«Analiz maybutn'oho» ta yoho rol' v upravlinni sotsial'no-politychnymy protsesamy' [«Analysis of the future» and its role in managing the socio-political processes] In *Politychnyy menedzhment [Polical management]*, Vol. 2 (17), available at: www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219 (Accessed 20 February 2015)

Ржевская Н. Ф., доктор политических наук, доцент, профессор кафедры международной информации Института международных отношений Национального авиационного университета (Киев, Украина), E-mail: rzhevska@ua.fm

Стратегическое прогнозирование как условие эффективности внешней политики государства.

Аннотация. Стратегическое прогнозирование необходимо для того, чтобы сделать внешнюю политику государства стабильной и последовательной, следовательно – эффективной. Политика государства с четко определенными целями, последовательно осуществляемая при наличии различных равных условий, более влиятельная в международных отношениях, чем прагматическая политика, которая не имеет четкой стратегии и колеблется между различными перспективами.

Ключевые слова: прогнозирование, стратегическое прогнозирование, политика, внешняя политика государства.

Rzhevska N. F., Doctor of political science, associate professor, Kyiv National Aviation University Institute of Foreign Affairs international information department professor (Kyiv, Ukraine), E-mail: rzhevska@ua.fm

Strategical prognostication as a condition of the foreign state policy effectiveness.

Abstract. Strategic prognostication is very important in order to make a foreign policy of the state stable and consistent, so in other words, effective. State policy with the certain goals that are implemented in the right way, when there are different equal conditions is more influential in the international relations than pragmatic policy that has no certain strategy and is fluctuating between the different perspectives.

National and political personalities of the active state-participants on the world politics arena are interested in the stable and certain conceptual providing of its strategies on the international arena. This is the main reason they are using the potential of the analytical institutions, including “think tanks”, which stuff is constantly researching all the current events in their countries and as well as abroad, in order to determinate the main features and vectors of the policy, broaden it and the politicians as well with the certain ideas (creating strategical prognostications).

Strategical prognostication can be considered as a conceptual effort aimed at the determination and researching of the key features, particularly, alternative versions of the foreign state policy vectors.

The next important key feature of the strategical prognostication can be considered the identification and certain presentation of the new goals that are settled by the state and international organization, making the corrections is the previous goals modification of the outer world actions.

And finally, every time strategical prognostication can provide the effective comparison of the strategical aims reaching mechanisms, using the alternative methods based on the reasonable choice out of the several variants.

Effective prognostication is possible only in terms of constant prognosis correction taking in to account the brand new information. Prognostication cannot be considered as an absolute statement that is referring to the words such as “will be” or “will happen”. It should be used as a relative tool activity that can be shown as a following formula: “Can exist or can happen in the certain conditions”.

Key words: prognostication, strategic prognostication, policy, foreign policy, strategic prognosis efficiency.

Савойська С. В.

доктор політичних наук, професор МКА

Міжрегіональна академія управління персоналом (Київ, Україна),

E-mail: Savoyaska@gmail.com

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. *Аналізується комунікативна складова мовної політики Росії у сучасній Україні, опираючись на ідеологічний, інформаційно-комунікаційний, культурно-історичний напрями. Наголошується на систематичних заборонах мовною політикою Росії на території України у минулому поширення комунікацій українською мовою в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя країни. Сучасна Росія поставила щодо України амбітну мету: знекровити її в економічному, культурному, духовному плані; розколоти український народ за мовно-культурною і територіальною ознаками, та схилити Україну до союзу із Росією.*

Ключові слова: *комунікації, мовна політика, Росія, сучасна Україна, ідеологія, церква, культура.*

Постановка проблеми. Мовна політика Російської імперії, окрім усього іншого, забороняла українському народу використовувати в офіційних документах етноніми «Україна» та «український народ», оскільки вважала, що ні української нації, ні її держави ніколи не існувало. Так російська бюрократія боролася з українським сепаратизмом, який був наслідком надмірної централізації влади у Російській та Радянській імперіях. Свідченням цього, а також нераціональної мовної політики, яку здійснювала російська влада на території України, були утиски українського народу, його рідної мови і культури, які виражалися, насамперед, у заборонах розвитку та поширення комунікацій українською мовою в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя українців. Це великою мірою стосується заборони комунікацій українською мовою в адміністративній (при виконанні службових обов'язків поспілкуватися українською мовою було заборонено), діловій (документація велася лише російською мовою), публічній (виступати українською мовою у публічних місцях також заборонялося) ділянках, а також в освітній (у державних навчальних закладах українська мова була повністю заборонена), культурній (ставити вистави рідною мовою українців не дозволялося), інформаційно-комунікаційній (газети, журнали, книги тощо видавати українською мовою, а також ввозити із-за кордону було заборонено) та інших галузях, що у добу СРСР призвело, на думку В. Горенкіна, «до розпаду єдиної союзної держави. Чинниками розпаду були також численні злочини комуністичного режиму у формі геноциду, масових репресій, штучний поділ країни на територіальні утворення, що сприяло зростанню дезінтеграційних процесів» [2, с. 1, 9, 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували як вітчизняні (І. Ветринський, В. Горенкін, І. Діак, О. Куць, І. Кресіна, М. Остапенко, Л. Петришина, Н. Приходько, Ф. Рудич, В. Явір та ін.), так і закордонні (Дж. Д. Дербішайр, Я. Дербішайр, О. Дугін, В. Семенов та ін.) науковці, які свідомо чи ні, у тому чи іншому значенні акцентують увагу на комунікативній складовій мовної політики Росії в Україні, що засвідчує «Концепція державної національної політики Російської Федерації», яка, на думку вчених, спрямована на «захист» мовних прав та інтересів росіян на території України, розвиток російської культури та поширення комунікацій російською мовою в усіх сферах життєдіяльності Української держави. Росія, на думку багатьох вітчизняних науковців, поставила стратегічну мету: «підтримувати» російськомовних співвітчизників, які мешкають на території України, за будь-яку ціну зберігати та поширювати комунікації

російською мовою, розвивати свою національну культуру і таким чином зміцнювати зв'язки російськомовних громадян із Росією [6, с. 34].

Мета: показати, що російська мова в Україні для кремлівської влади – це засіб, який вона використовує для здійснення своєї великої мети: за будь-яку ціну повернути пострадянський комунікаційний простір під свій контроль, створити нове союзне утворення, поширити свою культуру, владу та комунікації російською мовою на усій території сучасної України, виховувати неросійські народи у дусі «русского мира».

Виклад основного матеріалу. Мовна політика Росії в Україні, починаючи від доби правління екс-Президента Л. Кучми і до цього часу, є динамізатором інтересів Росії, що не об'єднує, а, навпаки, роз'єднує українське суспільство. Свідченням цього є велика кількість театрів, навчальних, наукових, культурних і технічних установ, які спілкуються із українцями російською мовою, а також поширення комунікацій цією мовою, які заповнили полиці бібліотек, книгарень, ринків і кіосків російськомовними газетами, книгами, журналами та іншою літературою. У зв'язку із цим на Сході і Півдні держави поширення україномовних комунікацій було загальмовано як центральною, так і місцевою владами. І як наслідок, тираж україномовної періодики був у декілька разів менший від російськомовної. На зменшення україномовної продукції негативно впливали відсутність пільг, замовлень, коштів, а також протистояння між центральною і регіональною владами. Не зважаючи на те, що російська влада акцентує увагу на співпраці з Україною в області освіти і культури, вона не пояснює, чому на її території до цього часу не існує жодного україномовного навчального закладу, закрито усі громадські організації та єдину українську бібліотеку, яка функціонувала у Москві. Чому російська влада в анексованому Криму закрила усі початкові і середні навчальні заклади з українською мовою навчання та єдину україномовну гімназію, а також переслідує мирян і священників Київського Патріархату, де, на відміну від Московського Патріархату, зберігаються українські звичаї і традиції, розвивається українська історія і культура, а богослужіння та інші комунікації здійснюються українською мовою. Так Росія «розпалоє в Україні міжетнічну ворожнечу, налаштовуючи росіян проти українців та української незалежності» [7, с. 109-116].

Щоб роз'єднати українське суспільство, російські керманичі і вчені через власні канали комунікації, зокрема, проросійські налаштованих політиків в Україні намагаються нав'язати українському народу міфи, що пов'язані із багатомовністю, багатонаціональністю та полікультурністю українського народу. Використовуючи канали інформаційно-комунікаційної політики, які працюють на Росію, Кремль докладає неабияких зусиль, аби послабити Україну із середини, розколоти її на окремі регіони за мовно-культурною ознакою, протиставляючи таким чином мову і культуру регіонів та нав'язуючи місцевим мешканцям думку про те, що українці Сходу погано знають своїх побратимів із Заходу, позаяк Україна є «подвійною державою із подвійною культурою, політичною етикою і цивілізаційною основою» [11].

Виходячи із цього, в Україні, на думку багатьох проросійськи налаштованих політиків і науковців, державна мова не може об'єднати українське суспільство, позаяк воно є полікультурним. Це твердження спростував ООН, за визначенням якої, якщо у країні мешкає до 80% автохтонного населення (в Україні етнічні українці складають, за даними перепису 2001 року, 78,7%), то така держава вважається моноетнічною. За визначенням ООН, українська мова має повне право бути і надалі єдиною державною мовою в Україні, яка, на слушну думку Ю. Шемшученка і В. Горбатенка «є мовою більшості населення (українську мову вважають рідною 67,5% українців), що проживає на відповідній території тієї чи іншої держави. Це мова нормативних актів, діловодства, судочинства, діяльності державних органів, навчання, засобів масової інформації» та ін. [8, с. 166]. Це мова, якою

здійснюються внутрішні (між індивідами, групами, спільнотами, етносами і владою та ін.) і зовнішні (між країнами на рівні дипломатичних відносин, ділових зустрічей, обміну досвідом тощо) комунікації, яка пов'язана із назвою країни і титульною нацією, яка є найчисельнішою, однією із найдавніших, котра дає назву не лише країні, а й державі, атрибутам влади, мові офіційного / державного, що є одне і те саме, спілкування та культурним взаєминам між народами.

Російська мовна політика в Україні, що здійснюється через проросійські налаштованих політичних суб'єктів, є для українського народу нераціональною і деструктивною, позаяк вони намагаються довести ненауковість української мови, недосконалість її термінології та некомунікативність. Сателіти російської комунікативної політики в Україні намагаються запевнити українських громадян у тому, що підвищення статусу російської мови позитивно позначиться на розвитку українських громадян та української мови, позаяк збагатить їх у культурному і духовному плані, приміром, так, на думку національних демократів, як це відбулося у Білорусі. У цьому контексті варто проаналізувати, чи відповідає юридичний статус української мови як єдиної державної в Україні її реальному статусу, якщо зважити, що значна частка етнічних українців, які мешкають на Півдні і Сході країни, не мають можливості відстоювати власні права у діловодстві, ЗМІ, суді та інших державних органах, що пов'язані із використанням української мови; отримувати освіту в україномовних навчальних закладах, позаяк їх просто не вистачає або не існує. З іншого боку, це зовсім не означає, що не потрібно рахуватися із рідною мовою і культурою національних меншин, які мешкають на території сучасної України. Тим більше, якщо український народ заявив про свої амбітні плани стати демократичною державою і рухатися до союзу з Європою. У такому разі полікультурна мовна політика мусить враховувати мовну і культурну відмінність, «які вказують на те, що існує певний поріг, який не можна переступати у праві меншин підтримувати свої культури, бо його перевищення призводить або до відмови розуміти офіційну мову чи мови відповідних країн...» [9, с. 62].

Комунікативна складова мовної політики Росії спрямована на поширення в Україні комунікацій лише російською мовою, а також – використання російськомовного населення у своїх особистих інтересах, тобто, як політичну і культурну зброю у боротьбі з українською одномовністю. Тому «мовна ситуація в Україні, на думку науковців, залишається суперечливою і потенційно конфліктною, яка стимулює політико-ідеологічний розкол країни» [8, с. 23, 151], який активізується новим типом ідеології політичного популізму, що з'явився у 90-х рр. минулого століття у зв'язку із боротьбою з комуністичним монізмом у суспільствах, які звільнилися від комуністичної ідеології, розвивають ринкову економіку і багатопартійну демократію [3, с. 28].

Особливістю цієї ідеології, на основі якої розвиваються усі можливі комунікації в країні, є те, що вона, використовуючи мову у політичних цілях, опирається на харизматичних індивідів, використання ЗМІ, звернення до певних груп і спільнот через референдуми, аби послабити єдність українського суспільства, розколоти його за мовною, культурною і політичною ознаками. Мовна політика, що здійснюється в Україні, базується на одній або декількох ідеологіях, які Дж. Д. Дербішайр і Я. Дербішайр спробували класифікувати за такою схемою: абсолютизм, комунізм, націонал-соціалізм, авторитарний націоналізм, воєнний авторитаризм, молода демократія та ін. [3, с. 34].

Мовно-асиміляційну політику в Україні Росія продовжує здійснювати на основі авторитарного націоналізму через своїх провідників, зокрема, комунікативну діяльність на території сучасної України УПЦ МП, де сповідуються і поширюються російські традиції і культура, а церковна служба проводиться російською мовою, що Росія розглядає як фактор інтеграції «втрачених територій». Хоча, за словами кандидата філософських наук Санкт - Петербурзького державного університету

В. Семенкова, «практически во всех диаспорах мигрантов из государств, традиционно исповедующих православие, службы ведутся на языке страны пребывания и, самое главное, что языком службы часто, если не как правило, выбирается современный вариант языка» [3, с. 29].

Відтак, за логікою В. Семенкова, в УПЦ МП богослужіння має проводитися на «языке страны пребывания», тобто, українською мовою. На підтвердження цього І. Діак у дослідженні «Українське відродження чи нова русифікація?» зазначає, що УПЦ МП із самого початку була антиукраїнською. Свідченням цього є мовно-політична ситуація, яка сталася у Свято – Покровській церкві м. Олександрії, де єпископ УПЦ МП Пантелеймон заборонив хору співати духовний гімн «Боже великий єдиний, нам Україну храни», а також виголошувати проповіді українською мовою» [4, с. 183].

Мовно-політичні і культурні комунікації Росії зосереджені на тому, щоб УАПЦ та УПЦ КП та інші українські церкви визнали над собою московську юрисдикцію і підпорядкувались Московському Патріарху. Водночас РПЦ, у разі визнання УПЦ КП Вселенським Патріархом, погрожує розділити усе Православ'я на дві частини, зокрема на тих, хто буде підтримувати Москву, і тих, хто підпорядковуватиметься Вселенському Патріарху, що є загрозою не лише для існування Української православної церкви, а й – незалежної Української держави. Тут явно спостерігається втручання влади Росії у внутрішні справи України, що загрожує втратою соборності і самостійності, у що вірить, на думку Ф. Рудича, «близько 70% громадян Росії, які розглядають Україну як тимчасове державне утворення, яке рано чи пізно опиниться у рамках Російської Федерації» [12, с. 29].

Свою мовно-політичну і комунікаційну діяльність на території України Росія здійснює через такі громадсько-політичні організації, як «Русь», «Русское собрание», «Київська Русь», «Русский клуб», «Російський рух України», «Союз», «Родина» та інші, які ставлять мету: відновити загублені зв'язки із Україною, визнати «росіян поряд з українцями другою державотворчою нацією в Україні, надати російській мові статусу другої державної тощо» [10]. Такою асиміляційно-комунікаційною політикою Росія підготувала в Україні ґрунт для власного військового вторгнення у найбільш зросійщені регіони України і пояснила свої дії заборонаю в Україні російської мови, утисками прав російськомовних громадян і захистом співвітчизників на Півдні і Сході держави, зокрема в Ар Крим, «процес окупації якого, на думку І. Ветринського, супроводжувався безпрецедентною інформаційно-пропагандистською атакою у переважній більшості російських ЗМІ, які перейшли від маніпуляції фактами до відвертої їх фальсифікації» [1, с. 307]. Це може закінчитися для Української держави, як прогнозують російські геополітики, зокрема А. Дугин розчиненням у євразійській імперії, якщо зважити, що уся мовна політика Росії «спрямована на приєднання країн – членів СНД до союзу із Росією з метою збереження власного мовно-культурного простору у зоні своїх геополітичних впливів» [5].

Отже, виходячи із вищезазначеного аналізу, варто зробити такий висновок, що не російська мовна політика в Україні і російська мова як друга державна, а лише мова титульного етносу, яка у сучасній Україні є українською, здатна, на слухну думку Ю. Шемшученка, В. Горбатенка та інших науковців, забезпечити українській нації самобутність і гідність, інформаційно-комунікаційний суверенітет, культурну цілісність, згуртованість і єдність, творчий потенціал і поступ. Лише мова титульного етносу, яка є українською, може бути ознакою українського громадянства [8, с. 172]. Але якщо зважити на мовну політику, що здійснюється українською владою на сучасному етапі у контексті децентралізації, то оптимізму залишається зовсім небагато, якщо зважити, що місцева влада буде мати право запроваджувати ту мову, яку вона забажає. Сучасна влада намагається втілити у життя ту мовну політику комуністів і «регіоналів», проти якої вона виступала, коли була у ролі опозиції? Це

питання залишаємо для роздумів і на розсуд читачів! Йде до того, що українська мова буде використовуватися лише у тих центральних і деяких західних областях, які не запровадили на обласному і місцевому рівнях будь-яку регіональну мову. Що стосується західних областей України, то і тут мовна ситуація також непроста, якщо зважити, що на Закарпатті функціонує русинська, угорська та румунська мови, а остання – ще й на Буковині. Який комунікаційний простір залишається для функціонування та поширення української мови як державної? Варто не забувати, що ми мешкаємо не у Франції, не у Великій Британії, де існує декілька офіційних мов, але про які ніхто ніколи не чув через існування французької та англійської мов, а в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Ветринський І. Кримська криза в контексті формування геополітичної стратегії України // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 304-309.
2. Горенкин В. Сепаратизм як соціально-політичне явище: Автореф. дис. . канд. політ. наук: 23. 00. 02. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2004. – 20 с.
3. Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2-х т. Том 1: Пер. з англ. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. – 512 с.
4. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Науч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
5. Дугин О. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: Арктогея, 1997. – 608 с.
6. Куць О. Мовна політика деяких зарубіжних держав: Навчально-методичний посібник з питань мовної політики й міжнаціональних відносин для студентів, розрахований на поглиблене вивчення курсу «Політологія». – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – 200 с.
7. Кресіна І., Явір В. Етнічний фактор виборчої кампанії 2006 року / Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / Редакційна колегія: О. О. Рафальський (головний редактор), М. Є. Горелов (відповідальний секретар), С. О. Довгий, Ю. А. Левенець, М. І. Михальченко, О. П. Моця, О. П. Реєнт. – Київ: ТОВ УВПК «Екс Об», 2006. – Том 2. – 584 с.
8. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
9. Остапенко М. Єдність у різноманітті як один із принципів організації сучасного демократичного життя // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. [Відпр. ред. О. В. Бабкіна]. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 61- 67.
10. Петришина Л. Державотворчі процеси в 1917-1920 рр. і проблеми сьогодення // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 листопада 1994) «Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи». – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1995. – С. 146-149.
11. Приходько Н. Анатомія українського політичного кризису // Свободная мысль. – Москва, № 12. – 2007. – С. 57- 66.
12. Рудич Ф. Магістральні вектори зовнішньої політики України // Віче. – 2001. – № 9. – С. 24-44.
13. Семенов В. Языки богослужения в секулярном контексте современной культуры // Этнографическое обозрение. – Москва, №1. – январь-февраль 2009. – С. 188-200.

REFERENCES:

1. Vyetryns'kyu, I. (2014) 'Kryms'ka kryza v konteksti formuvannya heopolitychnoyi stratehiyi Ukrayiny' [Crimean crisis in the context of the geopolitical strategy of Ukraine] In *Hileya: naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'* [Gilea: Research Bulletin: collection of scientific papers], Vol. 85 (6), pp. 304-309.
2. Horenkyn, V. (2004) *Separatyzm yak sotsial'no-politychne yavysheche: Avtoreferat Diss. [Separatism as a socio-political phenomenon. Author's abstract]*, Simferopol', 20 p.
4. Diyak, I. (2000) *Ukrayins'ke vidrodzhennya chy nova rusyifikatsiya?* [Ukrainian renaissance

or a new Russification?], Kyiv, Hranoslov, 304 p.

5. Dugin, O. (1997) *Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoe budushchee Rosii [Fundamentals of Geopolitics. The geopolitical future of Russia]*, Moscow, Arktogeta, 608 p.

6. Kuts', O. (2011) *Movna polityka deyaknykh zarubizhnykh derzhav: Navchal'no-metodychnyy posibnyk z pytan' movnoyi polityky y mizhnatsional'nykh vidnosyn dlya studentiv, rozrakhovanyy na pohlyblene vyvchennya kursu «Politolohiya» [Language policy some foreign countries: Training manual on language policy and international relations student, designed for in-depth study of the course «Political Science»]*, Kharkiv, Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V. N. Karazina, 200 p.

7. Kresina, I. & Yavir, V. (2006) 'Etnichnyy faktor vyborchoyi kampaniyi 2006 roku' [Ethnic factor Election campaign 2006] In *Elity i tsyvilizatsiyni protsesy formuvannya natsiy [Elites and civilization processes of formation of nations]*, Kyiv, TOV UVPK «Eks Ob», Tom 2, 584 p.

8. *Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom (2008) [The language situation in Ukraine between conflict and consensus]*, Kyiv, IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 398 p.

9. Ostapenko, M. (2014) 'Yednist' u riznomanitti yak odyin iz pryntsyviv orhanizatsiyi suchasnoho demokratychnoho zhyttya' [Unity in diversity as one of the principles of modern democratic life] In *Polityka i dukhovnist' v umovakh hlobal'nykh vyklykiv. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22 [Politics and spirituality in terms of global challenges. Political science and methods of teaching social and political subjects]*, pp. 61- 67.

10. Petryshyna, L. (1995) 'Derzhavotvorchi protsesy v 1917-1920 rr. i problemy s'ohodennya' [State processes in 1917-1920 and present problems] In *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (10-11 lystopada 1994) «Rehional'na polityka Ukrayiny: kontseptual'ni zasady, istoriya, perspektyvy» [Proceedings of International Scientific Conference (10-11 November 1994) «Regional policy of Ukraine: conceptual foundations, history and prospects»]*, Kyiv, Instytut natsional'nykh vidnosyn i politolohiyi NAN Ukrayiny, pp. 146-149.

11. Prihod'ko, N. (2007) 'Anatomiya ukrainskogo politicheskogo krizisa' [Anatomy of the Ukrainian political crisis] In *Svobodnaya mysl' [Free Thought]*, № 12, pp. 57- 66.

12. Rudych, F. (2001) 'Mahistral'ni vektory zovnishn'oyi polityky Ukrayiny' [The main vectors of foreign policy of Ukraine] In *Viche*, №9, pp. 24-44.

13. Semenov, V. (2009) 'Yazyki bogosluzheniya v sekulyarnom kontekste sovremennoy kul'tury' [Languages of worship in the secular context of modern culture] In *Etnograficheskoe obozrenie [Ethnographic Review]*, №1, pp. 188-200.

Савойская С. В., доктор политических наук, профессор Международной кадровой академии, МАУП (Киев, Украина), E-mail: Savoyaska@gmail.com

Коммуникативный аспект языковой политики России в современной Украине.

Аннотация. Анализируется коммуникативная составная языковой политики России в современной Украине, опираясь на идеологическое, информационно-коммуникационное, культурно-историческое направления. Акцентируется внимание на систематических запретах языковой политикой России на территории Украины в прошлом, расширении коммуникаций на украинском языке во всех сферах и отраслях общественно-политической жизни страны. Что касается Украины, то современная Россия поставила амбициозную цель: обескровить её в экономическом, культурном, духовном плане; расколоть украинский народ на основе языковых, культурных и территориальных отличий, склонить Украину к союзу с Россией.

Ключевые слова: коммуникация, языковая политика, Россия, современная Украина, идеология, церковь, культура.

Savoyaska S. V., Doctor of Science (Polit.), professor Mezhdunarodnoy employer staffing Academy, AIDP (Kiev, Ukraine), E-mail: Savoyaska@gmail.com

The communicative aspect of the language policy of Russia in the modern Ukraine..

Abstract. Analyzyruetsya kommunykativnaya sostavnaya yazykovoy policy of Russia in Modern Ukraine, opyrayas on ideological, ynformatsynno-kommunykatyionnoe, cultural ystorycheskoe direction. Aktsentyruetsya systematicheskyy prohibition on Wikipedia yazykovoy politykoy Russia on the territory of Ukraine in the past, expansion in the Ukrainian language communications

vo vseh fields of industry and socio-political life of the country. What kasaetsya Ukraine, the Modern Russia has put ambytsyoznuyu purpose: Her obeskovyit in ekonomycheskom, culturally, spiritually; raskolot Ukrainian people on the basis yazykovykh, cultural and terrytoryalnykh otylychuy, Ukraine on slope for union with Russia. Given the language policy carried out by the Ukrainian authorities at this stage in the context of decentralization, it is quite a bit of optimism, given that local authorities will have the right to impose the language she chooses. The current government is trying to implement one language policy of the Communists and the «Regionals» against which she performed when she was in the role of the opposition? This is a question for thought and leave to the discretion of readers! There is the fact that the Ukrainian language will be used only in the central and western regions some that are not implemented at regional and local levels any regional language. As for the western regions of Ukraine, here the language situation is also difficult, given that in Transcarpathia functioning Rusyn, Hungarian and Romanian languages, and the last - even in Bukovina. What communication space remains for the operation and distribution of Ukrainian as the state language? It is necessary to remember that we are not living in France, not in Britain, where there are several official languages but which nobody ever heard because of the existence of French and English, and in Ukraine.

Key words: *communication, language politics, Russia, Ukraine Modern, ideology, church, culture.*

УДК 329(450)(045)

Свєтлакова М. А.

аспірантка Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Україна), E-mail: maria.88.88@mail.ru

ПАРТІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІТАЛІЇ: СТАН НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Анотація. *В статті автор досліджує основні теоретичні підходи вчених до визначення поняття «партійна система» та його ролі та місця в політичній системі країни. Визначено основні типи та класифікація партійних систем. Проаналізовано основні роботи як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників з політичної системи Італії. Охарактеризовано рівень вивченості української історіографії з даної проблематики.*

Ключові слова: *партія, партійна система, вибори, політична система.*

Політична система країни є одним з основних аспектів прикладної політології. Окремим та важливим елементом в будь-якій політичній системі є політичні партії. Основним функціоналом партії є здійснення тісного взаємозв'язку між правлячим урядом та населенням країни. Втім, не всі політичні партії можуть мати однаковий політичний вплив в суспільстві будь-якої країни, наприклад, одна партія може бути визначальною в політичному житті країни, а інша, зовсім не мати ніякої підтримки населення, тим самим не маючи ніякої політичної сили. В даній статті автор виокремив тільки ті політичні партії, які безпосередньо мають або мали вплив на сам політичний процес в країні.

В українській науці рівень вивчення саме італійської партійної системи можна оцінити як недостатній, особливо тих аспектів, що стосуються комплексного вивчення політичної системи Італії. В основному зазначена проблематика була розглянута в роботах російських авторів та зарубіжних науковців.

Об'єм наукової літератури стосовно досліджуваної проблеми є досить широким. Серед них ми виокремимо два крупних блоки. Перший це праці, присвячені саме партіям та партійним системам. Створення теорії партійної систем не мало глибоких історичних коренів. Воно почалося в другій половині ХХ ст. після того, як сформувалося уявлення о безпосередньо самій політичній системі суспільства. І саме наприкінці ХХІ ст. Джеймс Брайс намагався підступитися до цієї проблеми [2].

Серед дослідників які займалися методологічними основами партіології, зазначимо роботи таких зарубіжних авторів як А. де Токвіля, М. Дюверже, К. Джанди та інших. Серед вітчизняних дослідників, які займалися партіологією слід відзначити

праці М. Острогорського, Л. Мартова, Т. Шмачковой, Ю. Малова. Наприклад, М. Острогорський у своїй роботі пов'язував виникнення політичних партій з промисловою революцією та розширенням виборчого права. Теоретичні аспекти функціонування політичних партій та партійних систем розглядали та внесли значний вклад в розробку теорії партій такі вчені як Д. Сарторі, С. Ліпсет.

«Партії – це особливий політичний інститут суспільства, який спирається на підтримку громадян з метою заміщення урядових посад своїми визнаними представниками», зазначав авторитетний вчений К. Джанда [5]. Його робота «Порівняння політичних партій: дослідження та теорія» дає повний огляд сучасних досягнень в сфері компаративного або кроснаціонального аналізу політичних партій. Цей підхід є дуже важливим для спеціалістів в сфері порівняльної політології [5].

Сучасна теорія партійних систем бере свій початок з загальної теорії систем, започатківцем в створенні якої був Людвіг фон Берталанфі, а також системного аналізу суспільства, початок якому поклав Т. Парсонс. Втім, саме Т. Парсонс відводив політиці місце однієї з підсистем суспільства та пов'язував її з функцією ціле досягнення [8]. Але все ж таки головне місце в заснуванні сучасної теорії партійних систем слід відвести М. Дюверже. Вчений присвятив свої дослідження аналізу партійних систем та виокремив наступні проблеми теорії партійних систем:

- класифікація по кількісному признаку, а саме двохпартійність, однопартійність, багатопартійність;
- зв'язок кількісного складу партійних систем з виборчою формулою;
- співвідношення однопартійної системи та демократії;
- кількість партій в системі та їх коаліційна політика;
- партії та вибори;
- партії та структура управління;
- партії та функція опозиції

Таким чином, робота французького політолога М. Дюверже «Політичні партії», присвячена походженню та сутності політичних партій, закономірності їх розвитку та функціонуванню в рамках різноманітних політичних режимів та виборчих систем [6].

Для створення узагальненої моделі структури партійної системи зазначимо дослідження Поля Бурдьє про його соціальне та політичне поле. Політичне поле, на його думку, це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які виявляються в неї втягнутими, народжується політична продукція, проблеми, програми, аналізи, події з яких і повинні обирати середньостатистичні громадяни [3]. Соціальне коло партійних систем дуже чітко виявив С. Ліпсет. Він показав, що виборці з низькими доходами (робочі з низькою кваліфікацією, дешева робоча сила, безробітні, релігійні та національні меншини), як показує практика частіше віддають свої голоси лівим партіям та блокам, соціалістам, а іноді і комуністам. Виборці з середнім достатком (професори, доктори, юристи, дрібні бізнесмени та ін.) зазвичай віддають перевагу правочентристам та центристським угрупованням. За крайні праві партії голосують робочі та службовці, молодь яка ризикувала залишитись без роботи у випадку затяжної економічної або політичної кризи. За твердженням С. Ліпсета стійкість партійно-політичної системи залежить від її врівноваженості та порозуміння між лівими та правими [16].

Слід відзначити внесок в розробці теорії політичних партій Берліна П. А. «Політичні партії на Заході, їх доктрини, організація та діяльність». Являючись політичним представництвом соціальних інтересів тих чи інших суспільних слоїв населення, політична партія може існувати лиш тоді, коли і суспільні направлення отримують політичну організацію та політичне представництво [1].

Італійській політолог Д. Сарторі ввів вперше поняття «поляризованість» партійних систем. Під цим поняттям, він розумів, центр сили та тяжіння, складений з однієї або декількох партій, які визначали головну роль в партійній системі. В своїх

класифікації партіям Д. Сарторі враховує перш за все ступінь політичного впливу на суспільство в цілому та політичну систему, зокрема партій, які функціонують в цій системі. Таким чином, за думкою Д. Сарторі існує сім типів партійних систем:

- однопартійна система, яка характерна в основному для авторитарних або тоталітарних режимів (така система хоча і здатна шляхом жорсткої експлуатації та порушення прав мобілізувати як промислові, так і людські ресурси, дана система приречена на крах);
- система з партією-гегемоном (допускає існування декількох партій, але ведучою залишається тільки одна, є також характерною для авторитарних та тоталітарних режимів);
- домінуюча система (характерна для демократичних режимів, при яких можуть існувати декілька партій, але протягом значного періоду на виборах отримує перемогу та формує уряд домінуюча партія);
- двопартійна система (існує при демократичному режимі, може існувати декілька партій, але однопартійний уряд буде організовувати одна з двох найсильніших, яка отримає перемогу на виборах, інша ж знаходиться в опозиції);
- система обмеженого плюралізму (дуже поширена в сучасному світі партійна система, для якої характерно існування трьох та більше партій, але жодна з них не в змозі отримати більшість голосів на виборах);
- поляризована партійна система (при існуванні даної системи боротьбу за владу ведуть одразу декілька партій, які будують блоки та коаліції в період виборчої кампанії);
- автоматизована партійна система (визначається наявністю великої кількості малочисельних та маловпливових партій і складається, як правило в перехідних к демократії суспільствах) [23].

Не залишимо без уваги таких вчених як Р. Міхельс, Б. Н. Чічерин, Ю. С. Гамбаров, в класичних працях цих дослідників проведено аналіз походження та розвитку партій з позицій різноманітних методологічних підходів, а також дана типологія партій та партійних систем.

Стосовно другої групи робіт по вивченню італійської політичної системи, слід відзначити як великий внесок вітчизняної школи італіяністики, так і інших значних зарубіжних науковців. В монографії Ю. П. Лісовського «Італія від фашизму до демократії. Важкі часи перебудови», розглянута проблема становлення нової демократичної системи Італії, після краху фашизму [7].

Значний та важливий період в становленні нової політичної системи став період 1990 рр. Іншими словами це перехід від Першої Республіки до Другої. Трансформації італійської політичної системи саме цього періоду присвячені роботи таких вітчизняних вчених як І. Б. Левін, В. П. Любін.

Зміни в партійній системі можуть проходити з регулярною періодичністю, на це можуть впливати ряд будь-яких факторів: політична криза, зміна партійних лідерів, прийняття нового виборчого закону та ін. В статті С. Бартоліні розглядаються саме зміни в італійській партійній системі, які відбувалися впродовж трьох блоків парламентських виборів (1991, 1996 та 2001), після прийняття нової змішаної виборчої системи. В статті зроблено висновок, що протягом всіх трьох виборів політична конкуренція між партіями була дуже сильною [10].

Важливим фактором трансформації партійної системи є вибори. Значність виборів оцінюється шляхом двох компонентів: змін в виборчій поведінці та змін в виборчому законодавстві, а також їх вплив на різні сфери. Аналіз багатьох показників партійної системи показує, що виборчий фактор не несе відповідальності за більшість змін, які сталися в партійній системі після ефекту «Тангентополі», пише в статті Л. Барді [9].

Італійська партійна система (особливо після переходу до Другої Республіки) характеризувалася надмірною кількістю політичних партій. Такий факт розглядається

як погана робота італійських демократичних інститутів в Італії. Через це ефект прийняття рішень декілька уповільнюється, пише Л. Ді Грігоріо. Через це партійні лідери стверджували, що електорат повинен віддавати свої голоси одразу за крупні та авторитетні партії, а не виражати свої симпатії до невеликі та нові партії. Такий розклад значно ускладнює політичний процес та викликає суперечки в самому парламенті, тому що через недостатню кількість голосів, партії повинні шукати собі союзників і та поєднуватися в коаліції, що не дуже подобається багатьом з них, приходить до висновку автор [14].

Дослідники Болонського університету П. Ігназі та Д. Хопкін зробили порівняльний аналіз ведучих італійських партій: Демократичної партії, Ліги Півночі та Вперед, Італії. Після тривалого періоду відносної стабільності в партійній системі Італії, в 90-ті рр. відбувається різке збільшення нових політичних партій. Всі партії мають свої особливості, свій електорат та своїх лідерів. Порівнюючи всі три партії, автори зазначають, що в разі більш менш однакового набору голосів на виборах, коаліцію може сформувати тільки Ліга Півночі та Вперед, Італія. За кардинальним розходженням поглядів Демократична партія не зможе поступитися власних інтересів, навіть на випадок політичного колапсу [15].

На протязі всього політичного життя Другої Республіки була чітка вираженість протистояння правих та лівих партій, яка збереглась і досі. Такий факт приводив до створення нових політичних робіт в італійській політичній теорії, які й були присвячені конкуренції правих та лівих сил. Видатний італійський вчений Н. Боббіо в своїй роботі «Праві та ліві», зазначав, що таке політичне розмежування не втрапить ще довго своєї актуальності. Розглядаючи політичне та культурне протистояння по лінії праві та ліві, Н. Боббіо спирався на категорії свободи та рівності. Таким чином, вчений вважав, що для систематизації лівого та правого флангу в політиці, важливо звернути увагу на контраст тих методів, які приймали ті чи інші. А саме на різноманітність як правого, так і лівого рухів, на їх розподілення на помірне та радикальне крило [11].

Провідним експертом в сфері зовнішньої політики Італії став відомий дипломат С. Романо. Одна з його робіт присвячена аналізу підходів правих та лівих сил в Італії. Достатньо новою працею вченого стала робота «Смерть демократії. Між авторитарними тенденціями та популізмом» [21]. Яка стала актуальною саме напередодні парламентських виборів в Італії 2013 р., на яких активно наростала популярність популістського руху. Наразі всі крупні представницькі демократії на сьогодні знаходяться в кризі. В останні роки політика потерпала в скандалах та кризах, в Італії це відобразилось в проблемі відшкодування розходів політичних партій. Глобалізація економіки та фінансів не скоротила суверенітет національних держав, тому політики вже не в змозі стримувати обіцянки, які давали в своїх передвиборчих програмах. Нинішня криза демократії на сьогодні дуже хитка, тому питання зможе вона чи ні втриматися та не піддатися популістським та авторитарним тенденціям залишається відкритим [22].

Італійський політолог О. Крочі в окремих роботах присвячених перебуванню у владі видатного політика С. Берлусконі, виокремлював вплив інтересів фінансово-медійної сфери італійського політика на визначення зовнішньополітичної лінії Італії і цілому [13]. Проблема трансформації партійної системи торкнулася італійського науковця П. Помбені. Він намагався перш за все визначити потрібно чи ні змінювати саму політичну основу, а також оцінити, що саме маєтись на увазі під поняттям «партійна система» [20].

Початок 1990-х рр. значно змінив партійну систему Італії. Саме на цей період прийшлося формування двох коаліцій: правоцентристської та лівоцентристської, які в подальшому і визначали політичне життя Італії. Тому саме з цього періоду в основному починають свої фундаментальні праці дослідники. Саме на початку цього періоду на світ з'являється нова партія правого спрямування «Вперед, Італія»,

створена крупним політиком та бізнесменом С. Берлусконі. Дисертація італійського автора А. Маріно «Вперед, Італія. Появлення. Еволюція та розвиток правого центру в Італії (1993-2001)», бере початок свого дослідження з парламентських виборів 1994 р., на яких «Вперед, Італія» виступила як окрема одиниця. За думкою автора, поява партії такого формату, була дуже несподіваним не тільки в політичному плані, а і в культурному та історіографічному. Така нова італійська партія народилася абсолютно без історичних та культурних коренів, на відміну від інших партій Заходу. Криза 1992-1993 рр. призвела до розпуску політичних сил, які призвели Італію до появи нових партій. Однією з них і стала «Вперед, Італія», під керівництвом С. Берлусконі вона побудувала коаліцію, яка і перемогла своїх опонентів з лівого блоку. В дисертації представлені основні значні моменти, які здобула партія за період свого існування на політичній арені [17].

Докторська дисертація польської авторки М. Лоренцької «Італійська партійна система: політологічний аналіз», детально характеризує трансформацію партійної системи та окремих партій в цілому. З початку 90-х рр. сучасна Італія пройшла процес глибоких змін, який й досі вважається незавершеним. В роботі досліджена еволюція та процес трансформації ведучих партій країни, таких як Національний Альянс, Ліга Півночі, Вперед, Італія. Перетворення та створення нових партій, зіграло важливу роль в цьому процесі, тому це стало актуальним для вивчення.

Ще однією значною працею у вивченні партійної системи Італії періоду Другої Республіки стала робота А. Вілсона «Багаторівневі політичні партії Італії та Іспанії». Робота бере свій початок дослідження з 1990 р. та робить акцент на регіональному рівні партійної організації та електоральної конкуренції. Автор знаходить, що регіональні відділення партій, здані більше реагувати на конкурентний тиск, який виходить з субнаціональних партійних систем. Хоча, автор зазначає, що інтереси національних та регіональних еліт дуже часто співпадають. Регіональні партійні системи в обох досліджуваних країнах, розходяться по своїй структурі не тільки на національному рівні, але і один від одного [24].

За останні роки дуже суттєвими стали трансформаційні зрушення в формах політичної участі. До переліку таких змін можна віднести наступні: глобалізація, зміна ролі інститутів держави та громадянського суспільства та ін. Такі масштабні загальносоціальні трансформації відображаються на як політичній сфері в цілому, так і на деформації окремих суб'єктів політики. Ці процеси не обійшли стороною і політичні партії. У всьому світі відбувається переоцінка цінностей та значущості партій для суспільства. Створені як інститут представницької демократії, партій в сучасному світі знаходяться під наглядом як суспільства, так і науки, які проводять своєрідний аналіз доцільності їх подальшого існування.

Велике значення мають багато аспектів положення партії в політичному просторі. Перш за все, це роль в представництві інтересів соціальних груп, далі це вплив на державну владу, а також участь у виборчому процесі. Зберігаючи свою значущість у всіх вищезазначених напрямленнях, партії змінили механізми та технології своєї діяльності. Чітка соціально-політична ідентифікація партій з суспільними групами втрачається. Змінюються форми впливу на владу та участі в ній, також спостерігається перехід до формування широких коаліцій за участю нових, нетрадиційних партій. Класичні ідеології поступаються яскравим агітаційним кампаніям. Більшість громадян починають отримувати політичну інформацію не через партійні канали, а шляхом електронних ЗМІ. Втім, незважаючи на всі ці недоліки, партії залишаються важливими структурними елементами політичної системи.

Детально партійну систему Італії, а ще й в порівнянні з іспанською моделлю політичної системи, розглянув в своєму дослідженні Н. Ноніашвілі. Італія має систему пропорційного представництва, тому є багато партій які складають конкуренцію між собою як на регіональних, так і на загальнонаціональних виборах, зазначає автор. Таким чином, італійська політична система відзначається багатопартійністю та

використовує систему пропорційного представництва. Для того щоб конкурувати один з іншим та вигравати вибори, партії об'єднуються в коаліції, тому що голоси виборців вкрай фрагментовані і через це майже ні одна партія не отримує більше 30% голосів. В дослідженні також виявлено основні електоральні розходження існуючі в Італії, це соціальні, регіональні та культурні розходження [19].

Період розпаду Першої Республіки та її перехід до Другої, зацікавив значну кількість науковців, так цьому факту в своїй статті приділив увагу і італійський дослідник О. Масарі. Дослідник порівнює політичну ситуацію яка склалася на сучасному етапі з минулим періодом Першої Республіки. Такий аналіз може більш чіткіше виявити проблеми які склалися в політичній структурі, що в подальшому призвело вже не одної політичної кризи в Італії. Окрема увага приділяється партіям. Які існували в період Першої Республіки та етапи їх еволюції [18]. Так, монографія А. Ченто-Бул та М. Джилберта присвячена діяльності партії «Ліга Півночі». В роботі підводиться висновок по діяльності партії стосовно «північного питання» в Італії. У спільній праці вчених аналізується популістський метод політичної боротьби партії, а також спроба створення нею окремої політичної субкультури [12].

В сучасній українській історіографії стан наукової розробки теми залишається недостатнім. Відсутні ґрунтовні праці з комплексним аналізом партійної системи Італії як на період Першої Республіки, так і Другої. Серед робіт вітчизняних дослідників, які займалися українсько-італійськими відносинами, на увагу заслуговують насамперед праці українського вченого М. Варварцева [4]. Окремої уваги заслуговують праці українських науковців О. Івченка, М. Сороки, Л. Чекаленко та публікації українських державних діячів А. Зленка, В. Литвина, які безпосередньо самі приймали участь у становленні українсько-італійських відносин.

На сьогодні загальноновизнаним є той факт, що партійна система має велике значення для функціонування демократії. За допомогою партій суспільство впроваджується в державу, а держава, в свою чергу, отримує легітимність в очах суспільства. Отже, партійна система країни – це відображення співвідношення та розташування політичних сил при проведенні масових кампаній на виборах. Електоральний рівень партійної системи частіше не відповідає соціальному рівню цієї ж системи. Це проявляється в тому, що частина партій не приймає активної участі в масових кампаніях, але надає більшого значення саме участі у самих виборах, а не в їх прелюдії.

Таким чином, зробивши огляд основних теоретичних фундаментальних праць стосовно партійної системи та партій в цілому, можна відмітити про комплексне вивчення теорії партій та партійних систем. Що стосується партійної системи Італії, то в статті в основному представлені роботи починаючи з періоду Першої Республіки, а також роботи періоду Другої Республіки. Втім, зазначимо що в українській історіографії дана проблематика не є досить вивченою, тому доцільним було проаналізувати це у даній статті.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Берлин П. А. Политические партии на западе. Их доктрины, организация и деятельность / П. А. Берлин. – СПб.-б. : Дело, 1907. – 270 с.
2. Брайс Д. Американская республика. Часть 2: Правительства штатов. Политические партии / Д. Брайс. – М., 1890/ – 263 с.
3. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
4. Варварцев М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.). Документи, епістолярій, матеріали / М. Варварцев – К. : 2000. – 107 с.
5. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория [Електронний ресурс] / К. Джанда. – Режим доступу : <http://pavroz.ru/files/jandaparties.pdf>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
6. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже – М. : 2007, – 544 с.
7. Лисовский Ю. П. Италия от фашизма к демократии. Трудные пути послевоенной перестройки / Ю. П. Лисовский – М. : Наука, 1990. – 288 с.

8. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс – М. : Академический проект, 2002 – 832 с.
9. Bardi L. Electoral change and its impact on the party system in Italy [Електронний ресурс] / L. Bardi. – Режим доступу : www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402380701500256?journalCode=fwerp20#VWQXDdLlHw (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
10. Bartolini S. The Italian Party System between Parties and Coalitions [Електронний ресурс] / S. Bartolini. – Режим доступу : www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402380412331280783 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
11. Bobbio N. Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica / N. Bobbio – Roma, 2004. – 221 p.
12. Cento-Bull A. & Gilbert M. The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics / A. Cento-Bull – NY. : Palgrave, 2001.
13. Croci O. The Second Berlusconi Government and Italian Foreign Policy / [Електронний ресурс] / O. Croci. – Режим доступу : <http://pubblicazioni.iai.it/pdf/articles/croci.pdf>.
14. Gregorio L. A “revolutionary” election: The Italian party system is the most simplified in Europe / [Електронний ресурс] L. Gregorio. – Режим доступу : http://cise.luiss.it/cise/wpcontent/uploads/2014/10/DCISE6EN_313-320.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
15. Hopkin J., P. Ignazi Newly Governing Parties In Italy: Comparing the PDS-DS, Lega Nord and Forza Italia [Електронний ресурс] / J. Hopkin. – Режим доступу : <http://personal.lse.ac.uk/hopkin/ignazihopkin2007final.pdf> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
16. Lipset S. Political Man the Social basis of politics / S. Lipset – N. Y., : Doubleday, 1960. – 442 p.
17. Marino A. Forza Italia. Nascita, evoluzione e sviluppo del centrodestra italiano (1993-2001) / A. Marino – 2012.
18. Massari O. La parabola dei partiti in Italia: da costruttori a problema della democrazia [Електронний ресурс] / O. Massari Режим доступу : <http://elnuevodia.altervista.org/wp-content/uploads/2013/05/ARTICOLO-MASSARI.pdf>.
19. Noniashvili N. Analysis of Party systems and Political Cleavages in Italy and Spain [Електронний ресурс] / N. Noniashvili. – Режим доступу : www.academia.edu/8206067/Analysis_of_Party_systems_and_Political_Cleavages_in_Italy_and_Spain. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
20. Pombeni P. Il sistema dei partiti dalla prima alla Seconda Repubblica [Електронний ресурс] / P. Pombeni. – Режим доступу : www.sissco.it/download/attivita/POMBENI.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
21. Romano S. Morire di democrazia. Tra derive autoritarie e populismo / S. Romano, 2013. – 120 p.
22. Romano S. Tra due Repubbliche. L'anno di Berlusconi e le prospettive dell'Italia / S. Romano – Milano, 1995. – 226 p.
23. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis [Електронний ресурс] / G. Sartori. – Режим доступу : www.consensocivico.com.ar/uploads/5495c37c979a2-Sartori-Parties%20and%20Party%20Systems%28CC%29.pdf. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
24. Wilson A. Multi-level Party Politics in Italy and Spain [Електронний ресурс] / A. Wilson. – Режим доступу : http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12882/2009_WILSON.pdf?sequence=2. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Berlin, P.A. (1907) *Politicheskije partii na zapade. Ikh doktriny, organizatsiya i deyatel'nost'* [Political parties in the West. Their doctrine, organization and activities], St. Petersburg, Delo, 270 p.
2. Brays, D. (1890) *Amerikanskaya respublika. Chast' 2: Pravitel'stva shtatov. Politicheskije partii* [American republic. Part 2: State governments. Political parties], Moscow, 263 p.
3. Burd'e, P. (1993) *Sotsiologiya politiki* [Sociology of Politics], Moscow, Socio-Logos, 336 p.
4. Varvartsev, M. (2000) *Ukrayina y Italiya u naukovykh, osvutnykh ta literaturnykh vzayemnykh (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). Dokumenty, epistolyariy, materialy* [Ukraine and Italy in scientific, literary and educational relations (second half of XIX - early XX century.). The documents, correspondence, materials], Kyiv, 107 p.
5. Dzhandan, K. *Sravnienie politicheskikh partiy: issledovaniya i teoriya* [Comparison

- of political parties: research and theory], available at: <http://pavroz.ru/files/jandaparties.pdf>. (Accessed 20 February 2015)
6. Dyuverzhe, M. (2007) *Politicheskie partii [Political parties]*, Moscow, 544 p.
 7. Lisovskiy, Yu. P. (1990) *Italiya ot fashizma k demokratii. Trudnye puti poslevoennoy perestroyki [Italy from fascism to democracy. The difficult path of post-war reconstruction]*, Moscow, Nauka, 288 p.
 8. Parsons, T. (2002) *O sotsial'nykh sistemakh [Social systems]*, Moscow, Akademicheskii proekt, 832 p.
 9. Bardi, L. *Electoral change and its impact on the party system in Italy*, available at: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402380701500256?journalCode=fwep20#. VWQXDdLtHw (Accessed 20 February 2015)
 10. Bartolini, S. *The Italian Party System between Parties and Coalitions*, available at: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402380412331280783 (Accessed 20 February 2015)
 11. Bobbio, N. (2004) *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*, 221 p.
 12. Cento-Bull, A. & Gilbert, M. (2001) *The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics*, New-York, Palgrave.
 13. Croci, O. *The Second Berlusconi Government and Italian Foreign Policy*, available at: <http://pubblicazioni.iai.it/pdf/articles/croci.pdf>. (Accessed 20 February 2015)
 14. Gregorio, L. *A «revolutionary» election: The Italian party system is the most simplified in Europe*, available at: http://cise.luiss.it/cise/wpcontent/uploads/2014/10/DCISE6EN_313-320.pdf (Accessed 20 February 2015)
 15. Hopkin, J., Ignazi, P. *Newly Governing Parties In Italy: Comparing the PDS-DS, Lega Nord and Forza Italia*, available at: <http://personal.lse.ac.uk/hopkin/ignazihopkin2007final.Pdf> (Accessed 20 February 2015)
 16. Lipset, S. (1960) *Political Man the Social basis of politics*, New York, Doubleday, 442 p.
 17. Marino, A. (2012) *Forza Italia. Nascita, evoluzione e sviluppo del centrodestra italiano (1993-2001)*.
 18. Massari, O. *La parabola dei partiti in Italia: da costruttori a problema della democrazia*, available at: <http://elnuevodia.altervista.org/wp-content/uploads/2013/05/ARTICOLO-MASSARI.pdf>. (Accessed 20 February 2015)
 19. Noniashvili, N. *Analysis of Party systems and Political Cleavages in Italy and Spain*, available at: www.academia.edu/8206067/Analysis_of_Party_systems_and_Political_Cleavages_in_Italy_and_Spain. (Accessed 20 February 2015)
 20. Pombeni, P. *Il sistema dei partiti dalla prima alla Seconda Repubblica*, available at: www.sissco.it/download/attivita/POMBENI.pdf. (Accessed 20 February 2015)
 21. Romano, S. (2013) *Morire di democrazia. Tra derive autoritarie e populismo*, 120 p.
 22. Romano, S. (1995) *Tra due Repubbliche. L'anno di Berlusconi e le prospettive dell'Italia*, Milano, 226 p.
 23. Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, available at: www.consensocivico.com.ar/uploads/5495c37c979a2-Sartori-Parties%20and%20Party%20Systems%28CC%29.pdf. (Accessed 20 February 2015)
 24. Wilson, A. *Multi-level Party Politics in Italy and Spain*, available at: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12882/2009_WILSON.pdf?sequence=2. (Accessed 20 February 2015)

Светлакова М. А., аспирантка Мариупольского государственного университета (Мариуполь, Украина), E-mail: maria.88.88@mail.ru

Партийные процессы в Италии: состояние научной проблемы

Аннотация. В статье автор исследует основные теоретические подходы ученых к определению понятия «партийная система» и его роли и места в политической системе страны. Определены основные типы и классификация партийных систем. Проанализированы основные работы как зарубежных, так и отечественных исследователей из политической системы Италии. Охарактеризованы уровень изученности Украинский историографии по данной проблематике.

Ключевые слова: партия, партийная система, выборы, политическая система.

Svetlakova M. A., postgraduate student Mariupol state university (Mariupol, Ukraine), E-mail: maria.88.88@mail.ru

Party process in Italy: state of scientific problems

Abstract. The party system is an important component of power, but also the result of the dynamics of the political process. Significantly party system is influenced by many factors: the balance of political forces, historical traditions, and national characteristics of the population, the impact of religion and others. The nature of the party system is determined by the possibility of actual participation in the legally existing parties forming the government, and the ability to influence political parties to conduct and implement the foreign and domestic policy of the country. Party - is an integral part of the party system, so important to the total number of political parties, namely the political orientation of the parties. What are directly involved in the political process.

Approaches to designations party systems quite a lot. A large number of scientists and researchers dedicated to their work are given party systems.

In the early 1990s, Italian democracy has entered a phase of far-reaching changes, particularly of parties and party system.

The transition from the First to the Second Republic is marked by dramatic changes in the party system in Italy, these aspects are not illuminated in the same work as domestic and foreign scientists. The Second Republic was characterized primarily by changes not only in the structure of the party system in Italy, but also adopting a new electoral law.

The party system is highly fragmented and destabilizing process. It depends on many factors, which take place directly in the country. At the present stage of the Italian Republic for typical multi-party system, with the dominance of traditional parties in parliament. In the main the foundation of the party system that exists in Italy, it was built at the beginning of the Second Republic.

Key words: party, party system, elections, political system.

УДК 323.2+316.422(4-191.2)

Стельмах В. О.

молодший науковий співробітник

Інституту всесвітньої історії НАН України (Київ, Україна),

E-mail: visnukDNU@i.ua

МОЛОДЬ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Анотація. У статті розглядаються дієві державні і недержавні інституціалізовані форми залучення молоді у процеси суспільно-політичної модернізації в країнах Вишеградської групи в умовах європейської інтеграції. Автор презентує компаративний аналіз досвіду громадської і політичної участі молоді країн Вишеградської групи.

Ключові слова: Вишеградська група, політичні модернізаційні процеси, молодіжна політика.

Під модернізацією у широкому значенні розуміють комплекс процесів індустріалізації, секуляризації, урбанізації, прискореного розвитку освіти і науки, формування представницької політичної влади, зростання просторової і соціальної мобільності, підвищення якості життя, раціоналізації суспільних відносин, покликаних сформувати передумови для розвитку «сучасного відкритого» суспільства на противагу «традиційному закритому». У політичній теорії феномен політичної модернізації визначають як формування і розвиток політичної структури та інститутів, поширення політичних практик, які найбільшою мірою здатні забезпечувати адекватне реагування і пристосування політичної системи до мінливих викликів сучасності. Ці інститути і практики можуть відповідати моделям сучасних демократичних інститутів, а можуть сформувати нові моделі, у яких відбувається неприйняття «чужих» зразків і наповнення старих форм новим змістом. При цьому обов'язково повинні виконуватися дві умови: збереження політичної стабільності як найважливішої умови суспільного розвитку в цілому і розширення можливостей та форм політичної участі. На думку багатьох дослідників, з якою ми погоджуємося, суспільно-політичні процеси, які відбуваються у країнах Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) відповідають окресленим вище характеристикам.

Відмінності концептуальних підходів до розуміння сутності модернізаційних процесів у політичній сфері визначилися варіативністю акцентів, які розставляли автори аналізуючи шляхи розвитку тих чи інших держав і політичних систем. На думку українського науковця О. І. Крюкова, деякі із дослідників, зокрема Г. Алмонд, Дж. Пауелл, Д. Аптер, зосередились на аналізі процесів внутрішньої диференціації та автономізації структур соціуму, в тому числі і політичної складової, та появи нових інститутів. С. Гантінгтон і С. Езенштадт аналізували етапи створення нових інституційних механізмів та їх застосування через узгодження інтересів між групами. Умовно третім підходом дослідник називає розуміння модернізації У. Ростоу, який розглядав модернізацію як економіко-технологічну трансформацію через індустріалізацію. Серед більш пізніх підходів учений назвав концепції Д. Лернера, А. Інкелеса та Д. Сміта, які вбачали модернізацію у підвищенні мобільності і формуванні нового індивіда внаслідок виникнення інноваційних форм комунікацій й підвищення рівня освіти населення [1]. Первинним суб'єктом таких процесів, на наше переконання, повинна стати молодь як відносно чисельна соціально-демографічна група, найбільш мобільна і здатна до пристосування.

Посткомуністичні проблеми модернізації суспільного життя перебувають у центрі уваги як російських (Р. Вишневського, С. Гаврова, В. Іноземцева, Н. Крадіна, В. Межуєва, А. Тарасова та ін.), так і вітчизняних дослідників (В. Авер'янова, В. Андрущенко, В. Бабкіна, В. Бебика, В. Воронкової, Є. Головахи, І. Кресіної, В. Ладані, М. Михальченка, М. Мокляка, В. Пазенока, Ю. Пахомова, Ю. Римаренка, А. Романюка, Ф. Рудича, В. Сіренка, В. Ткаченка, М. Шульги та ін.). Аналітики погоджуються, що практика «демократичного поступу постсоціалістичних автократій привнесла подекуди діаметральні результати: від нових національних демократій орієнтованих на західні стандарти – до модифікованого пострадянського авторитаризму» [2, с. 70]. Однак, в силу дії ряду зовнішніх і внутрішніх чинників, по проходженню більше 20-ти років з початку трансформаційних перетворень, ці країни опинилися в різних політичних умовах щодо реалізації демократичних принципів, зокрема щодо участі молоді у суспільно-політичних процесах. Після падіння дочірніх комуністичних режимів окремі країни Центрально-Східної Європи (ЦСЕ) більш успішно «влилися» до «третьої хвилі демократизації». Такими можна вважати ті, які 2004 р. стали членами ЄС. Серед них країни Вишеградської групи (ВГ), які 1991 р. об'єдналися саме з метою євроатлантичної інтеграції.

Головним зовнішнім чинником трансформації і подальшої модернізації окреслених країн політологи визначають їх участь у процесі євроатлантичної інтеграції і успішне завершення цього процесу (М. Вахудова, Г. Месежніков), внутрішнім – розвинуте, інституціоналізоване громадянське суспільство (Г. Зеленко, М. Лендсьел). І якщо інституціоналізація громадянського суспільства у транзитних державах, якими були країни Вишеградської групи, в силу специфіки його формування «зверху», покладалися на державні органи влади, то його сталий розвиток і нарощування суспільно-політичної ваги залежало і залежить від громадян і в першу чергу від молоді як потужної модернізаційної сили. Разом з тим, проблема залучення молодого покоління як майбутнього потенціалу держави до процесів суспільно-політичної модернізації здебільшого послуговується ситуативною увагою науковців. Частково це питання розглядається у дослідженнях рівня залучення та участі молоді у політичному житті, які проводяться в рамках загальноєвропейського опитування Євробарометр, або ситуативно на рівні окремих країн.

Для України проблеми суспільно-політичної демократизації і модернізації і країн Вишеградської групи представляють науковий інтерес з огляду на спільний зовнішньополітичний вектор, успіхи країн Вишеградської групи у побудові консолідованої демократії і громадянського успільства, груповий фактор євроатлантичних інтеграційних процесів і неоднорідність протікання внутрішніх політичних процесів.

Серед складного комплексу суспільно-політичних і економічних передумов руйнування соціалістичних режимів у ЦСЄ, які склалися у 80-х рр. XX ст., роль молодіжних рухів рідко береться до уваги. Однак молодь певним чином проявила себе рушійною силою перетворень. Зародження молодіжних націоналістичних і пацифістських субкультур на противагу комсомолу і союзам робочої молоді було однією із форм соціального протесту. Виявом ліберальних поглядів молоді стали демонстрації і підпільні протестні організації, до складу яких входили студенти та інтелігенція. Слід згадати, що «Оксамитова революція» у Чехословаччині почалася із студентських демонстрацій у Празі 1989 р. Після подій 1968 р. тут сформувалося покоління, яке уже не пам'ятало репресії і не приховувало незадоволення існуючою системою державного управління. Це покоління було достатньо сміливим щоб об'єднати незадоволених комуністичним режимом і виступити проти нього [3, с. 115]. Новою політичною силою Угорщини у 1991 р. став Альянс молодих демократів – Fidesz, утворений 1988 р. студентами-лібералами. Вони заснували партію, яка міцно увійшла до політичної історії Угорщини (її лідер, В. Орбан, у 1998 р. став наймолодшим Прем'єр-міністром в історії країни, а у 2010 р. на парламентських виборах партія здобула абсолютну більшість). Окремі дослідники стверджують, що в Угорщині також сильну опозицію комуністичному режиму склав Рух Зелених, Молодіжний альянс із захисту навколишнього середовища «Гонколь». У Польщі, в рамках феномена «Солідарність» [4, с. 392] активно діяли молодіжні політично налаштовані організації «Рух за альтернативне суспільство» і «Свобода і мир», релігійно-націоналістична організація «Молодь Всепольська». Однак на фоні активності цих груп, значна частина молоді не проявляла інтересу або активних дій щодо політики.

Системні зміни 1989–1998 рр. спричинили руйнування раніше чітко структурованої, гарантованої державою форми переходу молоді від дитинства до дорослого життя внаслідок реформ у сфері освіти та економіки. Молодіжна політика країн ЦСЄ, як окрема сфера державної політики, перебувала на стадії переформатування і представляла собою лише перелік окремих законів і актів, покликаних гарантувати забезпечення соціальних потреб молоді. У реалізації молодіжної політики 90-х рр. домінували принципи підтримки і соціального забезпечення молоді з боку держави.

Асоціація з ЄС 1998–2004 рр. вплинула на формування молодіжної політики країн Вишеградської групи в рамках проектів загальноєвропейської молодіжної політики. Першочергово європейські політики наголошували на тому, що молодь повинна приймати активну і широку участь у суспільно-політичному житті на національному і загальноєвропейському рівні, розвиваючи власну ініціативність і мобільність. Завдання європейських інститутів і національних держав полягало у забезпеченні сприятливого підґрунтя для розвитку відповідних компетенцій у молодого покоління. На цьому наголошувала «Біла книга: новий імпульс для європейської молоді» (2001) [5] і Переглянута Європейська хартія про участь молоді у місцевому житті (2003) [6] – програмні документи Ради Європи з молодіжного питання.

На рівні ЄС перша молодіжна програма обміну і співпраці з'явилася 1988 р. Її успіх сприяв поширенню подібних програм не лише в межах ЄС, але і одночасне залучення до них молоді країн-асоційованих членів і країн-партнерів ЄС. У 2000-х рр. молодь Вишеградської групи отримала можливість брати участь у програмах «Молодь для Європи», «Європейська волонтерська служба». Із 2007 р. працювала програма «Молодь в дії (2007–2013)», і популярність цієї програми серед молоді збільшувалася щороку [7, с. 35]. Іще до її закінчення профільним комітетом Ради Європи була розроблена «Молодіжна стратегія ЄС 2010–2018». Інноваціями стали запропоновані механізми реалізації стратегії через співпрацю держав, обмін досвідом, розробку нового формату співпраці – структурований діалог – по залучення молоді до співпраці з урядами у вирішенні молодіжних питань, аналіз реального

соціального стану молоді як передумови формування молодіжної політики, роботи з молоддю з метою формування ключових компетенцій, таких як ініціативність, підприємництво, навичок брати активну участь у всіх сферах суспільного життя.

Провідну роль у реалізації структурованого діалогу між політиками і молоддю повинні відігравати національні молодіжні ради. Молодіжні ради являють собою парасоликові організації для неурядових молодіжних організацій країни. На момент, коли в країнах Вишеградської групи починав працювати механізм структурованого діалогу, дві країни з чотирьох уже мали інституціолізовані Молодіжні ради із досвідом роботи. Так, у Словаччині Молодіжна рада працювала з 1990 р., а в Чехії – з 1998 р., натомість польська Рада молодіжних організацій була створена у 2011 р., а угорська – у 2012 р. Наразі усі вони є партнерами урядових адміністрацій і членами Європейського молодіжного форуму.

Молодіжні стратегії стали якісно новим форматом молодіжної політики в країнах Вишеградської групи. Першою стратегічний принцип формування молодіжної політики використала Польща. Програма була розрахована на період 2003–2012 рр. Наступна програма по формуванню молодіжної політики увійшла до проекту Польща-2020 окремим розділом. Вимоги ЄС стали основою для створення у Словаччині Плану державної політики щодо дітей і молоді 2008–2013 рр. Національна стратегія молоді в Чехії була розроблена на 2007–2013 рр., в Угорщині - на 2009–2024 рр. із проміжними контролями і кореляціями, запланованими щодва роки.

Країнами-учасницями Вишеградської групи у 2000 р. з метою сприяння розвитку співпраці та розширення контактів із сусідами через підтримку спільних культурних, наукових та освітніх проектів і молодіжних обмінів було засновано Вишеградський фонд. За 10 років існування фонду кількість програм зросла із 26 у 2000 р. до 374 у 2010 р., а їх фінансування із 405 тис. до 33,5 млн. євро. Найбільше програм стосуються культурної співпраці, з роками зменшився відсоток програм у сфері транскордонного співробітництва, які замінили на програми із заохочення туризму [8, с. 15].

Важливою запорукою успішної участі молоді у процесах модернізації є отримання якісної освіти. В умовах трансформаційних процесів відбувалися зміни її форми і змісту. Перші приватні навчальні заклади сприяли більшому соціальному розшаруванню молоді. Натомість європейські освітні проекти, проголошений принцип доступності освіти, приєднання навчальних закладів до Болонської системи, національні урядові програми «перше місце роботи», покликані сформувати соціальних фон для здійснення суспільної модернізації. Наразі рівень освіти серед молоді в країнах Вишеградської групи є досить високим: 84 % словацької молоді, близько 88 % у Чехії та Угорщині і 93% в Польщі у віці 18 років навчаються, близько третини молоді продовжують післядипломну освіту [9, с. 15]. Перебуваючи у статусі студента, молода особа отримує можливість стати членом студентського парламенту свого навчального закладу або звернутися туди по допомогу у разі виникнення проблем. Найбільш вагому діяльність проводить Студентський парламент у Польщі, також у країні діє представництво докторантів. Набуття країнами Вишеградської групи членства в ЄС розширило освітні можливості студентів, як наслідок 90-97% молоді розглядали переваги «громадянства ЄС» в першу чергу як можливість навчатися у будь-якій країні Євросоюзу.

Вагомим фактором залучення молоді до модернізаційних процесів є активне включення в культурне і соціальне середовище суспільства через систему різноманітних неурядових організацій залежно від інтересів і цінностей особистості. Як свідчать дані досліджень, у період 2011–2013 рр. спостерігалось збільшення відсотка молоді що бере участь в діяльності різноманітних організацій в Польщі, Чехії і Словаччині. Найпопулярнішими є спортивні секції і молодіжні клуби. В Чехії і Словаччині затребуваними є організації культурного профілю, близько 10% молоді в кожній країні опікуються деякими питаннями місцевої спільноти. Найбільшого успіху по залу-

ченню молоді досягла Словаччина. Тут рівень тих, хто взагалі не відвідує будь-яку організацію за період дії молодіжної стратегії знизився із 88 % до 43 %. В Угорщині ситуація дещо гірша, оскільки рівень залучення молоді до недержавних організацій знизився. Також невелика активність в цілому у регіоні щодо організацій, які опікуються питаннями глобальної/регіональної екології, захистом громадських прав, молодіжних політичних партій і організацій [10, с. 10].

Новим явищем для країн Вишеградської групи стала волонтерська діяльність, а низька участь молоді у волонтерських заходах – спільною ознакою. Якщо середньоевропейський показник це 24 % (у деяких країнах рівень участь молоді у волонтерських проектах сягає 30-40 %), у країнах Вишеградської групи середнім є показник у 19 %. Однак і такі цифри слід аналізувати із обережністю, оскільки система волонтерської роботи для цих країн є новою, а суспільство ще не усвідомило його вагу. Попри те, що держава може покладати на волонтерів частину власних функцій у соціальній сфері, така форма діяльності ще не вважалася формою участі у суспільно-політичному житті. Щоб змінити таке ставлення, в Угорщині запровадили обов'язкову волонтерську діяльність для учнів старшої школи. У Словаччині на початку 2000-х рр. через фінансові негаразди молодь відмовлялася витратити час на безоплатну діяльність. Найвагомішою перепорою для поляків був низький престиж волонтерських заходів і недооцінки його важливості, у Чеській Республіці окрім перерахованих вище причин, безоплатна праця асоціювалася із «суботниками» соціалістичного періоду. Проте прихід нових поколінь з новим баченням громадської участі, не обтяжених практиками «обов'язковості» попередньої політичної системи, на думку соціологів, є підставою для формування нового ставлення до волонтерства.

Нові можливості з'явилися тоді, коли приватні компанії почали власну волонтерську діяльність, інформація про волонтерство стала доступною у засобах масової інформації та Інтернеті, зросла мода на волонтерство на великих масових спортивних, культурних і політичних заходах та на рівні програм обміну, коли майже половина (46 %) випускників, які отримали досвід роботи волонтером у країнах-сусідах, наголошували на тому, що такий досвід став у нагоді у пошуках роботи [7, с. 22-23].

В той же час викликає занепокоєння група молоді, до яких вчені застосовують аббревіатуру НІПТі – NEETs (Not in employment, education or training) – не залучені до системи працевлаштування, освіти, післядипломного навчання, а відповідно і до громадянського суспільства. Завдяки молодіжній політиці широкого залучення молоді до суспільних процесів, в країнах Вишеградської групи у період 2003-2008 рр. відсоток НІПТів значно знизився, крім Угорщини, в середньому із 17-24 % до 9-14 %. Наразі держави вживають значних заходів для зменшення ризиків можливого виключення молоді із суспільно-політичних процесів і досягають прогресу. Відсоток такої молоді є досить високим в Угорщині і Словаччині (13,3% і 13,8% відповідно), у Чехії таких лише 8 %. [7, с. 17].

Серед передумов успішної модернізації є розвиток демократії і підвищення суспільно-політичної активності. Як було з'ясовано вище, модернізація в країнах Вишеградської групи відбувалася в умовах євроатлантичної інтеграції, і ставку у цих процесах ЄС частково робила на молоде покоління. У свою чергу, молодь на початку 2000-х рр. також проявляла більшу схильність до означених процесів, ніж старше покоління. Так, на перших виборах до Європейського Парламенту 2004 р. у Польщі загальна кількість виборців складала майже 21%, однак молодих людей до 30 років прийшло 30,4 %; у Чехії відповідно 28,3 % і 35,6 %, в Угорщині участь була майже на рівних – 38,3 % проти 38,5 %, у Словаччині 17 % дорослого населення склали найнижчий показник у ЄС, однак молодь проголосувала на рівні 33,3 % [11, с. 1205]. Попри загальноєвропейську тенденцію зменшення рівня зацікавленості у діяльності Європейського Парламенту і зниження кількості голосуючих, у 2009 р. загальна кількість населення, які прийняли участь у голосуванні зросла в Польщі та

Словаччині, але зменшилася в Угорщині і не змінилася в Чехії. В рамках дослідження участі молоді у демократичному житті, науковці спробували зробити прогноз щодо участі молоді у виборах до Європейського Парламенту у травні 2014 р. Намір прийти на виборчі дільниці висловили 58% молодих поляків і словаків, 57% угорців і 48% молодих чехів [12, с. 22], однак реальну участь у голосуванні взяли 23,8% молоді у Польщі, 27,5% у Чехії та майже 35% у Словаччині [13, с. 41]. Такий результат можна розцінити як низький з огляду на зусилля, до яких вдалися представники європейського істеблішменту та неурядових організацій по залученню молоді до голосування. Однак слід до уваги взяти дані про те, що «незадоволення ЄС» як причину відмови від голосування назвали 14% молоді до 24 років, 26% у віці 25-34 років на противагу 35% решти населення [13, с. 43].

Окрім традиційної участі у політичному житті суспільства, молодь країн Вишеградської групи оволодіває новими для політичної культури посттоталітарних країн видами політичної діяльності, такими як участь у дебатах, написання петицій та підтримка неурядових організацій. Зокрема, серед перерахованих видів діяльності, участі у дебатах надають перевагу більшість молоді в усіх чотирьох країнах, від 35 до 40%, щодо популярності інших видів політичної діяльності, їх підтримують від 11 до 19% молоді [9, с. 43]. Розвиток інформаційної сфери сприяв використанню нових способів комунікації між політиками і пересічними громадянами, обговоренню нагальних політичних питань на форумах. Створення інформаційних сторінок політичних партій і організацій в Інтернеті сприяють більш широкому інформуванню населення про їх діяльність, в соціальних мережах можливе формування ініціативних груп, організацій масових заходів і, навіть, партій. Інтернет простір, вільний від цензури, став привабливим середовищем для політичної діяльності.

На думку деяких науковців, суспільно-політична модернізація здійснюється одночасно у триєдиному просторі: у політичній системі, політичній культурі і політичній поведінці. Сучасні політики все частіше наголошують на зростанні ролі молоді у суспільно-політичних процесах. З огляду на вищезазначене, можемо визначити основні тенденції участі молоді країн Вишеградської групи у суспільно-політичних модернізаційних процесах наступним чином. По-перше, зміни у політичній системі сприяли трансформації засадничих принципів реалізації молодіжної політики із патерналістських, орієнтованих на соціальну підтримку, до партнерських, покликаних залучати молодь до активної участі у формуванні молодіжної політики. По-друге, модернізація політичної культури у бік демократичної надала широкий спектр можливостей для політичної участі молоді. В той же час запропоновані форми політичної участі не знаходять широкої підтримки серед молоді з ряду причин. Таким чином, можемо стверджувати, що молодь Вишеградської групи відбулася як об'єкт суспільно-політичної модернізації. Разом з тим, для того щоб стати суб'єктом модернізації, молоді не вистачає політичної волі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ :

1. Крюков О. І. Сутність політичної модернізації як суспільного явища [Електронний ресурс] / О. І. Крюков // Електронне наукове фахове видання «Державне будівництво». – 2009. - №1. – Режим доступу: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/1/06.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
2. Ладані В. О. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження / В. О. Ладані // «Грані». – № 1 (105) січень 2014. – С. 69-75.
3. Simral, V. The Games of the Velvet Revolution: An Integrative Approach to the Transition in Czechoslovakia 1989 [Electronic source] / Vit Simral // Bhambry, T. PERPETUAL MOTION? Transformation and Transition in Central and Eastern Europe & Russia / T. Bhambry, C. Griffin, JTO Hjelm, C. Nicholson, OG. Voronina (eds.) – School of Slavonic and East European Studies, UCL: London, UK. – 2011. – 115-133 pp. – Access mode: http://discovery.ucl.ac.uk/1322986/1/Simral_Chapter_Nine.pdf (Accessed 20 February 2015)
4. Лавренов С. Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С. Я. Лавренов, И. М. Попов. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2003. – 778 с.

5. The White Paper “a new impetus for European youth” a contract for the future [Electronic source] / Summaries of EU legislation. – Access mode http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/youth/c11055_en.htm (Accessed 20 February 2015)

6. Recommendation 128 on The Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life [Electronic source] / Documents database of the Council of Europe. – Access mode: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CHARTER/JEUNES&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679> (Accessed 20 February 2015)

7. Krzaklewska, E. Visegrad Youth. Comparative review on situation of young people in the V4 countries / Ewa Krzaklewska. – Warszawa, 2013. – 43p.

8. Visegrad Fund: Annual report 2010/ Petr Vagner – Exec. Director. – International Visegrad Fund, 2011. – 47 p.

9. European Youth: Participation in Democratic Life [Electronic source] / Flash Eurobarometer 375. - European Commission, 2013. – 82 p. - Access mode: http://ec.europa.eu/youth/library/reports/flash375_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

10. Youth on the move. Analytical report [Electronic source] / Flash Eurobarometer 319a. - by The Gallup Organization, 2011. – 60 p. – Access mode: http://ec.europa.eu/youth/library/reports/flash375_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

11. Esser F., de Vreese H. Comparing young voter's Political Engagement in the United States and Europe [Electronic source] / American Behavioral Scientist. – 2007. - № 50. - pp.. 1195 – 121. - Access mode: www.claesdevreese.com/documents/de_Vreese_Annals_2007.pdf

12. European Youth: Participation in Democratic Life [Electronic source] / Flash Eurobarometer 375. - European Commission, 2013. – 82 p. - Access mode: http://ec.europa.eu/youth/library/reports/flash375_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

13. Bouza L. Addressing Youth Absenteeism in European Elections [Electronic source] / Luis Bouza. - International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2014. – 50 p.

REFERENCES:

1. Kryukov, O. I. (2009) ‘Sutnist’ politychnoyi modernizatsiyi yak suspil’noho yavlyshcha’ [Essence of political modernization as a social phenomenon] In *Elektronne naukovye fakhove vydannya «Derzhavne budivnytstvo»* [Electronic scientific specialized edition of «State building»], available at: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/1/06.pdf (Accessed 20 February 2015)

2. Ladani, V. O. (2014) Konsolidatsiya demokratiyi v period systemnoyi transformatsiyi: kontseptual’ni zasady doslidzhennya [Consolidation of democracy during the systemic transformation: conceptual bases of research], In *Hrani*, Vol. 1 (105), pp. 69-75.

3. Simral, V. (2011) The Games of the Velvet Revolution: An Integrative Approach to the Transition in Czechoslovakia 1989 In Bhambray, T., Griffin, C., Hjelm, J.T.O., Nicholson, C., Voronina, O.G. (Eds). *PERPETUAL MOTION? Transformation and Transition in Central and Eastern Europe & Russia. Studies in Russia and Eastern Europe*: Vol.8, UCL: London, UK, pp. 115-133 pp., available at: http://discovery.ucl.ac.uk/1322986/1/Simral_Chapter_Nine.pdf (Accessed 20 February 2015)

4. Lavrenov, S. Ya. & Popov, I. M. (2003) *Sovetskiy Soyuz v lokal’nykh voynakh i konfliktakh* [The Soviet Union in local wars and conflicts], Moscow, OOO «Izdatel'stvo ACT», OOO «Izdatel'stvo Astrel'», 778 p.

5. The White Paper «a new impetus for European youth» a contract for the future, Summaries of EU legislation, available at: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/youth/c11055_en.htm (Accessed 20 February 2015)

6. Recommendation 128 on The Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, Documents database of the Council of Europe, available at: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CHARTER/JEUNES&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679> (Accessed 20 February 2015)

7. Krzaklewska, E. (2013) *Visegrad Youth. Comparative review on situation of young people in the V4 countries*, Warszawa, 43 p.

8. *Visegrad Fund: Annual report 2010* (2011), International Visegrad Fund, 47 p.

9. *European Youth: Participation in Democratic Life, Flash Eurobarometer 375* (2013), European Commission, 82 p., available at: http://ec.europa.eu/youth/library/reports/flash375_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

10. *Youth on the move. Analytical report, Flash Eurobarometer 319a* (2011), by The Gallup

Organization, 60 p., available at: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_319a_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

11. Esser F., de Vreese, H. (2007) 'Comparing young voter's Political Engagement in the United States and Europe' In *American Behavioral Scientist*, № 50, available at: www.claesdevreese.com/documents/de_Vreese_Annals_2007.pdf (Accessed 20 February 2015)

12. *European Youth: Participation in Democratic Life, Flash Eurobarometer 375* (2013), European Commission, 82 p., available at: http://ec.europa.eu/youth/library/reports/flash375_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

13. Bouza, L. (2014) *Addressing Youth Absenteeism in European Elections*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 50 p.

Стельмах В. А., младший научный сотрудник Института всеобщей истории НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Молодежь стран Вышеградской группы в общественно-политических модернизационных процессах.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные государственные и негосударственные институционализированные формы привлечения молодежи в процессы общественно-политической модернизации в странах Вышеградской группы в условиях европейской интеграции. Автор представляет компаративный анализ опыта общественной и политического участия молодежи стран Вышеградской группы.

Ключевые слова: Вышеградская группа, политические модернизационные процессы, молодежная политика

Stelmakh V., research assistant at the Institute of World History of NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

Youth Visegrad countries in political modernization process.

Abstract. Youth is the potential which determines the future of the state. In the end of XXth - beginning of XXI-st century Central and Eastern European countries experienced transformations of the political systems. Visegrad Group (V4 at present) was formed in 1991 to force Poland, Czechoslovakia and Hungary to the European Union. Despite the importance of a complex of socio-political and economic preconditions of socialist regimes' collapse, the article shows that it is also necessary to take youth factor into account. Modernization of the principles of relations between authority institutions and citizens required the increasing of the level of youth participation in social and political processes. Also period of 1989-1998 caused the destruction of previously structured, guaranteed by the state forms of the transition from childhood to young adulthood because of the reforms in education and economy. Youth policy principles in V4 countries were paternalistic, presented by a number of specific laws designed to guarantee the social needs of young people.

The article shows effective governmental and nongovernmental institutionalized forms of youth involvement into the processes of social and political modernization, which have been produced and successfully realized during EU-associated period and after the Association Agreement. Here we can mark positive impact of EU institutions on the formation of new youth policy and emphasize the practices of Youth Strategies formation. Also innovative became a new form of cooperation between government and non-governmental umbrella youth organizations (Youth Councils) – Structured dialogue. Volunteering had become a new phenomenon for youth, and still low participation in volunteer events is noted in V4. Statistic shows that participation in elections among young people remains relatively low, although they have positively attitudes towards the EU than the older generation. New political activities, such as participation in debates, writing petitions and support NGOs entered the youth political culture.

Thereby, modernization of political culture in the direction of democratic provided a wide range of opportunities for political participation of young people.

Key words: Visegrad group, political modernization processes, Youth politics.

Шедяков В. Є.

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук,
професор Державного університету телекомунікацій
(Київ, Україна), E-mail: shedyakov1@gmail.com

ГЕОСТРАТЕГІЯ СОРОЗВИТКУ: ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ КОМПЛЕКСИ ЯК ОСНОВА ВЗАЄМОДІЙ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ СВІТІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню ролі ціннісно-смыслових комплексів у процесі геостратегічних взаємодій культурно-цивілізаційних світів. Проаналізовано формування та дію ціннісно-смыслових комплексів, характерних для людини і культурно-цивілізаційного світу. Ціннісно-смыслові комплекси розглядаються в контексті соціокультурного розвитку суспільства. Для цього вони вивчаються як важливий фактор інтерпретації дійсності людиною, спонукання людини до дії, формування суспільного середовища в конкретному культурно-цивілізаційному світі, конкуренції та діалогу між різними культурно-цивілізаційними світами. Особливу увагу приділено шляхам ефективного застосування ціннісно-смыслових комплексів у створенні і реалізації стратегії розвитку.

Ключові слова: геостратегія, культурно-цивілізаційний світ, ціннісно-смыслові комплекси.

Коли сила людини зростає, а її знання збільшуються, одночасно звужується відкритий для неї шлях. Зрештою вона уже не вибирає, а чинить так, як повинна вчинити ...

Урсула Ле Гуїн

До цих пір геополітичний аналіз переважно був знаряддям обґрунтування геополітичних цілей, пов'язаних із забезпеченням гегемонії: боротьбою за збереження домінування або претензії на цей статус. Однак, завжди були, а в умовах постсучасності посилюються тенденції, пов'язані з подоланням підходу, властивого для «гри з нульовим результатом». Зростання якості і кількості озброєнь, співмірність підсумків від втручання людини результатами природних стихій вимагають для досягнення цілей збереження життя і культури, а також розвитку людства змінити ідеологію прагнення до домінування на філософію і механізми забезпечення компромісу і консенсусу. Спроби насильно нав'язати свої устремління не тільки розкладають їх суб'єктів, але і викликають різноманітність протидії (включаючи, наприклад, таке глобальне явище, як тероризм).

Предметом досліджень є особливості формування геостратегії під тиском умов та тенденцій постсучасності. Нині уся філософія соціальної відповідальності суспільної поведінки та рішень базується на положенні про необхідність ретельного обліку інтересів всіх зацікавлених сторін, а стратегія коеволюції – на моделі соціального партнерства, гри з ненульовим результатом, де виграє кожен та зростає сукупний соціальний капітал суспільства (win-win strategy, green-green strategy). Це і має стати фундаментом як внутрішньої, так і зовнішньої культури соціально-політичної взаємодії (партнерства і конкуренції) культурно-цивілізаційних світів.

Аналіз публікацій. На здійснення геостратегічних аналізу, прогнозування та трансформацій впливають, по-перше, розробки спеціалістів в розробці понятійно-категоріального апарату стратегії, тактики та оперативки (оперативного мистецтва) таких, як Сунь Цзи, К. Адаріді, В. Апушкін, О. Бісмарк, В. Блюхер, М. Гарєєв, М. Головін, Г. Жомини, К. Клаузевіц, А. Кокошин, Г. Леєр, Е. Люттвак, Х. Мольтке, Р. Монтекукколі, М. Огарков, О. Свечін, А. Снесарев, О. Суворов, В. Триандафіллов, М. Тухачевський, М. Фрунзе, Б. Шапошніков, А. фон Шліффен, С. Штеменко та ін. ; по-друге, аналітиків процесів глобально-історичних трансформацій: Е. Ануфрієв, Г. Арєф'єва, В. Арнольд, О. Ахїєзер, І. Барігін, В. Вазюлін, В. Василькова, М. Гефтер,

О. Кива, В. Козловський, В. Кузьмін, М. Моїсєєв, Ю. Соколов, А. Уткін, І. Чернікова, І. Яковлєв; по-третє, дослідників взаємодії окремих цивілізацій: Р. Арон, І. Валлерстайн, Л. Гумільов, М. Данилевський, М. Кастельс, Р. Нісбет, А. Дж. Тойнбі. Крім того, оскільки постсучасність допомагає у розвитку методології, форм та методів взаємодії, зокрема – переходу на рівень інтересів, смислів та цінностей, основу вивчення складають також роботи авторів з виявлення змісту та порівняння систем та ієрархій цінностей, факторів їх регулятивного і мотиваційного використання в суспільстві: С. Анісімов, Л. Аннінський, Л. Архангельський, В. Бакиров, Л. Баранова, С. Батенін, О. Бузгалін, Л. Буєва, І. Вітаньї, О. Дробницький, О. Балакирева, Ю. Борисова, Г. Гак, Н. Козлова, Б. Малиновський, С. Матвєєва, В. Межуєв, Ф. Михайлов, Н. Победа, Г. Померанц, І. Попова, А. Ручка, Л. Сараскіна, Е. Соловьев, О. Спіркін, Л. Столович, В. Толстих, В. Тугарінов, А. Уледов, С. Цимбалюк, В. Шилов, В. Ядов. Продуктивний розгляд питання соціальної інтеграції був проведений з боку наукових шкіл Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, В. Парето, Л. Дж. Хендерсона. Вивчення ролі ідеального в суспільному житті, значення культурних репрезентацій та динамік їх взаєморезонування має враховувати дослідження Б. Дубіна, Д. Дубровського, М. Желнова, Е. Ільєнкова, В. Лекторського, М. Лифшиця тощо.

Мета статті – виклад авторської позиції за результатами аналізу характеру та спрямованості провідних соціальних і політичних трансформацій, а також необхідних адекватних змін у реалізації політичного мислення і стратегічного управління.

На сьогодні основи та можливості звичних форм модернізації (насамперед індустріального зразка) для України в багатьох елементах вичерпані. Крім того, перспективні світові ніші для забезпечення конкурентоспроможності продукції українських товаровиробників та ефективного розвитку нашої країни суттєво змінилися. Необхідно враховувати і закритість для нашої країни ряду цікавих інноваційних напрямів внаслідок їх високої витратності. Проте для України модернізація моделей управління щодо використання передових методів захисту власних інтересів у міжнародній взаємодії ускладнена не тільки поєднанням руху постіндустріального та пострадянського, але й специфічними викликами світового масштабу. Утім, світовий досвід вже наочно продемонстрував, що для нормального функціонування національне господарство вимагає створення адекватної інституційної бази у формі системи прав власності, юридичних інститутів, політичних механізмів прийняття рішень - усього, що прийнято називати «громадянським суспільством» і що формує необхідне середовище для функціонування ринкових агентів

Виклад основного матеріалу. Розвиток тенденцій та процесів постсучасності (в єдності логік постмодерної культури та постіндустріальних виробничих сил), що, зокрема, проявляється в глобалізації, інформатизації, фінансіалізації, сервісізації тощо суспільного життя, підвищує значення ціннісно-смыслового виміру для результатів геостратегічної взаємодії.

Ціннісно-смыслові комплекси – це духовно-моральні та світоглядні структури, що регулярно відтворюються та містять елементи як кроскультурні, так і специфічні для кожного конкретного культурно-цивілізаційного світу. Їх зміст тісно пов'язаний з особливостями ціннісних ієрархій та створює передумови формування відносно окремих циклів існування, які потребують ретельного врахування в процесі визначення рис їх коеволюції на геостратегічному рівні [1-5]. Ціннісно-смыслові комплекси життєдіяльності: людської і культурно-цивілізаційних світів визначають спрямованість, темпи, форми і черговість трансформації, особливості їх конкретних характеристик, але самі проявляють себе як сторона ціннісного сприйняття навколишнього. Разом з тим, наприклад, за рахунок використання формованих навколо ціннісно-смыслових комплексів міфично-символьних конструкцій, вдається емоційно забарвлювати інтерпретації того, що відбувається,

передбачати вибір, обходячи існуючі самозаборони та інтелектуальні обмеження. Разом з тим, на геостратегічному рівні соціокультурні відносини – явище набагато більш складне, ніж безпосереднє втілення мети. Соціальність – те, що прямо орієнтоване на відтворення людини як особи в єдності трьох початків: біологічного (індивід), соціально-економічного (власне особа) і духовно-психологічного (індивідуальність). Отже якщо фізика може прагнути до причинного пояснення, то доля суспільствознавства, насамперед, – розуміння сенсу процесів. А розпад особи і індивідуальності до рівня індивіда, домінування біологічного над соціальним – це і є деградація людини і культурно-цивілізаційного світу. У соціальному сенсі покоління – одиниця зміни традицій. Тобто якщо люди говорять по-різному і про різне – це означає, що зміна поколінь відбулася. Саме надіндивідуальні, надогоїстичні та інші «трансцендентні» чинники часто виявляються вирішальними на макро- і мікрорівнях. За ілюзією ж верховенства споживчих інтересів кожного легко помітна жорстка і гранично відчужена воля «техноструктури», що намагається задати індивідам їх споживчий (редукований до біології) стереотип. У культурно-цивілізаційних взаємодіях суспільство часто виступає як самостійна (і не подрібнювана далі без втрат для результатів геостратегічного аналізу, прогнозування та розвитку) величина з власною волею, завданнями, нахилами, що обумовлюють особливості розвитку соціокультурних відносин; отже геостратегічна взаємодія культурно-цивілізаційних світів має явно соціологічний вимір, існування якого пов'язане, зокрема, з реалізацією базових ціннісно-смыслових комплексів [6-8]. У наявності втіленість в системі відносин ідеального, саме надіндивідуалістичного розуміння життя людини і суспільства. В свою чергу, в історії здійснюється моральний зміст, сформоване тисячоліттями геополітичного самосвідомості, віри, підвалин і визначальне силу і вектор пасіонарності. Факти соціального життя отримують символічне значення, що підкреслює серйозність рішень; це схоже з оголошенням певної таємниці, її публічним схваленням, легітимацією, після чого важко буде змінити і рішення, і логіку подій.

Отже, навколо власних базових ціннісно-смыслових комплексів в процесі сорозвитку відрізняються один від одного й диференціюються сонми соціокультурних стилістик, інтегрованих в культурно-цивілізаційні світи. Їхні долі при цьому часто визначаються силою первинних імпульсів, геополітичними обставинами, якістю еліти і управління. Збереження й отримання соціокультурних форм, що дають змогу для подальшого розвитку й участі в геоглобальній конкуренції, потребує міцних суспільних підстав, які, зокрема, передбачають збереження культурних відмінностей і норм, визнаних в даних умовах справедливими, тобто, що базуються на ціннісно-смыслових комплексах свого культурно-цивілізаційного світу. Втім, соціокультурне середовище між- та внутрішньосвітових впливів містить різноманітні «кліки» – підсистеми соціокультурних полів, складові яких взаємодіють між собою сильніше, ніж з іншими членами спільноти. Отже, особливо для геостратегічного аналізу сорозвитку культурно-цивілізаційних світів особа важливим є аналіз перетинів персональних мереж індивідів і статусних якостей акторів, що займають структурно еквівалентні позиції. Так з'являється можливість ідентифікувати блоки (статуси, позиції) і відносини між ними, а отже – соціокультурну структуру спільноти, формалізуючи на цій основі уявлення про статуси спільноти і ролях (динамічних характеристик статусів). Багато аспектів поведінки корисно аналізувати з позицій і комунікацій, і атрибутів. Структурна природа спільноти не заперечує можливостей атрибутивного вивчення: саме відносна стійкість структури задає стабільність атрибутивного рис. Зрозуміло, при цьому потрібним є врахування тих традицій, стереотипів дій, забобонів, історичної пам'яті, що вже склалися в регіоні. За рахунок цього забезпечується розгляд соціальної форми як детермінанти субстанції соціально-інформаційного процесу, в єдності мереж безпосередньо спостережуваних, минулих і майбутніх відносин. Структурне положення в мережі між-

та внутрішньосвітових відносин виступає критерієм вибору: структура суть інваріантний засіб фіксації зв'язків (що формалізується, наприклад, математичним графом). Для розмежування функціонально-атрибутивних і системно-цілісних специфік соціально-інформаційних відносин слід корелювати атрибутивне і структурне бачення актору в процесах сорозвитку. Отже саме соціальна спільність як ціле виступає суб'єктом відбору варіантів і оцінки соціальної поведінки. На відміну від індивідуалістичних підходів структурна позиція, статус (виступаючий набором структурних позицій) і відповідні ним ролі мимоволі виділяються аналітиками відповідно схильностям, виявляються об'єктивним результатом покрокового абстрагування конкретних відносин. Так, в першу чергу, потрібна наявність ціннісно-смысловий впорядкованості (насамперед, досягнення і утримання суспільного консенсусу щодо показників довіри контрагентів, стану справедливості, рівноправності, свободи), а також її гідного правового забезпечення. Тут має місце своєрідне «огортання основи»: якщо інструментальні цінності формуються інтересами і потребами людини, то фундаментальні – самі формують. Інакше кажучи, і на досить динамічному актуальному «побутовому» рівні світосприйняття відкриваються додаткові ніші впливу. Це розширює можливості боротьби не стільки силовий, фізичної, скільки за свідомість і підсвідомість людини, дозволяє не перемагати шляхом ліквідації людини, а робити привабливою бажану поведінку.

Причому геостратегічне позиціонування має враховувати, що між- і внутрішньосвітова геостратегічна взаємодія культурно-цивілізаційних світів в процесах сорозвитку включає елементи як діалогу, так і конкуренції (будується відповідно правилам гри з нульовим і / або ненульовим результатом) [9-14]. Сорозвиток заснованих на певних архетипах конкретних ціннісно-смыслових комплексів призводить до формування самостійної соціокультурної традиції, що входить в різноманітні поєднання з іншими. При їх взаємовідчуженні (навіть за умови продуктивності самих по собі) говорять про химерні соціокультурного простору діалогу, а сам механізм впливу намагаються описати в поняттях інформаційних вірусів і т. п. Зовнішня ж взаємодія різноякісних структур, заснована на виведенні внутрішнього їх протиріччя в поверхневі шари відносин і перетворенні його з руйнівного (і саморуйнуючого) в рушійне і продуктивне часто здійснюється за допомогою механізмів ірраціонально-перетворених форм. У той же час збереження смислів цивілізації в глобалізованому світі неможливо не при спробах автаркії та консервації, а виключно через механізми сорозвитку. Так що проблема не стільки в усвідомленні своїх культурно-цивілізаційних відмінностей, скільки в їх використанні у процесах сорозвитку для забезпеченні самоідентичності, безпеки та розвитку. Відповідно, ціннісно-смыслові комплекси створюють загальну духовно-моральну підставу конкуренції культурно-цивілізаційних світів. Більш того, їх аналіз дає підстави для висновків про домінуючих відносинах як людини до навколишнього соціокультурної системі, так і самих таких систем: від компліментарності та симбіозу до антагонізму. Якість, спрямованість вектора дій і втілюється перш за все якраз у характері символів і намірів. Відповідно, мотив мотиву, основа всього ланцюжка мотивів, – не у фізичному оточенні, а символічному середовищі. Наприклад, легітимізація влади потребує її видимості; справжня влада неодмінно застосовує символи. У свою чергу, мова – це система сигналів для спілкування з метою передавання думок і відчуттів; засіб опису і зміни середовища, причому в людей його відрізняє новизна, конкретність, нешаблонність. Щоб стати успішним, квітуєчим і здатним до розвитку, суспільство зобов'язане культивувати відповідні ціннісно-смыслові комплекси. Навпаки, формування ціннісно-смыслових ієрархій, орієнтованих на приземлені завдання виживання, консервує розшарування, відсталість, злидні.

В русі глобальних трансформацій структури самих процесів сорозвитку здійснюється перехід від соціальної системи до безсистемної цілісності. При цьо-

му забезпечення широти діапазону в відборі шляхів оптимізації соціального розвитку здійснюється, в тому числі, завдяки урізноманітненню моделей та ознак прогресу. Так, наприклад, «горизонтальні» інтереси фіксуються в регіональних домінантах союзів, «ройових» підприємницьких структурах, зростанні кількості «менеджерських» організацій, посиленні впливу соціальних мереж на бізнес. Втім якщо соціальна система має цілісність, то несистемна соціальна цілісність її позбавлена: вона – об'єкт конгломератний, мозаїчний. Перша конститується соціально-особовим початком, друга – індивідуально-психологічним. Перша припускає нерівність частин і ієрархію організації, друга – рівність елементів і гармонію, відсутність заздалегідь встановленого масштабу і нормативу. Проте нині ці відмінності не абсолютні: соціальна система стає особливим типом системного об'єкту, утвореним не атомами-інгредієнтами, а зв'язками (це – полісистеми). При цьому зв'язки мають імовірнісний, стохастичний характер, їх детермінація не причинна, а часто синхронна. Як результат ця модель типологічно зближується з варіантом несистемної соціальної спільності. Якщо соціальна система завершує історію соціально-особової епохи, то несистемна соціальна спільність відкриває епоху індивідуально-психологічного структурування. Новий тип розвитку має три фіксованих на рівні промислових відносин базових відмінностей від попередніх: тип власності (і після продажу продавець володіє інформацією), витрати на створення копій мінімізуються, тривалість актуальності інформації різко зростає. Причому на сьогодні основне джерело вартості – інтелектуальний потенціал, а не психофізичні зусилля співробітника, пріоритет стратегій розвитку – виробництво знань і ефективне застосування них, додана вартість розподіляється з урахуванням витрат виробника, демократизуються системотворчі відносини суспільства (праці, власності, управління), трансформується суспільне та індивідуальне споживання, ліквідуються основи класичних форм відчуження, з'являється новий тип виробництва, економіка стає соціально глобальною, змінюється тип суб'єкта, предмета й знаряддя праці в економічній та інституціональній структурах суспільного виробництва. В цій ситуації перехід від пріоритетного розгляду абстракції «управління» до вивчення конкретних випадків управлінського вибору ставить в залежність оптимізацію рішень від параметрів праці, її характеру, особливостей народу тощо [15; 16].

Відтак неможливо або майже неможливо автоматично перенести риси соціокультурного середовища існування конкретного культурно-цивілізаційного світу. При цьому жодна система цінностей нині вже не може розглядатися як єдино можлива для людства. Отже, вивчення ролі ціннісно-сміслових комплексів у формуванні та розвитку культурно-цивілізаційних світів веде до визнання переваг аналізу геостратегії з позицій поліцентричної, слабкоструктурованої соціокультурної реальності, де взаємодіють різноманітні актори постсучасності. Втім, зростає діапазон використання феноменів суспільної свідомості (зокрема, методами соціальної психології) для вирішення питань геостратегії [17-20]. Інтернаціоналізація, глобалізація виробництва породжують аналогічні процеси і в області менеджменту. Елементи різних, переважаючих в різних країнах підходів до управління все більше переплітаються, хоча, природно, цей процес йде зовсім не безболісно. Можна сказати, напевно, і більше: глобалізація інформаційна і всього суспільного життя, очевидно, породжує необхідність у формуванні глобальної концепції будь-якої організаційної структури, що відповідає економічним, політичним, соціальним і навіть загальногуманістичним потребам постсучасної ойкумени, що, зрозуміло, не означає заперечення численних відмінностей залежно від національних особливостей, характеру галузі тощо. Водночас сьогодні нові горизонти прогресу відкриватимуться тим державам, чий суспільний устрій виявиться здатним максимально забезпечити реалізацію творчого потенціалу громадян в звичних для них традиціях, дати простір соціальної енергії [21-25].

Як правило, «історичне конкурентне змагання» геостратегічного рівня вигра-

вали держави, які спиралися на ціннісно-сміслові комплекси та тісно пов'язані з ними соціальні традиції і суспільні знахідки, акумулювали стійкість до історичних викликів і здатність до пошуку, поєднували широке запозичення та культивування специфічних особливостей. Разом з тим, безумовно, вкрай важко, перебуваючи всередині самої тканини соціокультурних перетворень, визначити (причому не на мить і для окремої людини/групи, а з набагато більш широких позицій) яка з гілок сорозвитку жива, а яка – мертва, де прогрес, а де – регрес. Отже часто тупик в підсумку виявляється швидкісним тунелем. Втім, кожен етап соціальної еволюції відкриває (поряд з іншими) і потенційно оптимальний сценарій, який часто відкидається, інколи – і при самій діяльній участі прогресивних сил (бажаючих прищепити історичний процес). Широко відомі прецеденти довгоочікуваних і досить продуманих реформ зверху, які торпедувалися авангардизмом радикалів. Обраний у результаті стрибкоподібний шлях став дорогою втрат і розчарувань або у вигляді об'єктивно суттєво гіршої моделі того ж еволюційного розвитку, або в якості самої революційної ломки, яка залишає за собою згарища і розбрат. Тоді як «тихохідні» народи спокійно проживають в той же час чергові етапи суспільної трансформації, йдучи далеко вперед і зберігаючи національні ресурси. І хоч країни зі стабільними соціально-політичними системами легко справляються з подібними викликами саме для демократій, що розвиваються, вони можуть бути критичні. Однак екстрим і в політиці часто зовні виглядає мужнім і притягальним, зовсім не обов'язково будучи конструктивним для процесів сорозвитку. Ще більш привабливим його часто представляють ангажовані ЗМІ.

Удосконалення управління суспільними процесами передбачає врахування моментів нелінійного (плюралістично-циклічного) розвитку та нерівномірності історичного процесу та здійснення коеволюції культурно-цивілізаційних світів. Безумовно, з одного боку, глобалізація світу підкоряє загальним процесам усіх – хоч і по-різному. З іншого, утопія про «підтягання» світовою спільнотою аутсайдерів і «входження струнками лавами» всіх країн в інформаційне майбутнє не виправдалася. Деякі культурно-цивілізаційні світи опиняються в инфосуспільстві, інші розташовуються на промисловій стадії, треті застрягають в аграрно-доіндустріальному господарстві. Диференціюється і внутрішній устрій кожного з них. Більш того, можна знайти модель успішного існування та злагоди культурно-цивілізаційного світу в різних нішах ойкумени. До того ж вибір може бути різним не тільки для країн, але і окремих регіонів однієї держави. Відповідно нові контури міжнародних відносин пов'язані, в першу чергу з тим, що світ вже буде неможливий чітко розділити на загальнонаціональні демократії та автократії, відкриті та закриті соціальні цілісності. Історично зумовлені моделі їх синтезу «знімають», включаючи тезу й антитезу, створюючи не тільки самостійну стадію розгортання явища, але й основу для зміни рівня відображення дійсності. Перехід до сталого розвитку та мінімізація соціальних ризиків країни безпосередньо пов'язані зі створенням продуктивного соціального, ідеологічного, матеріального середовища, унормуванням на основі, що визнається суспільством продуктивною та справедливою (адже базується на провідних ціннісно-сміслових комплексах відповідного культурно-цивілізаційного світу), взаємин соціальних груп та прошарків. Причому нерівномірність історичного процесу і, як наслідок цього, наявність міжформаційних дій в різні історичні епохи виступає одним з чинників історичного різноманіття. Інакше кажучи, просторова різноманітність історії доповнюється її нерівномірним розвитком в часі. Нині під домінантою атрибутів соціальної системи зберігаються соціальна нерівність і ієрархія зв'язків «центр – напівпериферія – периферія» (хоча під впливом закономірностей сорозвитку вони втрачають полярність і явний економізм). Центр оформляється в декілька анклавів, а периферія характеризується не тільки організаційними формами, скільки маргіналізованими масами. Тобто в наявності відносини центру і периферії, але немає в явному вигляді їх самих як специфічних структурних рівнів.

Причому трансформується і простір зіставлення. Частина колишнього «відсталого Півдня», стрімко модернізуючись, «дрейфує» на «Північ», тоді як колишній «Схід» розламається і частково виявляється периферією та полупериферією, «Півднем». Втім, майбутнє може стати зовсім не часом високої культури, сильних національних ринків та гнучких силових структур, а, передусім, періодом поп-культури (у тому числі – наукової), високотехнологічної зброї та наднаціональних маніпуляцій на глобальних ринках. Вже очевидно: у числі перспектив постсучасності є й досить небезпечні. Отже багато рис нового економічного та соціального устрою суспільства насторожують, і навіть лякають. В першу чергу діапазоном вибору. На зміну державі-полісу приходять наддержави-мегаполіси. На зміну ідеологічній політиці приходять соціокультурна мегаполітика коеволюції. Змінюється масштаб завдань та їх якість. Крім кінця держави в звичному вигляді, крім кінця релігії як ефективного й адекватного засобу світоустрою, настає кінець політики - знов таки у її сучасній формі. По-новому складаються колізії між олігархією промисловою та фінансовою, глобальними й національними ринками, соціальними потребами у майстрах і ремісниках, лідерами та аутсайдерами. Перегин колишнього, теперішнього, майбутнього складається у реальну мозаїку сьогодення. І чим далі відходять від аграрного укладу держави-лідери, тим сильніше вони зацікавлені у його консервації в національному господарстві інших країн. Причому лідерські групи Заходу і Сходу виявили свої принципи, пріоритети і цінності, задали грань між світом «горнім» і «дольнім». Деградує частина периферії виступає об'єктом маніпулювання, а не суб'єктом історії. Різниця потенціалів концентрується в полупериферійних зонах і на межі культурно-цивілізаційних світів, тут формуються можливості найбільш несподіваних, але далекодіючих мутацій постсучасності, причому як негативних, так і позитивних. Геостратегічне переформування суспільного середовища культурно-цивілізаційних світів дає можливість різних комбінацій, акультурації та діалогу.

Притому для України використання моделей рефлексивної модернізації ускладнено не тільки поєднанням руху постіндустріального та пострадянського, але й специфічними викликами світового масштабу. Перший з них. Ідеологія споживацтва як наслідок неолібералізму на глобальному рівні зламала ціннісний настрій пуританства. Етика наполегливої праці, слугування Ділу трансформується на завдання легкого збагачення. Другий виклик. Відчуження держави від основної маси народу на тлі серйозних внутрішніх і зовнішніх проблем. Третій. Глобалізація розламає національні об'єднання на різнопрофільні регіони. Водночас практичне здійснення переорієнтації економіки від паразитування на сировинній базі країни до акцентування наукоємних виробництв галузей високої ступені переробки потребує не тільки масштабного фінансового маневру, але й відповідних соціально-політичних змін. Коли дійсно кардинально змінюються умови, то необхідно розвиватися усій регулятивній системі. У цій ситуації суспільство має визначитися: де воно хоче бути і на що готове для цього. Без корінної модернізації суспільство та економіка завжди будуть під загрозою кризи. Водночас основи та можливості звичних форм модернізації (насамперед, індустріального зразку) в багатьох елементах вичерпані. Крім того, перспективні ніші суттєво змінилися. Необхідно враховувати і закритість для нашої країни ряду інноваційних напрямів внаслідок їх високої витратності. Втім, можна намагатися будувати геостратегію на основі промислового розвитку, можна шукати ніші в доіндустріальному виробництві, можна пробувати знайти свій сегмент у сервісізації економіки, можна боротися за своє обличчя в постіндустріальному устрої. Але кожен з цих підходів народжує свої уподобання в геостратегії та регулятивних заходах, в галузевої тактиці та в оперативному мистецтві розгортання промислової політики. Отже сьогодні актуалізується історичний вибір: нація – творець або споживач, самоцінність народу країни або існування в якості обслуги. Саме навколо цього має формуватися позиціонування в геостратегії сорозвитку

зі своїм стратегічним дизайном і відповідними формами ефективного управління. Проте забезпечення довгострокової конкурентоспроможності національного проекту розвитку передбачає, що кожна країна має ретельно узгоджувати пріоритети зі ступенем зрілості внутрішніх реформ і збереженням самоідентичності.

Врешті-решт, саме навколо цього, вочевидь, має формуватися геостратегія участі в процесах сорозвитку зі стратегічним дизайном і формами ефективного управління. Від цього залежать пріоритети розвитку, вимоги до якості вирішення окремих питань, обмеження та підходи. Водночас, від обраних засобів буде залежати реально досягнута мета. Причому в умовах змін в тенденціях постіндустріалізації, наш ресурс, стратегія і тактика дій зобов'язані бути мобільними, гнучкими, сприйнятливими до усього передового, бути здатними до розвитку та прогресу. До того ж шляхи забезпечення успіху можуть бути вельми різноманітними та самобутніми. Отже ефективним є вивчення та аналіз логіки появи, ідеї певної інституції або механізму, а не автоматично запозичення вдалої у конкретному середовищі схеми. Конкретне місце країни в майбутніх геополітичних і соціогосподарських пасьянсах – функція від здобуття трьох точок опори: загальноцивілізаційних тенденцій і цінностей (раціональна бюрократія, максимізація прибутку, ринок, віра); ознак суспільства розвивається; власної духовної основи модернізації. Всяка модернізація несе риси класичного зразка – вестернізації. Але глибина проникнення його в інструментальні та світоглядні цінності, функціональні та сутнісні елементи соціогосподарської моделі варіюється.

Висновки. Виявлення закономірностей стратегічного рівня управління, співвідношення всезагального, загального і одиничного дозволяє з успіхом використати різноманіття процесів постсучасності, посилювати ефект від переваг та локалізувати дію негативних факторів та розповсюдження проблемних зон. Найширші перспективи відкриваються на транзитних територіях з суттєвим потенціалом соціокультурної дифузії й різнорівневих контактів – але невіддале соціально-політичне керування здатне перетворити їх на напрями уразливості. Й особо важливим для вкрай різноманітних, гнучких і мінливих умов постсучасності стає проблема сприйняття та інтерпретації дій / бездіяльності Іншого. Задіяння при створенні управлінських композицій властивих постсучасності методологій та ресурсних баз наполегливо потребує акцентування у взаємодії стратегічного рівня між культурно-цивілізаційними світами їх базових ціннісно-сміслових комплексів. Отже, розвиток поліструктур та мережевих об'єднань не дозволяє довготерміновому плані покладатися на ефективність лише брутальної сили.

Втім, мистецтво геостратегії дозволяє не тільки складати продуктивні моделі участі в процесах сорозвитку та забезпечувати якісну футуродіагностику, але й оптимізувати рішення в умовах, коли загальні рецепти стають неефективними: духовність (зі складовими частинами в вигляді моральності, волі, духу тощо) і протилежна стандартній течії перебігу подій, і допомагає вносити зміни в трансформаційні процеси (коли при появленні історичних аналогій і зовсім невеликій корекції в точці біфуркації спричиняють кардинальні відмінності на фініші).

Стратегічне планування в цьому комплексі включає в себе: узгодження інтересів різних підрозділів структури, врахування позицій, що відображають різні точки зору; інвентаризацію ресурсів (наявних і можливих), обмежень і факторів; виявлення короткострокових і довгострокових цілей, визначення відповідальних і забезпечення мотивації. Відповідно, схема розробки соціальної стратегії передбачає: 1) формування бачення місії, постановки стратегічних цілей; 2) здійснення стратегічного аналізу з виявленням параметрів зовнішнього середовища (в першу чергу – можливостей і загроз) і внутрішніх ресурсів (розгляд конкурентних переваг і умов їх використання); 3) забезпечення стратегічного вибору (на базі розгляду стратегічних альтернатив, оцінки можливих стратегій, створення оптимальної стратегії); 4) реалізацію стратегії (у співвідношенні бюджетів та планів), 5) здійснення моніторингу, оцінки,

контролю та корегування.

Підвищення подальших розвідок у даному напрямку, з нашої точки зору, може передбачати використання інструментарію аналізу, прогнозування та здійснення соціально-політичних проектів геостратегічного рівня, а також застосування з цією метою номенклатурно-термінологічних традицій моделювання суспільних процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Валлерстайн И. Геополитические миро-системные изменения: 1945–2025 годы / И. Валлерстайн // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 67-82.
2. Шульга Е. Н. Генезис идеи коэволюции. Биофилософия. Философский анализ оснований биологии / Е. Н. Шульга. – М. : Ин-т философии РАН, 1997. – 264 с.
3. Молль А. Социодинамика культуры / А. Молль. – Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
4. Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер. – М. : Издательство АСТ; 2006 [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.rus.noyantapan.am/tovary?page=shop.product_details. (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
5. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
7. Шедяков В. Е. Социология трансформирующегося общества / В. Е. Шедяков // Бизнес Информ. – 1996. – № 1. – С. 4-9; № 2. – С. 4-9.
8. Шедяков В. Е. Стратегические трансформации методологий социального управления в осуществлении общественных интересов культурно-цивилизационного мира / В. Е. Шедяков // Гілея. – 2013. – № 76 (9). – С. 190-194.
9. Кудінов І. О. Понятійний аналіз політичної стратегії / І. О. Кудінов // Нова парадигма. – 2012. – Вип. 110. – С. 55-65.
10. Ожиганов Э. Н. Стратегический анализ политики: Теоретические основания и методы / Э. Н. Ожиганов. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 272 с.
11. Левинсон Д. К. Партизанское паблсити: Сотни беспроигрышных тактик / Д. К. Левинсон, Р. Фришман, Д. Люблин. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 320 с.
12. Шедяков В. Е. Про стратегію і тактику/ В. Е. Шедяков [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://ua-ekonomist.com/4855-pro-strategyu-taktiku.html>. (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
13. Бергер Д. Сунь Цзы и Клаузевиц: кто более релевантен современной войне / Джордж Бергер // Геополитика. Вып. XXI. Война. – 2013. – С. 63-71 [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.geopolitica.ru/magazine/vypusk-xxi-2013-voyna#.U11jb9KzI68. (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
14. Карло Ж. Геоэкономика. Господство экономического пространства / Ж. Карло, П. Савона. – М. : Ad Marginem, 1997. – 207 с.
15. Бех Ю. В. Загальна теорія управління: тенденції і проблеми становлення / Ю. В. Бех // Нова парадигма. – 2012. – Вип. 110. – С. 3-15.
16. Магданов П. В. Современный подход к стратегическому планированию / П. В. Магданов // Ars administrandi (Искусство управления). – 2011. – № 1. – С. 11-26 [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://ars-administrandi.com/article/Magdanov_2011_1.pdf. (дата обращения: 20.02.2015). - Название с экрана.
17. Шедяков В. Е. Соціальна творчість та інноваційність стратегічного управління / В. Е. Шедяков // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1-2 (57-58). – С. 42-51.
18. Шедяков В. Е. Соціальний рівень психологічного забезпечення інформаційного впливу / В. Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2013. – № 56. – С. 177-188.
19. Матвейчев О. А. Уши машут ослом. Сумма политтехнологий / О. А. Матвейчев. – М. : Эксмо, Алгоритм, 2009. – 640 с.
20. Гусев Д. Г. Уши машут ослом. Современное социальное программирование / Д. Г. Гусев, О. А. Матвейчев, Р. Р. Хазеев, С. Ю. Чернаков. – Пермь : Alex J. Bakster group, 2002. – 192 с.
21. Петрова И. А. Культурно-историческое наследие: современные трактовки понятия / И. А. Петрова, Г. П. Кибасова, А. А. Назаров // Грани познания. – 2010. – № 4. – С. 1-5.
22. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования / В. В. Косолапов. – К. :

Вища шк., 1981. – 311 с.

23. Котляров И. В. Теоретические основы социального проектирования / И. В. Котляров. – Минск : Наука и техника, 1989. – 188 с.

24. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдые. – М. ; СПб : Алтейя, 2005. – 576 с.

25. Чалидзе В. Иерархический человек / В. Чалидзе. – М. : Терра, 1991. – 220 с.

REFERENCES:

1. Vallersteyn I. (2006) 'Geopoliticheskie miro-sistemnye izmeneniya: 1945–2025 gody' [The geopolitical changes in the world-system: the years 1945-2025] In *Voprosy ekonomiki* [Questions of economy], № 4, pp. 67-82.

2. Shul'ga, E. N. (1997) *Genesis idei koevolutsii. Biofilosofiya. Filosofskiy analiz osnovaniy biologii* [Genesis idea of co-evolution. Biophilosophy. The philosophical analysis of the foundations of biology], Moscow, In-t filosofii RAN, 264 p.

3. Moll', A. (2008) *Sotsiodinamika kul'tury* [Sociodynamics Culture], Moscow, Izdatel'stvo LKI, 416 p.

4. Forrester, D. (2006) *Mirovaya dinamika* [World Dynamics], Moscow, Izdatel'stvo AST, available at: www.rus.noyantapan.am/tovary?page=shop.product_details. (Accessed 20 February 2015)

5. Khaken, G. (1985) *Sinergetika: Ierarkhii neustoychivostey v samoorganizuyushchikhsya sistemakh i ustroystvakh* [Synergetics: Instability Hierarchies in self-organizing systems and devices], Moscow, Mir, 423 p.

6. Shtompka, P. (1996) *Sotsiologiya sotsial'nykh izmeneniy* [Sociology of social change], Moscow, Aspekt-Press, 416 p.

7. Shedyakov, V. E. (1996) *Sotsiologiya transformirovannogo obshchestva* [Sociology transformed society] In *Biznes Infopm*, № 1, pp. 4-9; № 2, pp. 4-9.

8. Shedyakov, V. E. (2013) *Strategicheskie transformatsii metodologiy sotsial'nogo upravleniya v osushchestvlenii obshchestvennykh interesov kul'turno-tsivilizatsionnogo mira* [Strategic transformation methodologies of social management in the implementation of the public interest of the world cultural and civilizational] In *Gileya*, № 76 (9), pp. 190-194.

9. Kudinov, I. O. (2012) 'Ponyatiyny analiz politychnoyi stratehiyi' [Conceptual analysis of the political strategy] In *Nova paradyhma* [New Paradigm], Vol. 110, pp. 55-65

10. Ozhiganov, E. N. (2006) *Strategicheskyy analiz politiki: Teoreticheskie osnovaniya i metody* [Strategic policy analysis: Theoretical bases and methods], Moscow, Aspekt Press, 272 p.

11. Levinson, D. K., Frishman, R., Lyublin, D. (2004) *Partizanskoe pablisiti: Sotni besproigryshnykh taktik* [Guerrilla Publicity: Hundreds of win-win tactics], Moscow, FAIR-PRESS, 320 p.

12. Shedyakov, V. Ye. *Pro stratehiyu i taktiku* [About strategy and tactics], available at: <http://ua-ekonomist.com/4855-pro-strategyu-taktiku.html>. (Accessed 20 February 2015)

13. Berger, D. 2013 'Sun' Tszy i Klauzevits: kto bolee relevanten sovremennoy voyne' [Sun Tzu and Clausewitz: who is relevant to a modern war] In *Geopolitika* [Geopolitics]. Vyp. XXI. Voyna, pp. 63-71, available at: www.geopolitika.ru/magazine/vypusk-xxi-2013-voyna#.U11jb9KzI68. (Accessed 20 February 2015)

14. Karlo, Zh. & Savona, P. (1997) *Geoekonomika. Gospodstvo ekonomicheskogo prostranstva* [Geoeconomics. The dominance of economic space], Moscow, Ad Marginen, 207 p.

15. Bekh, Yu. V. (2012) 'Zahal'na teoriya upravlinnya: tendentsiyi i problemy stanovlennya' [General Theory of management: trends and problems of establishment] In *Nova paradyhma* [New Paradigm], Vyp. 110, pp. 3-15.

16. Magdanov, P. V. (2011) 'Sovremennyy podkhod k strategicheskomu planirovaniyu' [Modern approach to strategic planning] In *Ars administrandi*, № 1, pp. 11-26, available at: http://ars-administrandi.com/article/Magdanov_2011_1.pdf. (Accessed 20 February 2015)

17. Shedyakov, V. Ye. (2013) 'Sotsial'na tvorchist' ta innovatsiynist' stratehichnoho upravlinnya' [Creativity and innovation strategic management] In *Politychnyy menedzhment* [Political management], Vol. 1-2 (57-58), pp. 42-51.

18. Shedyakov, V. Ye. (2013) 'Sotsial'nyy riven' psikhologichnoho zabezpechennya informatsiynoho vplyvu' [Social psychological support level of information influence] In *Sotsial'na psykholohiya* [Social Psychology], Vol. 56, pp. 177-188.

19. Matveychev, O. A. (2009) *Ushi mashut oslom. Summa polittekhologii* [Ears waving ass. The amount of political technologies], Moscow, Eksmo, Algoritm, 640 p.

20. Gusev, D. G., Matveychev, O. A., Khazeev, R. R., Chernakov, S. Yu. (2002) *Ushi mashut oslom. Sovremennoe sotsial'noe programmirovaniye* [Ears waving ass. Modern social programming], Perm', Alex J. Bakster group, pp. 192 c.
21. Petrova, I. A., Kibasova, G. P., Nazarov, A. A. (2010) 'Kul'turno-istoricheskoe nasledie: sovremennyye traktovki ponyatiya' [Cultural Heritage: the modern interpretation of the concept] In *Grani poznaniya* [Facets of knowledge], № 4, pp. 1-5.
22. Kosolapov, V. V. (1981) *Metodologiya sotsial'nogo prognozirovaniya* [Social forecasting methodology], Kyiv, Vishcha shk., 311 p.
23. Kotlyarov, I. V. (1989) *Teoreticheskie osnovy sotsial'nogo proektirovaniya* [Theoretical basis of social planning], Minsk, Nauka i tekhnika, 188 p.
24. Burd'e, P. (2005) *Sotsial'noye prostranstvo: polya i praktiki* [Social space: the field and practice], Moscow; St. Peterburg, Aleteya, 576 p.
25. Chalidze, V. (1991) *Ierarkhicheskiy chelovek* [Hierarchical person], Moscow, Terra, 220 p.

Шедяков В. Е., доктор социологических наук, кандидат экономических наук, профессор Государственного университета телекоммуникаций (Киев, Украина), E-mail: shedyakov1@gmail.com

Геостратегия соразвития: ценностно-смысловые комплексы как основа взаимодействий культурно-цивилизационных миров.

Аннотация. Статья посвящена изучению роли ценностно-смысловых комплексов в процессе геостратегических взаимодействий культурно-цивилизационных миров. Проанализированы формирования и действие ценностно-смысловых комплексов, характерных для человека и культурно-цивилизационного мира. Ценностно-смысловые комплексы рассматриваются в контексте социокультурного развития общества. Для этого они изучаются как важный фактор интерпретации действительности человека, побуждения человека к действию, формирования общественной среды в конкретном культурно-цивилизационном мире, конкуренции и диалога между различными культурно-цивилизационными мирами. Особое внимание уделено путям эффективного применения ценностно-смысловых комплексов в создании и реализации стратегии развития.

Ключевые слова: геостратегия, культурно-цивилизационный мир, ценностно-смысловые комплексы.

Shedyakov V. E., Dr. Sc. (Sociol.), Ph. D. (Econ.), Professor of Chair of Sociology and the Humanities of State University of telecommunications (Kyiv, Ukraine), E-mail: shedyakov1@gmail.com

Geo-strategy of co-development: value-semantic complex interactions as the basis of cultural and civilizational worlds.

Abstract. Until now, the geopolitical analysis was primarily an instrument of justification geopolitical objectives related to ensuring the hegemony: the struggle for the preservation of domination or claim to this status. However, it has always been, and in conditions of postmodernity growing trend of overcoming approach inherent to «zero-sum game.» Increase in the quality and quantity of arms, proportionality outcome of human intervention results of natural elements required to achieve the goals of preserving life and culture, as well as the development of mankind to change the ideology of desire to dominate the philosophy and mechanisms of compromise and consensus. Attempts to forcibly impose their aspirations not only degrade their subjects, but also cause a variety of counter (including, for example, is a global phenomenon of terrorism).

The subject of research is especially the formation geopolitics pressure conditions and trends of modernity. Now the whole philosophy of social responsibility social behavior and decisions based on the position need careful consideration of the interests of all stakeholders and co-evolution strategy – the model of social partnership game with a non-zero result where everyone wins and increases the total social capital of society (win-win strategy, green-green strategy). This should be the foundation of both internal and external socio-cultural political engagement (partnership and competition) cultural and civilizational worlds.

The article is devoted to learning of the role of value-semantic complexes in the process of geo-strategic interactions of cultural and civilization worlds. The formation and operation of the value-semantic complexes characteristic of human culture and civilization of the world are analysed. The value-semantic complexes are discussed in the context of socio-cultural development of society. To do this, they are studied as an important factor an interpretation of reality by man,

encouraging people to action, the formation of the social environment in a particular cultural and civilization world, competition and dialogue between different cultural and civilization worlds. Special attention is given to ways of effective application of value and meaning systems in the creation and implementation of the strategy of development.

Analysis of publications. The exercise geostrategic analysis, forecasting and transformations affecting 1) the development of professionals in the development of conceptual and categorical apparatus strategies, tactics and operations (operational art); 2) analysts transformation processes globally historic dimensions; 3) interaction of individual researchers civilizations. Also, because postmodernity helps in the development of methodology, forms and methods of inter – transition to the level of interest, meanings and values constitute the basis of the study and the authors of content detection and comparison of values and hierarchies, and regulatory factors motivating their use in society and consideration of the scope of social integration, as well as to study the role of the ideal in public life, the importance of cultural representations and their interresonance speaker.

The purpose of the article – the author's position statement on the analysis of the nature and direction of the leading social and political transformations, as well as the necessary changes in the implementation of adequate political thinking and strategic management.

Social relations, Sociality - that is directly focused on playing the human person in the unity of the three principles: biological (individual), socioeconomic (actual person), spiritual and psychological (personality). Their use is often based on intuitive understanding and game (his and / or alien game) interactions. Meanwhile, different from each other socialites are integrated cultural and civilizational worlds. Their fates are often determined by the power of the original pulse, geopolitical circumstances and elite quality management. This strong sociocultural reasons of providing conservation and development in one country and the world at large cultural differences and norms recognized fair in the circumstances, that is based on the value and meaning of its complex cultural and civilizational world. A collapse of personality and individuality to the level of the individual, social dominance over biological - this is the degradation of man and ethnicity. In social terms generation - a unit change traditions. That is, if people talk differently about different - it means that generational change has occurred.

From this point of view the value of communication for strategic competition cultural and civilizational worlds is considered. The level of Social psychological support of information impact is characterized. The dependence between the stability of the social order and the results of inter-regional competition on the quality of polylogue inside and outside the state, the ability to convey their beliefs, values make attractive and desirable to investigate the opinion is elaborated. In providing innovative strategic management it is allocated place of value and meaning complexes.

Conclusions. Identifying patterns of strategic management level, the ratio of universal, general and individual can successfully use a variety of processes modernity, enhance the effect of the advantages and localize the effect of negative factors and distribution of problem areas. The broadest term open transit areas with significant potential for socio-cultural and multi-level diffusion contacts – but failed social and political control can turn them into areas of vulnerability. And especially important for very diverse, flexible and changing conditions of modernity is the problem of perception and interpretation of action / inaction another. Invocation in creating compositions typical of modernity management methodologies and resource bases aggressively requires emphasis in strategic interaction level between cultural and civilizational worlds of their basic values and semantic systems. Thus, the development polystructure and networking organizations cannot rely on long term performance only brutal force both the macro and micro levels.

However, the art geo-strategy can not only be productive model of reality and provide quality future diagnostics but also optimize decision in circumstances where the general prescriptions are ineffective: spirituality (with components of morality, freedom, spirit, etc.) and the standard reverse flow of the events, and helps make changes to the transformation process (when the appearance of historical analogies and very small correction at the bifurcation point cause dramatic differences in the finish).

Strategic planning in this sector include: reconciling the interests of different units structure, the input of which reflect different points of view; inventory of resources (existing and potential), constraints and factors; identify short-term and long-term goals, which is responsible and provide motivation. Accordingly, the circuit design social strategy includes: 1) a vision mission, setting strategic goals; 2) provide strategic analysis of detection parameters of the environment (primarily – opportunities and threats) and internal resources (consideration of competitive advantages

and conditions of use); 3) providing strategic choice (based on review of strategic alternatives, evaluation of possible strategies, creating optimal strategy); 4) implementation strategy (in the ratio budgets and plans), 5) monitoring, assessment, monitoring and correction.

Increasing further work in this direction, in our view, can involve the use of tools for analysis, forecasting and implementation of social and political projects geostrategic level, and the application for this purpose nomenclature and terminology traditions simulation of social processes.

Key words: *geo-strategy, cultural and civilizational world, value-semantic complexes.*

УДК 329.94(477)

Шеремета О. М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та українознавства,
Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова
(Одеса, Україна), E-mail: Sheremeta.oksana14@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ У ГАЛИЧИНІ ТА ПОЛІТИКА АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Анотація. У статті аналізується політичне становище у Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Автором розглядається політика австрійського уряду в українсько-польському протистоянні. Визначено фактори, які впливали на формування цієї політики та її вплив на розвиток українського національного руху у Галичині.

Ключові слова: парламент, куріальна система, виборчі зловживання, Галичина, Австрійська імперія, державна політика.

Революційні події в Австрійській державі сприяли активізації процесів пожвавлення суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях. Галичина як найбільш модернізована з українських провінцій Австрійської монархії користувалася автономією, мала право внутрішнього самоврядування. Перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії здійснило позитивний вплив на політичну ситуацію в краї, оскільки внаслідок революції в імперії була проголошена демократична конституція, яка надавала народам імперії деяку свободу.

Тема становлення виборчої системи в Австро-Угорській імперії і польсько-українських стосунків доволі добре розроблена в українській та польській історіографії. Написано декілька ґрунтовних праць про формування австрійської виборчої системи, її становлення в провінціях, про особливості проведення виборів у Галичині та їх наслідки для політичної ситуації в краї. Серед робіт даного спрямування переважають ті, що присвячені проблемі польсько-українських відносин. Зокрема, високий теоретичний рівень притаманний дослідженням М. Макарчука [3], О. Сухого [9], К. Левицького [2], М. Мудрого [6], В. Мороза [4], І. Чорновола [7, 8] та інших. Серед польських наукових праць з даної проблематики слід виділити праці М. Сівіцкі [11] та С. Ястребські [12]. Ці дослідження є ґрунтовною основою для того, щоб вийти за рамки локального виміру виборів і українсько-польських стосунків і поставити нові питання до цієї теми.

Основний метою статті є дослідження відносин центру - периферії в рамках формування модерної політичної системи імперії Габсбургів. Вивчення системи формування виборчих відносин з боку центральної влади, зокрема як центральна влада бачила виборчу систему на місцях, в який спосіб і чому вона домовлялася з локальними елітами, а саме з польськими і українськими політичними партіями, які стратегії вона використовувала для утримання стабільності і рівноваги, вигідної для неї в доволі складній провінції, якою була Галичина, який вплив мали галицькі (польські і українські еліти) у Відні, і хто представляв і захищав їхні інтереси. Про останнє майже немає досліджень, хоча є чудові архівні матеріали і спогади українських і польських політиків.

На зламі XIX-XX століття з появою постулату загальних і рівних виборів, місто стає місцем маніфестацій і політичних зібрань, а виборчі компанії починають набирати щораз агресивніших форм. Політика як трамплін для забезпечення власних меркантильних інтересів, будування стрімкої кар'єри і отримання позицій у Відні стала цікавити багатьох політиків. Яскравим прикладом були українські політики Микола Василько, Юліан Романчук та ряд інших, які були впливовими у Відні. Як ці рухи впливали на галицький політикум, як нестабільність провінції і маніпулятивність цією нестабільністю польськими і українськими політичними партіями впливала на позицію Відня. Всі ці питання є відкриті для дослідження.

На початковому етапі формування виборчої системи галицькі українці, яким катастрофічно не вистачало власної еліти, дивились на виборчий процес як на заважанку панів. Русини, як тоді називали українців не розуміли важливості парламентських методів боротьби за покращення власного життя, більше надіючись на австрійського цісаря. Вони не усвідомлювали, що центральний австрійський уряд буде вести переговори лише із стороною, яка отримувала владу у краю внаслідок виборчої перемоги.

Але, внаслідок зростання рівня освіти, формування власної еліти та зростання національної свідомості серед всіх верств галицького суспільства, а також як відповідь на систематичний тиск поляків, галицькі українці прокидаються до політичної боротьби.

Тут вони зіштовхнулися із шаленою протидією польського правління. Збереження своєї переваги над українцями на всіх рівнях влади у провінції поляки вважали життєво необхідною умовою для відродження своєї держави у майбутньому. Тому вони йшли на будь-які зловживання для забезпечення своєї влади, особливо у Східній Галичині [2, с. 28].

Галичина пережила не одні вибори, які, щоправда, відбувалися в умовах майнового цензу, оскільки конституція не передбачала вільних, відкритих виборів для населення різних територій імперії, в тому числі і для українців в Галичині. Внаслідок порозуміння австрійського уряду із поляками усю вертикаль місцевої влади в Галичині отримали поляки, у результаті реформ 1867 р. вони отримали ширшу автономію. Урядову німецьку мову у Галичині було змінено урядовою польською. Життя українців дедалі ускладнювалось. Куріальна система виборів у Галичині значно обмежувала українську репрезентацію в австрійському парламенті, українські посланці не могли розраховувати на якийсь вплив на політичну ситуацію в імперії загалом і місцеве законодавство та організаційну діяльність зокрема, тим більше, що постійно відчували спротив польських послів. Наслідком цього було зростання настроїв українських політиків до боротьби за зміну виборчого законодавства в Австро-Угорщині, яке б надало населенню Галичини право на вільні та загальні вибори.

Делегати з Галичини прагнули отримати деяку перевагу представництва в парламенті і свої зусилля спрямовували на досягнення цієї мети [6, с. 94-95]. Відсутність серед українців багатих землевласників та представників буржуазії позбавляла українців можливості мати суттєве національне лобі у галицькому сеймі та Палаті Послів австрійського парламенту.

Цим скористалися поляки, які сформували чітку вертикаль влади у Галичині та узгодили її із Віднем. Куріальна система виборів задовольняла польську національну спільноту, яка формувала панівну частину Галичини і через те володіла політичною владою у краї. Вибори проходили під керівництвом поляків, із масовими порушеннями, на які українці не знаходили гідної відповіді.

Найвищі австрійські урядовці, відповідаючи на виступи українських депутатів, зокрема Ю. Романчука, запевняли їх у своєму прихильному ставленні до української справи. Формально це послужило підставою скласти угоду, яку назвали «ноювою ерою» [10, с. 421-422]. Її суть полягала у трансформації українсько-польського

порозуміння в українсько-австрійсько-польське з відкриттям українським народом ширшого доступу до представницьких органів. Однак вигоди для українців з «нової ери» залишалися мінімальними. Коли на сесії Сейму в січні 1894 р. українські послы висловилися за безпосередні сеймові вибори з сільських громад, а не через вибраних осіб, за лібералізацію діяльності адміністрації, за застосування крайового бюджету до потреб української справи (шкіл, товариств, культурних установ, церкви) то намісник К. Бадені заявив, що він угоди не укладав і робитиме, що потрібно [3, с. 276]. Отже, після зацікавлення українськими справами у 1887 – 1890 рр., дії Відня на початку 90-х рр. по реалізації домовленостей стають нерішучими і вкрай обережними. На низький темп реалізації центральним і крайовим урядами українських вимог значний вплив мала зміна зовнішньополітичної ситуації. З усуненням безпосередньої загрози військового конфлікту з Росією інтерес Відня до українського питання значно зменшився. Українці втрачають сподівання на підтримку Відня і для бодай часткового задоволення потреб мусили апелювати до поляків [5, с. 18].

У 1895 р. адміністрація краю допустилася серйозних зловживань під час виборів до Галицького Сейму. Народовська організація Народна Рада організувала велику делегацію до цісаря, що складалася з 221 особи. Делегація мала висловити скаргу на галицьку адміністрацію за її свавільну поведінку, фальсифікацію результатів голосування. Цісар усю делегацію не прийняв, а лише її кількох представників на чолі з Євгеном Озаркевичем, вислухав скаргу і прочитав промову, зазначивши, русини, так тоді було прийнято називати українців, «близькі його серцю». Апогеєм україно-польського протистояння під час виборів стають так звані «баденівські» вибори у березні 1897 року до Віденського парламенту, що супроводжувались особливо брутальними правопорушеннями. Вибори проведено з допомогою війська і поліції, що призвело до 10 убитих, 19 поранених і понад 800 громадян ув'язнених [4, с. 26]. До парламенту увійшло 63 поляки і 9 українців. Результати політики К. Бадені в українському питанні стали основою остаточного провалу політики «нової ери». Вибори до польського сейму у 1895 та 1897 рр. відзначилися масовими зловживаннями та підкупамі з боку польської адміністрації. Відтоді українсько-польське порозуміння стало безнадійною справою, хоча серед українців і поляків були політики, які усвідомлювали необхідність мирного вирішення цієї проблеми. Ці вибори остаточно закріпили важливі зміни в політичній свідомості українців, зокрема переконання, що реальну рівноправність можна здобути лише власними силами, а не з допомогою Відня чи поляків. Безкарність зловживань зі сторони намісника і польських політиків активізувала українців до нової політичної боротьби. Для зняття напруги цісар Франц Йосиф 28 листопада 1897 р. звільнив К. Бадені з посади намісника [11, с. 63-65].

Тому особливої інтенсивності у Галичині початку XX ст. набуло питання проведення виборчої реформи, згідно з якою люди мали змогу отримати право на рівне, загальне, безпосереднє та таємне голосування. Ці настрої були притаманні не лише українцям, але й іншим народам, що входили до складу імперії.

Під тиском численних зібрань та віч, проведених на різних землях Австро-Угорщини, та парламентарів прем'єр-міністр М. Бек 27 січня 1907 р. був змушений прийняти закон про вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права. Перші вибори в Галичині, проведені на основі цього закону надали галицьким українцям 27 мандатів, буковинським - 5 за загальної кількості парламентарів у 516 членів. Результатом прийняття нового виборчого закону стало значне поживлення політичного життя українців у Галичині [12, с. 61-62].

Вибори у 1907 та 1911 рр. відбувалися вже за новою виборчою ординацією. Серед політиків, які працювали у Львові і стали депутатами парламенту, були національні демократи В. Будзиновський (співпрацівник газети «Діло»), С. Дністрянський (професор Львівського університету), священник Й. Фолис, О. Колеса (професор

Львівського університету), К. Левицький (адвокат у Львові), В. Охримович (редактор «Діла»), М. Петрицький (редактор львівського часопису «Гайдамаки»), Ю. Романчук (професор Львівської гімназії), соціаліст С. Вітик (редактор соціал-демократичного часопису «Земля і воля»). Подібним було партійне співвідношення української парламентарної репрезентації і за наслідками виборів 1912 р. [1].

Незважаючи на умови терору, в яких проводилися усі вибори на галицьких землях, кількість українських послів до парламенту та Галицького сейму постійно збільшувалася. Про високу політичну свідомість українських виборців і їхнє прагнення мати власну репрезентацію у парламенті, яка була б здатна зрозуміти потреби українського населення і захистити його інтереси у сеймі, свідчать результати виборів до Галицького сейму, проведених 30 червня 1913 р., згідно з якими українцям належав вже 31 мандат [3, с. 289].

На думку дослідника І. Чорновола поляки старанно сприяли формуванню враження про Сейм як про установу передовсім галицьку, польсько-українську. Особливо у цьому був зацікавлений Відень: символічно, що цісар завжди призначав заступником маршалка лише українця [7, с. 46].

У липні 1914 року австрійський імператор Франц-Йосип I санкціонував новий виборчий закон, розпустив Галицький сейм і призначив нові вибори на жовтень 1914 року. Це мало стати початком політичної автономії українців в Галичині, якої прагнули українські політичні сили в Австро-Угорщині. Проте у зв'язку з початком Першої світової війни закон про вибори до галицького сейму 1914 р. чинності не набув.

В цілому розширення виборчого права, значна активізація національних рухів сприяла формуванню наприкінці XIX – початку XX століття українського громадянського суспільства в Галичині, яке не тільки повністю зберегло свою структуру в умовах Другої Речі Посполитої, але й розвивалося попри несприятливу політику польської влади.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Діло 1907. 3 червня. Ч. 113.
2. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 рр. [Текст] / К. Левицький. – Львів : Накладом власним з друкарні о. Василя у Жовкві, 1926. – 736 с.
3. Макаруч С. Громадсько-політичний центр західноукраїнського краю [Текст] / С. Макаруч // Львів. Історичні нариси – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 267–290 с.
4. Мороз В. Україна в XX столітті / В. Мороз – Тернопіль, 1992. – С. 26.
5. Мудрий М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867-1890 роках: політичний аспект : автореф. дис. канд. іст. наук [Текст] / М. Мудрий. – Львів : ЛДУ ім. – 27 с.
6. Плекан Ю. Польсько-українські взаємини на початку XX століття у Галичині [Текст] / Ю. Плекан // Питання історії України : Збірник наук. статей кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. – Чернівці : “Зелена Буковина”, 2006. – Т. 9. – С. 94-99.
7. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) [Текст] / І. Чорновол. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
8. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. [Текст] / І. Чорновол – Львів: Львівська академія мистецтв, 2002. – 247с.
9. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: Нариси історії XIX – початку XX ст. [Текст] / О. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.
10. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu: Papiery Polanowskich: sygn. : 7921/II, S. 421–424.
11. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich [Tekst] / M. Siwicki Warszawa, 1992. – S. 63–65.
12. Jastrzębski S. Zarys historii wzajemnych stosunków polsko-ukraińskie od czasów najdawniejszych do współczesności (X – XXI w.) [Tekst] / Katowice, 2011. – S. 61–62.

REFERENCES:

1. Dilo 1907. 3 chervnya [Delo 1907. 3 June]. Ch.113.
2. Levyts'kyi, K. (1926) *Istoriya politychnoyi dumky halyts'kykh ukrayintiv 1848-1914 rr.* [History of Political Thought Galician Ukrainian biennium 1848-1914], L'viv, Nakladom vlasnym z drukarni o. Vasylian u Zhovkvi, 736 p.
3. Makarchuk, S. (1996) 'Hromads'ko-politychnyy tsentr zakhidnoukrayins'koho krayu' [Socio-political center of the western edge of the] In *L'viv. Istorychni narysy* [Lviv. Historical Essays], L'viv, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, pp. 267–290.
4. Moroz, V. (1992) *Ukrayina v 20 stolitti* [Ukraine in the twentieth century], Ternopil'.
5. Mudryy, M. *Ukrayins'ko-pol's'ki vidnosyny v Halychyni u 1867-1890 rokakh: politychnyy aspekt.* Avtoreferat Diss. [Ukrainian-Polish relations in Galicia in 1867-1890 years: political aspect. Author's abstract], L'viv, 27 p.
6. Plekan, Yu. (2006) Pol's'ko-ukrayins'ki vzayemyny na pochatku XX stolittya u Halychyni [Polish-Ukrainian relations in the early XX century in Galicia] In *Pytannya istoriyi Ukrainy : Zbirnyk nauk. statey kafedry istoriyi Ukrainy Chernivets'koho nats. un-tu imeni Yuriya Fed'kovycha* [Questions of History of Ukraine: Collection of Science. Articles of History of Ukraine Chernivtsi th. Univ behalf of handicrafts], T. 9., Chernivtsi, "Zelena Bukovyna", pp. 94-99.
7. Chornovol, I. (2002) *Ukrayins'ka fraktsiya Halyts'koho krayovoho seymu 1861-1901 rr. (narys z istoriyi ukrayins'koho parlamentaryzmu)* [Ukrainian fraction Galician regional Sejm 1861-1901 biennium. (Essay on the history of Ukrainian parliamentarism)], L'viv, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 288 p.
8. Chornovol, I. (2002) *Pol's'ko-ukrayins'ka uhoda 1890–1894 rr. [Polish-Ukrainian agreement biennium 1890-1894]*, L'viv, L'vivs'ka akademiya mystetstv, 247 p.
9. Sukhyi, O. (1999) *Halychyna: mizh Skhodom i Zakhodom: Narysy istoriyi 19 – pochatku 20 st.* [Galicia: Between East and West: Essays on the History of XIX - early XX century], L'viv, L'vivs'kyi natsional'nyy universytet im. I. Franka; Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 226 p.
10. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu: Papiery Polanowskich:* sygn.: 7921/II, pp. 421–424.
11. Siwicki, M. (1992) *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, Warszawa, pp. 63–65.
12. Jastreżbski, S. (2011) *Zarys historii wzajemnych stosunków polsko-ukraińskie od czasów najdawniejszych do współczesności (X – XXI w.)*, Katowice, pp. 61–62.

Шеремета О. М., кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и украиноведения, Одесская национальная академия связи им. О. С. Попова (Украина, Одесса), E-mail: Sheremeta.oksana14@gmail.com

Украинско-польские отношения в Галичине и политика австрийского правительства конца XIX - нач. XX в.

Аннотация. В статье анализируется политическое положение в Галиции в конце XIX - начале XX в. Автор рассматривается политика австрийского правительства в украинско-польской противостоянии. Определены факторы, которые влияли на формирование этой политики и ее влияние на развитие украинского национального движения в Галичине.

Ключевые слова: парламент, курляльной система, избирательные злоупотребления, Галичина, Австрийская империя, государственная политика.

Sheremeta O. M., candidate of historic sciences, associate professor of the department of philosophy and Ukrainian studies, Odeska National Akademy of Telecommunication of O. Popov (Odesa, Ukraine), E-mail: Sheremeta.oksana14@gmail.com

Ukrainian-Polish relations in Galicia and policies of the Austrian government late XIX – early XX century

Abstract. The article analyzes the political situation in Galicia late XIX - early XX century. The author considered policy of the Austrian government in the Ukrainian-Polish confrontation. The factors which determined this politic and its impact on the development of Ukrainian national movement in Galicia are determined.

Key words: parliament, curial system, electoral abuse, Galicia, Austrian Empire, public policy.

Ясірова Ю. Ф.

аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Україна), E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ РЕСПУБЛІКИ КІПР: НА ШЛЯХУ ДО ПРОЗОРОСТІ

***Анотація.** В дослідженні розкриваються нагальні питання фінансування політичних партій в Республіці Кіпр. Особливу увагу приділено законодавчим актам, регулюючим діяльність партій, порівнюються закони про фінансування політичних партій 2011 р. і 2012 р. Автор аналізує рекомендації міжнародних організацій по боротьбі з корупцією. У висновку виділяються етапи формування системи фінансування кіпрських партій. Автором надаються прогноз та пропозиції щодо подальших кроків на шляху до прозорості в партійних фінансах.*

***Ключові слова:** Республіка Кіпр, політичні партії, політичне фінансування, боротьба з корупцією, GRECO.*

Постановка проблеми. Проблема незаконного фінансування партій останнім часом викликає все більше скандалів. Тому громадяни в європейських країнах сьогодні демонструють зростаючу стурбованість у зв'язку з неналежним впливом фінансів на процес прийняття політичних рішень. Поступова втрата незалежності політичних партій створює тривожну ситуацію. Умови, в яких політичні партії здійснюють свою діяльність змінилися за останні десятиліття. Сьогодні вони потребують значних фінансових ресурсів, щоб отримати видимість і політичну підтримку своїх ідей [2, с. 11]. По-перше, значно ускладнилися виборчі технології, що викликає різке подорожчання передвиборних кампаній і, відтак, настільки ж різке підвищення потреб політичних партій в додатковому фінансуванні. По-друге, зросла політична активність бізнесу, що породило потужну хвилю «політичних інвестицій». По-третє, великих масштабів набирає корупція політичної еліти, яка підриває авторитет інститутів влади, довіру до них з боку громадян [15, с. 177].

Особливої актуальності формування фінансових ресурсів політичних партій та регулювання цього процесу набуває сьогодні в Республіці Кіпр. Адже згідно з останніми дослідженнями Євробарометру 90% кіпріотів вважає, що занадто тісні зв'язки між бізнесом і політиками призводять до корупції, 83% заявляє, що єдиним шляхом для досягнення успіху у бізнесі є політичні зв'язки, а 78% населення вважає, що корупція є широко поширеною в країні [9]. Ці питання на Кіпрі. Отже на Кіпрі прозорість фінансування політичних партій має важливе значення і розглядаються в рамках боротьби з корупцією, багато з форм якої впливають з клієнтських відносин партій з основними донорами. До того ж цією темою останнім часом займаються різні громадські організації та дослідницькі центри: Громадяни попереду, Міжнародна прозорість – Кіпр, GRECO (Група держав проти корупції Ради Європи). А в 2014 р. вибухнув скандал щодо отримання партіями ДІСІ та АКЕЛ 2 млн. євро від фірми одного з грецьких бізнесменів Focus Maritime Corporation [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різними аспектами регулювання діяльності політичних партій загалом, та їхнього фінансування зокрема займаються європейські науковці, серед яких: І. Бейзен, М. Валецькі, Х. Вернардакіс, Ф. Касал Бертоа, Д. Пічіо, а також групи дослідників Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам, Комітету з конституційних питань Європейського парламенту і т. д. В рамках звітів міжнародних організацій розглядаються питання фінансування кіпрських політичних партій в контексті боротьби з корупцією на Кіпрі: звіт по боротьбі з корупцією в ЄС / Кіпр, звіти про оцінку GRECO і т. д. Останні тенденції за темою дослідження знаходять відображення в публікаціях кіпрських шукачів

М. Ікономіду, М. Лоїзу, Х. Неофітіду, М. Крамвія-Капарді.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення особливостей формування системи фінансування політичних партій в Республіці Кіпр, визначення етапів на шляху до прозорості цієї системи.

Виклад основного матеріалу. Загалом, політичні партії вперше згадані в Конституції Кіпру, прийнятій в 1960 р. В статті 73 говориться про політичні партії як про парламентські групи і регулюється їхнє представництво і процесуальні обов'язки [14]. З того часу конституційні положення щодо політичних партій не змінювалися. Так І. Бейзен та Ф. Касал Бертоа виділяють групи країн за ступенем стійкості нормативної бази в партійному регулюванні і визначають Кіпр як країну зі стійкою нормативно-правовою базою в цьому аспекті. Вони також зазначають, що Конституція Кіпру в першу чергу зосереджувалася на парламентському аспекті партійної діяльності. Така модель конституціоналізації не обов'язково визнає партії як інститути чи організації за суттю, але як функціональну необхідність парламенту. Дослідники виділяють ще одну особливість регулювання політичних партій в південно-європейських країнах, яка полягає в тому, що воно відбувається не згідно єдиного закону про партії, а різні аспекти розсерджені серед варіацій закону про фінансування партій, закону про вибори або ж цивільного кодексу. Так, Республіка Кіпр відноситься до тих країн, де був прийнятий лише закон про фінансування партій. Ця відсутність спеціального законодавства пояснюється частково культурною спадщиною більш ліберальних англосаксонських традицій, які в цілому менш схильні втручатися в регулювання діяльності партій. В своєму дослідженні І. Бейзен та Ф. Касал Бертоа приділяють увагу і окремо питанням регулювання фінансування партій. Вони зазначають, що в той час як партії практично в усіх європейських демократіях мають доступ до державного фінансування, Кіпр є одним із винятків з загальної картини. Там політичні партії мали покладатися виключно на приватне фінансування аж до 1991 р., коли кіпрська Рада Міністрів прийняла постанову, що гарантує державне фінансування партій з парламентським представництвом [3].

Отже, фінансування політичних партій не ставилося на порядок денний в Республіці Кіпр більше 30 років незалежності країни. Незважаючи на важливу роль політичних партій в суспільному житті Кіпру, головні аспекти їхньої діяльності не були предметом державного регулювання. Крім того, сфера приватного фінансування політичних партій залишалася повністю нерегульованою і не підлягала будь-якій формі вимог до прозорості.

Більше того, всі ці роки не було ніяких загальних вимог реєстрації політичних партій, як не було вимог бути зареєстрованою або визнаною політичною партією для того, щоб брати участь у виборах. Будь-яка партія, яка в силу старих юридичних визначень вважалася політичною партією, могла брати участь у виборах. В 1989 р. лише були визначені вимоги щодо реєстрації партій для того, щоб вони мали право на придбання, володіння або розпорядження майном Законом № 199 «Про політичні партії (придбання, володіння та розпорядження рухомим і нерухомими майном)» [12].

В 1999 р. Республіка Кіпр приєдналася до Групи держав проти корупції / GRECO. Звіт про оцінку першого раунду був оприлюднений в 2001 р., звіт про оцінку другого раунду – в 2005 р. В 2003 р. на Кіпрі був створений Координаційний орган проти корупції. В тому ж році Республіка Кіпр прийняла рекомендації GRECO щодо прозорості в фінансуванні партій зобов'язуючись їх реалізувати [1]. До того ж ще в 2001 р. ПАРЕ опублікувала Рекомендації щодо системи фінансування партій. Серед них зазначалося, що необхідно, з одного боку, розподіляти фінансові внески відповідно до політичної підтримки партій, яка оцінюється на основі кількості голосів на виборах або кількості отриманих місць у парламенті, а з іншого боку, необхідно дозволити новим партіям увійти на політичну арену і конкурувати на справедливих умовах з більш усталеними партіями [4]. Ці положення не відповідали

кіпрській системі надання державного фінансування лише парламентським партіям.

Так, з 2004 р. вперше на порядок денний була поставлені питання регулювання фінансування партій. Тоді вперше та невдало був представлений до розглянення законопроект. Далі така спроба була зроблена в 2007 р. Ці законопроекти були предметом численних дискусій у парламенті протягом 2005-2010 рр. В 2010 р. Комітет з діяльності інститутів мав справу з «приватним законопроектом 2009», названим Закон «Про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання», метою якого було. надання правових рамок діяльності політичних партій і регулюванню їхнього фінансування. Важливим фактором стало прибуття на Кіпр в жовтні 2010 р. робочої оцінюючої групи GRECO в рамках третього оцінюючого раунду, розпочатого ще в 2007 р. Протягом цього візиту група оцінювала саме прозорість партійного фінансування і надала рекомендації. Всі матеріали і звіт був опублікований в квітні 2011 р. А ще в лютому 2011 р. парламент Республіки Кіпр прийняв Закон про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання [7].

Цей закон скорочено називають Законом про політичні партії, хоча за суттю він регулює лише деякі аспекти функціонування партій і не є комплексним. Він став важливим досягненням, оскільки вперше розглядав ряд першорядних питань. Закон вводить загальне визначення того, що є легальною партією і надає поняття правосуб'єктності політичних партій. Тобто була закладені правові рамки функціонування політичних партій. Основними в цьому законі стали питання фінансування. Слід помітити, що було дуже важко дійти політичного консенсусу для введення правил фінансування партій, а особливо приватного.

Отже закон 2011 р. передбачає, в першу чергу фінансування всіх зареєстрованих політичних партій для покриття частки їхніх виборчих та операційних витрат. Розміри державного фінансування визначаються Радою Міністрів та включені до державного бюджету. Парламентські партії отримують одну частку у рівному розмірі, а іншу частку відповідно до кількості голосів, отриманих на останніх виборах. Закон також передбачає фінансування парламентських і непарламентських партій на парламентських, муніципальних та європейських виборах. Таке фінансування залежить від мінімальної кількості висунутих кандидатів і мінімальної кількості виборчих округів і муніципалітетів. Державне фінансування надавалося виключно партіям та ніколи окремим кандидатам на виборах. Непряме державне фінансування надається політичним партіям підчас парламентських виборів і кандидатам на президентських виборах в формі безкоштовного ефірного часу. Ніяка інша форма непрямого державного фінансування даним законом не затверджувалася [12].

Приватне фінансування політичних партій та виборчих кампаній до приїзду робочої оцінюючої групи GRECO в 2010 р. не регулювалося. Таке фінансування було дозволене без будь-яких обмежень. Не було заборони на анонімні внески, не було і будь-яких обмежень щодо того звідки і ким пожертва була надана (фізичною особою, юридичною особою, з-за кордону) і щодо розміру внесків [5].

Тобто, в 2011 р. на Кіпрі були вперше представлені норми, регулюючі фінансування політичних партій з приватного сектору. Відповідно до статті 5 Закону про політичні партії, партії мають право отримувати законні приватні грошові внески, або від названої особи або анонімно. Однак, кожен такий внесок на рік не може перевищувати 8000 євро від фізичних осіб, 20000 євро від компаній з обмеженою відповідальністю і 30000 євро від компаній, перерахованих в фондовій біржі. Крім того, політична партія не має права приймати приватні внески від будь-яких державних органів, осіб або компаній, приймаючих участь в роботі казино або тоталізаторів або контролюючих їх, незаконних підприємств або державних компаній, а також від компаній, які контролюються іншими державами. Тим не менш, передбачається, що внески можуть бути отримані без обмежень від державних органів якщо вони виступають в якості спонсорів у заходах, організованих партіями. І нарешті, в законі

міститься правило, згідно з яким, незважаючи на попередні положення про обмеження, пожертви політичним партіям в цілому з відомих або анонімних джерел допускаються, якщо такі внески зберігаються в Спеціальному загальному фонді парламенту. Такі внески згодом розподіляються щорічно серед політичних партій відповідно до виборчого відсотку.

Закон 2011 р не передбачає оподаткування ані державного ані приватного фінансування. Політичні партії не обмежені стосовно їхніх витрат (державних або приватних коштів). Слід, однак, відзначити, що принаймні, 80% витрат повинні бути передані виключно через банківські установи [12].

Окремою статтею розглядається не менш важливе питання контролю за фінансуванням та витратами партій. В Республіці Кіпр немає конкретного бухгалтерського законодавства, яке застосовується до політичних партій. До прийняття Закону про політичні партії, вони мали зобов'язання загальної звітності, що відносяться до будь-якої юридичної особи. Крім того, політичні партії, які отримували державне фінансування, зобов'язувалися надавати звіти про витрачання цих коштів Голови парламенту протягом трьох місяців після закінчення фінансового року. У той час як ця вимога застосовується до тих політичних партій, які були представлені в парламенті, ряд інших партій не мали зобов'язань. Крім того не було ніякого зобов'язання надавати звіти про фінансування з приватних джерел. Це було головним недоліком [5].

Однак, з прийняттям закону 2011 р. ситуація змінилася. Стаття 6 закону передбачає, що фінансове управління політичних партій, у тому числі їх доходів і витрат, підлягає щорічному аудиту Генерального аудитора відповідно до загальних стандартів бухгалтерського обліку. Це означає, що всі зареєстровані на Кіпрі політичні партії зобов'язані вести книги звітності, які відповідають вимогам фінансової звітності Республіки Кіпр. Крім того, цей же розділ передбачає, що політичні партії мають оприлюднювати резюме своєї фінансової звітності, а Генеральний аудитор публікувати звіт з аудиту.

Закон про політичні партії також вводить адміністративні санкції за порушення цього закону. Стаття 8 передбачає, що комісар Реєстру політичних партій, отримавши доповідь Генерального аудитора може розслідувати передбачувані порушення положень закону. Комісар повинен провести слухання. Якщо підтвердиться, що порушення мало місце він за згодою з Генеральним аудитором може накладати адміністративні штрафи (до 8000 євро) на політичні партії. У випадках повторення порушення може бути накладено санкції у вигляді часткового або повного позбавлення регулярного фінансування партії. Такі рішення являють собою адміністративний акт, який підлягає судовому перегляду. Крім того, Стаття 5 (2) передбачає санкції (штраф у розмірі до 10000 євро) за порушення дозволених щорічних грошових лімітів по внесках до політичної партії, що є кримінальним злочином. Це стягнення може бути застосоване і до вкладника і до приймача [12].

Таким чином, прийняття Закону про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання стало наслідком активної роботи GRECO. Цей закон не охоплює всі аспекти діяльності політичних партій. До того ж представлені в законі положення носять загальний характер. Наприклад, документ містить деякі загальні правила і критерії щодо виділення державного фінансування, але не має детального регулювання як і на що ці гроші повинні витратитися і т. д..

З огляду на це в звіті про оцінку GRECO третього раунду (квітень 2011 р.), незважаючи на тезу про те, що цей закон позначив прогрес у плані прозорості фінансування політичних партій в Республіці Кіпр, йому була надана негативна оцінка. В тому ж звіті організація надала ряд рекомендацій щодо вдосконалення документу, як наприклад:

- враховувати фінанси інших організацій, які пов'язані прямо чи опосередковано з політичними партіями або знаходяться під їхнім контролем;

- переконатися, що облікова інформація оприлюднюється своєчасно і є всеосяжною.
- ввести загальну вимогу для політичних партій розкривати всі приватні пожертвування (у тому числі не грошові та спонсорство), які вони отримують поза встановлених обмежень, разом з особистістю донора;
- ввести звітність про всі доходи та витрати, пов'язані з виборчими кампаніями, доводити її до широкої громадськості через відповідні проміжки часу;
- гарантувати, що фінансування передвиборчих кампаній і всі виборчі витрати враховуються у звіті, який надається Генеральному аудитору та забезпечити чіткі правила для подання такої звітності йому і т. д. [5].

Так, з метою відповідності рекомендаціям GRECO у вересні 2011 р. почалося обговорення закону в Комітеті з діяльності інститутів щодо змінення закону. В вересні 2012 р. робиться пропозиція прийняття нового документа, яким дію закону 2011 р. буде скасовано. Вже в грудні того ж року був поставлений на голосування новий закон [7]. В грудні 2012 р. вступив в силу новий Закон про реєстрацію та фінансування політичних партій 175(І)/2012. Нововведення та змінення були представлені наступним чином. Партії повинні представляти комплексні річні звіти для незалежного аудиту. Виборчі доходи і витрати повинні міститися в цих щорічних звітах, але не є обов'язковим окремо вираховувати ці суми, як це рекомендується GRECO. Змінені обмеження на приватне фінансування: 50000 євро на рік для названої особи та 1000 євро для анонімної особи. Також введені обмеження щодо внесків від державних органів у вигляді спонсорства для проведення заходів, організованих партіями або їхніми організаціями до суми або вартості 20000 євро на рік. Змінені також розміри штрафу за адміністративні порушення, які були на позначці до 10000 євро і стали до 20000 євро. До того ж стаття 6 закону 2012 р. зобов'язує партії надавати повну інформацію в бухгалтерських книгах, які ведуться на кожен рік окремо та поєднують в собі данні і партійних організацій. Новою вимогою стала відповідність цих книг діючим Міжнародним стандартам фінансової звітності, а не внутрішнім національним стандартам [11].

Проаналізувавши новий закон, можемо дійти висновку, що він відповідає на ряд пропозицій, піднятих GRECO. Закон спрямований на забезпечення більшої підзвітності та забезпечення єдиних стандартів бухгалтерського обліку політичних партій та перевірки їхніх рахунків, що розповсюджується не тільки на доходи та витрати, а й активи і борги. Закон охоплює політичні партії та пов'язані з ними організації, такі як молодіжні клуби та студентські асоціації.

Але, як зазначається у звіті ЄС про боротьбу з корупцією, хоча прийняття закону 2012 р являє собою важливий крок вперед, його не достатньо, щоб досягти необхідної прозорості та підзвітності. Неохопленими залишаються деякі аспекти. По-перше, закон охоплює партії, але не охоплює окремих кандидатів. По-друге, він не містить окремих положень щодо моніторингу фінансів, пов'язаних з виборчими кампаніями або окремими пожертвуваннями вище певного порогу. По-третє, законом не передбачено своєчасне і комплексне видання партійних рахунків [1].

Група держав проти корупції з приводу прийняття нового закону перевірила, наскільки Республіка Кіпр дотрималася наданих нею рекомендацій з питань прозорості фінансування партій. Так в 2013 р. GRECO публікує Звіт про відповідність третього раунду, в якому зазначає, що значні зусилля були спрямовані для того, щоб виконати рекомендації, але було здійснено задовільно два з восьми пунктів. Так, наприклад, висловлено стурбованість з приводу відсутності вимог щодо розкриття інформації. Адже за Законом 175(І)/2012 немає обов'язку розкривати особистість донорів або суми пожертвувань, отриманих від кожного з них [5].

Отже, з прийняттям Закону про реєстрацію та фінансування політичних партій 175(І)/2012, Республіка Кіпр має «помірний» закон, що регулює прозорість у фінансуванні партій, зі значними слабкими сторонами і недоліками. Це викликало

жваві дискусії серед суспільних організацій і політичних партій. Організація «Громадянський фронт» («Πολίτης ἡμερώς») висунула свої пропозиції щодо фінансування партій, які були запропоновані до розгляду в парламенті, але відхилені партіями АКЕЛ, ДІКО, ДІСІ, ЄВРОКО та частково ЕДЕК. Серед таких пропозицій наприклад: покарання за затримки подання фінансової звітності у вигляді штрафу 10000 євро за кожен місяць затримки; публікація партіями фінансової звітності, а не тільки звіту Генерального аудитора (як це було зазначено в законі 2011 р.); переміщення доходів, витрат партій лише через банківські установи країни, а не готівкою; полегшення умов для фінансування непарламентських партій для надання можливості новим партіям брати участь у політичному житті, з метою політичного оновлення та демократизації [7].

Надалі продовжувалися дискусії та обговорення питання фінансування політичних партій. В червні 2014 р. було проведено нараду за темою «Закон про політичні партії та політичні рухи (модифікований) 2013-2014 рр. » за участю організації Міжнародна прозорість – Кіпр, яка внесла наступні пропозиції щодо реформування Закону про політичні партії 2012 р., серед яких:

- повинні бути представлені в деталях джерела доходів і розподіл капіталу і витрат.
- створити інформаційний портал, на якому оприлюднюються щорічні перевірені консолідовані рахунки, імена донорів, докладний звіт про державне спонсорство політичних партій та його вартість, щорічні звіти Генерального аудитора і Комісара.
- надавати незалежну оцінку пожертвам (у вигляді послуг і т. д.), чим повинен займатися зареєстрований оцінювач.
- податковий департамент має мати доступ до імен та сум всіх донорів, щоб уникнути відмивання грошей.
- запропонований закон має відноситися до компетенції Уповноваженого з фінансування політичних партій з великим набором функцій.
- будь-яке порушення закону повинне передбачати позбавлення державного фінансування принаймні на 12 місяців [8].

Тим не менш, ведуться лише обговорення до реалізації рекомендацій або пропозицій не вистачає консенсусу політичних сил для прийняття нового закону.

Як вже зазначалося вище, повідомлення про підозрілі грошові операції ДІСІ та АКЕЛ з компанією FOCUS викликали резонанс у суспільстві. Вони також стали причиною внесення на обговорення проблем прозорості фінансування політичних партій Палатою Представників. На засіданні Комітету з діяльності інститутів в квітні 2015 р. було обговорено новий законопроект разом із зауваженнями Генерального аудитора та пропозиціями до закону від політичних партій. Планується прийняття нового закону, який регулював би функціонування та фінансування партій. Найбільш складними питаннями в ході обговорення стали статус пов'язаних з партіями організацій та спонсорство партій. Отже, прийняття законопроекту націлене на повну гармонізацію з рекомендаціями GRECO. Серед іншого, його положення включають:

- аудит фінансової звітності партій або Генеральним аудитором або призначеним незалежним Комісаром політичних партій.
- обов'язкове зазначення усіх внесків політичними партіям.
- фінансування всіх парламентських і непарламентських партій.
- розподілення 22% державного фінансування між парламентарськими партіями в рівній мірі, а розподілення залишку на основі виборчої сили.

Цей закон повинен також модернізувати і функціонування партійної системи. Більш конкретно, законодавство визначає, які партії беруть участь у виборах. Необхідним вважається щонайменше 2 роки політичної діяльності партії до виборів для можливості участі в них, а також підписання декларації принаймні 100 члена-

ми [13].

Таким чином, питання фінансування політичних партій в Республіці Кіпр є сьогодні вкрай важливим. Головною особливістю формування системи партійного фінансування в країні стає те, що державному регулюванню ця система підлягала протягом багатьох років незалежності. Лише в 1991 р. була прийнята постанова Ради Міністрів, яка гарантувала державне фінансування парламентських партій. Отже перший етап було позначено датами отримання незалежності 1960 р. до 1991 р., протягом якого не існувало ніяких обмежень і контролю за партійними фінансами, але і не було державного фінансування. Рамками другого етапу визначаємо 1991 – 2011 рр. до прийняття Закону про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання, як роки, коли політичні партії Республіки Кіпр мали право на державну підтримку за умови проходження до парламенту, але питання приватного фінансування і взагалі контролю за грошовими надходженнями і витратами не підіймалися. Тут слід відзначити наступну особливість. В процесі законодавчого регулювання фінансування партій з метою досягнення прозорості неабияку роль відіграли міжнародні організації. На нашу думку, це не просто пов'язано з діяльністю Групи держав проти корупції / GRECO, до якої Республіка Кіпр приєдналася в 1999 р. Ми вважаємо, що це питання слід розглядати в контексті європеїзації політичних партій. Адже партійні системи за П. Мейером набули найбільших змін в умовах розповсюдження європейських норм і стандартів. Можливо, прийняття постанови про державне фінансування партій і відбулося лише в 1991 р., після того як було офіційно Республікою Кіпр прийнято курс на євроінтеграцію в 1990 р. і почався процес гармонізації. До того ж боротьба з проявами корупції в партійному фінансуванні є на сьогодні одним з найбільших викликів для багатьох європейських демократій. А дослідник М. Валецкі, наприклад, зазначає, що стандартизація норм, на яку спрямовані антикорупційні ініціативи Ради Європи (одним із інститутів якої і є GRECO), стала головним чинником, який вказує європеїзацію регулювання фінансування партій [6]. З 2011 р. виділяємо початок сучасного етапу у формуванні системи фінансування кіпрських політичних партій. Від тоді комплексно почали ставитися на порядок денний та регулюватися державне та приватне фінансування, питання контролю та звітності. Позначився цей етап активною роботою GRECO в напрямку прозорості партійних фінансів на Кіпрі, наданням рекомендацій і роботою з їхнього виконання.

Отже, пошуки ідеальної моделі системи фінансування політичних партій в Республіці Кіпр продовжуються. Шляхом до досягнення прозорості є, в першу чергу, гармонізація з міжнародними нормами. Саме тому продовжується робота парламенту з узгодження і прийняття нового регулюючого документу. На цьому етапі важливим, на нашу думку, є досягнення компромісу між головними політичними силами. Адже питання фінансів є для них достатньо болючими. Вважаємо за необхідне враховувати в цьому контексті також фактор розповсюдженої на Кіпрі практики *gusfeti* (патрон-клієнтських відносин), що ще більше вкорінює корупційні схеми в повсякденну діяльність кіпрських партій. Тобто, процес обговорення і прийняття нового закону, наскільки б він не був важливим, може затягнутися надовго.

Слід помітити також, що в умовах тісних зв'язків між бізнесом і політикою на Кіпрі, виникає ще один аспект в рамках дослідження шляхів до досягнення прозорості в фінансуванні кіпрських політичних партій. Так, вважаємо за необхідне поставити в законні рамки державного регулювання лобі. Адже практика внесків від приватних осіб, які намагаються вплинути на партії, на процес прийняття рішень є широко розповсюдженою на Кіпрі, хоча поняття «лобі» ніким не використовується. Що є ще однією особливістю політичної системи країни та представляє собою перспективний напрям дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Annex. Cyprus. To the EU Anti-Corruption Report [Електронний ресурс] / European Commission – Brussels, 2014. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we>

do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_cyprus_chapter_en.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

2. Biezen I. Financing political parties and election campaigns – guidelines / I. Biezen. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2003. – 82 с.

3. Biezen I., Casal Bértoa F. Party regulation in post-authoritarian contexts: Southern Europe in comparative perspective, South European society and politics [Електронний ресурс] / I. Biezen, F. Casal Bértoa. – Режим доступу: www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2014.888275 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

4. Recommendation 1516 (2001). Financing of political parties / Parliamentary Assembly of the Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta01%2FEREC1516.htm> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

5. Third Evaluation Round Compliance Report on Cyprus [Електронний ресурс] / GRECO. – Режим доступу: [www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3\(2012\)24_Cyprus_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3(2012)24_Cyprus_EN.pdf) (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

6. Walecki M. The Europeanization of political parties: influencing the regulations on political finance [Електронний ресурс] / M. Walecki // EUI Working Paper MWP. – San Domenico di Fiesole, 2007. – № 2007/29/ – Режим доступу: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/7363/MWP-2007-29.pdf?sequence=1> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

7. Διαφάνεια στη χρηματοδότηση των κομμάτων (GRECO). Χειρισμός θέματος από τους «Πολίτες Μπροστά» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.politesmprosta.org/greco-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B1/ (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

8. Εισηγήσεις της οργάνωσης Διεθνής Διαφάνεια-Κύπρος αναφορικά με το θέμα της χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stockwatch.com.cy/nqcontent.cfm?a_name=news_view&ann_id=199576 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

9. Η διαφθορά ζει και βασιλεύει σε Ελλάδα και Κύπρο [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gr.euronews.com/2014/02/03/diafthora-corruptio-ellada-kypros-cyprus-greece-eurovarometro/> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

10. Κυπριανού Δ. Κύπρος: Αποκαλύψεις για χρηματοδότηση κομμάτων από Έλληνα επιχειρηματία [Електронний ресурс] / Δ. Κυπριανού. – Режим доступу: www.protothema.gr/politics/article/370857/kypros-apokalypseis-gia-hrimatodotisi-kommaton-apo-ellina-epiheirimatia/ (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

11. Νόμος που προνοεί για την εγγραφή και την χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων και άλλα συναφή θέματα. Αριθμός 175(I) του 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cylaw.org/nomoi/arith/2012_1_175.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

12. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων Νόμος του 2011 (20(I)/2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2011_1_20/full.html (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

13. Οικονομίδου Μ. Μεταξύ σφύρας και άκμονος ο πολιτικός νόμος. Ενστάσεις και προβληματισμοί γύρω από τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας [Електронний ресурс] / Μ. Οικονομίδου. – Режим доступу: www.kathimerini.com.cy/mobile.php?modid=2&artid=205416 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

14. Το Σύνταγμα της Κύπρου [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/constitution_gr/constitution_gr#1](http://mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/constitution_gr/constitution_gr#1) (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

15. Баглай М. В., Лейбо Ю. И., Энтин Л. М. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов / Под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : Норма, 2004. – 832 с. [с. 177]

REFERENCES:

1. Annex. Cyprus. To the EU Anti-Corruption Report (2014), available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_cyprus_chapter_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

2. Biezen, I. (2003) *Financing political parties and election campaigns – guidelines*,

Strasbourg, Council of Europe Publishing, 82 p.

3. Biezen, I., Casal Bértoa, F. *Party regulation in post-authoritarian contexts: Southern Europe in comparative perspective, South European society and politics*, available at: www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2014.888275 (Accessed 20 February 2015)

4. *Recommendation 1516 (2001). Financing of political parties*, available at: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta01%2FEREC1516.htm> (Accessed 20 February 2015)

5. *Third Evaluation Round Compliance Report on Cyprus* available at: [www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3\(2012\)24_Cyprus_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3(2012)24_Cyprus_EN.pdf) (Accessed 20 February 2015)

6. Walecki, M. (2007) 'The Europeanization of political parties: influencing the regulations on political finance' In *EUI Working Paper MWP*, San Domenico di Fiesole, № 2007/29/ — available at: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/7363/MWP-2007-29.pdf?sequence=1> (Accessed 20 February 2015)

7. Διαφάνεια στη χρηματοδότηση των κομμάτων (GRECO). Χειρισμός θέματος από τους «Πολίτες Προστά», available at: www.politesmprosta.org/greco-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B1/ (Accessed 20 February 2015)

8. Εισηγήσεις της οργάνωσης Διεθνής Διαφάνεια-Κύπρος αναφορικά με το θέμα της χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων, available at: www.stockwatch.com.cy/nqcontent.cfm?a_name=news_view&ann_id=199576 (Accessed 20 February 2015)

9. Η διαφθορά ζει και βασιλεύει σε Ελλάδα και Κύπρο, available at: <http://gr.euronews.com/2014/02/03/diafthora-corruptio-ellada-kypros-cyprus-greece-eurovarometro/> (Accessed 20 February 2015)

10. Κυπριανού Δ. Κύπρος: Αποκαλύψεις για χρηματοδότηση κομμάτων από Έλληνα επιχειρηματία, available at: www.protothema.gr/politics/article/370857/kupros-apokalypseis-gia-hrimatodotisi-kommaton-apo-ellina-epiheirimatia/ (Accessed 20 February 2015)

11. Νόμος που προνοεί για την εγγραφή και την χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων και άλλα συναφή θέματα. Αριθμός 175(I) του 2012, available at: www.cylaw.org/nomoi/arith/2012_1_175.pdf (Accessed 20 February 2015)

12. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων Νόμος του 2011 (20(I)/2011), available at: www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2011_1_20/full.html (Accessed 20 February 2015)

13. Οικονομίδου Μ. Μεταξύ σφύρας και άκμονος ο πολιτικός νόμος. Ενστάσεις και προβληματισμοί γύρω από τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας, available at: www.kathimerini.com.cy/mobile.php?modid=2&artid=205416 (Accessed 20 February 2015)

14. Το Σύνταγμα της Κύπρου, available at: www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/constitution_gr/constitution_gr#1 (Accessed 20 February 2015)

15. Baglay, M. V., Leybo Yu. I., Ehntin L. M. (2004) *Konstitutsionnoe pravo zarubezhnykh stran. Uchebnik dlya vuzov [Constitutional law of foreign countries]*, Moscow, Norma, 832 p.

Ясирова Ю. Ф., аспирант кафедры международных отношений и внешней политики Мариупольского государственного университета (Мариуполь, Украина), E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

Финансирование политических партий Республики Кипр: на пути к прозрачности.

Аннотация. В исследовании раскрываются актуальные вопросы финансирования политических партий в Республике Кипр. Особое внимание уделено законодательным актам, регулирующим деятельность партий, сравниваются законы о финансировании политических партий 2011 г. и 2012 г. Автор анализирует рекомендации международных организаций по борьбе с коррупцией. В заключении выделяются этапы формирования системы финансирования кипрских партий. Автором предоставляются прогноз и предложения относительно дальнейших шагов на пути к прозрачности в партийных финансах.

Ключевые слова: Республика Кипр, политические партии, политическое финансирование, борьба с коррупцией, GRECO.

Yasirova Y. F., postgraduate student Department of international relations and foreign policy office of the Mariupol State University (Mariupol, Ukraine), E-mail: juliya_yasirova@ukr.net

Political party funding in the Republic of Cyprus: towards transparency.

Abstract. The issue of transparency of financing of political parties in the Republic of Cyprus has recently caused more debate. This topic is on the agenda of international organizations with the aim to combat corruption, of the Cyprus Parliament discussing Political Parties Law. The aim of this study is to determine the features of formation of the financing political parties' system in the Republic of Cyprus, to allocate the stages towards transparency of this system. Considering the evolution of the party finance regulating system in the Republic of Cyprus author identifies three stages: 1960 – 1991, 1991 - 2011, 2011 – till nowadays. These stages he divided according to the degree of state control over political financing. In this context, special attention was paid to the Law on registration, financing of political parties and similar issues in 2011 and 2012, which for the first time regulate public and private financing, anonymous donations, as well as reporting and control. Along with this recommendations of the public and international non-governmental organizations for the adoption of amendments to current legislation to promote reform in the existing system are considered. Particular attention is paid to the Group of States against Corruption / GRECO and to the Third Evaluation Report on Cyprus on transparency of party funding. The author concludes that the adoption of these two documents was the result of the GRECO recommendations. Separating features towards to transparency in political party funding in the Republic of Cyprus, the author points out not only the important role of international organizations. He finds out that this issue should be considered in the context of Europeanization of political parties. Comparing stages of European integration of the island with the stages mentioned above, he points to the Europeanization of party funding regulation in Cyprus. In summary, the author provides forecasts about the prospects for reforming of the Cypriot party funding regulatory system, the need to discuss the issue of legalization lobby in Cyprus.

Key words: the Republic of Cyprus, political parties, political financing, the fight against corruption, GRECO.

УДК 327.7

Яшна Н. О.

аспірантка

Дніпропетровського національного університету

імені Олеса Гончара

(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: Nata.dnepr@mail.ru

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЄС В АРКТИЧНОМУ РЕГІОНІ

Анотація. Розглянуто та проаналізовано арктичний вектор зовнішньої політики Європейського Союзу. Основний акцент автором робиться на окресленні та визначенні пріоритетних напрямків реалізації зовнішньополітичних інтересів даного співтовариства в Арктичному регіоні. Робиться наголос на зростанні впливу ЄС у вирішенні проблем, пов'язаних із зміною клімату, розв'язанням територіальних претензій між країнами, розвитку нових транспортних маршрутів та збереженням культурної спадщини населення Арктики. Авторка намагається визначити статус зазначеного інтеграційного об'єднання і засади, на яких втілюються у життя цілі та інтереси ЄС в Арктичному регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика, Європейський Союз, інтереси, Арктика, геополітична розстановка сил, Арктична Рада.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день внаслідок глобальних змін у світовій політиці геополітичне та економічне значення Арктики значно зростає. Це зумовлено, насамперед, освоєнням нових північних територій країнами, які зацікавлені у видобутку енергоресурсів, побудові нових морських шляхів та секторальному поділі територій даного регіону. Всі ці та інші питання привертають увагу провідних держав світу, які мають кордони з Арктикою і навіть тих, що знаходяться досить віддалено від арктичних територій. Не залишилось осторонь у цьому напрямку діяльності і таке інтеграційне об'єднання як Європейський Союз.

Останнім часом ЄС активно почав проявляти інтерес до арктичних справ, намагаючись посилити вплив та ступінь своєї участі у вирішенні проблем Арктичного

регіону. Дане об'єднання, завдяки своїм арктичним членам, наголошує на нерозривному зв'язку ЄС з Арктикою з точки зору географічного розташування, історичного зв'язку та економічної взаємозалежності. Представники Європейського Союзу, з одного боку, приділяють велику увагу проблемам глобального потепління та зміні кліматичних умов на планеті, а з іншого боку, завдяки цьому вивчають можливості, пов'язані з розвитком нових арктичних територій, використанням ресурсів та створенням нових транспортних шляхів.

ЄС має тісний зв'язок з Арктикою завдяки багатьом повноваженням, політичним установкам та нормам, які мають пряме відношення до даного регіону в таких областях як навколишнє середовище, торгівля, енергетика, наукові дослідження, транспорт і рибальство. При цьому ЄС ніколи не був на перших ролях в освоєнні й управлінні Арктикою. Однак з часом політика ЄС по відношенню до Арктики набувала рис послідовності та узгодженості, що зумовило низку змін у зовнішньополітичному курсі даного інтеграційного об'єднання. Роль ЄС в Арктичному регіоні на сьогодні визначається не лише самим союзом, але й арктичними державами, політика яких створює умови для діяльності даного об'єднання у регіоні.

Аналіз досліджень і публікацій. Арктичний регіон, інтерес до якого сьогодні проявляє не лише вісім арктичних країн, серед яких США, Канада, Росія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія, але й велика кількість інших міжнародних акторів, відіграє важливу роль у формуванні нового геополітичного простору. Арктика розглядається як джерело суттєвих конкурентних переваг: від геополітичної розстановки сил до розподілу ресурсів даного регіону.

В останні роки спостерігається значне танення льодовиків Арктики, що приводить до розширення обговорень відносно перспектив повного визволення регіону від льоду, що створює умови для значного видобутку ресурсів та прокладання нових морських маршрутів. Ці прогнози зацікавили такого представника міжнародних відносин, як Європейський Союз. Сьогодні ЄС в своїй політиці виходить з того, що питання управління Арктикою повинні розглядатися на основі багатосторонніх домовленостей і узгоджених механізмів співпраці. Підґрунтя такої співпраці – регулювання правових відносин на засадах Конвенції ООН з морського права [3].

Зовнішньополітичний вектор Європейського Союзу в Арктиці розглядається багатьма науковцями, серед яких чільне місце посідає О. Б. Олександров. Він зазначає, що основна теза арктичної політики ЄС полягає в тому, щоб забезпечити баланс між двома потребами – збереженням довкілля Арктики і використанням її природних ресурсів. Домогтися цієї мети буде надзвичайно складно для усіх учасників даного процесу. Адже кожна країна переслідує власні інтереси. Так, з одного боку, ЄС покладає великі надії на імпорту енергоресурсів з арктичного регіону. З іншого боку, північні моря служать основним постачальником рибних ресурсів в країні ЄС, і будь-яка катастрофа, пов'язана з розливом палива в Арктиці, може стати фатальною [1, с. 14].

Розглядаючи роль ЄС в Арктиці, швейцарський науковець Юха Капіла зазначає, що через вплив, який чиниться різними країнами-членами з різними інтересами, Європейський Союз до сих пір немає арктичної стратегії, тому він просувається вперед тільки на рівні політичних заяв. Юха Капіла стверджує, що ЄС прагне брати більш вагомий участь у вирішенні арктичних питань, однак йому доводиться визнавати, що основними гравцями в цьому регіоні є країни Арктики, а він повинен зосередитися лише на підтримці успішної співпраці з арктичними державами і сприяти вирішенню проблем регіону [7].

Розглядаючи питання щодо зовнішньої політики ЄС в Арктичному регіоні займалися професора Російського інституту стратегічних досліджень В. Н. Конишев та А. А. Сергунін. У своїй спільній роботі науковці дослідили роль Арктики в міжнародній політиці, намагаючись визначити, на яких засадах будуються відносини держав у даному регіоні. Автори даного дослідження приділили велику увагу арктичній

стратегії Європейського Союзу. Вони детально проаналізували діяльність ЄС в Арктиці, починаючи ще з 90-х р. XX ст. Наголосивши на тому, що на початку своєї політичної історії ЄС в арктичній сфері здійснював свою діяльність лише у рамках програми «Північний вимір» [5]. Однак на початку XXI ст. ЄС чітко окреслив сфери зовнішньополітичної діяльності в Арктиці. Проблеми екологічного аспекту стали на перший план. Було виокремлено три головні пріоритети арктичної політики ЄС: захист унікального природного комплексу регіону та корінного населення, забезпечення стійкого використання природних ресурсів Арктики, створення ефективної системи управління у регіоні на рівні інститутів та угод [4, с. 5].

На сьогоднішній день Європейський Союз досить активно приймає участь у розв'язанні питань, пов'язаних з Арктичним регіоном, однак, не дивлячись на досить широкий масштаб діяльності, арктичні держави й досі не сприймають об'єднання як легітимного та повноправного актора в області вирішення питань, пов'язаних, наприклад, з територіальним поділом або ж прокладанням нових транспортних шляхів.

Тому метою даної статті є розгляд зовнішньополітичної діяльності Європейського Союзу в Арктичному регіоні та аналіз політики арктичних держав по відношенню до устремління зазначеного об'єднання в Арктиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Арктичний регіон – величезна безкрайня пустеля снігу і крижаного покриву. Негативні температурні показники тримаються тут майже цілий рік, територія непридатна для проживання. Здавалося б, представлені всі фактори для того, щоб регіон залишався забутим і недоторканим на довгі роки, однак, останнім часом регіон стає помітною точкою суперництва між світовими лідерами.

В минулому, зважаючи на суворість клімату і віддаленість Арктичного регіону, його не розглядали як потенційну територіальну одиницю і можливу сферу інтересів. У відповідності до загальноновизнаного стану Арктика перебувала у міжнародному користуванні. Але крижаною пустелею вона є лише на перший погляд, просто раніше ніхто не замислювався над тим, що арктичний шельф приховує в собі величезні запаси мінеральних ресурсів. За оцінками вчених, запаси вуглеводнів у цьому регіоні складають чверть від світових запасів шельфу. Отож, поступова зміна клімату, танення льодовиків зробило регіон більш доступним для судноплавства, освоєння та господарської діяльності. Тому нині Арктика переходить у самий фокус світової політики, і довкола неї розгортаються процеси перегляду геополітичної розстановки сил [6].

Згідно з існуючими юридичним нормам (Конвенцією ООН з морського права 1982 р.) тільки п'ять держав, що безпосередньо межують з Арктикою, мають право на освоєння її шельфу: Канада, Данія, Норвегія, США і Росія [3]. Проте на сьогодні очевидним є прагнення залучитися до цього процесу і більш широкого кола акторів, серед яких і країни Європейського Союзу. Основна перешкода на цьому шляху – зміна режиму освоєння регіону. Інтереси в Арктиці і уявлення про межі шельфу у багатьох держав не збігаються. Так існують спірні території між Канадою і Данією, Канадою і США, Росією і Норвегією. У той же час Фінляндія і Швеція (представники ЄС), які не мають прямого виходу до Північного Льодовитого океану вважають, що політика арктичних держав націлена на «поділ» Арктики між даними країнами є недалекоглядною і дестабілізує ситуацію в регіоні. Ці країни розглядають ресурси Арктики як надбання всього людства, і тому освоєння її природних багатств повинно проходити в рамках максимально широкого міжнародного співробітництва. Всі країни, які мають для цього технічні та фінансові можливості, повинні мати доступ до експлуатації ресурсів цього регіону (зрозуміло, в рамках міжнародно-правових домовленостей) [4, с. 6].

До певного часу ЄС не робив активних дій в арктичному напрямку, якщо не вважати такими появу «арктичного вікна» в рамках програми «Північного виміру»

[5]. Взаємодія у цьому форматі, хоча формально і включала в себе територію всієї європейської Півночі, але більшою мірою була сфокусована на Балтійському і Північноєвропейському регіоні та не торкалася арктичної проблематики, пов'язаної з розділом континентального шельфу, розвитком морських комунікацій, охороною навколишнього середовища Арктики й іншими важливими питаннями. Тому саме 2008 р. можна вважати відправним пунктом арктичної політики ЄС, коли з'явилося комюніке «Європейський Союз і Арктичний регіон», прийняте Європейською Комісією у березні. У документі проголошувався нерозривний зв'язок ЄС з Арктикою. Автори документа фокусували увагу на стрімкій зміні клімату Арктики, що не може не турбувати ЄС [8].

У даній програмі зазначалося, що екологічні зміни в Арктиці тягнуть за собою геостратегічні зміни, наслідки яких можуть вплинути на глобальну стабільність і європейську безпеку. Внаслідок цього, на думку авторів документа, ЄС необхідно розробити основи своєї арктичної політики, домагаючись «сталого використання арктичних ресурсів», а також прийняття активної участі у багатосторонньому управлінні Арктичним регіоном. Таким чином, ЄС заявив про намір проводити в Арктиці власний вектор зовнішньої політики, що буде частиною колективних зусиль арктичних держав та інших зацікавлених сторін, спрямованих на спільне управління даним регіоном.

Для аналізу перспектив реалізації цього плану необхідним є встановлення ресурсів ЄС в Арктиці та кола партнерів, на яких спиратиметься дане об'єднання в просуванні своїх інтересів. Отже, з самого початку ЄС позначив за мету отримати статус постійного спостерігача в Арктичній Раді. У рамках даного арктичного форуму ЄС представляють три держави – Швеція, Данія і Фінляндія. Ще шість європейських держав-членів ЄС є спостерігачами в Арктичній Раді. Дві країни – Норвегія та Ісландія – є учасниками європейського економічного простору, а також партнерами ЄС за програмою «Північний вимір». Фактично арктичний статус ЄС надає Данія, а вірніше автономна територія Гренландія, яка фактично не є частиною ЄС та має широку автономію від Данії у сфері розробки та видобутку ресурсів. Перспективи підвищення суб'єктності у цьому аспекті нечіткі, оскільки ЄС навряд чи тиснутиме на Гренландію в питаннях надання будь-яких прав європейським компаніям на діяльність в Арктичному регіоні. Тому Європейський Союз, по суті, залишається спостерігачем поза грою [6].

Отримання статусу постійного спостерігача в Арктичній Раді дозволило б ЄС підключитися до дискусії з арктичних питань як зацікавленої сторони, нехай і без права голосу при вирішенні найважливіших проблем регіону. Слід підкреслити, що Арктичну Радю Європейський Союз розглядає як єдиний легітимний регіональний інститут і негативно ставиться до ролі «арктичної п'ятірки», яка, на думку Брюсселя, своїм існуванням підриває авторитет Арктичної Ради. Саме Арктичний Рада, за словами представників ЄС, має стати майданчиком для мирного врегулювання територіальних суперечок в Арктичному регіоні [1, с. 15].

Основний інтерес Європейського Союзу в Арктиці має безпосереднє відношення до глобальних кліматичних змін, адже ці тривожні процеси мають екологічні, соціально-економічні та геополітичні наслідки не тільки для самої Арктики, а й для Європи в цілому. Європейська Комісія робить ставку на вивченні кліматичної динаміки регіону, інвестує в наукові дослідження арктичної природи. І що важливо – ці дослідження вимагають координації та взаємодії між ЄС, країнами Арктики та іншими зацікавленими сторонами. Так з 2007 по 2013 рр. ЄС інвестував приблизно 1,14 млрд. євро на розвиток економічного, соціального та природоохоронного потенціалу арктичних регіонів. Крім цього, приблизно 200 млн. євро було витрачено на проведення міжнародних досліджень щодо Арктики [2]. Таким чином ЄС проводить багатовекторну політику в Арктичному регіоні, орієнтуючи її на взаємини з арктичними країнами, регіональними організаціями та представниками корінних

народів Півночі.

До того ж у ЄС в Арктиці є чималі економічні інтереси. Значна частина арктичних ресурсів йде в Європу. Вона отримує близько 25% видобутого в Арктиці газу і нафти. 80% виловленої біля берегів Ісландії і 60% у берегів Норвегії риби продається в ЄС [7]. Тому Європейський Союз прагне отримати доступ до арктичних ресурсів в умовах посиленої світової конкуренції, а також впливати на політичні події в країнах Арктики, сприяючи створенню більш ефективного середовища для видобутку і розпорядження ресурсами. Оскільки майже 90% товарообігу ЄС здійснюється через море, ЄС має стратегічну зацікавленість у подальшому розвитку безпеки і стабільності арктичних морських шляхів, які можуть набути глобального значення.

ЄС намагається впливати на соціально-економічний розвиток арктичних держав і зацікавлених в Арктиці сторін через інвестиції в наукові дослідження і фінансування транскордонного співробітництва в Арктичному регіоні. Крім того, ЄС хоче активніше проявляти свою присутність в питаннях управління Арктикою. Він уже є учасником низки відповідних регіональних інститутів і механізмів, таких, як Рада Баренцевого/Євроарктичного регіону і Північна рада (на рівні міністрів). ЄС може вже найближчим часом отримати статус постійного спостерігача в Арктичній раді, а це дасть йому нові можливості для здійснення впливу на розвиток Арктики, для відслідкування питань розвитку і проблем, з якими стикаються зацікавлені в Арктиці сторони. Таким чином, ЄС зможе інтенсифікувати і надати глобальний характер політичній конкуренції в регіоні [7].

На даний момент Брюссель усвідомлює обмеженість своїх можливостей в Арктиці, проте не втрачає надій зміцнити свій вплив в регіоні, в тому числі і за рахунок підвищення свого статусу у рамках Арктичної Ради. Європейські держави-члени Арктичної Ради – Швеція, Фінляндія, Данія, а також Норвегія і Ісландія – на протязі вже кількох років лобіювали ухвалення щодо надання ЄС статусу постійного спостерігача у рамках Арктичної Ради, проте Канада виступала проти.

Основною причиною непорозуміння між ЄС і Канадою була заборона на імпорту тютюняного хутра, шкіри та м'яса з Канади. У результаті цього з 2008 р. Канада відмовлялася надавати ЄС статус спостерігача. Але в жовтні 2014 р. Канада і ЄС дійшли певної згоди. ЄС прийняв рішення про виключення з переліку заборони на ввезення до європейського ринку продукції з тютюня, виробленої корінними народами. Це стало великою перемогою для канадських інуїтів, оскільки для багатьох з них експорт продукції з тютюня є основним джерелом доходу.

Однак на дев'ятій міністерській зустрічі Арктичної Ради 24 квітня 2015 р. в канадському місті Ікалуїті Європейському Союзу знову не надали статусу спостерігача. Цього разу Канада не порушила плани ЄС на отримання статусу спостерігача, оскільки у ЄС є й інші опоненти. Так відносини між Росією і ЄС постійно погіршувалися з вересня 2014 р., коли Брюссель запровадив санкції проти Росії, які ускладнюють її діяльність в Арктиці. У відповідь на участь Росії в українській кризі, європейські санкції забороняють компаніям з країн ЄС укладати нові контракти з Росією на участь в арктичних, сланцевих і глибоководних проектах з розвідки і видобутку енергоносіїв. Ці російські дії можуть стати джерелом додаткових труднощів для ЄС в його бажанні у майбутньому отримати статус спостерігача Арктичної Ради [9].

Очевидно, що ЄС продовжуватиме докладати зусилля для цього, оскільки у нього поряд з багатьма іншими країнами є законні інтереси в Арктиці. Статус спостерігача в Арктичній раді можуть отримати неарктичні держави, міжурядові організації глобального чи регіонального масштабу, а також неурядові організації. Однак на відміну від арктичних держав, у спостерігачів немає права голосу. Тому на даний момент Європейський Союз залишається в статусі ad-hoc, тобто для участі в засіданнях ЄС доводиться подавати заявку. Однак Європейський Союз не залишається в повній ізоляції. Постійними членами Арктичної ради є Швеція,

Данія і Фінляндія. Проте Європейський Союз все ж націлений на отримання статусу спостерігача, що могло б підвищити його авторитет як зовнішньополітичного гравця в Арктиці і відповідно рівень суб'єктивності у зазначеному регіоні.

Висновки. Проаналізувавши арктичний вектор зовнішньої політики Європейського Союзу, можна стверджувати, що, починаючи з 90-х рр. XX ст. і по сьогоднішній день дане інтеграційне об'єднання здійснює чітко скеровану та продуману стратегію у різних сферах діяльності по відношенню до Арктичного регіону. Це, насамперед, має прояв у підтримці сталого розвитку Арктики в інтересах її корінного населення, у спостереженні і протидії зміні клімату Арктики, а також виділенні значних коштів на проведення відповідних наукових досліджень.

Арктика це стратегічно важливий регіон для Європейського Союзу. Реалізуючи свою присутність і лідерство у сферах прокладання нових морських шляхів, транспорту, риболовства, ЄС поряд з цим намагається налагоджувати співробітництво з усіма країнами зацікавленими у розвитку даного регіону, а також підтримувати легітимність Арктичної Ради, як єдиного міжнародно-правового органу регулювання відносин між країнами в Арктичному регіоні. Таким чином, на сьогодні Європейський Союз, де-факто став активним учасником та впливовою політичною силою в Арктиці, а де-юре все ще залишається поза грою, так і не отримавши статусу спостерігача в Арктичній Раді.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Александров О. Б. Интересы и приоритеты арктической стратегии Евросоюза // Вестник МГИМО университета. 2013. № 3 (30). – С. 12-17.
2. Год науки ЕС в России: Арктика в фокусе [Електронний ресурс] // Евро пульс. Все о Европе. – Режим доступу: <http://euro-pulse.ru/eurocampus/god-nauki-es-v-rossii-arktika-v-fokuse> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
3. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
4. Конышев В. Н., Сергунин А. А. Европейский союз и Россия: борьба за суверенитет над Арктикой // Наука. – 2012. – № 6. – С. 4-9.
5. Партнерство «Северное измерение» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/fields_cooperation/regional_issues/northern_dimension/index_ru.htm (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
6. Прытков А. Столкновение интересов в Арктике 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voprosik.net/stolknoveniya-interesov-v-arktike-2015/> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
7. Юха Капила Растущие арктические интересы России, Китая, США и ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/arctica/20131112/214688101.html> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
8. Communication on «The European Union and the Arctic Region» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/arctic_region/docs/com_08_763_en.pdf (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.
9. Lily Haines EU bid to become Arctic Council observer deferred again [Електронний ресурс]. – <http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/05/eu-bid-become-arctic-council-observer-deferred-again-04-05> (дата звернення 20.02.2015) – Назва з екрану.

REFERENCES:

1. Aleksandrov, O. B. (2013) 'Interesy i priority arkticheskoy strategii Evrosoyuza' [Interests and priorities of the EU's Arctic strategy] In *Vestnik MGIMO universiteta*, № 3 (30), pp. 12-17.
2. 'God nauki ES v Rossii: Arktika v fokuse' [EU Year of Science in Russia: The Arctic in focus] In *Evro pul's. Vse o Evrope [Euro pulse. All of Europe]*, available at: <http://euro-pulse.ru/eurocampus/god-nauki-es-v-rossii-arktika-v-fokuse> (Accessed 20 February 2015)
3. *Konventsiiya Organizatsii Ob»edinennykh Natsiy po morskomu pravu [The United Nations Convention on the Law of the Sea]*, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (Accessed 20 February 2015)
4. Konyshchev, V. N., Sergunin, A. A. (2012) 'Evropeyskiy soyuz i Rossiya: bor'ba za suverenitet nad Arktikoy' [European Union and Russia: the struggle for sovereignty over the Arctic] In *Nauka [Science]*, № 6, pp. 4-9.

5. *Partnerstvo «Severnoe izmerenie» [Partnership «Northern Dimension»]*, available at: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/fields_cooperation/regional_issues/northern_dimension/index_ru.htm (Accessed 20 February 2015).

6. Prytkov, A. *Stolknovenie interesov v Arktike 2015 [Clash of interests in the Arctic in 2015]*, available at: <http://voprosik.net/stolknoveniia-interesov-v-arktike-2015/> (Accessed 20 February 2015)

7. Kapila, Y. *Rastushchie arkticheskie interesy Rossii, Kitaya, SShA i ES [Rising arctic interests of Russia, China, the USA and the EU]*, available at: <http://inosmi.ru/arktica/20131112/214688101.html> (Accessed 20 February 2015)

8. *Communication on «The European Union and the Arctic Region»*, available at: http://eeas.europa.eu/arctic_region/docs/com_08_763_en.pdf (Accessed 20 February 2015)

9. Haines L. *EU bid to become Arctic Council observer deferred again*, available at: <http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/05/eu-bid-become-arctic-council-observer-deferred-again-04-05> (Accessed 20 February 2015)

Яшная Н. А., аспірантка Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна), E-mail: Nata.dnepr@mail.ru

Внешняя политика ЕС в арктическом регионе.

Аннотация. Рассмотрен и проанализирован арктический вектор внешней политики Европейского Союза. Основной акцент автором делается на определении приоритетных направлений реализации внешнеполитических интересов данного сообщества в Арктическом регионе. Делается упор на росте влияния ЕС в решении проблем, связанных с изменением климата, разрешением территориальных претензий между странами, развитии новых транспортных маршрутов и сохранении культурного наследия населения Арктики. Автор пытается определить статус указанного интеграционного объединения и принципы, на которых воплощаются в жизнь цели и интересы ЕС в Арктическом регионе.

Ключевые слова: внешняя политика, Европейский Союз, интересы, Арктика, геополитическая расстановка сил, Арктический Совет.

Yashna N., postgraduate student of the department of the international relations, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnipropetrovsk, Ukraine), E-mail: Nata.dnepr@mail.ru

The EU foreign policy in the arctic region.

Abstract. Over the last few years the European Union began to develop its foreign policy in the Arctic Region. This is due to the fact that the Arctic as a region has become very important for its mineral and biological resources, trade and tourism routes and, of course, for its global warming threat. With increasing global temperatures leading

to less sea ice and more human activities in the Arctic, the EU's foreign policy has been developed more quickly. However, there is some speculation between the Arctic states whether to give or not the leading possibilities for the European Union in this pressing questions.

In the article reviewed and analyzed the Arctic vector of foreign policy of the European Union. The main focus is made by the author on identifying the implementation of the main priorities of foreign policy interests of this community in the Arctic region. Do an emphasis on the growing influence of the EU in solving the problems of climate change, a resolution of territorial claims among countries, the development of new transport routes and protection of cultural heritage in the Arctic. Along with this, the main challenge is to answer on the important question, what kind of role is assigned to this integration union and on what principles are embodied in life goals and interests of the EU in the Arctic region.

Key words: foreign policy, the European Union, the interests, the Arctic, the geopolitical balance of power, the Arctic Council.

З М І С Т

ПОЛІТОЛОГІЯ

Пашенко В. І.	Громадська відкритість як проблема українського громадянського суспільства	4
Маркітантов В. Ю.	Визначення поняття політична еліта у сучасній політичній науці	10
Щербак В. М.	Політичний менеджмент: наукове поняття та політична практика	18
Лисак В. Ф.	Миротворчість в сучасних міжнародних відносинах	24
Краснопольська Т. М.	Правові засади паритетної демократії в Україні	33
Бондар С. С.	Поняття політична опозиція в дослідженні владних відносин: український та закордонний досвід	44
Воронова Т. В.	Президентське та протестне політичне лідерство в Україні	53
Баланик А. Я.	Посли доброї волі ООН в піаризації міжнародних відносин	59
Бесчасна І. В.	Передумови створення форуму країн-експортерів газу	67
Брехаря С. Г.	Політичне насилля як атрибут влади	74
Вінникова Н. А.	Легітимація політичних рішень в умовах постдемократичного розвитку	80
Дашевська О. В.	Методологія дослідження геополітичних процесів	89
Кіянка І. Б.	Історія популістського руху у США кінець XIX – початок XX століття	96
Ключник Р. М.	Криза у політичній системі: проблеми методології дослідження	105
Конах В. К.	Виникнення та еволюція поняття «медіа-простір» в науковій думці	112
Кондратенко О. Ю.	Концептуальні основи російської геополітики та геостратегії	129
Кравченко В. Ю.	Теорія «гібридної війни»: український вимір	139

Крупеня І. М.	Нейтралітет як засіб зміцнення миру і безпеки: досвід Туркменістану	148
Малиновська Н. В.	Зовнішньополітичні концепції Французької республіки	155
Манько В. І.	Освітні програми та обміни як інструмент впливу Європейського Союзу	165
Насадюк Ю. С.	Особливості формування та впливу політичних цінностей на процес життєдіяльності українського соціуму	173
Пуйо Г. І.	Українська трудова міграція в ЄС: основні причин та можливі наслідки	180
Ржевська Н. Ф.	Стратегічне прогнозування як умова ефективності зовнішньої політики держави	187
Савойська С. В.	Комунікативний аспект мовної політики Росії у сучасній Україні	195
Светлакова М. А.	Партійні процеси в Італії: стан наукової проблеми	201
Стельмах В. О.	Молодь країн Вишеградської групи у суспільно-політичних модернізаційних процесах	209
Шедяков В. Є.	Геостратегія сорозвитку: ціннісно-сміслові комплекси як основа взаємодій культурно-цивілізаційних світів	217
Шеремета О. М.	Українсько-польські стосунки у Галичині та політика австрійського уряду кінця XIX – поч. XX ст.	229
Ясірова Ю. Ф.	Фінансування політичних партій Республіки Кіпр: на шляху до прозорості	234
Яшна Н. О.	Зовнішня політика ЄС в Арктичному регіоні	243

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Пашенко В. И.	Общественная открытость как проблема украинского гражданского общества	4
Маркитантов В. Ю.	Определение понятия политическая элита в современной политической науке	10
Щербак В. М.	Политический менеджмент: научное понятие и политическая практика	18
Лысак В. Ф.	Миротворчество в современных международных отношениях	24
Краснопольская Т. Н.	Правовые основы паритетной демократии в Украине	33
Бондар С. С.	Понятие политическая оппозиция в исследовании властных отношений: украинский и зарубежный опыт	44
Воронова Т. В.	Президентское и протестное политическое лидерство в Украине	53
Баланык А. Я.	Послы доброй воли ООН в пиаризации международных отношений	59
Бесчасная И. В.	Предпосылки создания форума стран-экспортеров газа	67
Брехаря С. Г.	Политическое насилие как атрибут власти	74
Винникова Н. А.	Легитимация политических решений в условиях постдемократического развития	80
Дашевская О.В.	Методология исследования геополитических процессов	89
Киянка И. Б.	История популистского движения в США конца XIX - начала XX века	96
Ключник Р. М.	Кризис в политической системе: проблемы методологии исследования	105
Конах В. К.	Возникновение и эволюция понятия «медаа-простанство» в научной мысли	112
Кондратенко О. Ю.	Концептуальные основы российской геополитики и геостратегии	129
Кравченко В. Ю.	Теория «гибридной войны»: украинское измерение	139

Крупеня И. Н.	Нейтралитет как средство укрепления мира и безопасности: опыт Туркменистана	148
Малиновская Н. В.	Внешнеполитические концепции Французской Республики	155
Манько В. И.	Образовательные программы и обмен как инструмент влияния Европейского Союза	165
Насадюк Ю. С.	Особенности формирования и влияния политических ценностей на процесс жизнедеятельности украинского социума	173
Пуйо Г. I.	Украинская трудовая миграция в ЕС: основные причины и возможные последствия	180
Ржевская Н. Ф.	Стратегическое прогнозирование как условие эффективности внешней политики государства	187
Савойская С. В.	Коммуникативный аспект языковой политики России в современной Украине	195
Светлакова М. А.	Партийные процессы в Италии: состояние научной проблемы	201
Стельмах В. А.	Молодежь стран Вышеградской группы в общественно-политических модернизационных процессах	209
Шедяков В. Е.	Геостратегия соразвития: ценностно-смысловые комплексы как основа взаимодействий культурно-цивилизационных миров	217
Шеремета О. М.	Украинско-польские отношения в Галичине и политика австрийского правительства конца XIX - нач. XX в.	229
Ясирова Ю. Ф.	Финансирование политических партий Республики Кипр: на пути к прозрачности	234
Яшная Н. А.	Внешняя политика ЕС в арктическом регионе	243

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Pashchenko V.	Public openness as a problem of Ukrainian civil society	4
Markitantov V.	Definition of political elites in modern political science	10
Shcherbak V.	Political management: the scientific concept and political practice	18
Lysak V. F.	Peacemaking in modern international relations	24
Krasnopol'ska T.	The legal basis of parity democracy in Ukraine	33
Bondar S. S.	Concept political opposition in the study of power relations: ukrainian and foreign experience	44
Voronova T.	Presidential protest and political leadership in Ukraine	53
Balanyk A.	Un goodwill ambassadors in the pr-isation of international relations	59
Beschasna I.	The background of gas exporting countries forum	67
Breharya S.	Political violence as an attribute of power	74
Vinnykova N.A.	Legitimizing political decisions under post-democratic development	80
Dashev'ska O.V.	Research methodology of geopolitical processes	89
Kiyanka I. B.		96
Kliuchnyk R. M.	Crisis in political system: problems of methodology of research	105
Konakh V.	The origin and evolution the definition «the Media Space» on the scientific thought	112
Kondratenko O.	Conceptual bases of Russian geopolitics and geostrategy	129
Kravchenko V.	The theory of «hybrid war»: Ukrainian measurement	139
Krupenya I.	Neutrality as a means of strengthening peace and security: the experience of Turkmenistan	148
Malynov'ska N. V.	Foreign Policy Concepts of the French Republic	155
Manko V.	Educational programs and exchange as the tool of impact of the European Union	165

Nasadyuk J. S.	The features of formation and influence of political values on the proces of live of ukrainian society	173
Pujo G. I.	Ukrainian labor migration in the EU: main causes and possible effects	180
Rzhevskya N. F.	Strategical prognostication as a condition of the foreign state policy effectiveness	187
Savoyska S. V.	The communicative aspect of the language policy of Russia in the modern Ukraine	195
Svetlakova M. A.	Party process in Italy: state of scientific problems	201
Stelmakh V.	Youth Visegrad countries in political modernization process	209
Shedyakov V. E.	Geo-strategy of co-development: value-semantic complex interactions as the basis of cultural and civilizational worlds	217
Sheremeta O. M.	Ukrainian-Polish relations in Galicia and policies of the Austrian government late XIX – early XX century	229
Yasirova Y. F.	Political party funding in the Republic of Cyprus: towards transparency	234
Yashna N.	The EU foreign policy in the arctic region	243

ISSN 2312 2714

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Підсерія: Політологія

Видається українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 21265 – 11065Р від 27 лютого 2015 року

Підписано до друку 01.03.2015. Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 300 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list.ru